

$x \rightarrow y$

KEELE MODELLEERIMISE PROBLEEME

$\{y, z\}$

$x \rightarrow y$

$x \rightarrow \{y, z\}$

$x \rightarrow y$

1.

$x \rightarrow \{y, z\}$

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1893. a.

VIHİK 188 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ В 1893 г.

KEELE MODELLEERIMISE
PROBLEEME

I

TARTU 1966

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
Alustatud 1893. a. VIHK 188 ВПУСК Основаны в 1893 г.

KEELE MODELLEERIMISE PROBLEEME

I

TARTU 1966

Toimetuskolleegium:

A. Veski (toimetaja), J. Silvet, S. Smirnov.

Редакционная коллегия:

А. Вески (редактор), И. Сильвет, С. Смирнов.

Ümbrispaberi kujundanud A. Pilter.

Õiend

Lk.	On trükitud:	Peab olema:
-----	--------------	-------------

115, 5. r. a.

6. $T_{ja}^* \sim T_{kusj}^*$.

9. T_{kuid} .

Tellim. nr. 4360

E. UUSPÖLD

MÄÄRUSLIKU
des-, mata-, nud-(~nuna-) ja
tud-(~tuna-) KONSTRUKTSIOONI
STRUKTUUR JA TÄHENDUS

SISSEJUHATUS

0. Lauselühendid on eesti keele süntaksi problemaatilisemaid peatükke. Senini puudub üldtunnustatud seisukoht, missuguste tunnuste alusel tuleb lauselühendit süntaktilise kategooriana defineerida. Rääkimata teadusliku käsitluse piisamatusest, ei rahulda kooligrammatikais sisalduv lauselühendite peatükk nähtavasti ka meetoodilis-õigekeelsuslikke vajadusi. Lahkarvamusi on tekitanud eriti *des*-lühendi, vähemal määral ka teiste määruslike lauselühendite kasutamine, kusjuures põhjuseks on ilmne vastuolu keh-tiva normi ja tegeliku tarvituse vahel. Seni aga, kui määruslike lauselühendite olemuse, struktuuri ja funktsiooni kohta puuduvad objektiivsed uurimisandmed, ei ole õigekeelsusnormide otstarbekas ja põhjendatud korrigeerimine reaalne. Käesoleva teema valiku tingiski seniste lauselühendikäsitluste pinnapealsus ja poleemilisus, ühtlasi ka probleemi õigekeelsuslik aktuaalsus.

Asudes uurima mis tahes lauselühendit või lauselühendite kompleksi, ei pääse mööda küsimusest, mida üldse kujutab endast lauselühend grammatilise mõistena eesti keele süntaxis. Seetõttu on käesoleva töö esimene peatükk pühendatud lauselühendi mõiste selgitamisele — seniste definitsioonide kriitilisele analüüsimisele ja lauselühendi spetsiifika kindlakstegemisele tema tunnusjoonte analüüsi kaudu.

Mida meie keeleteaduslik kirjandus sisaldab *des*-, *mata*-, *nud*- ja *tud*-lauselühendi kohta, sellest annab kronoloogilise ülevaate teine peatükk. Senistes käsitlustes ilmnenuid lünkade ja vasturääkivuste taustal konkretiseeruvad ühtlasi probleemid, mida asutakse lahendada kolmandas ja neljandas peatükis. Need peatükid moodustavad töö põhiosa. Kolmas peatükk sisaldab uuritavate lauselühendite tuumstruktuuride kirjelduse, neljandas peatükis analüüsitakse käsitletavate lauselühendite funktsioone.

1. Materjal. Määruslikud *des*-, *mata*-, *nud*- (~*nuna*-), *tud*- (~*tuna*-)lauselühendid kuuluvad nõudlikuma stiiliga keele, s. t. peamiselt kirjakeele väljendusvahendite hulka. Kõnekeeles tarvitatakse neid harvem, ka on nad sel juhul stereotüüpsema struktuu-

riga, vähem komplitseeritud. Seetõttu pakub kirjakeel kõnekeelele võrreldes mitmekülgsemat materjali uuritavate lauselühendite kohta. Käesoleva töö materjal on sedeldatud viimase aastakümne jooksul ilmunud ilukirjandusest, populaarteaduslikest töödest ja ajakirjandusest.

Traditsioonilislingvistilises töös moodustab materjalikogu ise töö tähtsa osa, millele teise osana lisandub selle materjali klassifikatsioon ja korrastamine. Tänapäeva lingvistika on oma empiirilis-induktiivsest staadiumist välja kasvanud. Lingvistika kui teoreetiline teadus ei saa piirduda enam teksti varal tõestatavate keelefaktide pelga konstateerimisega ja lahtritesse paigutamisega, vaid ta peab formuleerima keelenähtusi nende kõigis seostes selgitava teooria. Selleks ei piisa aga üksnes vahetult tajutavate, silmanähtavate tekstifaktide kogumisest. Keelenähtuste vähem ilmsete, varjatud seoste ja seaduspärasuste avamiseks peab lingvist kasutama hüpoteesi ja seda tõestava või ümberlukkava eksperimendi teed. Nii ei vajata siis mingi keelenähtuse uurimisel mitte ainult võimalikult suurel arvul vastavaid tekstilõike, vaid ka näiteks konstateeringuid, kas antud lause pärast teatavat muutmist on veel uuritava keele lause või mitte, kas kaks lauset on samas kontekstis võrdsetena kasutatavad jne.¹

Käesolevas suhtutakse tekstidest sedeldatud lausetesse kui lähematerjalisse, mis moodustab küll vajaliku baasi eksperimenteerimiseks ja esialgsete klassifikatsiooniskeemide saamiseks, kuid mida uurija alati võib ja isegi peab täiendama omaenese keelilise kompetentsi varal, sedamööda kuidas uurimistöo käigus selguvad materjalikogu paratamatud lüngad. Ühtlasi on see kooskõlas taotlusega kirjeldada mitte üksnes uuritavate lauselühendite juba esinenud, vaid üldse võimalikku kasutamist. Omakoostatud lauseid peeti otstarbekaks ka töö neis osades, kus oli vaja teatavat üldist seaduspärasust illustreerida võimalikult tüüpilise näitega.²

2. Meetod. Sedeldatud materjali läbitöötamisel kasutati transformatoorse analüüsi (TA) meetodit.

On vaevalt möödunud kümmekond aastat sellest, kui Z. S. Harris tõi keeleteadusse transformatsiooni mõiste ja esitas transformatoorse analüüsi põhimõtted.³ Meetod omandas kiiresti suure populaarsuse, eriti süntaksiküsimustega tegelevate uuesuunaliste lingvistide hulgas. Tänapäeval võiks TA meetodil tehtud töödest koostada juba üsna ulatusliku bibliograafia.

¹ Vrd. M. Bierwisch, Grammatik des deutschen Verbs. — StG II. Berlin, 1963, lk. 10.

² Tekstidest pärinevad näitelauseid on töös varustatud sulgudes allikaviiteta, viiteta laused on autori enda koostatud.

³ Z. S. Harris, Discourse Analysis. «Language» 1952, vol. 28, lk. 1—2; З. С. Хэррис, Совместная встречаемость и трансформация в языковой структуре. — ЯЛ II. Москва, 1962.

Transformatsiooni definitsioon on Z. S. Harrise sõnastuses ülimalt keerukas.⁷ Selle lahtimõtestamisel koorub sealtn välja kaks nõuet: mingi fraasi transformatsioonil peavad säilima 1) lähtefraasi leksikaalsete morfeemide koosseis ja 2) nende «süntaktiline ümbrus», s. t. vahetud süntaktilised seosed nende vahel.

Transformatsioon muudab järelikult ainult fraasi grammatiliste elementide kompleksi: mõni element võib lisanduda, mõni võib asenduda teisega. Koos sellega muutub suuremal või vähemal määral fraasi grammatiliste tähenduste kompleks, näit.

<i>Kohus uurib asja</i>	<div style="display: flex; flex-direction: column; gap: 5px;"> <div style="display: flex; align-items: center;"> → <i>Asja uurib kohus.</i>⁸ </div> <div style="display: flex; align-items: center;"> → <i>Asja kohtulik uurimine...</i> </div> <div style="display: flex; align-items: center;"> → <i>Asja kohtulikult uurides...</i> </div> <div style="display: flex; align-items: center;"> → <i>Asi on kohtus uurimisel.</i> </div> </div>
-------------------------	--

Et lähtefraasi leksikaalsed morfeemid transformatsioonil säilivad, siis säilivad muidugi ka leksikaalsed tähendused. See tingib lähtefraasi ja tema transformide teatava semantilise invariantsuse, teiste sõnadega: lähtefraasil ja tema transformil on alati mingi semantiline «ühisosa». Milles see «ühisosa» õieti seisneb? Kõigil juhtudel leksikaalsete morfeemide samasus siiski automaatselt sellist semantilist «ühisosa» ei kindlusta. Näiteks *Kohus uurib süüalust* → *Süüalune uurib kohut*, sest semantiline kattumine puudub, mistõttu neid lauseid ei saa pidada lähtelauseks ja transformiks. Z. S. Harris leiab, et selleks põhiliseks tähenduse elemendiks, mis transformatsioonil ei tohi muutuda, on fraasi «informatiivne sisu», kirjeldatava situatsiooni samasus.⁹ Sellega lisandub eelmistele, definitsioonis antud nõuetele veel kolmas — tähenduse säilimise nõue. Niisiis, ranget formaalsust taotlev deskriptiivne lingvistika ei pääsenud süntaktilise tasandi analüüsimisel siiski mööda tähenduslikust kriteeriumist.

Deskriptiivse lingvistika positsioonilt lähtuv kriitika on pidanud sellist keelevälise teguri arvestamist transformatsiooniteooria nõrgaks kohaks.¹⁰ Kuid just tänu sellele deskriptivistide püüdlustega vastuolus olevale paratamatule seosele semantikaga avanesis TA kasutamiseks esialgseid kavatsusi kaugelt ületavad perspektiivid: sai võimalikuks süntaksi kaudu läheneda mitmesuguste semantikaküsimuste lahendamisele. TA töötas tõhusat abi polüsee-

⁷ Vt. Харрис, lk. 536—537.

⁸ Transformatsioonivahekorda kahe fraasi vahel tähistab → ja selle puudumist →.

⁹ Харрис, lk. 540—541.

¹⁰ Vt. А. В. Исаченко, Трансформационный анализ кратких и полных прилагательных. — ИСТ. Москва, 1963, lk. 66. Tähelepanu väärrib artiklis tehtud märkus, et ei saa rääkida transformatsioonivahekorra kahe tuumlause vahel. Seega on lausete *Kohus uurib süüalust* ja *Süüalune uurib kohut* transformatsioonivahekorra eitamiseks peale semantilise põhjuse ka formaalne põhjus, sest mõlemad on tuumlaused struktuuriga $N^1_{nom} V N^2_{part}$

mianähtuste uurimisel, sest polüseemilise elemendi erinevad tähendused osutusid diferentseeritavaks struktuuritunnuste põhjal, mis avaldusid erinevais transformatsioonivõimalustes. TA meetodiga asuti uurima niihästi grammatiliste kui ka leksikaalsete elementide polüseemiat.

Üks esimesi TA semantilisi rakendusalasid oli käändefunktsioonide analüüs.¹¹ Mingi polüseemilise käände, näit. elatiivi erinevad tähendused on fraasis eristatavad, kui on tegemist erinevate transformatsioonidega:

- 1) *plekist konservikarp* → *konservikarp on plekist*
- 2) *ungarlasest noormees* → *noormees on ungarlane*
- 3) *Juhanist vend* → *vend Juhan*

Fraas struktuuriga $N^1_{el} N^2_{nom}$ annab siin kolm erinevat transformatsiooni: 1) → $N^2_{nom} V \{ole-\} N^1_{el}$, 2) → $N^2_{nom} V \{ole-\} N^1_{nom}$, 3) → $N^2_{nom} N^1_{nom}$ ja igale transformatsioonile vastab elatiivi erinev tähendus.¹²

Leksikaalsete tähenduste erinevuste ja samasuste kindlakstegemiseks on välja töötanud transformatsioonikriteeriumil põhineva meetodi J. D. Апресян ja V. I. Perebeinos.¹³

Missuguseks kujuneb TA osa tähenduse uurimisel, selle kohta on praegu veel vara midagi öelda. Küll aga võib rääkida TA rakendamise võimalustest üldse kolmes eri suunas: 1) võimalus kindlaks teha komplitseeritud süntaktiliste struktuuride ekvivalentsus lihtsamate, tuumstruktuuriks redutseeruvate üksustega (erinevate elementide ühendamine samasse ekvivalentide klassi); 2) võimalus kindlaks teha sama elemendi erinevate ümbrustega seotud erinevate transformatsioonide põhjal tema erinevad tähendused (sama elemendi jaotamine erinevatesse funktsiooniklassidesse); 3) võimalus selgitada teatavale tähendusele vastava konstruktsiooni grammatiliste varieerumisvõimaluste kompleks. Käesolevas töös on kasutatud kõiki võimalusi.

Ei ole kahtlust, et TA võimaldab tungida sügavamale keelestruktuuri ja semantiliste vahetõrgete seaduspärasustesse. Kuid

¹¹ D. C. Уорс, Трансформационный анализ конструкций с творительным падежом. — НЛП. Москва, 1962, lk. 637—683. Kriitilisi hinnanguid D. S. Worthi meetodi võimaluste kohta vt. T. M. Николаева, Трансформационный анализ словосочетаний с прилагательным — управляющим словом. — ТМСЛ, lk. 149.

¹² Vrd. M. Erelt, Elatiivi funktsioonide transformatoorsest analüüsist. — KS, lk. 60; vt. ka M. Erelt, Eesti keele käänete tähenduste transformatoorsest analüüsist. Tartu, 1965 (diplomitöö TRÜ eesti keele kateedris).

¹³ Ю. Д. Апресян, О понятиях и методах структурной лексикологии. ПСЛ 1962. Москва, 1962, lk. 141—162; В. И. Перебийнос, К вопросу об использовании структурных методов в лексикологии. — ПСЛ 1962. Москва, 1962, lk. 163—174; vt. ka H. Oim, *tulema, saama* ja *pidama* tähenduste struktuuriline analüüs. — KS, lk. 27—45. Kriitiliselt on H. Oim meetodi võimalusi ja puudusi hinnanud oma diplomitöös «Eesti keele verbide formaalsest semantilisest analüüsist» (Tartu, 1965, käsikiri TRÜ eesti keele kateedris).

oma olemuselt on ta siiski vaid tekstielementide klassifitseerimise võtte, kuuludes deskriptiivse lingvistika nn. «avastamisprotseduuride» seeriasse.

N. Chomsky nimega seotud generatiivse grammatika (GG) koolkond asetab keele mõiste ja koos sellega ka lingvistika põhi-probleemi hoopis uude valgusse.¹⁴ Keelt käsitatakse algoritmina, reeglite süsteemina, mis avaldub inimese keelises kompetentsis, tema võimes moodustada lõplikust hulgast antud elementidest üha uusi, seni kasutamata lauseid ja ühtlasi neist aru saada, osates seejuures vahet teha grammatiliselt ja semantiliselt õigete lausete ning väärade, mittelausete vahel. GG koolkond seab lingvistilise uurimise eesmärgiks aksiomaatilise keeleteooria väljatöötamise, mis selliselt käsitatud keelt modelleeriks. Niisuguse suunitlusega keelemudel ongi GG.

Seni kirjutatud GG süntaksiosa fragmendid¹⁵ koosnevad kaht tüüpi reeglitest: 1) VM ehk fraasi struktuuri reeglid on järjekindlalt $x \rightarrow y$ tüüpi (kusjuures x on alati üksik sümbol, y aga mis tahes sümbolite järjest, mis näitab x -i ekspansioonivõimalusi) ja genereerivad sellise struktuuriga lauseid, nagu neid iseloomustasime eespool, VM analüüsi rakenduspiirkonna selgitamisel; 2) transformatsioonireeglid erinevad eelmistest, on vabamad, sest nad võivad elemente lisandada või kustutada või muuta nende järjekorda (näit. eitavate lausete, elliptiliste ja passiivlausete moodustamine).

N. Chomsky põhjendab transformatsiooniosa vajalikkust GG-s lihtsuseprintsibiiga. Põhimõtteliselt on muidugi võimalik ka kogu grammatika koostamine ainult fraasi struktuuri reeglitest, kuid see muudaks ta ülimalt keerukaks.¹⁶ Ühtlasi sisaldab transformatsiooniosa endas lausete lõpmatu hulga moodustamise võimaluse. Nimelt kuuluvad transformatsioonigrammatikasse peale juba nimetatud omadustega reeglite (nn. lihttransformatsioonid) veel rekursiivsed reeglid, mis seostavad lauseid omavahel (nn.

¹⁴ Hea ülevaate sellest, kuidas N. Chomsky koolkond käsib traditsioonilise grammatika, deskriptiivse lingvistika ja generatiivse grammatika vahet, sisaldab H. Rajandi artikkel «Nihetest lingvistika probleemiasetuses» (KK 1965, nr. 11, lk. 659—668; nr. 12, lk. 741—750). Samas on antud ka N. Chomsky keeleteoreetiliste tööde bibliograafia (vt. lk. 659—660).

¹⁵ Vt. näit. H. Хомский, Синтаксические структуры. — НЛ II, Москва, 1962; R. B. Lees, The Grammar of English Nominalizations. Baltimore, 1960; M. Bierwisch, Grammatik des deutschen Verbs. — StG II, Berlin, 1963; W. Motsch, Syntax des deutschen Adjektivs. — StG III, Berlin, 1964; W. Hartung, Die zusammengesetzten Sätze des Deutschen. — StG IV, Berlin, 1964; R. T. Harms, Estonian Grammar. Bloomington, 1962. Ainult fraasi struktuuri reegleid sisaldab H. Rajandi, Some Verb Government Rules for Estonian. — СФУ 1965, I, 3, lk. 171—182.

¹⁶ Vt. Хомский, Синтаксические структуры, lk. 439—456. Sellele vastupidist seisukohta esindab G. H. Harman, Generative Grammars without Transformation Rules. A Defense of Phrase Structure. «Language» 1963, vol. 39, No. 4, lk. 597—616.

üldistatud transformatsioonid). Selliseid reegleid ei kasutata mitte ainult liitlausete genereerimiseks, vaid nende abil saadakse ka infinitiivi- või partitsiibikonstruktsioone sisaldavad laused, meie grammatika terminoloogias — lauselühendiga laused.¹⁷ Kaks lähtelauset transformeeruvad sel juhul üheks tulemuslauseks. R. B. Leesi järgi nimetatakse seda lähtelauset, mis jääb tulemuslause baasiks (teine lähtelause paigutatakse temasse kui moodustaja), matriitslauseks, kuna sisestatav lause on konstituent- ehk moodustajalause.¹⁸ Lauselühendiga lauseid tuleks siis eesti keele GG-s nähtavasti genereerida kahest liitlauselähtudes,¹⁹ kusjuures reeglid tuleb koostada nii, et grammatika näiteks lähtelausetest

- a) *Nädal möödus.*
- b) *Peeter kirjutas kirja.*
- c) *Jaan ootas juba vastust.*
- d) *Peeter ootas juba vastust.*

genereeriks küll

- a+b → *Nädala möödudes kirjutas Peeter kirja.*
- a+c → *Nädala möödudes ootas Jaan juba vastust.*
- b+d → *Kirjutades kirja, ootas Peeter juba vastust.*

jne.,

mitte aga

- b+a → * *Peetri kirjutades kirja möödus nädal.*²⁰
- b+c → * *Peetri kirjutades kirja ootas Jaan juba vastust.*
- c+b → * *Jaani oodates juba vastust kirjutas Peeter kirja.*

jne.

Meetod, kuidas GG formuleerimiseks vajalike otsuste ja ideedeni jõutakse, ei ole küll GG enda seisukohalt tähtis, kuid sel alal töötavale lingvistile on see esmajärguline probleem. Tuleb mõnda, et siin unenäo peale tõepoolest ei saa lootma jääda,²¹ vaid lingvist peab end varustama kõigepealt küllaldaste analüüsiandmetega.

Valides käesoleva töö meetodiks TA, lähtusime kaalutlusest, et see on oma omadustelt just niisugune meetod, millelt võib GG lauselühendite osa koostamisele otsest kasu loota. On ju TA ja GG transformatsiooniosa vahel ilmne seos.²² Ei ole näiteks juhuslik, et

¹⁷ Vt. näit. Lees, lk. 59—93; Bierwisch, lk. 121—148.

¹⁸ Lees, lk. 55.

¹⁹ Pole muidugi võimatu, et otstarbekamaks osutub hoopis mõni muu viis.

²⁰ Tärnikesega tähistatakse siin ja edaspidi ebagrammatilisi või semantiliselt vääri järjendeid.

²¹ Vrd. Rajandi, Nihetest lingvistika probleemiasetuses, lk. 668.

²² Muidugi ei tohi seepärast veel TA ja GG transformatsioonide ühte patta panna, nagu seda vahel on juhtunud. Esimesel juhul on ikkagi tegemist vaid analüüsiivõttega, teisel aga — genereerivasse algoritmi kuuluva teatava reeglitiibiga.

lauseid, mida GG-des tavatsetakse genereerida moodustajalause paigutamise teel matriitslause, käsitleb Z. S. Harrise transformatsiooniõpetus kui kahe lause «ristumise» tulemust — kui kahe sama *N*-i sisaldava lähtelause transformi.²³

Olgu GG leeri hinnangud deskriptiivse lingvistika «avastamisprotseduuride» otsinguile praegu kui tahes teravalt eitavad,²⁴ selle kõrval ei tohi siiski silmi sulgeda tõsiasi ees, et just TA koos VM meetodiga valmistab ette vajaliku lingvistilise pinnase GG ideede tekkimiseks. Sundis ju TA olemus ise lingvisti muutma oma suhtumist keelesse: esile kerkis keele dünaamiline külg, mis õpetas keeles nägema protsessi senise staatilise klassifikatsioonisüsteemi asemel. Kahtlemata mõjus kaasa ka asjaolu, et uurija ise sattus oma uurimisobjekti suhtes märksa aktiivsemasse positsiooni: transformatsioonivõimaluste otsimisel sugenesid lingvisti töösse hüpoteetilise otsustuse ja selle kontrollimiseks teostatava sünteesi elemendid. Ja lõpuks: võimalike ja võimatute grammatiliste ümberkujunduste kontrast aetas lingvisti silma vastu GG relevantse uurimismaterjaliga — ühelt poolt grammatiliselt ja semantiliselt normaalsete ning teiselt poolt ebagrammatiliste ja semantiliselt vastuvõetamatute lausetega.²⁵

²³ Хэррис, lk. 599 jj.

²⁴ Vt. näit. Н. Хомский, Логические основы лингвистической теории. — НЛ IV. Москва, 1965.

²⁵ Grammatilise õigsuse probleemi kohta vt. Хомский, Синтаксические структуры, lk. 418 jj.; Н. Хомский, Несколько методологических замечаний. — ВЯ 1962, № 4, lk. 110—122; А. Хилл, О грамматической отмеченности предложений. — ВЯ 1962, № 4, lk. 104—109; Bierwisch, lk. 5 jj., 68—69, 148.

I

LAUSELÜHENDI MÕISTEST

0. Lauselühendite kui iseseisva süntaktilise nähtuse käsitlemine ei ulatu eesti keele lauseõpetuse ajaloos kuigi kaugesse minevikku. Esmakordselt esineb mõiste «lauset lühendama» F. J. Wiedemanni grammatikas seoses *vat*-konstruktsiooniga, mida on käsitletud objektlause lühendina.¹ Omaette süntaksipeatükiks kujuneb lauselühendite käsitelu aga alles käesoleva sajandi 20-ndail aastail. 1924. a. tööd alustanud eesti keeleõpetuse oskussõnade toimkond fikseerib ametlike terminitena *lauselühendus* ja *lühendama* [*lauset*].² Tänapäeval kasutatav *lauselühend* ilmub *lauselühenduse* kõrvale 30-ndail aastail³ ja saab 40-ndail aastail ainutarvitatavaks.

1. Lühendatud lause mõiste ilmumine möödunud sajandi eesti keele lauseõpetusse peaks olema seostatav sajandi keskpaiga vene keele süntaksites⁴ trakteeritava kõrvallausete «lühenemise» teooriaga. Olgugi et juba sajandi I poolel hakkab tegema kiireid edusamme indo-euroopa keelte võrdlev-ajalooline uurimine, püsib lauseõpetuses endiselt antiikgrammatika mõju, mis väljendub lause ja selle ehituse käsitteluses loogikast lähtuvalt: lauset defineeritakse kui

¹ F. J. Wiedemann, Grammatik der estnischen Sprache. St.-Petersbourg, 1875, lk. 651—652.

² Valik eestikeelseid grammatilisi oskussõnu. — EK 1925, lk. 29.

³ Vt. K. Vainula, Eesti keele lauseõpetus koolidele. Tallinn, 1930, lk. 58; E. Muuk, M. Tedre, Lühike eesti keeleõpetus. II. Tuletus- ja lauseõpetus. Tartu, 1930, lk. 127; J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu, 1936, lk. 150 jj.

⁴ Tolleaegse vene grammatikakirjanduse mõjukaimad teosed olid: Н. И. Греч, Пространная русская грамматика, т. I—II. СПб, 1827, 1829; И. И. Давыдов, Опыт общесравнительной грамматики русского языка. 1852; Ф. И. Буслаев, Опыт исторической грамматики русского языка. Ч. I—II. Москва, 1858. (Vrd. В. В. Виноградов, Из истории изучения русского синтаксиса. Изд. МГУ, 1958, lk. 153—252.)

sõnadega väljendatud loogilist otsustust⁵ ja lause struktuurile lähenetakse otsustuse struktuuri seisukohalt. Teoretiseeritud seaduspärasusega «otsustus=lause» olid aga vastuolus mitmesugused infiniitse verbivormiga konstruktsioonid, mis samuti väljendasid otsustusi. Sellest kasvaski välja ekslik teooria, et niisugused konstruktsioonid on tekkinud kõrvallauseste «lühenemise» teel.⁶ Kuigi see pseudoteooria juba 70-ndail aastail langeb kriitika alla,⁷ on ta vahepeal N. I. Gretši tööde mõjul jõudnud vene süntaksi koolikäsitluses niivõrd juurduda, et sellest ei loobuta seal kogu järgneva poole sajandi jooksul. Veel 1912. a. on D. N. Kudrjavskil põhjust vastandada vene keele partitsiip- ja gerundiivkonstruktsioonide teaduslikku ning koolikäsitlust.⁸ Õpetus kõrvallauseste lühenemisest püsis kooligrammatikais nii visalt arvatavasti sellepärast, et praktilise keeleõpetuse seisukohalt oli otstarbekas kõrvallausega samatähenduslikke infiniitse verbivormi konstruktsioone moodustada just sellest samast kõrvallausest lähtudes. Teiseks: kuigi oli selgunud keeleajalooline tõde, et infiniitse verbivormiga konstruktsioonid on vanemad kui kõrvallused, ei lahendanud see veel hoopiski küsimust, kuidas neid tuleks käsitleda tänapäeva keeles.

2. Ilmselt samasugused õigekeelsuslik-metoodilised kaalutlused juhtisid (mõnikord võib-olla ka ebateadlikult) lauselühendite käsitluse kujunemist aastail 1920—1940 eesti keele koolisüntaksis (vt. II ptk.). Õpikuis antaval materjalil oli ju puhtpraktiline eesmärk: anda reeglid lauselühendite normikohaseks moodustamiseks ja kirjavahemärkidega eraldamiseks. Mingeid teoreetilisi seletusi sellele lisada ei püütudki. Ainus lauselühendi (nimelt määrusliku lauselühendi) defineerimise katse sellest perioodist kuulub O. Loo-ritsale ja on tehtud täiesti «lühenemisteooria» vaimus (vt. lk. 35).

Eesti keele lauseõpetuse Isamaasõja-järgset arengut iseloomustab vene keeleteaduse teoreetiliste põhitõdede omaksvõtmine. F. Fortunatovist lähtunud õpetus sõnaühenditest ja erinevatest sõnadevahelise seose tüüpidest leiab tee ka eesti keele süntaksiõpikutesse. Selle mõjul täieneb senine puhtõigekeelsuslik lauselühendite peatükk teoreetilise osaga: lauselühendi mõistet püütakse lähemalt piiritleda, kasutades sõnaühendi komponentide ja nende vaheliste grammatiliste seoste termineid. Arutletakse, missugune on õieti lauselühendi koosseis ja missugust osa ta etendab lauserterviku ehituses. Esimese sellekohase definitsiooni annab K. Kure oma süntaksiõpikus: «Lauselühend on rühm sõnu lau-

⁵ Vt. Ф. И. Буслаев, Историческая грамматика русского языка. Москва, 1959, lk. 14.

⁶ Vt. sealsamas, lk. 281—283.

⁷ Vt. А. А. Потебня, Из записок по русской грамматике. Т. I—II. Москва, 1958, lk. 122—123.

⁸ Д. Н. Кудрявский. Введение в языкознание. Юрьев, 1912, lk. 126—127.

ses, mille peasonaks on harilikult verbi käändeline vorm, millega selle rühma teised sõnad on grammatiliselt seotud ja sõltuvad temast, kusjuures see sõnade rühm esineb tervikuna, moodustades lauseliikme antud lauses.»⁹ Sama definitsioon kordub peaaegu sõna-sõnalt ka järgnevatel lauseõpetustes¹⁰ ja nende kordustrükkides. N. Remmeli, J. Valgma ja E. Riikoja grammatikas on lauselühendi definitsiooni püütud sõnastuselt kompaktsemaks teha: «Lauselühendiks nimetatakse öeldiseta sõnarühma, mis esineb tervikuna mingi lauseliikmena ja milles üksikud sõnad on omavahel seotud kui laiend ja põhisõna.»¹¹ Veelgi kokkusurutumaks on see definitsioon muutunud grammatika viimastes trükkides: «Lauselühendiks nimetatakse öeldiseta sõnarühma, mis esineb tervikuna mingi lauseliikmena.»¹² Need definitsiooni viimased variandid on siiski liiga väheütlevad.

Lauselühendi mõiste ja funktsiooni käsitluses tervikuna pole aga alates K. Kure süntaksist ja lõpetades Remmel-Valgma-Riikoja grammatika viimase trükiga mingeid olulisi sisulisi erinevusi. Kõik need lauseõpetused nimetavad lauselühendite iseloomustamisel (kas definitsioonis või lisaseletustes) järgmisi tunnuseid.

1. Lauselühend on sõnarühm. Õigupoolest on sellega tahetud öelda, et lauselühend on konstruktsioon. Nii tuleb Remmel-Valgma-Riikoja järgi pidada lauselühendiks küll sellist üksikut *des-*, *nud-* või *tud-*vormi¹³, millest sõltub kõrvallause, näit. *Ma ei tulnud eile sinu poole, arvates, et sind pole kodus*, kus lauselühendiks on *arvates*, sest ta on seotud kõrvallausega *et sind pole kodus*. Seevastu lauses *Aeg kulus ära õppides* ei peeta üksikut *des-*vormi *õppides* lauselühendiks, sest ta pole seotud kõrvallausega.¹⁴ *des-*, *mata-*, *nud-* või *tud-*vormist sõltuvat kõrvallauseid Remmel-Valgma-Riikoja grammatikas lauselühendi koosseisu ei arvata.¹⁵

⁹ K. Kure, Eesti keele grammatika. Süntaksi II osa ja semasioloogia. Tallinn, 1948, lk. 79; vt. ka 2. tr., Tallinn, 1949, lk. 49 ja 3. tr., Tallinn, 1950, lk. 46.

¹⁰ A. Kask, E. Koff, K. Kure, G. Laugaste, M. Teder, J. Valgma, Eesti keele grammatika IX klassile. Tallinn, 1951, lk. 126–127; K. Kure, J. Valgma, Eesti keele grammatika IX klassile. Tallinn, 1954, lk. 113–114.

¹¹ N. Remmel, J. Valgma, E. Riikoja, Eesti keele grammatika keskkooli VIII–X klassile. Tallinn, 1957, lk. 213.

¹² Remmel, Valgma, Riikoja, EKG 1961, lk. 215; N. Remmel, E. Riikoja, J. Valgma, Eesti keele grammatika IX–XI klassile. Tallinn, 1964, lk. 108.

¹³ Millegipärast on nimetamata jäetud *mata-*vorm, mis samuti võib esineda kõrvallause põhisonana, näit. *Ootamata, mida talle öeldakse, tormas noormees uksest välja*.

¹⁴ Remmel, Valgma, Riikoja, EKG 1957, lk. 213.

¹⁵ Vastupidine seisukoht esineb K. Kurel (vt. K. Kure, Eesti keele lausehituse põhiküsimusi. — Eesti keele süntaksi küsimusi. KKIU VIII. Tallinn, 1963, lk. 74).

2. Lauselühendiks olev sõnarühm esineb iseseisva tervikuna, moodustades lauses lauseliikme.

3. Lauselühendis puudub verbi pöördeline vorm. See on põhiline tunnus, mis eristab lauselühendit kõrvallausest.

4. Lauselühendi peasõnaks on harilikult verbi käändeline vorm, millest lühendi teised sõnad grammatiliselt sõltuvad kui laiendid. Arvesse tuleb seega ainult subordinatsioonivahekord.

5. Peasõna kaudu on kogu lauselühend seotud teatava lauseliikmega, mida ta tervikuna laiendab. Niisiis on lauselühend funktsioonilt lähedane kõrvallausele. Rõhutatakse, et sageli võib kõrvallauseid asendada lauselühenditega ja vastupidi, ilma et lause mõte oluliselt muutuks; kuid mitte igasugune kõrvallause ei ole asendatav lauselühendiga ja kaugeltki igasugust lauselühendit ei saa asendada kõrvallausega.¹⁶ Lähemalt neid asendussuhteid ei analüüsita, ainult Remmel-Valgma-Riikoja grammatikas antud kõrvutatavast tabelist¹⁷ selgub, et lauselühendiga lausete samatähenduslikeks vasteteks võivad peale põimlausete olla ka rindlaused, näit. *Tütarlaps istus diivanil raamatut lugedes = Tütarlaps istus diivanil ja luges raamatut; Mees läks metsa, kirves vöö vahel = Mees läks metsa ja tal oli kirves vöö vahel.*

6. Mõõdamines on juhitud tähelepanu ka lauselühendite intonatsioonilise eraldumise võimalusele, millele kirjas vastab komadega eraldamine.¹⁸

Lauselühendite käsitusviisist kodanliku aja grammatikates¹⁹ võis kergesti tekkida kujutlus, et lauselühendid on ajalooliseltki kõrvallausete lühenemise produkt. Alates K. Kure lauseõpetusest peetakse vajalikuks selgitada, et lauselühendid on alati esinenud keeles kõrvuti kõrvallausetega²⁰ ja on neist tegelikult vanemad.²¹

Kui 30-ndate aastate lauseõpetused ei püüdnudki anda mingit ammendavat lauselühendite loendit,²² siis alates K. Kure grammatikast peetakse vajalikuks käsitleda kõiki definitiooni põhjal lauselühendite hulka arvatud konstruksioone. Kuid definitioon, mis ise sisaldas defineerimata mõisteid (mis on «tervikuna mingi lauseliikmena esinev öeldiseta sõnarühm»), ei soodustanud stabiilse lauselühendite loendi väljakujunemist. Seetõttu esineb lauselühendite loend 50-ndate aastate grammatikates üsna mitmes erinevas

¹⁶ Kure, EKG 1948, lk. 82; vrd. Kask, Koff, Kure jt., EKG 1951, lk. 127; Kure, Valgma, EKG 1954, lk. 114.

¹⁷ Remmel, Valgma, Riikoja, EKG 1957, lk. 214.

¹⁸ Kure, EKG 1948, lk. 83.

¹⁹ Vt. viide 40 lk. 37.

²⁰ Kask, Koff, Kure jt., EKG 1952, lk. 125.

²¹ Kure, EKG 1948, lk. 82; Kure, Valgma, EKG 1954, lk. 114–115.

²² Vt. näit. A. Kask, A. Vaigla, J. V. Veski, Lauseõpetus. Eesti keeleõpetus ja harjutustik keskkoolidele. Tartu, 1936, lk. 76–78; E. Muuk, K. Mihkla, M. Tedre, Eesti keskkooli-grammatika ühes harjutustikuga. IV. Lauseõpetus. Tartu, 1938, lk. 104–108.

variatsioonis. Enam-vähem stabiilse tuumiku selles loendis moodustavad määruslikud *des-*, *mata-*, *nud-*, *tud-*, täiendilised *v-*, *tav-*, *nud-*, *tud-* ja sihitislikud *vat-*, *mas*-konstruktsioonid ning sõltumatu nimetav. K. Kure grammatikas lisanduvad neile veel *ma-* ja *da*-infinitiivilised lauselühendid (näit. *Pärast tööd istus ta lauu taha värsket ajalehte lugema; Andis hobuse naabrile üheks nädalaks kasutada*)²³, näiteid on ka teonimisõnalise lauselühendi kohta (*Hästi töötamise eest võidi teda esitada premeerimiseks*)²⁴.

1951. a. süntaksiõpikus peetakse võimalikuks *da*-infinitiiviliste lauselühendite hulka arvata ka *et* abil seostuvad otstarbelauseid (*Et õigeaks ajaks kooli jõuda, kiirendasime sammu*).²⁵

1952. a. väljaandes teonimelisi ja *ma*-infinitiivilisi lauselühendeid enam ei mainita, *da*-infinitiivilistekski on ainult *et* ja *kui* abil seostuvad otstarbe- ja tingimusmääruslikud konstruktsioonid.²⁶

Alates 1954. a. lauseõpetusest ei figureeri lauselühendite loendis ka enam *da*-infinitiivi. Sidesõnadega *et* ja *kui* seostuvaid *da*-infinitiive peetakse küll lauselühendi ja kõrvallause vahepealseks nähtuseks,²⁷ kuid neid käsitletakse põimlause osas.

Hoopis väheseks jääb lauselühendite arv Rimmel-Valgma-Riikoja grammatikas, kus lauselühendi verbi vormidena nimetatakse ainult *des-*, *mata-*, *nud-*, *tud-* ja *vat*-vormi ning märgitakse, et lauselühendis võib verb ka puududa (nn. verbita lauselühend).²⁸ Kooligrammatikas võib ju pidada piisavaks ainult õigekeelsuslikult olulisemate lauselühendite esitamist, kuid sel juhul tuleb seda vastavalt formuleerida, et mitte jätta muljet, nagu tuleks loendit pidada ammendavaks.

Sellest viimase aja koolikäsitlusest mõndagi kõrvalekalduvat sisaldavad 1963. a. ilmunud K. Kure ja K. Mihkla artiklid.²⁹ Lauselühendi põhitunnusena rõhutab K. Kure peale intonatsioonilise tunnuse («Lihtlause koosseisu võivad kuuluda sõnaühendid ja konstruktsioonid, mis moodustavad lauses omaette tervikliku osa

²³ Kure, EKG 1948, lk. 97.

²⁴ Sealsamas. Vrd. ka Muuk, Mihkla, Tedre, EKG 1938, lk. 105.

²⁵ Kask, Koff, Kure jt., EKG 1951, lk. 109.

²⁶ Kask, Koff, Kure jt., EKG 1952, lk. 128.

²⁷ Viimasel ajal on üha kindlamaks kujunenud seisukoht, et selliste *da*-infinitiivide, samuti nagu siduva ase- või määrsõnaga seostuvate *da*-infinitiivide puhulgi on tegemist kõrvallausega (vt. M. Raudnael, Põimlause tänapäeva eesti keeles. Tartu, 1959 (diplomitöö TRU eesti keele kateedris), lk. 98, 102—103; sama seisukohta on väljendanud dots. H. Rätsep oma tänapäeva eesti keele süntaksi loengutel 1965. a.).

²⁸ Rimmel, Valgma, Riikoja, EKG 1957, lk. 214. «Verbita lauselühend» pole terminina sõltumatu nimetava kohta sobiv, sest selles võib sisalduda verbi *mas*-vorm.

²⁹ K. Kure, Eesti keele laseehituse põhiküsimusi. — Eesti keele süntaksi küsimusi. KKIU VIII. Tallinn, 1963; K. Mihkla, Kuidas kasutada tänapäeva eesti kirjakeeles lauselühendiga lauset? — ESA IX, 1963. Tallinn, 1963.

ja on sageli intonatsiooniliselt lause teistest liikmetest eraldatud»³⁰) üksnes verbi käändelises vormis oleva peasõna olemasolu ja tema seostatust nii oma laiendite kui ka põhisõnaga: «Niisuguse konstruktsioonina võib esineda rühm sõnu, mille peasõnaks on tegusõna käändeline vorm (infinitiiv või partitsiip), millega selle rühma teised sõnad on seostatud ning mis ise seob seda rühma mingi liikmega lauses.»³¹ Sõltumatu nimetavaga lauselühend selle definitsiooni alla muidugi ei mahu, seetõttu on vaja eristamist ka nimetuses: «Niiviisi organiseeritud sõnarühma nimetatakse tegusõna käändelise vormiga lauselühendiks.»³² «Sõltumatu nimisõnalise lühendi» käsitlus toimub sellest lühendite rühmast täiesti lahus.³³ Nagu toodud tsitaatidest nähtub, on K. Kure loobunud kooligrammatikate definitsioonides esiletõstetud nõudest, et lauselühendiks saab pidada vaid sellist sõnarühma, mis tervikuna esineb mingi lauseliikmena, s. t. on funktsioonilt lähedane kõrvallausele. Täielikus kooskõlas oma definitsiooniga paigutab ta tegusõna käändelise vormiga lauselühendite hulka kõik vastavas vormis (s. t. *ma-*, *mas-*, *mast-*, *mata-*, *da-*, *des-*, *v-*, *tav-*, *vat-*, *nud-* ja *tud-*vormis) peasõnaga sõnaühendid. Eespool nimetatud intonatsiooniline tunnus kuulub tal lihtsalt teatavaid lauselühendeid iseloomustavate, mitte aga lauselühendi mõistet kuidagi piiritlevate tunnuste alla.

K. Mihkla lauselühendi definitsiooni ei anna. Lauselühendite loend on tal aga piiratum kui K. Kurel, sest sellesse ei kuulu *ma-*ega *mast*-konstruktsioon, küll aga kõigis võimalikes funktsioonides *da*-infinitiivi konstruktsioonid.³⁴ Kõrvallausega asendatavus pole seega kriteeriumina alati rakendatav ka K. Mihkla lauselühendite puhul.

Meie lauselühendite loendi stabiilsema osa kujunemist ongi just mõjutanud koolisüntaksi pikaajaline tava kõrvutada lauselühendeid kõrvallausestega. Et *ma-*, *mast-* ja *da*-infinitiivi konstruktsioonidel (näit. *Brigadir pani poisid kesalt kive lee äärde vedama*; *Mehed tulid põllult kaera rõuku panemast*; *Noores eas võõrkeeli õppida on kasulik*) enamasti ei ole kõrvallausest vastet, siis ei olnud ka erilist põhjust neid lauselühendite hulka paigutada.

3. Nii on meie praeguses grammatikakirjanduses tegemist lauselühendi mõiste kahe erineva tõlgitsusega: ühel juhul peetakse primaarseks morfoloogilist tunnust, teisel juhul funktsionaalset, ja sellele vastavalt on ka lauselühendite loend erinev. Kuid ometi ei tohiks mingi konstruktsioonide rühma eraldamine omaette süntak-

³⁰ Kure, Lauseehituse põhiküsimusi, lk. 73.

³¹ Sealsamas.

³² Sealsamas.

³³ Sealsamas, lk. 77.

³⁴ Vt. Mihkla, lk. 33–35.

tiliseks kategooriaks oleneda ainult grammatikute suvast; arvesse tulevad kõigepealt ikkagi antud keele vastavatele struktuuriüksustele ainuüksi omased spetsiifilised tunnused, mis niisugust eraldamist dikteerivad. Seejuures on iseloomulik, et eri keelte tähenduselt ja funktsioonilt ühtivatel süntaktilistel konstruktsioonidel (vrd. näiteks vene keele gerundiivkonstruktsioone ja eesti keele *des-*, *nud-*konstruktsiooni) ei tarvitse nende keelte lauseehituslike iseärasuste tõttu osutada spetsiifiliseks sama tunnus ja neid käsitletakse hoopiski erisuguste süntaktiliste rühmituste raamides. Vene lauseõpetuses kuuluvad gerundiiv- ja partitsiipkonstruktsioonid alates 1914. aastal ilmunud A. M. Peškovski teaduslikust süntaksist lause nn. eralduvate kõrvalliikmete (обособленные второстепенные члены) hulka,³⁵ mille põhitunnuseks on intonatsiooniline ja pausidega eraldumine lause koosseisust. Nii tingivad vene keele lause rütmilised iseärasused olulise spetsiifilise tunnuse, mille alusel omaette rühmana käsitletavate süntaktiliste nähtuste hulka satuvad lauselühendid, osa lisandeid, järelasendis täiendid jms. Selle rühma primaarseks tunnuseks on vastavate üksuste spetsiifiline *s e o s* kogulausega. Alles teises järjekorras — rühmasiseses alaliigituses — tulevad arvesse nende üksuste funktsioon ja sisestruktuur.

Lauselühendite käsitusviisi poolest vastupidiseks näiteks on soome keele grammatika, kus infiniitse verbivormiga konstruktsioonide käsitlemisel lähtutakse nende sisestruktuurist. Soome keeles on nende konstruktsioonide spetsiifiliseks tunnuseks iseseisva, verbiga seoses oleva subjektosa (genitiivi või possessiivsufiksi kujul) esinemine valdaval osal juhtudest. Säärõttu on neid nimetatud ka lause ekvivalentideks³⁶ (*lauseenvastike*) ja on sedastatud nende asendatavust osalausega. A. Penttilä grammatikas tuleb enamik neist kõne alla predikaatseid sõnaühendeid (*nekusus* e. *jakso*) käsitlevas peatükis.³⁷ Primaarseks tunnuseks on sel juhul konstruktsiooni põhikomponentide vahekord, mis nii infiniitse kui ka finiiitse verbivormiga konstruktsioonides on teatavas mõttes sarnane, s. t. pole ei rinnastav ega alistav³⁸ (vrd. näiteks *vieraiden tultua* ja *vieraat olivat tulleet*). Et see tunnus ei ole aga omane mitte kõigile infiniitse verbivormiga konstruktsioonidele, sealhulgas ka mitte kõigile kõrvallausega asendata-vaile, ei saa infiniitse verbivormiga konstruktsioonide käsitus endast kujutada siin mingit kompaktselt süntaksiosa.

³⁵ Vt. A. M. Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении. Москва, 1956, lk. 412 jj.; vrd. Грамматика русского языка. Т. II. Синтаксис. Ч. I. Москва, 1960, lk. 640 jj.

³⁶ L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys. Helsinki, 1961, lk. 541 jj.; vt. ka A. Penttilä, Suomen kielioppi. Porvoo Helsinki, 1957, lk. 633.

³⁷ Penttilä, lk. 622—643.

³⁸ Sealsamas, lk. 622.

4. Vaadeldud kahe keele infiniitse verbivormiga konstruktsioonide teadusliküntaktilise käsitluse analüüs võib pakkuda mõningat tuge, kui otsime lahendust küsimusele, kuidas suhtuda lauselühendisse kui süntaktilisse kategooriasse tänapäeva eesti keeles. Küsimuse lähemaks analüüsimiseks on vaja kõigepealt selgitada, missugused olulised tunnused iseloomustavad lauselühenditeks nimetatavaid konstruktsioone. Edasi tuleb kontrollida, kas nende tunnuste hulgast võib mõnda pidada lauselühendile spetsiifiliseks, s. t. kõiki antud rühma kuuluvaid konstruktsioone ja ainult neid iseloomustavaks. Kui niisugune tunnus on olemas, piisab sellest lauselühendi defineerimiseks. Kui aga spetsiifiline üksiktunnus puudub, tuleb kaaluda, kas lauselühend on defineeritav mingi spetsiifilise tunnuste kompleksi alusel, mis iseloomustab kõiki vastavaid konstruktsioone ja ainult neid. Probleemi ammendav käsitlus pole muidugi võimalik, sest puudub üksikasjaline ülevaade kõigi küsimusse tulevate konstruktsioonide sisestruktuuri tüüpidest ja funktsioonidest lauses. Käesolevas tuleb piirduda vaid üsna üldist laadi märkmetega, mida saab teha olemasolevate andmete põhjal.³⁹

Senistes definitsioonides on lauselühendeid iseloomustavate oluliste tunnustena märgitud: 1) peasõna vormi (verbi infiniitne vorm), 2) esinemist lauses tervikuna ühe lauseliikme funktsioonis. 3) asendatavust kõrvallausega, 4) alistavat seost konstruktsiooni peasõna ja ülejäänud sõnade vahel ja 5) sagedast intonatsioonilist ning pausidega eraldumist muust lause koosseisust. Püüame selgusele jõuda nende tunnuste avaldumisvaldkonnas ja spetsiifilisuses.

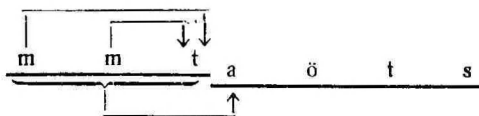
4.1. Kui lauselühendi definitsioonis võtta aluseks morfoloogiline tunnus (nagu seda on teinud K. Kure, vt. lk. 18), siis on eranditult kõik infiniitsetes verbivormis peasõnaga konstruktsioonid lauselühendid. Üksnes morfoloogilisest tunnusest lauselühendi kui süntaktilise kategooria defineerimiseks siiski ei piisa. Seda saaks teha vaid juhul, kui morfoloogilise tunnusega kaasneks ka vastavate konstruktsioonide küllaldane süntaktiline spetsiifika. Sellist süntaktilist spetsiifikat näibki K. Kure arvestavat, väites: «Tegusõna käändelise vormiga on lauselühendi teised sõnad seostatud nii, nagu lihtlauses verbi pöördelise vormiga.»⁴⁰ Tegelikult on analoogilised süntaktilised seosed omased ka deverbaalnoomeni konstruktsioonidele (vrd. näit. *Kõigile oli meeldinud matkamine mööda Saaremaad* ja *Kõigile oli meeldinud matkamine mööda Saaremaad*; *Kohtasin teda teatrisse minnes* ja *Kohtasin teda teatrisse minekul* jne.). Seega

³⁹ Peale keskkooligrammatikate on kasutatud: Eesti keele süntaks. I. Prooviartikleid lihtlause süntaksi alalt. Toim. K. Mihkla. Tallinn, 1964, ja K. Kure ning K. Mihkla eespool viidatud artikleid.

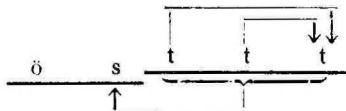
⁴⁰ Kure, Lauseehituse põhiküsimusi, lk. 73.

ei eralda morfoloogiline tunnus süntaktiliste omaduste poolest spetsiifilist konstruktsioonide rühma. Teiseks tekib raskusi absoluutse nimetava kui lauselühendi määratlemisega, sest seda tuleb teha infiniitse verbivormiga konstruktsioonidest eraldi, mingi muu tunnuse põhjal.⁴¹ Ja lõpuks — niigi juba tinglik termin «lauselühend» tundub *da-*, *ma-* ja *mast-* konstruktsiooni puhul (näit. *mul on hea siin istuda*; *me läheme paadiga sõitma*; *ta tuleb heina niitmast* jne.) eriti sobimatuks. Teaduslikus süntaksis võib ju osutada infiniitse verbivormiga konstruktsioonide eraldi käsitlemine vajalikuks, kuid sel juhul pole põrmugi tarvis nimetust «lauselühend», vaid piisab ühemõttelisest «infiniitse verbivormiga konstruktsioonist».

4.2. Loetletud tunnustest teine (esinemine tervikuna ühe lauseliikme funktsioonis) ja kolmas (asendatavus osalausega) on lauselühendi funktsionaalsed tunnused. Neist teine on eristatava tunnusena ilmselt liiga väheütlev. Lauselühendi «esinemine tervikuna ühe lauseliikme funktsioonis» tähendab tegelikult lauselühendiga lihtlause kahetasandilist analüüsi, s. t. näiteks lausele *Seni sirgena püsinud tee tegi järsu käänaku* vastab analüüsiskeem

Kuid analoogilises hierarhias on sõnadevahelised süntaktilised seosed organiseeritud paljudel muudelgi puhkudel, vrd. näiteks lause *Välja kutsuti mees teisest mehhaanikute brigadist*, mille puhul kahetasandiline skeem on põhimõtteliselt niisama õigustatud nagu eelmisegi lause juures:

Eesti keele traditsioonilises lauseanalüüsis viidatakse eritasandilise analüüsi vajalikkusele ainult lauselühendiga lause ja põimlause puhul. Järeldus lauselühendiga lause eritasandilisuse kohta ei ole siis ilmselt tulenenud mitte lause hierarhilise struktuuri tajumisest, vaid lihtsalt lauselühendi kõrvutamisesest kõrvallausega. Kui

⁴¹ Kuigi K. Kure käsitleb «sõltumatut nimisõnalist lühendit» infiniitse verbivormiga lauselühendeist täiesti eraldi, pole ta andnud mingit seletust selle kohta, missuguste tunnuste põhjal absoluutset nimetavat lauselühendiks tuleb pidada (vt. Kure, Lauseehituse põhiküsimusi, lk. 77).

aga meie teise tunnuse tagapõhjaks on ainult mõttekäik «lauselühend on tervikuna lauseliige seetõttu, et tal on ühesugune funktsioon kõrvallausega», siis jääb lauselühendi ainsaks funktsionaalseks tunnuseks kolmas tunnus, s. t. asendatavus kõrvallausega, õigemini osalausega, sest määruslikel lauselühenditel esineb teatavil juhtudel kõrvallauseline, teatavil juhtudel aga *ja*-osalauseline asendamisevõimalus. Praktiliselt ongi see tunnus aluseks meie tavapärasele käsitlusele lauselühenditest, mis aga K. Kure eriseisukoha mõjul on mõnevõrra kõikuma hakanud. Selle tunnuse alusel kuuluvad lauselühendite hulka täiendiline *v-*, *tav-*, *nud-*, *tud-* ja *mata*-konstruktsioon, määruslik *nud-*, *tud-*, *nuna-*, *tuna-*, *des-* ja *mata*-konstruktsioon, *val-* ja *mas*-konstruktsioon, mõningad *da*-infinitiivi konstruktsioonid ning absoluutne nimetav. Veendugem selles järgnevatel näidete põhjal.

- (1) *Mööda mäekülge allavoolav vesi kandis ojasse mulda ja kivikesi.*
[→ *Vesi, mis mööda mäekülge alla voolas, kandis ojasse mulda ja kivikesi.*]
- (2) *Meile tuli vastu ojale jooma aetav kari.*
[→ *Meile tuli vastu kari, mida ojale jooma aeti.*]
- (3) *Kogu aja sirgena püsinud tee tegi järsu käänaku.*
[→ *Tee, mis kogu aja oli sirgena püsinud, tegi järsu käänaku.*]
- (4) *Väikese maja pärani lükatud aknad särasid tuledes.*
[→ *Väikese maja aknad, mis olid pärani lükatud, särasid tuledes.*]
- (5) *Lõpuni lugemata raamat oli jäänudki lauale.*
[→ *Raamat, mis oli lõpuni lugemata, oli jäänudki lauale.*]
- (6a) *Õelnud viimased sõnad, juhtus minuga midagi seletamatut.*
[→ *Kui ma olin õelnud viimased sõnad, juhtus minuga midagi seletamatut.*]
- (6b) *Liibunud tihedalt vastu maad, roomasid mehed edasi.*
[→ *Mehed olid liibunud tihedalt vastu maad ja roomasid edasi.*]
- (7a) *Teolt tabatud, ei jõudnud varas enam põgeneda.*
[→ *Et varas oli teolt tabatud, ei jõudnud ta enam põgeneda.*]
- (7b) *Naised seisid trobikonnas, rätid kukla taha seotud.*
[→ *Naised seisid trobikonnas ja rätid olid neil kukla taha seotud.*]
- (8) *Äsja nõupidamiselt saabununa istus ta oma hotellitoas.*
[→ *Ta oli äsja nõupidamiselt saabunud ja istus oma hotellitoas.*]
- (9) *Ta tuli meile vastu koduselt rietatuna.*
[→ *Ta tuli meile vastu ja oli koduselt rietatud.*]
- (10a) *Tõrvoates rannas paati, vilistas ta äsjakuuldud laulukest.*
[→ *Kui ta rannas paati tõrvas, vilistas ta äsjakuuldud laulukest.*]
- (10b) *Ootasin külalist, vaadates aeg-ajalt suurt seinakella.*
[→ *Ootasin külalist ja vaatasin aeg-ajalt suurt seinakella.*]
- (11a) *Ta sammus edasi, laskmata end segada uudishimulikest pilkudest.*

[→ Ta sammus edasi, ilma et oleks lasknud end segada uudishimulikest pilkudest.]

(11b) Need mõtted jälitavad teda igal sammul, *andmata rahu*.

[→ Need mõtted jälitavad teda igal sammul ja ei (*ega*) anna rahu.]

(12) Nägin teda siitapoole tulevat.

[→ Nägin, et ta siitapoole tuli.]

(13) Ei taheta näha noori logelemas.

[→ Ei taheta näha, et noored logelevad.]

(14) Sa soovitasid tal nii ütelda.

[→ Sa soovitasid, et ta nii ütleks.]

(15) Seal ta istub, *laps süles*.

[→ Seal ta istub ja laps on tal süles.]

Kuid funktsionaalset tunnust ei saa samuti pidada loetletud konstruktsioonide spetsiifiliseks tunnuseks, sest analoogiline vahekord osalausega on ka ajamääruslikus funktsioonis esineva deverbaloomeeni konstruktsioonidel,⁴² näit.

(16) Me tutvusime temaga *sõidul Krimmi*.

[→ Me tutvusime temaga, kui sõitsime Krimmi.]

(17) *Esmakordsel kohtumisel* olid nad mõlemad kohmetud.

[→ Kui nad esmakordselt kohtusid, olid mõlemad kohmetud.]

4.3. Lauselühendi sisestruktuuri iseloomustamisel on märgitud vaid sõnadevahelist alistavat seost. Alistava seose all mõistetakse teatavasti sõnaühendi põhisõna ja laiendi vahelist kongruentsi-, rektiooni- või külgnemisseost.⁴³ Lauselühendis on põhisõnaks verbivorm, järelikult tuleb sellega seostuvate noomenite puhul arvesse vaid rektiooniseos, sest külgnevalt seostuvad oma põhisõnaga ainult muutumatud sõnavormid.⁴⁴ On aga infiniitse verbivormi konstruktsioone, milles verbi ja noomeni vahelist grammatilist seost kuidagi ei saa pidada rektiooniks (vrd. näit. sõnadevahelist seost *tud*-konstruktsioonides *tormist murtud puu* ja *kapist võetud leib*). Enamasti on need nn. tegijamääruse juhud, mida just iseloomustab seostumine infiniitsete verbivormidega ja seega kuulumine lauselühendi sisestruktuuri karakteristikasse. Sellistes konstruktsioonides esineva grammatilise seose erinevust tavalisest rektiooniseosest on võimalik vahetult demonstreerida, kui asendame konstruktsioonid nende osalauseekvivalentidega (vrd. *puu, mille torm on murdnud* ja

⁴² Sellele asendamisvõimalusele on aeg-ajalt tähelepanu juhitud ka mõnede meie süntaksiõpikutes (vt. näit. A. Ploompuu, Lauseõpetus koolidele. Tallinn, 1921, lk. 32–34; E. Muuk, K. Mihkla, M. Tedre, Eesti kesk-kooli-grammatika ühes harjutustikuga. IV. Lauseõpetus. Tartu, 1938, lk. 105; Kure, EKG 1948, lk. 95).

⁴³ Vt. Eesti keele süntaks I, lk. 10.

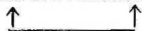
⁴⁴ Vt. sealsamas.

leib, mis on kapist võetud). Esimesel juhul saab seestütlevas nimisõna vastava osalause aluseks, teisel juhul aga on tegemist tõelise rektsooniseosega, mis jääb ka osalause püsima. Seega võiks esimesel juhul rääkida pigem predikaatsusseosest kui alistavast seosest. Terminiga on muidugi raskusi, sest predikaatsust seostatakse üksnes finiiitse verbiga ja peetakse lausele iseloomulikuks tunnuseks.⁴⁵ Et aga sõnaühendites nagu *tormist murtud, aastate möödudes, (lubas) poisil minna* jne. esineva grammatilise seose kohta ametlikult eraldi terminit pole, laiendatakse käesolevas termini «predikaatsusseos» kasutamine ka n.-õ. potentsiaalse predikaatsuse juhtudele, s. t. konstruktsioonidele, mis on asendatavad osalausega.⁴⁶

Nagu eeltoodust selgub, ei piisa lauselühendi sisestruktuuri iseloomustamiseks üksnes sõnadevahelise alistava seose märkimisest. Lauselühendi infiniitsele verbivormile on tunnuslik just tema potentsiaalne predikaatsusseos mingi noomeniga kas konstruktsioonis endas või väljaspool seda. See ongi tegelikult lauselühendite selleks sisestruktuuriliseks eelduseks, mis võimaldab nende asendamist samatähendusliku osalausega.

Predikaatsusseos võib siis lauselühendi mingil konkreetsel esinemisjuhul olla konstruktsioonisisene, näit.

(18) *Aastate möödudes* nägin teda uuesti.

või konstruktsiooniväline, näit.

(19) *Vuhinal möödudes* kadus rong suitsupilve.

Mingile lauselühendile võib olla omane: 1) ainult konstruktsiooniväline predikaatsusseos, 2) ainult konstruktsioonisisene predikaatsusseos, 3) niihästi konstruktsiooniväline kui ka konstruktsioonisisene predikaatsusseos. Eriolukorras on siin absoluutne nimetav, mille vormiliselt puudub nii konstruktsiooniväline kui ka sisene predikaatsusseos. Kuivõrd absoluutsel nimetaval on aga osalausevaste, võiks teda tingimisi siiski arvata konstruktsioonisisese predikaatsusseosega juhtude hulka (vt. näide (15) lk. 23).

Ainult konstruktsiooniväline predikaatsusseos esineb *v-*, täiendilisel *nud-* ja määruslikul *nuna-*konstruktsioonil (vt. näited (1), (3) ja (8) lk. 22). Ainult konstruktsioonisisene predikaatsusseos on iseloomulik *vat-*, *mas-* ja osalausega asendatavale sihitislikule *da-*infinitiivi konstruktsioonile (vt. näited (12), (13), (14) lk. 23).

⁴⁵ Eesti keele süntaks I, lk. 21.

⁴⁶ Seejuures on tuginetud A. Penttilä grammatika eeskujule, kus *neksus* ehk *jakso* on ühine nimetaja nii aluse ja öeldise ühendile kui ka kõigile grammatiliselt seoselt sellega sarnastele konstruktsioonidele (vt. Penttilä, lk. 622 jj.).

Nn. subjektosaks on siin noomen osastavas ja *da*-infinitiivi puhul alalütlevas käändes. Ülejäänud infiniitse verbivormiga konstruktsioonidel (välja arvatud *ma-*, *mast-* ja osa *da*-infinitiivi konstruktsioone) esineb osal juhtudel konstruktsiooniväline (vt. näited (2), (4)—(7a) ja (9)—(11b)), osal aga konstruktsioonisisene predikaatsusseos. Viimasel juhul on subjektosaks noomen nimetavas, omastavas, seestülevas või omastavas käändes koos kaasõnaga *poolt*, näit.

- (20) *Ametiühingu poolt korraldatav* ekskursioon tuleb edasi lükata.
[→ Ekskursioon, mille korraldab ametiühing, tuleb edasi lükata.]
- (21) Hakkasin lugema isa kingitud raamatut.
[→ Hakkasin lugema raamatut, mille isa oli kinkinud.]
- (22) Valentin Aleksejevitši sinistest-sinistest, *elust kriimustamata* silmadest vaatab vastu laiekraaniline hing. (Smuul, J36.)
[→ Valentin Aleksejevitši sinistest-sinistest silmadest, mida elu ei ole kriimustanud, vaatab vastu laiekraaniline hing.]
- (23) *Etendus lõppenud*, algab tunglemine garderoobis.
[→ Kui etendus on lõppenud, algab tunglemine garderoobis.]
- (24) *Pahandatud niisugusest saamatusest*, asus ta ise tööpingi taha.
[→ Et teda pahandas niisugune saamatus, asus ta ise tööpingi taha.]
- (25) Ta oli ära läinud kellegi märkamata.
[→ Ta oli ära läinud, ilma et keegi oleks märganud.]
- (26) *Kaaslase poolt reedetuna* ei suutnud ta midagi ära teha. (Rt, 163)
[→ Et kaaslane oli ta reetnud, ei suutnud ta midagi ära teha.]

(*des*-konstruktsiooni kohta vt. näide (18) lk. 24).

Ka sellist, õigupoolest alles osalausevaste kaudu avalduvat predikaatsusseost ei saa pidada lauselühendile spetsiifiliseks tunnuseks, sest nagu juba öeldud, on osalausevaste ja järelikul ka sellele aluseks olev potentsiaalne predikaatus samuti omane mõningaile deverbaalnoomeni konstruktsioonidele (vt. näited (16) ja (17) lk. 23). Deverbaalnoomeni konstruktsioonide süntaktilised omadused on aga seni alles uurimata.

4.4. Viimasena nimetatud tunnus — intonatsiooniline ja pausidega eraldumine — iseloomustab vaadeldavate konstruktsioonide seost põhilausega lauserütmi seisukohalt. Et üksikasjalisemad uurimisandmed eesti keele lause intonatsiooni kohta puuduvad, saab käesolevas lauselühendite intonatsioonilisel iseloomustamisel toetuda vaid tavalise emakeelekõneleja võimele eristada kõnes kõige ilmsemad intonatsioonikurve ja pause.

Intonatsioonilise terviku oma põhilausega moodustavad *ma-*, *mast-*, *da-*, *mas-* ja *vat*-konstruktsioon (vt. näited lk. 18 ja näitelauseid (12), (13), (14) lk. 23). Üleminekud nende konstruktsioonide ja põhilause vahel on sujuvad, märgatavate pausideta. Sel-

lega võrreldes on intonatsiooniline ja pausidega eraldumine selgesti tuntav kõigi määruslike *nud-*, *tud-*konstruktsioonide (vt. näited (6a, b) ja (7a, b) lk. 22; (23) ja (24) lk. 25) ning absoluutse nimetava puhul (vt. näide (15) lk. 23). Ülejäänud konstruktsioonide eraldumine sõltub nende asendist oma põhisõna suhtes ja peasisõna asukohast konstruktsioonis, s. t. eraldumine esineb ainult teatud tingimustel. Nii eralduvad kõik põhisõnale järgnevad täiendilised konstruktsioonid, näit.

- (27) Pikakasvuline tööline, *punast lippu kandev*, tegi endale teed läbi rahvamurru.
- (28) Võõras aga, *politsei poolt tagaetatav*, pidi kiiresti kaduma.
- (29) Tee, *kogu aja sirgena püsinud*, tegi järsu käänaku.
- (30) Väikese maja aknad, *enamasti pärani lükatud*, särasid tuledes.
- (31) Raamat, *lõpuni lugemata*, oli jäänudki lauale.

Põhisõnale eelnevad täiendilised konstruktsioonid ei eraldu (vt. näited (1)–(5) lk. 22 ja (20), (21), (22) lk. 25). *tuna-*, *des-* ja *mata-*konstruktsiooni eraldumine või mitteeraldumine sõltub mitme teguri (konstruktsiooni asukoht lauses, peasisõna asend konstruktsioonis, konstruktsiooni tähendus) koosmõjust. See tingib erinevate kombineerumisvõimaluste suure arvu, mistõttu siin valitsevad seaduspärasused on raskesti tabatavad ja veelgi raskemini kirjeldatavad. See on ka põhjus, miks nende konstruktsioonide komadega eraldamine ei ole senini ammendavalt reeglistatud.

5. Vaadeldud tunnuste analüüsi andmed on kokku võetud tabelis I. Tunnuse olemasolu on märgitud *+*-ga, puudumine *–*-ga, absoluutse nimetava puhul tingimisi eeldatav predikaatsusseos (*+*)-ga. Ilmselt puudulikud on andmed *da-*infinitiivi konstruktsioonide kohta. Et teatavaile sihitislikele *da-*infinitiivi konstruktsioonidele on omane *vat-* ja *mas-*konstruktsiooniga ühesugune tunnuste kompleks, siis tundus otstarbekas nad muudest *da-*infinitiivi konstruktsioonidest eraldada. Kuid lauselühendi funktsionaalne ja sisestruktuuriline tunnus võivad esineda ka mõnedel mittesihitisel *da-*infinitiivi konstruktsioonidel, näit.

- (32) Talle ei antud võimalust *oma tööd ära lõpetada*.
[→ Talle ei antud võimalust, *et ta oma töö oleks ära lõpetanud*.]
- (33) See ei ole *minu otsustada*.

Tabeli vastavates lahtrites tähistab seda märk ●.

Nagu eelnevast arutlusest selgus, ei saa lauselühendit defineerida mingi üksiku indikaatortunnuse põhjal. Kogu neljatunnuseline kompleks ei esine aga kõigil vaadeldud konstruktsioonidel ühtlaselt: *ma-* ja *mast-*konstruktsioonil ning osal *da-*infinitiivi konstruktsioonidel ongi morfoloogiline tunnus ainus, mis neid

Tabel 1

Tunnuse iseloom	Konstruktsioon		täiendiline				määruslik						sihtislik			abs. nimet.		
	Tunnus	Konstruktsioon	-a	-ta	-nud	-tud	-mata	-des	-mata	-nud	-tud	-nuna	-tuna	-vat	-mas		-da	-ma
Morfoloogiline	Peasõnaks verbi infiniitne vorm		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Sisestruktuuriline	Predikaatsusseos	konstruktsiooni- väline	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
		konstruktsiooni- sisene	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Funktsionaalne	Asendatavus osalausega	kõrvallausega	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
		ja-osalausega	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-
Seos	Intonatsiooniline ja pausidega eraldumine	kõigil juhtudel	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		osal juhtudel	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

antud rühmaga ühendab; absoluutsel nimetaval puudub morfoloogiline tunnus ja tegelikult ka predikaatsus; intonatsioonilist tunnust ei ole *nuna*-konstruktsioonil ja sihitisel konstruktsioonidel. See tähendab aga, et lauselühendi defineerimisel käesolevatest tunnustest lähtudes satutakse paratamatult raskustesse. Pole muidugi välistatud võimalus, et edaspidi leitakse mingi seni veel käsitlemata, spetsiifiline tunnus, mille alusel lauselühend on korrektselt defineeritav. Praegu aga, muidugi kui meie teaduslik süntaks üldse vajab sellist kategooriat, s. t. kui teatavatele konstruktsioonidele on siiski tarvis ühist nimetajat, osutub palju vastuvõetavamaks mooduseks lauselühendi mõiste määratlemine vastavate konstruktsioonide loendiga. Loendi abil ongi juba asutud lauselühendit defineerima KKI «Eesti keele süntaksi» prooviväljaandes, ja nimelt: «Lauselühendiks on selline sõnarühm, mis esineb lauses omaetie lauseliikmena ja mille moodustab selle peasõnaks olev tegusõna käändeline muude, nimelt *des-*, *mata-*, *mas-* ja *vat-*vorm, *v-*, *tav-*, *nud-*, ja *tud-*kesksõna ning *da-*tegevusnimi, ühes oma laienditega.»⁴⁷ Sellele on lisatud eraldi iseloomustus absoluutse nimetava kohta: «Lauselühendiks peetakse ka absoluutset nimetavat (nominativus absolutus), mille esimese komponendina esineb nimisõna nimetavas ja järelkomponendiks on nimisõnad sees- ja alalütlevas, nimisõnad koos kaassõnaga, omadussõnad nimetavas, mäarsõnad ja verbi *mas-*vorm.»⁴⁸ Kuid loendikujulisegi definitsiooni puhul on oluline, et defineeritav kategooria hõlmaks tunnustelt võimalikult ühtlase rühma. See nõue kasvab välja keele süntaktilise kirjelduse otstarbekuse ja lihtsuse printsiibist. Antud juhul tekitab aga ebakõla *da-*infinitiiv, mis oma kõikvõimalikes funktsioonides pole sugugi alati samade lauselühenditunnustega (vrd. näit. ühelt poolt sihitislikku ja teiselt poolt aluselise või öeldistatelist *da-*infinitiivi konstruktsiooni). Ilmselt tuleb antud loend-definitsiooni *da-*infinitiivi osas täpsustada, sest üksnes sihitisliku *da-*infinitiivi konstruktsiooni võtmine lauselühendite loendisse on põhjendatud.

6. *des-*, *mata-*, *nud-* ja *tud-*konstruktsioon moodustavad vaaeldud tunnuste poolt ühtlase rühma: nad kõik on asendatavad kõrvallausega või *ja*-osalausega, nende kõigi puhul esineb nii konstruktsioonisisese kui ka konstruktsioonivälise predikaatsuse võimalus, neile kõigile on iseloomulik intonatsiooniline ja pausidega eraldumine vähemalt osal juhtudel. Teiselt poolt teame, et sama konstruktsioonide rühm on kujunenud lauselühendite koolikäsitluse tuumikuks oma õigekeelsusliku komplitseerituse tõttu (infiniitse verbivormiga tähistatud tegevuse kordasaatja küsimus, samaaegse ja eelnenud kõrvaltegevuse väljendamine,

⁴⁷ Eesti keele süntaks I, lk. 30.

⁴⁸ Sealsamas.

komareeglid). Ilmselt aga peegeldavad õigekeelsusreeglid siin valitsevaid seaduspärasusi liiga pinnapealselt, mistõttu tegelik tarvitus läheb neist pahatihti lahku. Küsimusele, miks see konstruksioonide rühm nii raskesti allub reeglistamisele, võib vastust leida eelnenud analüüsi andmetest: 1) ainult nendele konstruksioonidele on omane asendatavus ühtedel juhtudel kõrvallausega, teistel aga *ja*-osalausega, s. t. on tegemist mitmfunktsioonilisusega (vrd. näit. sihitilike konstruksioonidega, mille vasteks saab olla ainult *et*-kõrvallause); 2) predikaatsusseos võib kõigil neil konstruksioonidel esineda konstruksioonisisena ja -välisena, kusjuures seni lahendamata probleemiks on konstruksioonivälise predikaatsusseose seaduspärasused, mis määruslikel infiniitse verbivormiga konstruksioonidel pole hoopiski nii hõlpsasti määratletavad (vrd. näit. täiendiliste konstruksioonidega, kus infiniitse verbivormiga väljendatud tegevuse konstruksiooniväliseks subjektiks on alati konstruksiooni põhisonaks olev noomen); 3) kõigil neljal konstruksioonil on intonatsiooniline tunnus, mis aga *des-* ja *mata-*konstruksiooni puhul avaldub vaid osal juhtudel, sõltudes mitmete tegurite koosmõjust (vrd. näit. täiendiliste konstruksioonidega, mis eralduvad ainult oma põhisonale järgnedes). Seega seob määruslikke *des-*, *mata-*, *nud-* ja *tud-*konstruksioone vaadeldud tunnuste ühtsus ja sellest tulenevalt ka probleemide ühtsus ning seostatus, mistõttu teaduslikus süntaksis nende konstruksioonide käsitlemine koos, omaette rühmana on loomulik ja otstarbekas.

Senistes käsitlustes ei tule see probleemide ühtsus nii selgesti esile, sest kõigist neljast tunnusest on olnud mingil määral juttu ainult *des-* ja *mata-*konstruksiooniga seoses, *nud-* ja *tud-*konstruksiooni puhul aga tavaliselt ei mainita nende *ja*-osalauselist asendamist ega peatuta ka nende konstruksioonisisesel predikaatsusseosel nimetavalise subjektosaga⁴⁹ (vt. järgnev «Kronoloogiline ülevaade määrusliku *des-*, *mata-*, *nud-* ja *tud-*konstruksiooni käsitlustest»).

tuna- ja *nuna-*konstruksiooni pole senistes lauselühendite käsitlustes nimetatud. Käesoleva töö materjali kogumise käigus ilmnas, et kaasaegne kirjakeel kasutab neid *nud-*, *tud-*konstruksiooni samatähenduslike, kuid funktsionaalselt siiski piiratumate variantidena (vt. IV ptk., 3.4. ja 3.6.).

⁴⁹ *nud-* ja *tud-*konstruksiooni nimetavalisest subjektosast on juttu I. Tamme diplomitöös «Mineviku partitsiipide süntaktilised funktsioonid» (1962), lk. 122 jj.

II

KRONOLOOGILINE ÜLEVAADE MÄÄRUSLIKU *des-*, *mata-*, *nud-* JA *tud-*KONSTRUKTSIOONI KÄSITLUSTEST

0. Tähelepanekuid ja näiteid kõnes sagedamini esinevate *des-* ja *mata-*konstruktsioonide kohta leidub eesti keele grammatikates juba XVIII sajandist alates seoses vastavate infiniitsete verbivormide kasutamise õpetusega. Nii iseloomustavad A. Thor Helle¹ ja tema järgi ka A. W. Hupel² eesti keele gerundiumi (= *des-*vormi) kasutamist selliste rahvapäraste näidetega, nagu *Häbbi on räkides, hädda wait olles* (Thor Helle, 78; Hupel, 137); *Innimenne tüddib nenda ellades* (Thor Helle, 78). Tähelepanu juhitakse genitiivi esinemise võimalusele *des-*vormi ees, näit. *Ta wöttis minno nähhes* (Thor Helle, 78; Hupel, 138); *keikide innimeste nähhes* (Thor Helle, 78; Hupel, 138); kuid seda seotakse ainult juhtudega, kus *des-*vorm vastab saksa keele partikleile *da*, *indem*, s. t. ajamäärusliku kasutamisele.

E. Ahrens käsitleb infiniitiivi adverbialli (= *des-*vormi) ja karitiivi (= *mata-*vormi) kasutamist³ objektipeatükis, mis hõlmab kõik verbi laiendid. *des-*vormiga edasiantavat tegevust iseloomustab Ahrens kui predikaadi kõrval toimuvat ja toob hulk lausenäiteid: *Töutas, kät lües*; *Natukest tunneb, näpuga katsudes*; *Seda süüd ma ei karda, Jumala ete minnes* (Ahrens, 115) jne. *mata-*vormi kohta öeldakse vaid, et see näitab toimumata tegevust: *Tuli kutsumata* (Ahrens, 114). Nii *mata-*kui ka *des-*vormiga seoses oleva genitiivi kohta annab Ahrens reeglid: «Kui karitiivil on teine subjekt kui predikaadil, väljendatakse see relatiivi (= genitiivi — E. U.) abil», näit. *Tuli ilma*

¹ [A. Thor Helle], Kurzgefaßte Anweisung zur Ehstnischen Sprache. 1732, lk. 77—78.

² A. W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte. Mitau, 1818, lk. 137—138.

³ Vt. E. Ahrens, Grammatik der Ehstnischen Sprache. Reval, 1853, lk. 114—116.

minu kutsumata; Jäi sinna ilma meie teadmata (Ahrens, 115). «Kui adverbiaalil on endal subjekt, siis on see relatiivis,» näit. *Ei ta tule minu ajades; Ei mina ole, oma hinge teades, midagi süüd teinud; Utles, hinge minnes* (Ahrens, 116). Toodud reegluga ei satu Ahrensil vastuollu niisugused näitelauseid, nagu *Kohtu üksed on laiad sisse tulles, kitsad välja minnes; Lehm on parem lüpskes kui tappes* (Ahrens, 115), sest reegel ei välista subjektita, s. t. umbisikulist *des-*, *mata-*vormi, olgu siis pealause seejuures isikuline või umbisikuline. Ahrens ise vihjab sellele *mata-*vormi puhul, öeldes, et vastavalt seosele, milles see vorm esineb, on tal kord aktiivne (s. t. isikuline), kord passiivne (s. t. umbisikuline) tähendus. Sama seika rõhutab *des-*vormi puhul F. J. Wiedemann.⁴ Vastavad näitelauseid pärinevad tal Ahrensi grammatikast. Põhjalikumalt kui Ahrens iseloomustab Wiedemann *des-*vormi tähendust: see näitab kaasnevat olukorda, mille jooksul või mille juuresolekul predikaadiga märgitud tegevus toimub.⁵ Kuigi tegemist on grammatika morfoloogiaosaga, analüüsib Wiedemann siin puhuti imestama paneva üksikasjalisusega vormide süntaktilisi omadusi. Nii märgib ta tervelt viit *des-*vormi subjekti (s. t. tegevuse kordasaatja) võimalust.⁶

1. Enamasti on *des-*vormi subjekt sama mis tema põhisõnal: *tõutas kätt lües; ega õnnetus hüa tulles.*

2. *des-*vormi subjekt vastab loogilisele subjektile: *pojal oli hea mēl' oma iza pūs's'iga lastes.*

3. Ka mõnd muud lauses esinevat sõna võidakse käsitada *des-*vormi subjektina: *kot't' on kandes mind wāzitanud; emale minnes tuli üks mēs tema jüre.*

4. Määramata subjektiga (s. t. umbisikuline) *des-*vorm: *nattukest tunneb näpuga katsudes; tē oli minnes kaunis hea, aga tagasi tulles san'diks jänud.*

5. Kui *des-*vormi subjektiks on muidu lauses mitteesinev sõna, siis lisatakse see genitiivis: *kuke lauldes läksime tēle; ütles hīñne minnes; teiste nähes ja küldes; ta ei lähe minu kästes.*

*mata-*vormi ja *nud-*, *tud-*partitsiibi kasutamisest määruslike lauselühenditena Wiedemanni grammatikas näiteid ei leidu.

Sajandi lõpul ilmunud esimestes eestikeelsetes lauseõpetustes⁷ on lauselühendeid puudutavat üsnagi napilt. Ainult kaudselt on *des-* ja *mata-*lühendi käsitlesega seostatav lõik J. Nebocati objektireeglites, kus antakse kestvate tegevust näitavate ja seega

⁴ Wiedemann, lk. 457.

⁵ Sealsamas.

⁶ Sealsamas.

⁷ J. Nebocati, «Kündja» Eesti keeleõpetus. Tartu ja Riia, 1884; H. E. I. n. e. r, Lühikene Eesti keele õpetus rahvakoolidele. Tartu, 1885; K. A. H. e. r. m. a. n. n., Eesti keele lauseõpetus. Jurjev, 1896.

alati osaobjekti nõudvate verbivormide hulgas ka *des-* ja *mata-*vorm, tõestusena näited: *tema ütles käsi ristipannes; kannatab kõik oma suud lahtitegemata*.⁸ Nagu Wiedemann, märgib ka H. Einer kõrvallausete liikide käsitlemisel ainult objektlauselühendamise võimalust.⁹ *des-*lauselühendeid on tal aga esitatud «kombe- ja viisimääruse» näidete hulgas, nagu *Karjane tuli p a s u n a t a j a d e s k o d u* (Einer, 64). K. A. Hermannil on määrseesütlev (= *des-*vorm) omaette määratuse (= määruse) liik. Kõik toodud näitelauseid on genitiiviga *des-*lühendid, näit. *Minu arvates on lugu koguni teisiti. Sinu nähes tegi ta seda tööd. Nende kündes läks põld kobedaks. Peremehe käskides peab sulane minema* (Hermann, 61) jt. Kuid erinevalt Ahrensil ja Wiedemannist ei pea Hermann *des-*vormi juurde kuuluvat genitiivi selle subjektiks, vaid hoopis atribuudiks, sest «ajasõna määrseesütlev» olevat niivõrd «nimesõnase loomuga».¹⁰

Nii ei täienda sajandi lõpu eestikeelsed lauseõpetused veel millegagi Ahrensil ja Wiedemannil rikkaliku rahvakeelse materjali põhjal formuleeritud *des-* ja *mata-*lühendi kasutamise reegleid. Viimastes esiletõstetud *des-* ja *mata-*vormilise tegevuse kordasaatja probleem on aga nende lauselühendite puhul tänini sõlmprobleemiks.

1. Käesoleva sajandi algul intensiivistub ühtsetele normidele alluva rahvusliku kirjakeele väljaarendamine. Seniste pakiliste ortograafia-, morfoloogia- ja sõnavaraküsimuste kõrvale kerkivad nüüd üha tungivamalt ka kirjakeele lauseehituse probleemid. Algab pikka aega saksa keele mõju all kujunenud eesti kirjakeele lause vabastamine germanismidest. Eeskujude allikaks saab nüüd, eriti nooreestlaste ringkondades, soome keel, millest püütakse eesti keelde üle kanda ka lauseehituselemente. Soome keele mõjul laieneb eesti kirjakeeles tunduvalt genitiiviga ühendatud *des-*konstruktsiooni kasutamine. Eriti nooremate kirjanike (V. Grünt-hali, G. Suitsu, Fr. Tuglase, J. Semperi jt.) töödessa hakkab ilmuma lauseid, nagu *Alles kultuuri ja iseäranis põlluharimise arenedes Ühis-Soome ajal kokkupuutumiste mõjul leedulaste ja germanlastega, tulivad nende looduseteenistusega kaasas kõrgemad isiklikud jumalad* (Sädemed 1911, lk. 118); *... algas protestantismuse tulles esimeste sihikindel maalt väljaajamine* (Noor-Eesti IV, lk. 74); *... teiste ... tingimuste ühesugused olles on vastuvõetavam see vööra keele element, mis Eesti keele sünnipärase iselaadiga kõige enam harmoneerib* (EKir 1912, lk. 334) jne. Selline genitiiviga *des-*konstruktsiooni kasutamine kaldus aga puhuti muutuma oma-

⁸ Nebocat, lk. 94—95.

⁹ Einer, lk. 69.

¹⁰ Hermann, lk. 61.

päratsemiseks, mis kahjustas lause mõtteselgust, näit. *Lugemis-palade rikastades lugija eestikeelset sõnastikku, nende laiendades tema lauseõpiliste käändude tagavara ja edendades tema Eesti kirjakeele arenemislöö tundmist õpetagu joonealused märkused Eesti praegust, harilikku kirjakeelt* (Suits, XVII).¹¹

Genitiiviga *des*-konstruktsiooni kunstliku elustamise vastu on J. V. Veski, kes kirjutab 1913. a.: «Seda laadi konstruktsioonid on Eesti keel varemini küll tundnud ja mälestab neid paaris kivenenud vormis praegugi («tema arvates», «silma nähes»), aga ta ei kaldu enam nende poole, ja ei olegi põhjust seda konstruktsiooni uueste elule äratada, sest et ta mõtte uduseks teeb.»¹²

Genitiiviga *des*-konstruktsiooni ja üldse lauselühendite laialdasemat tarvitamist kõrvallausete asemel hakkab samal ajal energiliselt propageerima J. Aavik.¹³ Lauselühendite võtmist keeleuendusprogrammi¹⁴ on ta oma kirjutistes argumenteerinud mitmest aspektist. Kõigepealt, lauselühendid on kooskõlas Aaviku esteetilise printsiibiga, mis tema keelearenduslikus tegevuses on primaarne: lauselühendid andvat stiilile painduvust, kergust ja elegantsi. Klassikalistest keeltest pändusena saadud lühendkonstruktsioonide tõttu olevat tänapäeval need väärtused omased eriti romaani keelte lausele. Raskepärusus ja lohisevus, mida saksa lausele ette heidetakse, tulenevatki kõrvallausete kuhjamisest lauselühendite puudumise tõttu.¹⁵ Lause «plastilisuse» huvides soovitab Aavik *des*-konstruktsioonis ühtlasi nn. degermaniseeritud sõnajärge, s. t. *des*-vormi paigutamist lühendi algusse, näiteks mitte siis *Alati oma enese jõul edasi jõuda püüdes oli ta enesele tugeva tahtejõu kasvatanud*, vaid *Alati püüdes oma enese jõul edasi jõuda...* jne.¹⁶ Teine Aaviku argument lauselühendite kasuks on nende vastavus otstarbeku printsiibile: lähem väljendusviis on otstarbekam. Peale selle tegevat nad lauseehituse paindumaks, võimaldades keerulisemate mõttekomplekside subordinatsioonisuhteid täpsemalt väljendada.¹⁷ Kolmandaks põhjendab Aavik lauselühendite elustamise vajadust nende rahvapärasusega: minevikus on nad olnud eesti keelele omased, kaasa arvatud ka genitiiviga *des*-konstruktsioon, kuid erinevalt soome keelest pole nad meie kirjakeeles edasi arenenud, sest saksakeelse hariduse saanud kirjameestele oli keerukamate

¹¹ Vrd. E. Ahven, Eesti kirjakeele arenemine aastail 1900—1917. Tallinn, 1958, lk. 117.

¹² Johannes Voldemar Veski keelelisi töid. Tallinn, 1958, lk. 55.

¹³ Vt. J. Aavik, Kõige suurem germanismus Eesti keeles. — EKir 1912, nr. 9, lk. 367; J. Aavik, Lühendatud laused. «Keeleline Kuukiri» 1915, nr. 3/4.

¹⁴ J. Aavik, Mis on keeleuendus? Tartu, 1916, lk. 27.

¹⁵ Aavik, Lühendatud laused, lk. 43—44.

¹⁶ Aavik, Kõige suurem germanismus, lk. 367.

¹⁷ Aavik, Mis on keeleuendus? lk. 27; vt. ka J. Aavik, Oigekeelsuse ja keeleuenduse põhimõtted. Tartu, 1924, lk. 16—17.

lausete moodustamisel eeskujuks saksa keel, kus lauselühendeid peaaegu ei tunta.¹⁸

Artikkel «Lühendatud laused» oli mõeldud eeskätt genitiiviga *des*-konstruktsiooni propageerimiseks. Artikli lõpul soovitatakse lausete lühendamise teise viisina kasutusele võtta absoluutne nominatiiv mineviku partitsiibiga, mis vastaks romaani keelte absoluutsele nominatiivile. Aavik esitab *tud-* ja *nud-*partitsiibiga konstruktsioonide näiteid (*See tehtud, läksin minema, s. o. kui see oli tehtud, ehk kui selle olin teinud, läksin minema; Vane mad surnud, ei olnud lastel enam kodukohta*¹⁹ jt.), kuid nende kasutamise tingimusi ta siin lähemalt ei selgita.

Nii on käsitletud artiklites Aaviku seisukohavõetud lauselühendite kohta eelkõige propageerivat laadi. Stiili elegantsi, otstarbeka lühiduse ja keele omapära nimel rõhutatakse vajadust hakata teatavat liiki kõrvallauseste asemel tarvitama lauselühendeid. Ilmselt mõjutas see lähenemisviis ühtlasi lauselühendite käsitlemist järgnevat aastakümnete enamikus grammatikates, kus vastavad õigekeelsusreeglid antakse vastusena küsimusele: kuidas kõrvallauseid õigesti lühendada?

2. Käesoleva sajandi 20-ndail aastail algab eesti keele lauseõpetuse väljakujunemine uutel alustel. Üksteise järel ilmub pool tosinat uut eesti keele süntaksi õpikut. Eriilmelised on nad oma ainekäsituselt, erinev on ka käsitluse sügavus. Uueks jooneks on eeskujude otsimine soome lauseõpetustest.²⁰ Üldiselt jätkavad veel oma lauseõpetustes vanu traditsioone J. Jõgever²¹ ja A. Ploompuu²². Kuid vahepeal lauselühenditele osaks saanud tähelepanu tõttu on nemadki pidanud vajalikuks mingil määral peatuda lausete lühendamisel. J. Jõgever märgib viisimääruslausete lühendamise võimalust *des-* ja *mata*-konstruktsiooni abil,²³ A. Ploompuu katse määruslausete lühendamist selgitada²⁴ on aga täiesti ebaõnnestunud.²⁵

1922. a. ilmunud H. Põllu lauseõpetus on esimene katse sügavamalt käsitleda eesti keele lauseehitust. Ühtlasi on see esimene lauseõpetus, milles lauselühendite käsitletu on astunud iseisva süntaksipeatüki²⁶ õigustesse. Lauselühendid võetakse vaat-

¹⁸ Aavik, Kõige suurem germanismus, lk. 367; Aavik, Lühendatud laused, lk. 43.

¹⁹ Aavik, Lühendatud laused, lk. 47.

²⁰ Vrd. H. Põld, Eesti keeleõpetus. II jagu. Lauseõpetus. Tallinn, 1922, lk. V; L. Kettunen, Lauseliikmed eesti keeles. Tartu, 1924, lk. V.

²¹ J. Jõgever, Eesti keele grammatika, III aasta. Tartu, 1920.

²² A. Ploompuu, Lauseõpetus koolidele. Tallinn, 1921; 2. tr. 1923.

²³ Jõgever, lk. 95—96.

²⁴ Ploompuu, lk. 32—34.

²⁵ Vrd. E. Nurm, Eesti keele süntaksite ülevaade. — EKir 1924, nr. 9, lk. 377—378.

²⁶ Vt. Põld, lk. 74—79.

luse alla pärast liitlauset ja neid käsitletakse kui kõrvallause lühendamise produkti. Seepärast loetletakse kõigepealt verbivormid, mille abil lühendamine toimub, ja siis kõrvallause liigid, mida saab lühendada. Põllu käsitus on ühtlasi esmakordne normeeriv lähenemine küsimusele: kuidas õigesti lühendada? *des-* ja *mata-*konstruktsiooni puhul annab ta erineva aluse reegli: määruslause «ise alus» on lühendis omastavas käandes, näit. *Ei julunud laste nähes (=kui lapsed näevad) seda teha; Ta läks ära minu nägemata (=kui ma ei näinud, ehk: nii et ma ei n.)* (Põld, 78). Mõtet segavaks veaks peetakse omastavalise aluse puudumist, kui lauselühendi alus pole sama mis pealause: «*Sinna minnes oli tee hea* (kes läks? kas tee?). Õige oleks: *Meie* (ehk *minu, sinu* j.n.e.) *sinna minnes oli tee hea.*»²⁷ *nud-*kesksõnalise lühendi kohta märgib Põld, et sellist lühendamiskiisi võiks hakata tarvitama vähemalt sel puhul, kui pea- ja määruslausel on ühine alus, näit. *Kui ta koju oli tulnud, hakkas ta tööle.* > *Koju tulnud ta hakkas tööle* (Põld, 79). *des-* ja *nud-*, *tud-* lühendi tarvitamist sõltuvalt pea- ja kõrvallause tegevuse samasugusest või eriasugusest Põld veel ei käsitle.

H. Põllu keeleõpetusele järgnevad aastaste vahedega O. Loo-
ritsa keeleuueenduselise grammatika²⁸ ja L. Kettuneni «Lau-
seliikmed eesti keeles»²⁹. Loo-
ritsa grammatika lauseõpetuse osas
on Kettuneni teosega palju ühtelangevat. Nagu Loo-
ritsa joone all märgib, on ta kasutanud Kettuneni materjale.³⁰ Määruslikud lau-
selühendid on antud mõlemas teoses adverbiaali alaliigina,³¹
seega lihtlause süntaksi raamides. Loo-
ritsa püüab määruslikku lau-
selühendit defineerida, mis on esimene selline katse eesti gram-
matikakirjanduses: «Lauseühenduslik adverbiaal on sisult ise-
seisev lause, mis üht või teist viisi lyhendudes on muutunud lõpuks
lihtsalt predikaadi täienduseks.»³² Ühtlasi on see möödunud
sajandist pärineva lausete lühenemise teooria kõige sõnaselgem
väljendus eesti keele süntaksis. Selline definitioon ei pärine Ket-
tuneni materjalidest. Soome keele partitsiip- ja infinitiivkonstruk-
tsioonide tolaegses käsitluses pole mingit lühenemisteooria mõju
märgata.³³

Kettunen piirdub «partitsiipsete ja infinitiivsete lauselühenduste» kohta ainult näidete esitamisega. *des-*konstruktsiooni näideteks on tal valitud just genitiiviga lauselühendid, nagu *Emu lauldes uinus laps kohe magama. Isa rääkides tuli Annale tõepoo-*

²⁷ Põld, lk. 79.

²⁸ O. Loo-
ritsa, Eesti keele grammatika. Tartu, 1923.

²⁹ L. Kettunen, Lauseliikmed eesti keeles. Tartu, 1924.

³⁰ Loo-
ritsa, lk. 136.

³¹ Loo-
ritsa, lk. 148–150; Kettunen, Lauseliikmed, lk. 62–63.

³² Loo-
ritsa, lk. 148.

³³ Vt. E. N. Setälä, Suomen kielen lauseoppi. Helsinki, 1901, lk. 91 jj.

lest meelde, et . . . (Kettunen, Lauseliikmed, 63) jt.³⁴ Looritsa käsitlus on palju põhjalikum: ta esitab üldjoontes tänapäevasele vastava normatiivse reeglistiku. *des*-konstruktsiooni erineva subjekti reeglile, mis oli olemas juba Põllul, lisandab Loorits analoogilise *nud-*, *tud*-konstruktsiooni reegli: pealause subjektiist erinev subjekt on nendes lauselühendites nimetavas käändes, näit. *Vainlase lähenedes sõjavägi taganes*, aga *Vainlane lähenend, sõjavägi taganes* (Loorits, 148). Esimese grammatikuna formuleerib Loorits reegli *des-* ja *nud-*, *tud*-lühendi tarvitamise kohta olenevalt pealause ja lühendkonstruktsioonis väljendatud tegevuste ajalises vahekorras: *des*-vorm väljendab predikaadiga samaaegset tegevust, mineviku partitsiibid — tegevust, mis on lõpule viidud enne predikaadiga väljendatud tegevuse algust, näit. *Hulkudes jõudis ta jõeni; Jõeni jõudnud, peatus ta hetkeks* (Loorits, 149). Kõrvalekaldumisi nendest reeglitest peab Loorits vigadeks: *Edasi sõites muutus mets tihedamaks* (mitte mets ei sõitnud edasi, see pärast *Meeste sõites edasi mets muutus tihedamaks*); *Koju minnes leidsin eest kirja* (tegevuse aeg on antud valesti, peab olema *koju tulnud*) (Loorits, 149).

Looritsa grammatikas leiduvad ka esimesed juhised lauselühendite kirjavahemärkide kohta.³⁵ Suur vabadus jäetakse küll isiklikule maitsele, kuid üldiselt peetakse koma vajalikuks partitsiibi puhul, näit. *Raamat ostet, pöördusin koju* (Loorits, 159). *des*-konstruktsiooni komareeglis pole aga tabatud neid tegureid, millest koma tarvitamine siin tegelikult sõltub, sest väidetakse, et sama subjekti ja samaaegse tegevuse puhul koma harilikult ei pandavat, näit. *Koju tulles kohtasin tuttavat* (Loorits, 159). Aaviku oma aja kohta küllaltki põhjalikus «Kirjavahemärkide õpetuses»³⁶ tehakse koma *des-* ja *matu*-konstruktsiooni puhul sõltuvaks sellest, kas nad ühtlast lausevoolu katkestavad või mitte. Seda olevat tunda «häälepeatustest» lugemisel. Lausevool katkevat eriti siis, kui need konstruktsioonid on aluse ja öeldise vahel, näit. *Siis vastased, suuremat osa oma laevu kaotades, pidid taganema*. Ka lause lõpus olevate konstruktsioonide puhul tulevat sageli tarvitada koma, näit. *Ta töötas ikka ükski, ilma kelleltki nõu ja abi küsimata*. Vahel on koma vajalik ka selguse pärast, näit. *Ta seisis sääl, vahe-tevahel pääd liigutades*. Koma vajalikkus *nud-*, *tud*-konstruktsiooni puhul jääb aga ebamääraseks, sest reeglis ei võeta aluseks peasõna vormi (*nud-*, *tud*-partitsiip), vaid öeldakse: «Lahutada tuleb

³⁴ Ka Aaviku keeleuendusprogrammi arvustades paigutab Kettunen genitiiviga *des*-konstruktsiooni elustamise ettepaneku kahtlemata vastuvõetavate uuenduste hulka (vt. L. Kettunen, Arvustavad märkused keeleuendusnõuete puhul. Tallinn, s. a., lk. 66).

³⁵ L o o r i t s, lk. 159.

³⁶ J. A a v i k, Kirjavahemärkide õpetus ühes lühikese lauseõpetusega, harjutusülesannetega ja nende võtmega. Tartu, 1923.

ikka niisugused absoluutsed nominatiivid kui: *See töö tehtud, võis ta kergemini hingata.*³⁷

1925. a. ilmunud K. Leetbergi lauseõpetus³⁸ lauselühendeid ei käsitle, mis arvestades autori suhtumist keeleuuendusse ja üldse teadlikku keelearendusse,³⁹ on täiesti ootuspärane.

3. Eelnenud käsitluste baasil omandab lausete lühendamise peatüki määruslike lauselühendite osa juba täiesti kindla vormi 30-ndate aastate kooligrammatikais. Enam-vähem sama šablooni kordavad õieti kõik kodanlikul ajal ilmunud lauseõpetused alates E. Muugi ja M. Tedre omast.⁴⁰ Lausete lühendamist käsitletakse kui protseduuri, mille abil põimlause muudetakse samasisuliseliseks lihtlauseks, pannes kõrvallause asemele «vastava tähendusega lauseliikme» (s. o. lauselühendi). Mida aga just lauselühendiks pidada, pole päris selge, sest lauselühendi ega ka selle eri liikide sõnasegide definitisioone ei anta. Loetletakse vaid kõrvallause lühendamisel toimuvad muutused: 1) kaovad sidesõnad; 2) öeldis muutub infiniitseks; 3) sageli kaovad ka komad. Lauselühendi mõiste selgub niisiis kaudsel teel, mõningate tunnuste kaudu, mis eristavad lauselühendit kõrvallausest. *des-*, *mata-*, *nud-* ja *tud-* lühendi käsitluse põhiosa moodustavad kooligrammatikais muidugi õigekeelsusreeglid. Samasubjektilisuse ja tegevuse samaaegsuse reegel esitatakse rangete normatiivsete nõuetena, nagu nad olid antud Looritsalgi. Mõttevigaseks peetakse näiteks selliseid lauseid: *Tuppa astudes tõusis müra*; *Töötades hakkas hiigi voolama* (kas müra astus tuppa? hiigi töötas ja voolas?) (Vainula, 59); *Linnale liginedes hakkasid kirikutornid paistma* (Muuk, Tedre, 124); *Järve äärde jõudes tõusis päike* (Kask, Vaigla, Veski, 77); *Edasi sõites muutus mets tihedamaks* (Jänes, Parlo, 146). Eriaegsuse puhul lubamatut *des-* lühendi tarvitamist illustreerivad Jänes-Parlo lauseõpetuses järgmised näited: *Alles hiljuti Saksa-maalt tagasi tulle s suri ta äkki oma kodulinnas*; *Koju tulle s heitis mees kohe magama*; *Seda tööd lõpetades võttis ta kohe uue käsile*. Nende kõrvale paigutatud õigetes lausetes on *des-* lühendi asemel *nud-* lühend.

Komareeglid on võrreldes Aaviku «Kirjavahemärkide õpetuses» antutega mõnevõrra täpsustunud: *nud-*, *tud-* lühendid tuleb

³⁷ Aavik, Kirjavahemärkide õpetus, lk. 27.

³⁸ K. Leetberg, Eesti lauseõpetus. Rakvere, 1925.

³⁹ Vrd. Ahven, lk. 61—62.

⁴⁰ Vt. E. Muuk, M. Tedre, Lühike eesti keeleõpetus II. Tuletus- ja lauseõpetus. Tartu, 1930, lk. 122—127; K. Vainula, Eesti keele lauseõpetus koolidele. Tallinn, 1930, lk. 58—60; A. Kask, A. Vaigla, J. V. Veski, Lauseõpetus. Eesti keeleõpetus ja harjutustik keskkoolidele. Tartu, 1936, lk. 76—79; H. Jänes, O. Parlo, Eesti keele grammatika ja harjutustik koolidele IV. Lause- ja kirjavahemärkideõpetus. Tartu, 1936, lk. 144—149; E. Muuk, K. Mihkla, M. Tedre, Eesti keskkooligrammatika ühes harjutustikuga IV. Lauseõpetus. Tartu, 1936, lk. 88—92, ja kordustrukid.

alati eraldada komaga, *des-* ja *mata-*lühendid ainult siis, kui nad on pikemad ja asetsevad pealause järel või selle keskel, aluse ja öeldise vahel.⁴¹

Võimalike kahemõttelisuste ärahooldamiseks mindi seega nn. ametliku keele normide fikseerimisel *des*-konstruktsiooni range piiramise teed: 1) keelati *des*-lühendi tarvitamine mitte ainult pealause subjektist erineva (genitiiviga väljendamata) subjekti puhul, vaid ka umbisikulise tähendusega *des*-lühend; 2) kui lühendis väljendatud tegevus polnud pealause tegevusega täpselt samaaegne, nõuti *des*-vormi asemel *nud*-partitsiibi kasutamist. Eesti keele morfoloogiliste eristamisvõimaluste piisamatus tingis seega võrdlemisi teoretiseeritud normi, milles pealegi ilmnes teatav vastuolulisus: ainult ühes süntaktilises funktsioonis (adverbiaalina) erineva *des*-konstruktsiooni kasutamist piirati, keelates samasubjektilisuse reeglina osa keeles tarvitata vaid *des*-konstruktsioone ja asendades samaaegsuse reegli põhjal osa neist *nud*-konstruktsiooniga. Viimane tähendas aga erinevate süntaktiliste funktsioonidega koormatud *nud*-konstruktsiooni kasutusala kunstlikku laiendamist.

4. Küllalt varakult mõistis seda morfoloogiliste tegurite piiravat osa oma süntaksiuenduste tegelikul rakendamisel ka J. Aavik. Et lauselühendite tarvitamise piiramine oleks olnud diameetraalses vastuolus tema põhimõtetega,⁴² leidis ta teistsuguse väljapääsuvõimaluse: keeles puuduvad, kuid vajalikud vormitunnused tuleb kunstlikult luua.⁴³ Juba 1919. a. võtab ta «Hirmu ja õuduse juttudes» kasutusele kunstlikult loodud *nue*-vormi (*luge-nue*, *kirjutanue* jne.) mineviku gerundiivi väljendamiseks.⁴⁴ Esmaordselt põhjendab ta selle vormi vajalikkust 1924. a. ilmunud raamatus «Keeleuenduse äärmised võimalused».⁴⁵ Aavik ei pea sobivaks *nud*-partitsiipi tarvitada gerundiivi funktsioonis, sest nimisõna ees võidakse seda kergesti pidada atribuudiks. Seetõttu olevat kahemõtteline näiteks lause *Tagasi jõudnud sõbra juurest hakkas ta edasi rändama*.⁴⁶ Heaks ei saavat kiita selles funktsioonis ka *-nult* tarvitamist *-nud* asemel, mida kohati esineb ajalehtedes, näit. *Ent — nüüd saanult kodumaa ajalehti, näen, et Ëta informatsioon oli koguni surutud* («Päevaleht» 1922, nr. 31, lk. 2,

⁴¹ Lisaks eelmises viites antud õpikuile vt. ka K. Vainula, Eesti keele õigekirjutuse-käsiraamat. Tallinn, 1932, lk. 37—38.

⁴² Vt. eespool, lk. 32.

⁴³ Vt. J. Aavik, Keeleuenduse äärmised võimalused. Tartu, 1924, lk. 128 jj.

⁴⁴ Vt. sealsamas, joonealune märkus lk. 129. Oigupoolest ei saagi *nue*-sufiksit pidada puhtkunstlikuks: selle konstrueerimisel on arvestatud võimalust *-nue* < **-nuđen*.

⁴⁵ Raamatu eessõnas märgib autor, et käsikiri valmis juba 1918. a.

⁴⁶ *nud*-lühendi eraldamine komaga polnud sel ajal veel kindlaks reegliks kujunenud.

v. 2), sest kui samas lauses on veel mõni alaltütlev, tundub lause imelik, koguni kahemõtteline, näit. *Onult kirja saanult sõitsin maale*. Seepärast olevat kunstliku vormi kasutuselevõtmine paratamatu, kui ei taheta leppida pika ja kohmaka täislauselise väljendusega.⁴⁷ *nue*-gerundiivi soovitab tungivalt ka Aaviku «Keeleline käsiraamat»,⁴⁸ kus see on paigutatud «Tähtsaimate ja esmajärjekordseimate uuenduste» rubriiki. *nue*-vormi kõrval on siin antud teise võimalusena veel *-nne* (kasutamiseks pikemais verbides, näit. *kirjutanne*), passiivikonstruktsioonides soovitatakse *tue*-vormi (näit. *jõutue*).⁴⁹

Umbisikulise *des*-lühendi ühemõtteliseks väljendamiseks soovitab Aavik tarvitusele võtta uuendusliku impersonaalse *es*-gerundiivi. Selle moodustamiseks liidetakse *-es* umbisikulise tegumoe eitavaale olevikuvormile (*ei tehta — tehtaes, ei saada — saadaes*). Kõhklusteta võiks siis kasutada selliseid lauselühendeid, nagu *Edasi mindaes* (=kui edasi mindi) *tuli mets vastu; Magama heitaes* (=kui magama heideti) *vilistas keegi akna taga*, mis *des*-vormi (*minnes, heites*) puhul võimaldavad subjektina tõlgitseda pealause subjekti (*magama heites keegi vilistas akna taga*, s. o. vilistaja ise heitis akna taga magama).⁵⁰

Aaviku katse eesti keele morfoloogiat täiendada kunstlike vormitunnustega oli juba ette määratud nurjumisele, sest rahvakeeles puudus neil igasugune pidepunkt ja häälikukombinatsiooniltki olid nad eesti keelele võõrad.

Kuid ka ametlik keel võinuks Aaviku arvates olla lauselühendite kasutamisel paindlikum. Oma 1936. a. ilmunud «Eesti õigekeelsuse õpikus» märgib ta kahetsusega, et kirjastuste korrektorid rakendavad *des*-lauselühendite puhul liiga šablooniliselt Muuk-Tedre grammatika reegleid, mis on tulnud «ühekülgsest teoreetisemisest» ja käivad vastu loomulikule keeletundele.⁵¹ Aavik pole nõus *nud*-lauselühendi tarvitamisega igasugusel eelaegsuse juhul. *nud*-partitsiip sobivat ainult piiratud hulgal juhtudel, kus on tingimata tarvis osutada eelnemist, näit. *Raskest haigusest hiljuti paranenud, ei ole ta veel mitte võimeline pidevaks tööks; Vara ärganud ning tõusnud, jõudis ta enne hommikusööki teha pikema jalutuskäigu* jne.⁵² Kus eelaegsus ei ole nii tunduv ega nii oluline, soovitab Aavik tarvitada pigem *des*-vormi, eriti veel, kui selle juurde kuulub täisobjekt, näit. *Saad es selle teate tegi ta vastavad korraldused; Süüdates küünla läks ta trepist alla; Avades kohvi võtsin säält mõned esemed välja*

⁴⁷ Aavik, Keeleuuenduse äärmised võimalused, lk. 129.

⁴⁸ J. Aavik, Keeleline käsiraamat. Uuenduste ning ametliku ja uudusliku keele erinevuste tundmaõppimiseks. Tartu, 1932, lk. 26; vt. ka lk. 9, 14, 56 ja 57.

⁴⁹ Sealsamas, lk. 9.

⁵⁰ Sealsamas, lk. 22—23.

⁵¹ J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu, 1936, lk. 153.

⁵² Sealsamas.

jne.⁵³ Et täisobjekt osutab tegevuse lõpetatust, siis peab Aavik seda siin küllaldaseks eelaegsuse väljenduseks. Kahtlemata on osaobjekti tarvitamisel tegevuse samaaegsus ilmsem kui täisobjektiga *des*-lühendis, sest esimesel juhul on ju tegemist tegevuse edasikestmisega (vrd. näiteks *Süüdates küünla läks ta trepist alla* ja *Süüdates küünalt läks ta trepist alla*). Küsitav on siiski, kas täisobjekt tegevuse eelaegsust küllalt selgelt edasi annab, sest näiteks lause *Ajasin end püsti, jälle tagasi saades oma enesevalitsuse* (Aavik, Õigekeelsuse õpik, 138) pole ikkagi samasisuline lausega *Ajasin end püsti, jälle tagasi saanud oma enesevalitsuse*. Ebaloomulik on Aaviku arvates *-nud* ka sellistes lausetes, nagu *Seda kuulnud, sai proua vihaseks; Tulise rutuga hobuse selga karanud, kihutas ta minema; Seda ütelnud, läks ta minema* jne., kus tuleks kasutada *des*-vormi, niisiis *Seda kuuldes sai proua vihaseks; Tulise rutuga hobuse selga karates . . . ; Seda üteldes . . .*

Neil juhtudel, kus eelaegsust on tingimata vaja osutada, kuid *nud*-partitsiip pole hea, soovitab Aavik kasutada *olles+nud*-partitsiipi, näit. *Ta suri, olles n ä i n u d oma vastase langemise* (ainult *-nud* olevat siin veider: *Ta suri, n ä i n u d oma vastase langemise*). Konstruktsioon *olles+-nud* väljendab täisminevikulist olukorda, mistõttu selle tarvitamine on piiratud. Oma arutluse oskab Aavik lõpuks välja viia näiteni, kus tõepoolest niihästi *-nud* kui ka *olles+-nud* on ühtviisi sobimatud (*kui ta, olles s õ õ n u d, lauast tõusis* olevat kantsleilik, *kui ta, s õ õ n u d, lauast tõusis* — veelgi halvem), ja kasutab seda siis järjekordselt *nue-*, *nne*-vormi hädavajalikkuse tõestamiseks.⁵⁴

Genitiiviga *des*-lühend, üks Aaviku esimesi süntaksi alal propageeritavaid uuendusi, võeti vastu ametlikku kirjakeelde, kuigi tegelikus tarvituses see konstruktsioon ei levinud sellises ulatuses, nagu Aavik seda oleks soovinud.⁵⁵ Teisest küljest aga on Aaviku arvates liigne pedantsus nõuda selle nn. absoluutse genitiivi tarvitamist eranditult kõigi pealause subjektist erineva subjektiga lauselühendite puhul. Kui ei teki häirivat või veidrat kahemõttelisust, võiks selline genitiiv ka ära jääda, näiteks lausest *Edasi minnes tuli meile mets vastu* saavat igaüks aru, et on mõeldud inimeste, mitte metsa edasiminekut, samuti *Magamast ärgates oli juba lai valge väljas; Linnale lähenedes valdas mind suur väsimus; Maha kumardudes paistis mulle väike ese silma* jne.⁵⁶ Eriti olevat see võimalik neil juhtudel, kus *des*-vorm on umbisikulise tähendusega, näit. *Seda häälikut hääldades kuulduv tume ümin suust*, kuid mitte alati, näit. *Kõnet pidades lugesid mõned ajalehti* on kahemõtteline, mistõttu ametlik keel peab siin kasutama kõrvallauset (*kuna kõnet peeti, lugesid . . .*) või nimisõnalist lühendit (*kõne pidamise*

⁵³ A a v i k, Õigekeelsuse õpik, lk. 137.

⁵⁴ Sealsamas, lk. 154.

⁵⁵ Vt. A a v i k, Keeleline käsiraamat, lk. 26.

⁵⁶ A a v i k, Õigekeelsuse õpik, lk. 152.

ajal lugesid...)). Sellega seoses leiab Aavik siingi põhjust viidata kunstliku umbisikulise gerundiivivormi vajalikkusele.⁵⁷

Uudse konstruktsioonina soovitab Aavik hakata kasutama nn. absoluutset nominatiivi *des*-vormiga. Nimelt võivat *des*-vormi subjekt olla genitiivi asemel nominatiivis, kui *des*-konstruktsioon ei väljenda aega, vaid teguviisi või olukorda, näit. *Ta seisib kaljul, hõlmad lehvides tuule käes* (=kusjuures hõlmad lehvisid tuule käes).⁵⁸ Seegi ettepanek jääb ainult ettepanekuks, sest ta pole põhjendatud: mingit vajalikku tähendusnüansi see konstruktsioon ei erista.

mata-lauselühendi kohta leidub Aaviku «Õigekeelsuse õpikus» vaid paar nappi märkust. Soovitatakse senisest rohkem *mata*-konstruktsiooni kasutada *ilma et*-kõrvallause asemel ja kus vähegi võimalik, asendada *mitte+des*-vorm (... *hüüdis N., isegi mitte teades, mida tahtis sellega öelda*) (*ilma+*)*mata*-vormiga (... *hüüdis N., ilma isegi teadmata, mida tahtis sellega ütelda*).⁵⁹

Omal ajal tunnustust pälvinud peatükiks Aaviku «Õigekeelsuse õpikus» on lauselühendite sõnajärje käsitletu.⁶⁰ Kui Aavik keeleuendusliikumise algupäevil üles kutsus kirjakeele sõnajärge (sealhulgas ka *des*-konstruktsiooni sõnajärge) vabastama saksa keele mõjudest,⁶¹ siis polnud see veel üksikasjus läbikaalutud ettepanek, vaid üksnes soovitatav tendents, uudne suund, mida kätte näidati. Sõnajärje üksikasju käsitleb Aavik alles «Õigekeelsuse õpikus». Vahepeal aga kalduti «degermaniseerimise» innus sellistesse liialdustesse, et Aavik on sunnitud neile hoiatavalt tähelepanu juhtima.⁶² Poleemika tekib Aavikul Leetbergiga, kes teda peab nende liialduste initsiaatoriks.⁶³ Leetberg on aige uendusliku sõnajärje vastane, kes igasuguse saksa mõju olemasolu eesti kirjakeele sõnajärjes eitab. Ta ise juhindub põhimõttest: «tuntuks pandud» laiendid olgu verbi ees, «uudiseks pandud» laiendid järel. See põhimõte nõuab Leetbergi arvates *des*-vormi paigutamist alati tema laiendite järele, s. t. lauselühendi lõppu, sest *-des* väljendab kõrvalist tegevust, millest «ei sünni uudist hakata ütleva»: see juhiks tähelepanu peategevuselt kõrvale. Ainsaks erandiks on *des*-vormi laiendav kõrvallause. Muidugi peab ka *mata*-vorm alati oma laienditele järgnema.⁶⁴

⁵⁷ Aavik, Õigekeelsuse õpik, lk. 152.

⁵⁸ Sealsamas.

⁵⁹ Sealsamas, lk. 155, 156—157.

⁶⁰ Vt. A. Saareste, Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest. Tartu, 1937, lk. 55.

⁶¹ Vt. Aavik, Kõige suurem germanism.

⁶² «Õigekeelsuse õpikus» on sellele pühendatud peatükk «Lialine degermaniseerimine ja venepärasused» (vt. Aavik, Õigekeelsuse õpik, lk. 166—171).

⁶³ Vt. K. Leetberg, Eesti sõnade järjekorrast. — EKir 1933, nr. 1 ja 2; Aavik, Õigekeelsuse õpik, lk. 173.

⁶⁴ Leetberg, Eesti sõnade järjekorrast, lk. 20—21.

Aavik ei pea õigeks sellist ühe teguri absolutiseerimist. Lause-lühendite sõnajärje käsitlusest «Õigekeelsuse õpikus»⁶⁵ selgub, et lühendi peasõna asend sõltub 1) lühendi pikkusest (lühikestes lühendites võivad *des-* ja *mata-*vorm asetseda nii algul kui ka lõpul, pikkades — parem algul, näit. *Võttes arvesse kõik need erisugused tingimused ja ainulaadsed võimalused ses uues ja ennekuulmatu olukorras, otsustas ta . . . Sõitis ära ilma oma sõpra n ä g e m a t a*); 2) lühendi paiknemisest pealause suhtes (pealause järel olevat lühendit on üldiselt loomulikum *des-*vormiga alustada, näit. *Ta jäi natuke rahulikumaks, s a a d e s lähemaid teateid selle kohutava õnnetuse üksikasjust*); 3) lühendi struktuurist (*des-*vorm on temast sõltuva täisobjekti ja *vat-*lühendi ees, näit. *Ta tõusis ja läks minema, heites minule tähendusrikka pilgu; Nähes teda tulevat ruttasin talle vastu*); 4) võimaliku kahemõttelisuse vältimise vajadusest *mata-*, *nud-* ja *tud-*vormi puhul, mis võivad olla ka atriбуudiks (näit. mitte *Relvad, lan gen ud sõdurite käest, vedelesid maas*, vaid *Relvad, sõdurite käest lan gen ud, vedelesid maas*).

Lõpus rõhutab Aavik, et sõnajärje erinevate variantide valik sõltub stiili laadist: lõppu paigutatud verbid muudavad stiili kui-valt amellikuks, kuna degermaniseeritum sõnajärg on kohane meeoleukas, emfaatilises ilukirjanduslikus stiilis.⁶⁶

On ilmne, et Leetbergi seisukoht, kuigi selles ei puudu oma tõetera, annab liiga kitsa ja ühekülgse kriteeriumi sõnajärje küsimuste otsustamisel. Aaviku puhul tuleb hinnata tema oskust näha lauselühendi sõnajärje sõltumist mitmete tegurite koosmõjust, millede hulgas on eriti esile tõstetud formaalsed tunnused, s. t. kogu lause kui ka lühendi enda ehitus.

Hoolimata Aaviku mõningatest subjektiivsetest ettepanekutest (kunstlikult loodud morfeemid, absoluutne nominatiiv *des-*vormiga), tuleb tema lauselühendite käsitluses hinnata õigekeelsusküsimuste süvendatumat vaatlust. Asjalikke näpunäiteid annab ta lauselühendite sõnajärje kohta — küsimus, mida kooligrammatikad üldse ei puuduta. Hinnatav on ka tähelepanu juhtimine sellistele samasubjektilisuse ja samaaegsuse nõudest kõrvalekaldumistele tegelikus keeletarviluses, mida pole põhjust pidada vigadeks (umbisikuline *des-*lühend, *des-*vormi kasutamine mõnedel vahetult eelneva tegevuse juhtudel). Nii tõstab Aavik esile just need lauselühendite õigekeelsuse probleemid, mille üle vaieldakse tänini. Kuid see ei pääse mingil määral mõjustama lauselühendite traditsioonilist käsitlust kodanliku aja kooligrammatikate hilisemates trükkides.

5. Isamaasõja-järgne periood toob määruslike lauselühendite

⁶⁵ A a v i k, Õigekeelsuse õpik, lk. 171—173.

⁶⁶ Sealsamas, lk. 172.

käsitlusse mõndagi uut.⁶⁷ Selle uue hulka kuuluvad kõigepealt märkmed eri lühendkonstruktsioonide esinemissageduse kohta.

Huvitav on siin jälgida otse vastandlikke seisukohavõtte. Kask-Koff-Kure jt. ning Kure-Valgma lauseõpetuses on öeldud, et kõige sagedamini esinevad meie kõnes ja kirjas *des-*, *mata-*, *nud-* ja *tud-*vormis peasõnaga määruslikud lauselühendid.⁶⁸ Remmel-Valgma-Riikoja grammatika aga väidab: «Eesti keelele on iseloomulikud verbita ja *vat*-lühendid, mis paljudes teistes keeltes puuduvad. Seevastu aga esineb eesti keeles suhteliselt harva *des-* ja määruslikke *nud-*, *tud*-lühendeid, palju harvemini kui vastavaid lühendeid näiteks vene keeles (деепричастие). Rohked *des-* ja *nud-*, *tud*-lühendid ei kuulu eesti keeles hea stiili juurde ja nende sagedast tarvitamist tuleb vältida.»⁶⁹ Tsiteeritud seisukoht kuulub N. Remmelile, kes jätkab samas suunas väitlemist ka oma eesti keele sõnajärjestusele pühendatud töödes.⁷⁰ Eriti *des*-lühend ei näi talle meeldivat. Seepärast seab ta tänapäeva kirjani-kele eeskujuks klassikute teoseid, kus leiduvat *des*-lühendeid üsna vähe, *vat-* ja verbita lühendeid aga suhteliselt rohkesti. Tõestuseks on esitatud omamoodi statistikat *des*-lühendi esinemissageduse kohta: ühes 1955. a. proosateoses (autor ja pealkiri on millegipärast märkimata) olevat lehekülje kohta keskmiselt 3 ja ühes M. Gorki tõlkes üle 7 *des*-lühendi, kuna aga Fr. R. Kreutzwaldi «Eesti rahva ennemuistsetes juttudes» leiduvat keskmiselt iga kahe lehekülje kohta üks *des*-lühend, A. Kitzbergi «Veli Hennus» olevat neid 70 lk. kohta kõigest 14, ka Särgaval, Vildel, Tammsaarel ja Tuglasel on kontrollitud lehekülgede ulatuses leitud vähem kui üks *des*-lühend lehekülje kohta.⁷¹ Kõikuva täheruumide arvuga lehekülg ei ole küll kuigi sobiv üksus statistilisteks arvutusteks, rääkimata tohutu suurest suhtelisest veast nii piiratud ulatusega teksti puhul. Kuid N. Remmel oleks saanud oma väiteid siiski veenvamalt tõestada, kui ta oleks kõrvutanud eri autorite võrdse pikkusega tekstides esinevate *des-*, *vat-* ja verbita lühendite suhtarve. Et aga *vat-* ja verbita lühendite esinemissageduse kohta üldse andmeid ei esitata, siis ei anna selline statistika eeltoodud väidetele mingit tuge.⁷²

⁶⁷ 1945. a. ilmunud grammatika käib siin küll veel vana rada (vt. Eesti keele grammatika III. Keskkooli X klassile. Toim. B. Sööt. Tartu, 1945).

⁶⁸ Kask, Koff, Kure jt., EKG 1951, lk. 127; Kure, Valgma, EKG 1954, lk. 114.

⁶⁹ Remmel, Valgma, Riikoja, EKG 1957, lk. 217.

⁷⁰ N. Remmel, Eesti keele sõnajärjestuse küsimusi. — KK 1958, nr. 9–10; N. Remmel, Sõnajärjestus eesti lauses. — Eesti keele süntaksi küsimusi. KKIU VIII. Tallinn, 1963.

⁷¹ Remmel 1958, lk. 611–612; hilisemas ulatuslikus traktaadis on seda statistikat kolme autori võrra täiendatud (vt. Remmel 1963, lk. 296).

⁷² Vrd. H. Sepamaa, Eesti keele sõnajärjestuse küsimusi. N. Remmeli samanimelise artikli puhul. — KK 1962, nr. 9, lk. 559; H. Sepamaa, Raskused sõnajärjestuse uurimisel. — KK 1964, nr. 8, lk. 506.

des-lühendi üldiselt palju suurem esinemissagedus kui *vat*- ja *verb*ita lühendil on isegi statistikata ilmne, kui arvestada kahe viimase lauselühendi tunduvalt piiratuid esinemistingimusi. See pole ka mitte mingi viimasel ajal kirjakeeles tekkinud uus joon, nagu N. R Emmeli kirjutisest võiks välja lugeda, vaid omane juba möödunud sajandi teise poole kirjakeelele.⁷³ Nii on R Emmel-Valgma-Riikoja grammatikale eelnenud süntaksiõpikutes leiduv märkus määruslike lauselühendite sageduse kohta *des*-lühendi osas täiesti paikapidav. *nud*- ja *tud*-lühendi laialdasemat levikut on tõkestanud mineviku partitsiipide ülekoormatus mitmesuguste teiste grammatiliste funktsioonidega ja seepärast esineb neid tekstides harva. Selles osas kaldub õigus viimase grammatika poolele.

Arvatavasti selguks teaduslike kui ka ilukirjanduslike teoste ulatuslikumal statistilisel läbitöötamisel lauselühendite esinemissageduse sõltuvus ka eri stiilifääridest. Kirjeldav-arutlevat laadi käsitlustes (näit. reisikirjeldused, kirjanduskriitika jms.) on määruslike lauselühendite esinemissagedus tõenäoliselt suurem kui ilukirjanduses: Ilukirjanduslikust proosast omakorda sisaldavad määruslikke lauselühendeid vähem need teosed, kus on rohkem otsesest kõnet, kuna hoopis vähe on lauselühendeid näidendites.

N. R Emmeli väidetest, argumentidest ja soovitustest võib siiski välja koorida teatava ratsionaalse tuuma, mis aga on adresseeritud eeskätt tõlkijatele, ja nimelt: 1) vene keeles on gerundiivkonstruktsioonide esinemissagedus palju suurem kui eesti keeles, seetõttu tuleb tõlkimisel osa vene keele gerundiivkonstruktsioone eesti keeles edasi anda kõrvallausetega (muidugi oleks hea, kui kõrvutatav uurimine selgitaks lähemalt, missugustel tingimustel pole vene lauselühendit sobiv samuti lauselühendiga eesti keelde tõlkida⁷⁴); 2) paljudes keeltes pole eesti keele *vat*- ja *verb*ita lühendile vastavaid konstruktsioone, mistõttu tõlkimisel nendest keeltest tuleb silmas pidada, et kasutataks siiski kõiki eesti keele väljendusvõimalusi, *vat*- ja *verb*ita lühend kaasa arvatud.

⁷³ Näiteks on 100 lk. kohta:

Fr. R. Kreutzwaldil	134	<i>des</i> -	6	<i>vat</i> -	6	<i>verb</i> ita lühendid
L. Koidulal	73	"	30	"	9	"
E. Bornhöhele	116	"	20	"	5	"

(Tekstides: Fr. R. Kreutzwald, *Jutud*. Tallinn, 1953, lk. 189—291; L. Koidula, *Jutud ja näidendid*. Tallinn, 1957, lk. 57—159, E. Bornhöhe, *Tallinna jutud*. Tallinn, 1962, lk. 5—110.)

⁷⁴ Ühes tõlkearvustuses on sellise juhuna märgitud lauselühendi sattumine sidesõnadega ja või *ning* ühendatud osalause vahela, näit. *Siina võttis kiiresti mantli seljast, ja haaranud puhta lapi, asus pühkima pildiraame*, mispuhul kannatab lause voolavus (vt. Tõlkehalbustest, pealegi noorsooraamatus. — KK 1964, nr. 1, lk. 52). Tavaliselt piirduakse aga üldsõnalise soovituslega leida liiga sageda *des*-konstruktsiooni asemele teisi väljendusviise (vt. H. Vals, *Mida kiita, mida laita*. ETA keele arvustuseks. — KK 1964, nr. 1, lk. 23).

5.1. 30-ndate aastate grammatikad⁷⁵ käsitlesid lauselühendeid kui kõrvallause lühendamisel saadud konstruktsioone. *des-*, *mata-*, *nud-* ja *tud-*lauselühendeid vaadeldi ajamääruslausete lühenditena, sidudes need konstruktsioonid üksnes ajamäärusliku tähendusega. Koos lauselühendite üldise süvenenuma käsitlusega alates K. Kure lauseõpetusest hakatakse üksikasjalisemalt analüüsima ka määruslike lauselühendite erinevaid tähendusi. Nii tuuakse näiteid 1) viisi, 2) aega, 3) viisi ja aega, 4) põhjust, 5) tingimust ja 6) mööndust väljendava *des-*lühendi kohta; *mata-*lühendit ise-loomustatakse viisimääruslikuna ja *nud-*, *tud-*lühendit ajamääruslikuna.⁷⁶

Olulise täienduse *des-*konstruktsiooni tähenduste fikseerimisel teeb K. Kure oma posthuumselt ilmunud töös, kus ta esitab näite sellise *des-*konstruktsiooni kohta (*Aeg-ajalt vaatab abiline oma bloknooti, hoides pliiatsit mõnel kassaraamatus kirjutatud arvul*), «mis väljendab teise tegevusega kaasikäivat tegevust».⁷⁷ Kuigi pole lisatud mingeid kommentaare, väärrib see märkus tähelepanu kui esmakordne vihje, et *des-*konstruktsioon võib esineda ka lihtsalt predikaatverbiga paralleelse tegevuse tähenduses, ilma mingite tegevusaja, viisi vms. lisanüanssidega. Sellist *des-*lauselühendit nimetab K. Mihkla oma veidi hiljem ilmunud artiklis teomääruslikuks.⁷⁸ K. Mihkla lisab *des-*lühendi kõne all olnud tähendustele veel seisundimäärusliku (näit. *Neid õisi tulesid oli Reos vaadelnud juba aastat viis, istudes oma pimedas majakeses tööpingil...*) ja otstarbemäärusliku tähenduse (näit. *Hommikuti ronisid nad karjakaupa majade juurde, lootes sealt midagi söögipoolist leida*) ning *mata-*lühendi puhul tingimusmäärusliku tähenduse (näit. *Jah, nii läheb üks reisimees teele, hoolimata kaugest maast, äikesest, tuulest ja tuisust*). Lühendi tähenduste sellisel puhtintuitiivsel, ainult lühendi sisust lähtuval eristamisel võib aga tekkida palju vaieldavusi: näiteks miks pidada *des-*lühendit lauses *Hommikuti ronisid nad karjakaupa majade juurde, lootes sealt midagi söögipoolist leida* otstarbemääruslikuks, mitte aga põhjusedmääruslikuks, miks on K. Mihklal *des-*lühend lauses *Kuulates vihaseid värse neil võppub ärevalt süda sees* põhjusedmääruslik, mitte ajamääruslik, millega erineb esitatud tingimusmääruslik *mata-*lühend tavalistest viisimääruslikkudest *mata-*lühenditest, jne. Lauselühendite eri tähendustes aitaks orienteeruda lühendkonstruktsiooniga lausete kõrvutamine nende liitlau-

⁷⁵ Vt. viide 40 lk. 37.

⁷⁶ Vt. Kure, EKG 1948, lk. 85—87; Kask, Koff, Kure jt., EKG 1952, lk. 126—127; Kure, Valgma, EKG 1954, lk. 115—116 (mööndust väljendavat *des-*lühendit pole selles grammatikas antud). Rimmel-Valgma-Riikoja grammatikas on lauselühendite käsitlust tunduvalt koondatud, millega seoses on välja jäänud ka määruslike lauselühendite tähenduslik alaliigitus.

⁷⁷ Kure, Lauseehituse põhiküsimusi, lk. 75.

⁷⁸ Mihkla, lk. 28.

sevastetega. Lühendkonstruktsioonide tähenduste sellisele, erinevatel transformatsioonivõimalustel põhinevale diferentseerimisele on viidanud V. Hallap oma retsensioonis, kus ta näitena esitab *des*-konstruktsiooni neli erinevat transformatsioonivõimalust: 1) *ja*-sidesõnaline liitlause; 2) *kui*-liitlause, kus *kui*-kõrvallause öeldis on olevikus või lihtminevikus; 3) *kui*-liitlause, kus *kui*-kõrvallause öeldis võib olla kas olevikus-lihtminevikus või niisama hästi ka täisminevikus-enneminevikus; 4) *sest*-liitlause.⁷⁹

5.2. Määruslike lauselühendite õigekeelsusreeglites säilitavad grammatikad endise rangusega samasubjektilisuse nõude. Mõnesugune mööndus on tehtud tegevuse eriaegsusele *des*-lühendi puhul. Nimelt lubatakse alates K. Kure lauseõpetusest kasutada *des*-lühendit ka siis, kui lühendis väljendatud tegevus on põhilause tegevusele ajaliselt lähedane, s. o. kui üks tegevus järgneb vahetult teisele, näit. *Tuppa astudes tõmbas ta ukse järsku enda järel kinni* (Kure, EKG 1948, 85); *Seda kuulda sada saita väga rõõmsaks* (Kask, Koff, Kure jt. EKG 1952, 131; Kure, Valgma, EKG 1954, 119); *Kaotades ühe sõjalaeva, jäi vaenlane märgatavalt nõrgemaks* (Remmel, Valgma, Riikoja, EKG 1957, 218; Remmel, Riikoja, Valgma, EKG 1964, 112). Viimastel aastatel on olnud *des*-lauselühendi samasubjektilisuse nõudest ülestatumised üha sagedamini kõne all küll mitmesuguste väljaannete keele analüüsimisel, küll eksamikirjandite puuduste vaatlemisel.⁸⁰ Kurdetakse, et isegi eesti keele õpetajate ajalehekaastöodes on massiliselt eksimusi *des*- ja *nud*-lühendi samasubjektilisuse reegli vastu.⁸¹ Mõned näited nendest kinninaelutatud eksimustest: *Sokiseisundi raskus oleneb organismi reaktsiooni ägedusest, esinedes kergemal või raskemal kujul* (KK 1959, 179); *Olles noorimaks mudelsepaks tehases, pidasid temast ometi kõik lugu* (KK 1960, 676); *Ainult taanlaste leerise võltis teda seekord vastu hoopis ülbemalt ja vaenulikumalt kui rahu sõlmimas käies*; *Sealt välja ronides kohtas ta pilk kõigepealt Valteri lõkerdavat nägu* (KK 1961, 285); *Lõpetanud edukalt ülikooli 1849. a., jäetakse Butlerov õppejõuna ülikooli juurde, kus kaitseb magistri väitekirja* (KK 1961, 732); *Mäest alla minnes läksid Reeda sammud jõudsamaks*; *Tõsi küll, klassikalisi proportsioone silmas pida-*

⁷⁹ V. Hallap, Poleemilist, julget, kapitaalset, sekka ka vähem meeldivat. — KK 1965, nr. 1, lk. 56—57.

⁸⁰ Vt. Keelelist päevakaja. — KK 1959, nr. 3, lk. 179; H. Rätsep, Kitsaskohti ülikooli astujate mõtlemises ja keeles. Tähelepanekuid tänavuste eksamikirjandite kohta. — KK 1960, nr. 11, lk. 676; H. Rajamets, Tähelepanekuid mõnede kirjandusteoste õigekeelsuse kohta. — KK 1961, nr. 5, lk. 285; E. Kindlam, Keelekultuur ja keskkooliõpikute keel. — KK 1961, nr. 12, lk. 732; H. Vals, Ainult keskmise piiril. Paarikümne brošüüri keele arvustus. — KK 1962, nr. 3, lk. 156.

⁸¹ H. Heuer, Hädas lauselühenditega. — KK 1960, nr. 6, lk. 372.

des tuleb see hari liiga vara; Astudes Tartu Õpetajate Seminari, polnud J. Tammel näilisi kalduvusi kirjandusele; Veidi maganud, äratas meid pöörane rugin (KK 1960, 372); Alatas ainult magusat süües vähenes meil isu; Olles juba noorena agar spordiharrastaja, kujunes Peetrist hea kümnevõistleja; Ma tean, et Tallinna tagasi jõudes jäävad mu reisikirest ajutiselt järele ainult tuhk ja narmad (KK 1960, 373) jne.

Veajuhtude lähemal vaatlemisel ilmneb, et nad kõik pole «raskusastmelt» ühesugused: ainult osal juhtudel moonutab või ähmastab samasubjektilisuse nõudest kõrvalekaldumine lause mõtet, enamik näiteid on aga sellised, kus reeglivastasel tarvitatud lauselühend mõtteselgust mitte kuidagi ei kahjusta ja kus sageli isegi keeleküsimumustes kompetentne inimene ei märka, et tegemist on grammatilise veaga. Eriti veenvalt kinnitab seda Remmel-Valgma-Riikoja grammatika kõigis trükkides ilutsev näitelause *Nähes neid kauneid lilli ja kuuldes kiiduavalduste ikka veel kestvat hoogu, valdas Murakut suur liigutus* (Remmel, Valgma, Riikoja, EKG 1957, 216), kuigi paar lehekülge tagapool on vigaste lause näidetena esitatud: *Endisi aegu meenutades läks ta nägu tõsiseks; Ta silmad lüksid suureks, kuuldes neid uudiseid; Sellele mõeldes kuivasid Linda pisarad peagi; Rahulik naeratus ilmus tema näole oma poega nähes* (Remmel, Valgma, Riikoja, EKG 1957, 218).

Samasubjektilisuse reegli võimupiiride üle vahetavad 1960. a. ajakirjas «Keel ja Kirjandus» mõtteid H. Sepamaa ja H. Heuer.⁸² H. Sepamaa leiab, et nii rahvakeeles kui ka kirjanduses tarvitatakse *des*-lühendit palju vabamalt kui grammatikas antud reegel seda lubaks, ja jõuab järeldusele: viga peab peituma reeglis, see tuleks revideerimisele võtta. Ta teeb ettepaneku laiendada *des*-lühendi tarvitamist juhtudele, 1) kus põhilause ja lühendil on n.-õ. sisuliselt sama alus, näit. *Valga poolt lähenevat rongi oodates läks tal aeg igavaks*; 2) kui lause on impersonaalne, näit. *Reega tagasi sõites hakkas sadama*; 3) kui lauses on osalus, näit. *Vett sattus paberile, tehes selle märjaks*.

H. Heuer läheneb küsimusele hoopis teisest küljest. Samasubjektilisuse reegli absoluutset kehtivust peab ta endastmõistetavaks. Rohkete *des*-lühendi vigade «kurvaks põhjuseks» on aga tema arvates asjaolu, et «paljud ei näi selle lauselühendi olemust ja funktsioone taipavat». Lõppkokkuvõttes langeb aga H. Heueri arvates vastutus siiski grammatikale, mis ei juhi levinud väärkonstruktsioonidele küllaldaselt tähelepanu ja ei ole seetõttu suuteline vigu ennetama.

«Keele ja Kirjanduse» toimetus omalt poolt konstateerib, et

⁸² H. Sepamaa, Rohkem vabadust *des*-vormi kasutamisel — KK 1960, nr. 6, lk. 371; Heuer, Hädas lauselühenditega, lk. 372.

keeles on siiski selliseid samasubjektilisuse reeglist kõrvalekaldu-
misi, mida veaks ei saa lugeda. Kutsutakse üles arvamusi aval-
dama nende juhtude täpsemaks määratlemiseks.⁸³ Kuid *des*-lühendi
õigekeelsuse põhjalikum käsitus on tänini ilmumata.

5.3. *des*- ja *mata*-lühendi koma reeglitesse, mis Muuk-
Tedre lauseõpetuse päevist (1930) olid püsinud enam-vähem muu-
tumatuks, sugeneb uusi põhimõtteid alates Rimmel-Valgma-
Riikoja grammatikast 1957. a. Uus on reegel: «Kui *des*-, *mata*-
lühend asub lause algul, eraldatakse ta ainult sel korral komaga,
kui ta on pikem ja *des*- või *mata*-vormis sõna on lühendi
algul.»⁸⁴ (Sõrendus minu — E. U.) Endiselt nõutakse aga lause
keskel või lõpul asetseva *des*- ja *mata*-lühendi komadega eralda-
mist.

Uuelt aluselt lähtuva ettepaneku *des*-lühendi komade suhtes
teeb E. Elisto.⁸⁵ Ta leiab, et koma sõltub põhiliselt *des*-vormi
asendist lühendis: 1) kui lauselühend algab *des*-vormiga, pan-
nakse koma, asetsegu siis lühend lause algul või lõpul, näit. *Poiss*
tõusis kohe maast, hoïdes kivi käes või *Hoïdes kivi käes,*
tõusis poiss kohe maast; 2) kui lauselühend lõpeb *des*-vormiga, siis
koma ei panda, näit. *Poiss tõusis maast kivi käes hoïdes* või
Kivi käes hoïdes tõusis poiss maast. Erandi moodustavad nen-
dest põhireeglitest juhud, kus 1) *des*-vormis verbi side põhilause
tegevusega on nii tihe, et *des*-vorm on asendatav *mine*-vormiga,
näit. *Vaadel des Emajõge* (= *Emajõe vaatlemisel*) *mõttlesin, et*
küll oleks tore siin õnge visata; see erand kehtib ka lause keskel
oleva *des*-lühendi puhul, mis tavaliselt alati eraldatakse mõlemalt
poolt komaga, näit. *Komeet võivat maakeraga kokku põrgates*
(= *kokkupõrkamisel*) *selle hävitada*; 2) *des*-vorm on küll lause-
lühendi lõpul, kuid lauselühendiga antakse pärast põhilausega väl-
jendatud mõttekäigu lõppemist veel mingi uus, täiendav mõte,
näit. ... *kusjuures mõnigi lugu ajakirjandusse poeb, soovimatu*
tähelepanu äratades. Viimasel juhul on koma sageli vajalik
just mõtteselguse huvides.

Ulatuslikuma materjali põhjal on analüüsinud koma tarvi-
mist *des*- ja *mata*-lühendi puhul K. Mihkla.⁸⁶ Ta jõuab E. Elis-
toga põhiliselt ühesugustele tulemustele. Koma vajalikkust *des*- ja
mata-vormi eesandiga lühendite puhul seletab K. Mihkla nende
hääldamise iseärasustega (langev intonatsioon, lühendile järgnev
paus). Erinevalt E. Elistost ta aga siin mingeid koma mittevoja-

⁸³ Vt. Toimetuselt. — KK 1960, nr. 6, lk. 373.

⁸⁴ Rimmel, Valgma, Riikoja, EKG 1957, lk. 216. Vrd. ka
J. Valgma, Eesti keele õigekirjutus ja kirjavahemärkide tarvitamine. Tallinn,
1957, lk. 45; J. Valgma, Eesti keeleõpetuse reegleid. Tallinn, 1963, lk. 97.

⁸⁵ E. Elisto, Mõni sõna koma «psühholoogiast». — KK 1959, nr. 8,
lk. 495—497.

⁸⁶ Mihkla, lk. 28—30.

vaid erandjuhte ei fikseeri. Järelasendis oleva *des-* või *mata-*vormiga lühendi puhul on K. Mihkla arvates koma sõltuv lühendi asukohast lauses: 1) lause algul asetseva lühendi järele tavaliselt koma ei panda, näit. *Tulist rauda külma vette ka s t e s karastame teda*; 2) lause keskel ja lõpul asetseva lühendi komadega eraldamine aga sõltub omakorda sellest, kui tihe on lühendi mõtteline seos põhilausega, näiteks pole vaja lühendit eraldada lauses *Kööök, kuhu nad teineteise kannul tasakesi astudes lähevad, on umbne ja kuum*. Põhilausega lõdvalt seotud ning mingit uut mõtet väljendavad *des-* ja *mata-*lühendid tuleb aga komadega eraldada, näit. *Ta oli, puhkust pea pidamata, juba peale kuuekümnepäeva jalgsi ära käinud; Anna nuuksus edasi, mehe pilkavale küsimusele vastamata*.

5.4. N. Remmeli sõnajärjestuse uuringud kajastuvad Remmel-Valgma-Riikoja grammatikas juhise näol *des-*vormi soovitatava asendi kohta lühendis: «Kui *des-*lühendis pole täissihitist, on soovitav *des-*lühendi verb (*des-*vorm) paigutada lühendi lõppu. Kui *des-*lühendis on täissihitis, asub lühendi verb lühendi algul.»⁸⁷

Selliselt sõnastatud juhise sobib muidugi hästi kokku N. Remmeli üldise püüdlusega taastada eesti keele sõnajärjestuses keeleuenduseelne seisund.⁸⁸ Tegelikult aga selgub selle grammatikareegli ühekülgsus juba N. Remmeli enda uurimusestki,⁸⁹ kus peale täissihitisega lühendi loetletakse *des-*vormi eesasendit nõudvate juhtudena ka veel kausaalsed *des-*lühendid, näit. *Vesi tundus alles jahedavõitu, kuid ujumiseks kõlbas ta Villule väga hästi, t u u e s kehasse mingisugust ootamata rõõmu*, ja lühendid, milles on 1) infinitiiv, näit. *Soovides oma tühjaks joodud tassi käest lauale panna, pidi Piiber mugavalt istmelt tahtmatult üles upituma*; 2) *vat-*vorm, näit. *Tundes närvilist nuttu kurku tõusvat, nõjatut ta õlaga vastu puutüve*; 3) koondlause korduvaid liikmeid, näit. *... kuni uni ta laugudele varises, t u l l e s ungestest, ulu all või redelit mööda märkamata sammul*; 4) oma põhisõna järel seisev täiend, näit. *Kuskilt kostis tormist tükiliseks kistud vedurivile, nõudes vist luba sissepääsuks jaama*; 5) võrdlus, näit. *Tenti silmad võtsid ükskõikse ilme, m u u t u d e s hoopis laiaks nagu suured läätseterad*, või kui seda sunnib tegema kõrvallause, näit. *Alla jõudes ei julenud ta silmigi üles tõsta, k a r t e s pilklikke naeratusi näha, et tema ... nelipühi esimesel pühal kirikumehel käest*

⁸⁷ Remmel, Valgma, Riikoja, EKG 1957, lk. 219.

⁸⁸ Kogu N. Remmeli traktaati läbib juhtmotiiv: eesti keele nn. normaalse sõnajärjestuses (mida esindavad murdetekstid, rahvajutud, J. Sommeri, Fr. R. Faehmanni, J. Liivi jt. väljavalitute teosed) tekitab keeleuendus segaduse, mille laitusväärased mõjud kestavad tänini eriti ajakirjanduse ja teaduse keeles, kuid ka mitmete kirjanike teostes (vt. Remmel 1958, lk. 545, 611–612; Remmel 1963, lk. 218–219, 244–245, 249, 253, 266, 290 jm.).

⁸⁹ Vt. Remmel 1963, lk. 295–296; ka Remmel 1958, lk. 612.

sõimata saanud. Hoolimata nii paljudest eranditest nimetab N. Remmel normaalseks ikkagi *des-* ja *mata-*vormi paiknemist lühendi lõpus.⁹⁰ Verbi lõppasendit peab ta normaalseks samuti *nud-*lauselühendis, kuigi lühendi uudsuse tõttu polevat kindlamat traditsiooni veel kujunenud. *nud-*partitsiip on lühendi algul infinitiivi sisaldavas lühendis, näit. *Harjunud sõnakuulelik olemine ning kuulekust nõudma, kargas ta nagu koolipoiss üles*.⁹¹ Alati lõppasendis on verb *tud-*lauselühendis.⁹²

Määruslikud lauselühendid võivad N. Remmeli järgi paikneda põhilause ees, sees ja välja arvatud *nud-*lühend, ka järel.⁹³ Nagu märgib K. Mihkla, peab *nud-*lühend asetsema predikaatverbi ees, sest ta väljendab sellele eelnevat tegevust.⁹⁴

des- ja *nud-*lauselühendi paigutamist põhilause aluse ja öeldise vahele pole peetud siiski soovitatavaks. Selle vastu on võtnud sõna J. V. Veski, kelle arvates on sobimatu paigutada kooli süntaksi-õpikusse lause *Poeg, lõpetanud kevadel seitsmeklassilise kooli, saatis kohe avalduse pedagoogilisse kooli astumiseks* (Kure, Valgma, EKG 1954, 117) pro *Lõpetanud kevadel seitsmeklassilise kooli, saatis poeg . . .*, mis on reeglipärasem.⁹⁵ Õpikute keelt arvustades leiab ka E. Kindlam, et *des-* ja *nud-*lühendi liiga sagedane kiilumine põhilause aluse ja öeldise vahele pole normaalsele keeletundele vastuvõetav.⁹⁶

6. Nagu eelnenud ülevaatest selgub, on *des-*, *mata-*, *nud-* ja *tud-*konstruktsiooni käsitlus tänini olnud eeskätt praktilis-õigekeelsuslikku laadi. Kuigi 1948.—1955. a. kooligrammatikates on lauselühendite peatükk küllaltki põhjalik ja lauselühenditel peatatakse hiljem ka mõnedes teoreetilistes kirjutistes, jääb *des-*, *mata-*, *nud-* ja *tud-*konstruktsiooni, samuti nagu teistegi lauselühenditeks nimetatavate konstruktsioonide teaduslik-teoreetiline käsitlus veel üsna pinnapealseks. Ainult kõige üldisema iseloomustuse annab *des-*, *mata-*, *nud-* ja *tud-*konstruktsiooni sisestruktuurile määrang, et lauselühendi moodustab infinitiivi- või partitsiibivormiline peasõna koos oma laienditega, milleks võivad olla nagu finiitselgi verbivormil sihitis ja määrus. Selle põhjal võib tekkida kujutus, et lauselühend ja sealhulgas ka vaadeldavad määruslikud konstruktsioonid on oma struktuurilt identsed lause öeldisrühmaga, välja arvatud peasõnaks oleva verbi vorm. Niisugune kujutus oleks muidugi äärmiselt lihtsustatud. Esiteks on ilmne, et *des-*, *mata-*, *nud-*, *nuna-*, *tud-* ja *tuna-*vormi laiendamise võimalused määruslikus konstruktsioonis pole ühesugused. Teiseks on silma-

⁹⁰ Remmel 1963, lk. 294; vt. ka Remmel 1958, lk. 612.

⁹¹ Remmel 1963, lk. 296.

⁹² Sealsamas, lk. 297.

⁹³ Sealsamas, lk. 292.

⁹⁴ Mihkla, lk. 31.

⁹⁵ Johannes Voldemar Veski keelelisi töid. Tallinn, 1958, lk. 223.

⁹⁶ Kindlam, lk. 732.

nähtavalt erinev struktuur ühelt poolt konstruktsioonisese predikaatsusseosega ja teiselt poolt konstruktsioonivälise predikaatsusseosega konstruktsioonidel. Et tuua esile käsitletavate konstruktsioonide sisestruktuuri põhilised iseärasused, tuleb kindlaks teha olulisemad grammatilised piiramised neis konstruktsioonides, s. t. võimalikud struktuurid tuleb selgitada mittevõimalike taustal.

Määruslike lauselühendite, eriti aga *des*-lühendi konstruktsiooniväline predikaatsusseos on normatiivselt piiratud nn. samasubjektilisuse nõudega. Tegelik keeletarvitus näitab aga, et mõnedel juhtudel sellest nõudest kõrvalekaldumine lause mõtteselgust ei kahjusta. Tekib küsimus, kas nendel nn. loogilise või sisulise subjekti juhtudel on tõepoolest tegemist ainult semantiliselt seosega või saab siin ka mingeid formaalseid seaduspärasusi kindlaks teha.

Rohkem kui lühendkonstruktsioonide sisestruktuur on kooli-grammatikaid huvitanud nende funktsioon lausetervikus. Küllalt pikka aega käsitleti *des*-, *mata*-, *nud*- ja *tud*-konstruktsiooni kui ajamääruslausete «lühendamise» saadusi. Süntaksiõpikuis sai traditsiooniliseks meetodiliseks võtteks ajamäärusliku lauselühendi kõrvutamise samatähendusliku kõrvallausega, mis pidi rõhutama nende ühesugust funktsiooni lauses. Vaadeldavate konstruktsioonide funktsiooni selline piiratud käsitlus on viimasel ajal siiski tunduvalt avardunud, sest ühelt poolt on viidatud (ehkki ainult *des*-konstruktsiooni puhul) ka *ja*-osalauselise asendamise võimalusele ning teiselt poolt on esitatud näiteid mitte üksnes ajamääruslike, vaid ka viisi-, põhjus-, tingimus-, mõõndusmääruslike jm. konstruktsioonide kohta. Kuid konstruktsioonide eri asendamisvõimaluste seost nende erinevate adverbiaalsete tähendustega pole seni lähemalt analüüsitud.

On tähele pandud, et mitte alati pole kõnealused konstruktsioonid osalausega samatähenduslikult asendatavad, kuid siiani on lähemalt selgitamata asendatavate ja mitteasendatavate konstruktsioonide tüübid ning ühtlasi tegurid, millest eri konstruktsioonide selline erinev vahekord osalausega on tingitud.

Aeg-ajalt on meie grammatikais esitatud näiteid, kus *des*- ja *nud*-konstruktsioon on asendatavad deverbaalnoomeni konstruktsiooniga. Sellegi asendusvahekorra ulatus vajaks selgitamist.

Et viimašeagegsed grammatikad tegelikule tarvitusele järele andes lubavad *des*-konstruktsiooni kasutada ka juhtudel, kus põhilause tegevus *des*-vormiga märgitud tegevusele vahetult järgneb, s. t. eelaegsuse tähistamiseks, tuleb mõõnda *des*- ja *nud*-konstruktsiooni kasutamisel osalist kattumist. Tekib küsimus, kas on võimalusi selle kattumise piiride lähemaks määratlemiseks.

Järgnevad peatükid püüavad süvendada meie seniseid teadmisi *des*-, *mata*-, *nud*(~*nuna*-) ja *tud*-(~*tuna*-)konstruktsiooni struktuuri, funktsiooni ja põhilausega seostatuse üldiste seaduspärasuste, kuid ka võimalike erijuhtude kohta.

III

des-, mata-, nud-(~nuna-), tud-(~tuna-)

KONSTRUKTSIOONI TUUMSTRUKTUUR

0. Analüüsid es lauselühendit iseloomustavaid tunnuseid, selgus, et olulisim neist on lühendi peasõna potentsiaalne predikaatsusseos kas lühendis endas või väljaspool seda asetseva N -iga. kusjuures see tingib ühtlasi lühendi funktsionaalse tunnuse — asendatavuse osalausega. On loomulik, et igasuguse lauselühendi struktuuri kirjeldamine peab lähtuma selle predikaatsusseosest. Järelikult on kirjelduse esimeseks ülesandeks selgitada lauselühendi verbi juurde kuuluv subjektosa, teiste sõnadega — avada antud lauselühendi **t u u m s t r u k t u u r**. Sobiv meetod selleks on analüüsitavate konstruktsioonide transformeerimine lihtlauseks, sest saadud lihtlausetransformid esitavad vastavate konstruktsioonide predikaatsusseose grammatiliselt vormistatud kujul, tavaliselt N_{nom} ja temaga arvus ning isikus ühilduva V ühendina.

Lihtlausetransformatsiooni kasutataksegi käesolevas peatükis põhiprotseduurina *des-, mata-, nud-(~nuna-)* ja *tud-(~tuna-)* konstruktsiooni tuumstruktuuride selgitamisel.

0.1. Lihtlausetransformatsioon

des-, mata-, nud-(~nuna-) ja *tud-(~tuna-)* konstruktsioonid transformeeriti kogu materjali ulatuses lihtlauseteks. Transformatsiooni olemus seisneb järgnevas: 1) leiti intuitiivselt konstruktsiooni subjekt ja 2) kujundati konstruktsiooni *des-, mata-, nud-, nuna-, tud-* või *tuna-* vorm ümber vastavalt predikaatsusseose nõuetele subjektiga ühilduvaks finiiitseks verbivormiks. kusjuures arvestati üldjoontes meie intuitiivset käsitust põhilause predikaatverbilt konstruktsiooni verbile ülekanduvatest gram-

matilistest kategooriatest. Verbivormi ümberkujundamise reeglid¹ on järgmised.

Reegel I. Põhilause predikaadi ajakategooria kandub konstruktsiooni transformi predikaadile üle järgmiselt:

- (Ia) $\left. \begin{array}{l} PL: V^1_{pr} \\ K: V^2_{des, mata} \end{array} \right\} \longrightarrow V^2_{pr}$
- (Ib) $\left. \begin{array}{l} PL: V^1_{impf} \\ K: V^2_{des, mata} \end{array} \right\} \longrightarrow V^2_{impf}$
- (Ic) $\left. \begin{array}{l} PL: V^1_{pf} \\ K: V^2_{des, mata} \end{array} \right\} \longrightarrow V^2_{pf}$
- (Id) $\left. \begin{array}{l} PL: V^1_{ppf} \\ K: V^2_{des, mata} \end{array} \right\} \longrightarrow V^2_{ppf}$
- (Ie) $\left. \begin{array}{l} PL: V^1_{pr, pf} \\ K: V^2_{nud, nuna, tud, tuna} \end{array} \right\} \longrightarrow V \{ole-\}_{pr} V^2_{nud, nuna, tud, tuna}$
- (If) $\left. \begin{array}{l} PL: V^1_{impf, ppf} \\ K: V^2_{nud, nuna, tud, tuna} \end{array} \right\} \longrightarrow V \{ole-\}_{impf} V^2_{nud, nuna, tud, tuna}$

Põhilause ajakategooria selline ülekandumine vastab meie intuiitiivsele käsitusele tegevuse samaaegsusest *des-* ja *mata*-konstruktsiooni puhul ja tegevuse eelnemisest põhilause predikaatverbi tegevusele *nud-* ja *tud*-konstruktsiooni puhul, näit.

(1) Keelualale *saabume* Kihelkonnast Undva suunas liikudes. (EL 1965, 109.)

(Ia) [→ *Liigume* Kihelkonnast Undva suunas.]

Keelualale *saabusime* Kihelkonnast Undva suunas liikudes.

(Ib) [→ *Liikusime* Kihelkonnast Undva suunas.]
Jne.

(2) Kaotanud saatusliku õnnetuse läbi tervise, *ei saa* Villu enam kuidagi järgneda armastatud naise kutsele... (Siimisker, 140.)

(Ie) [→ Villu *on kaotanud* saatusliku õnnetuse läbi tervise.]

Kaotanud saatusliku õnnetuse läbi tervise, *ei saanud* Villu enam kuidagi järgneda armastatud naise kutsele...

(If) [→ Villu *oli kaotanud* saatusliku õnnetuse läbi tervise.]
Jne.

Reegel II. *des-*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*) konstruktsiooni transformid on alati jaatavad. *mata*-konstruktsiooni

¹ Reeglites kasutatud sümbolite tähendused: *PL* — põhilause; *K* — konstruktsioon; *V_{pr}*, *V_{impf}*, *V_{pf}*, *V_{ppf}* — verb preesens, imperfektis, perfektis, pluskvamperfektis; *V {ole-}* — *olema*-verbi tüvi; *V_{jaat}}*, *V_{eit}}* — verb jaatavas, eitavas kõnes; *V_{kind}}*, *V_{käsk}}*, *V_{ting}}*, *V_{kaudn}}* — verb kindlas, käskivas, tingivas, kaudses kõneviisis.

transform on jaatava põhilause puhul eita v, eitava põhilause puhul jaatav.

$$(IIa) \left. \begin{array}{l} PL: V^1_{eit, jaat} \\ K: V^2_{des, nud, nuna, tud, tuna} \end{array} \right\} \longrightarrow V^2_{jaat}$$

$$(IIb) \left. \begin{array}{l} PL: V^1_{jaat} \\ K: V^2_{mata} \end{array} \right\} \longrightarrow V^2_{eit}$$

$$(IIc) \left. \begin{array}{l} PL: V^1_{eit} \\ K: V^2_{mata} \end{array} \right\} \longrightarrow V^2_{jaat}$$

Näiteid:

(3) Eitades paljusid kapitalistliku süsteemi pahesid, ... ei jõudnud ta kapitalistliku süsteemi kui terviku eitamiseni. (Siimisker, 108.)
 (IIa) [→ Ta *eitas* paljusid kapitalistliku süsteemi pahesid.]

Jne., vt. ka näited (1) ja (2).

(4) Kartmata raskeid karistusi, *olid* elanikud valmis partisane varjama ... (Rt, 7.)
 (IIb) [→ Elanikud *ei kartnud* raskeid karistusi.]

(5) Me *ei saanud* seda meenutada kahetsust tundmata.
 (IIc) [→ Me *tundsime* kahetsust.]

Reegel III. *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*) konstruktsiooni lihtlausetransformid on alati kindlas kõneviisis, seega

$$(III) \left. \begin{array}{l} PL: V^1_{kind, käsk, ting, kaudu} \\ K: V^2_{des, mata, nud, nuna, tud, tuna} \end{array} \right\} \longrightarrow V^2_{kind}$$

Näiteid:

(4) *Ärgem* siiski alati *ajagem* taga kassahuve, unustades sealjuures kasvatusküsimumused. (SV, 4. det. 1964, 4.)
 [→ *Unustame* sealjuures kasvatusküsimumused.]

(5) Laskumata musta pesu pesemisse *tahaksin* eeltoodut siiski näitega kinnitada. (Möldre, 126.)
 [→ Ma *ei lasku* musta pesu pesemisse.]

(6) Kuid Mauruse koolis on ka usuõpetajaid, kes uute aegade lävele jõudnuina nagu *oleksid* iseendaga riidu *sattunud* ... (Siimisker, 166.)
 [→ Kes *on jõudnud* uute aegade lävele.]

Jne., vt. ka reeglite I ja II näiteid.

Lisaks eeltoodud põhireeglites ettenähtuile tuli grammatiliselt õige transformi saamiseks teha veelgi mõningaid ümberkujundusi: lõppasendis verbiga konstruktsioonidel tuli muuta sõnade järjekorda (kõigis transformides kasutati ühtlast järjekorda: 1) subjek-

tifraas, 2) predikaatverb, 3) predikaatverbi laiendid); *nuna-nuina*-vorm tuli transformeerimisel muuta *nud*-vormiks (vt. näide (6)), samuti *tuna*-, *tuina*-vorm *tud*-vormiks; mõnedes *mata*-konstruktsioonides *mata*-vormi juurde kuuluv *ilma* tuli transformis ära jätta (näit. *ta läks ilma pikemalt mõtlemata* → *ta ei mõtelnud pikemalt*); üksikjuhtudel tuli muuta ka objekti kääned (näit. *pakki kätte saades oli ta ärevil* → *ta sai paki kätte*).

Nimetame eeltoodud nõuetele vastavat *des*-, *mata*-, *nud*- (~*nuna*-) ja *tud*- (~*tuna*-) konstruktsiooni transformatsiooni intuiitiivseks lihtlausetransformatsiooniks.

0.2. Sõltumatud ja sõltuvad konstruktsioonid

Määruslikud *des*-, *mata*-, *nud*- (~*nuna*-) ja *tud*- (~*tuna*-) konstruktsioonid kuuluvad nende lauselühendite hulka, millel võib olla nii konstruktsioonisisene kui ka konstruktsiooniväline predikaatsusseos. Lühiduse huvides nimetame konstruktsioonisisese predikaatsusseosega konstruktsioone kui põhilausega lõdvemalt seotuid sõltumatuiks ja konstruktsioonivälise predikaatsusseosega konstruktsioone sõltuvaks konstruktsioonideks.

Intuiitiivsel lihtlausetransformatsioonil eralduvad sõltumatud ja sõltuvad *des*-, *mata*- ja *nud*- (~*nuna*-) konstruktsioonid vastavalt sellele, kas subjektiks transformeeruv sõna kuulub konstruktsiooni enda koosseisu või mitte. Erandjuhuks on sellised konstruktsioonid, mis sisaldavad pronoomenit *ise* põhilause subjekti asendajana. Kuigi see konstruktsiooni enda koosseisu kuuluv *ise* saab lihtlausetransformi subjektiks, on ta ikkagi vaid põhilause subjekti rõhutav esiletõstja. Ainuüksi *ise* põhjal ei saa määrata transformi predikaatverbi pööret ega arvu, peab teadma ka põhilause subjekti või predikaatverbi vormi:

(7) *Jooksin kõigest jõust, palituhõlmad laiaili, ise hirmust tõnnides ja lõõtsutades.* (Möldre, 12.)

[→ *Ise tõnnisin ja lõõtsutasin hirmust.*]

(8) ...*Aavo haamerdas, tõstis ning fassis, ise vaevalt mõistes*, milleks see kõik vajalik on ... (Tooming, 59.)

[→ *Ise vaevalt mõistis* ...]

Sellise *ise* fakultatiivsus konstruktsiooni predikaatsusseose seisukohalt on tõestatav sellega, et tema ärajätmisel predikaatsusseos ei muutu. Vrd. näit. lausega (7) lauset

Jooksin kõigest jõust, palituhõlmad laiaili, hirmust tõnnides ja lõõtsutades.

[→ *Tõnnisin ja lõõtsutasin hirmust.*]

Märksa komplitseeritum on aga sõltuva ja sõltumatu *tud*- (~*tuna*-) konstruktsiooni eraldamine, sest selle konstruktsiooni

puhul pörkame ühele eesti keele traditsioonilise lauseanalüüsi raskele probleemile. Seepärast on põhjust *tud-*(~*tuna-*)konstruktsioonil eraldi peetuda.

0.2.1. *tud-*(~*tuna-*)konstruktsioon

Üks segasemaid küsimusi mitte ainult eesti keele, vaid üldse läänemeresoome keelte süntaksis on liitajalise passiivi juurde kuulva ainsuse nominatiivi kui lauseliikme määratlemine.² Liitajaline passiiv võib esineda nii personaalsena kui ka impersonaalsena, mistõttu tuleb kõne alla nii subjektiks kui ka objektiks analüüsimine. Varasemates eesti keele süntaksites on passiivi liitaegade juurde kuuluvat nominatiivi peetud subjektiks.³ L. Kettunen on püüdnud siin subjekti ja objekti vahel vahet teha semantika alusel⁴ ning sellist vahetegemist peetakse otstarbekaks ka «Eesti keele süntaks I» prooviväljaandes.⁵ K. Kont jõuab aga oma ulatliku võrdlev-ajaloolise uurimise tulemusena järeldusele, et *olema*-verbist ja passiivi mineviku partitsiibist koosneva sõnaühendi objekt ja subjekt on «sulanud ühte, üheksainsaks terviklikuks lauseliikmeks, mis on väljendatud nominatiiviga»⁶.

tud-(~*tuna-*)konstruktsiooni lihtlausetransformatsioonil saame passiivi liitajaga lihtlause:

(9) *Edust innustatud* (~*innustatuna*), alustab teadlane uut katsele seeriast.

[→ Teadlane on edust innustatud.]

Meie analüüsi eesmärgi seisukohalt on otstarbekas *tud-*(~*tuna-*)konstruktsiooni lihtlausetransformis *olema* + *tud*-partitsiibiga seostuvat nominatiivi pidada subjektiks.⁷

Transformatsiooniteooria käsitleb passiivlause kui personaalsest transitiivsest tuumlausest saadud transformi.⁸ Järelikult kuulub passiivlause aktiivivormiliselega võrreldes erinevale analüüsitasandile. Et jõuda tuumstruktuurini, tuleb *tud-*(~*tuna-*)konstruktsiooni passiivivormilised lihtlausetransformid allutada veel

² K. Kont, Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. — KKIU IX. Tallinn, 1963, lk. 159—167; vt. ka K. Kont, Teadusliku süntaksi metodoloogias. Objektist passiivi liitkonstruktsioonides. — KK 1959, nr. 10, lk. 610—615.

³ Vt. näit. Wiedemann, lk. 584 jj.; Loorits, lk. 144; Leetberg, Lauseõpetus, lk. 10; vrd. ka K. Kure, Tegusõna *olema* funktsioonidest ja tähendustest. — ESA II, 1956. Tallinn, 1956, lk. 126—127.

⁴ Kettunen, Lauseliikmed, lk. 26.

⁵ Eesti keele süntaks I, lk. 97—98.

⁶ Kont, Käändsõnaline objekt, lk. 161.

⁷ Sellist võimalust mõonab ka K. Kont (vt. Käändsõnaline objekt, lk. 163).

⁸ Хэррис, lk. 608 jj.; vrd. Хомский, Синтаксические структуры, lk. 448 jj.

omakorda aktiivitransformatsioonile. Nii saame lausest (9) peale passiivitasandile kuuluva lihtlausestransformi (T^p) ka aktiivitasandi transformi (T^a):

T^p (9): Teadlane on edust innustatud.

T^a (9): Teadlast on edu innustanud.

Põhilause subjekt saab siin T^p subjektiks ja T^a objektiks. T^p -tasandil on seega tegemist sõltuva konstruktsiooniga, T^a -tasandil aga sõltumatu konstruktsiooniga, sest subjektiks transformeerub konstruktsioonis endas sisalduv N_{el} (edust). Samasuguse struktuuriga *tud-*(~*tuna-*)lauseid on ka näiteks

(10) Ühel õhtul, *masendatud pikast paigalistumisest* (kaks nädalat Vladivostoki reidil!) lugesin «Carmenit»... (Smuul, J51.)

T^p : Olin masendatud pikast paigalistumisest.

T^a : Mind oli masendanud pikk paigalistumine.

(11) *Vaenlastest ümberpiiratuna* laskis mehine partisan viimaks granaadiga õhku nii enda kui ka fašistid... (Rt, 35.)

T^p : Mehine *partisan* oli vaenlastest ümber piiratud.

T^a : Mehise partisan'i olid *vaenlased* ümber piiranud.

(12) *Mingisugusest alateadvusest juhitud* võtsin otsekohe juba esimesi lehekülgi lugedes nohuse tooni... (Möldre, 261.)

T^p : Olin mingisugusest alateadvusest juhitud.

T^a : Mind oli mingisugune *alateadvus* juhtinud.

tud-(~*tuna-*)konstruktsiooni potentsiaalseks subjektosaks võib N_{el} asemel olla ka N_{gen} *poolt* või ainult N_{gen} :

(13) Samad heeringad, *kokkade poolt ette valmistatud ja kaunistatud*, maitsevad hoopis ametlikumalt ja tuimemalt. (Smuul, J99—100.)

T^p : Samad *heeringad* on kokkade poolt ette valmistatud ja kaunistatud.

T^a : Samad heeringad on *kokad* ette valmistanud ja kaunistanud.

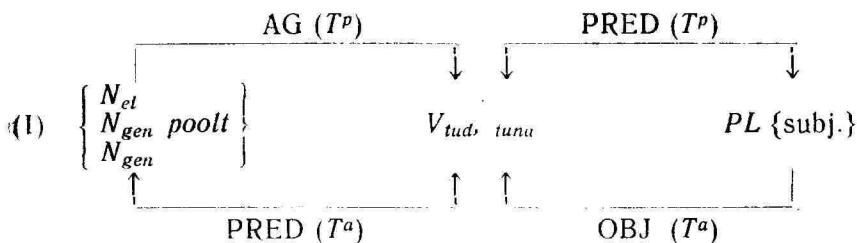
(14) Kaarli... kuulis tule vägevat praksumist ja mürinat, kui see *meretuule kantuna* vastu taevast sööstis. (Hint, I 362.)

T^p : See oli meretuule kantud.

T^a : Seda oli *meretuul* kandnud.

Toodud lausete *tud-*(~*tuna-*)konstruktsioonid kuuluvad struktuuritüüpi, mis on iseloomustatav järgmise skeemiga.⁹

⁹ Siin ja järgmistel skeemidel tähistab predikaatsusseost PRED, objekti-
seost OBJ, adverbiaaliseost ADV ja agentadverbiaaliseost AG. Transformi
tasandit näitab sulgudes lisatud sümbol. PL {subj.} tähistab põhilause subjekti.

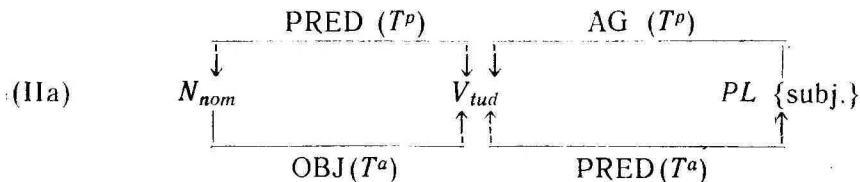
Sellele seostelt vastandlikku struktuuritüüpi esindab näit. lause:

(15) *Masin parandatud*, sõitis Andres uuesti põllule.

T^p : Andresel oli *masin* parandatud.

T^a : Andres oli *masina* parandanud.

Põhilause subjekt saab siin T^p agentadverbiaaliks ja T^a subjektiks. T^p -tasandil on konstruktsioon sõltumatu, sest subjektiks saab konstruktsioonis endas sisalduv N_{nom} . Skeem on järgmine:

Sellise struktuuriga *tud*-konstruktsioonil *tuna*-variant puudub, vrd.

* *Masin parandatuna*, sõitis Andres uuesti põllule.

Näiteid:

(16) *Esimene sõõr tehtud*, laskus kindral äkki ühele põlvele... (Semper, 235.)

T^p : Kindralil oli *esimene sõõr* tehtud.

T^a : Kindral oli *esimese sõõri* teinud.

(17) *Kraam mitmesse ossa jagatud*, seame endid valmis ümbruskonnaga üksikasjalikumaks tutvumiseks. (Rt, 176.)

T^p : Meil on *kraam* mitmesse ossa jagatud.

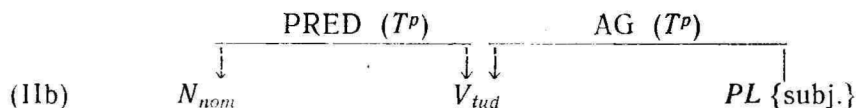
T^a : Me oleme *kraami* mitmesse ossa jaganud.

Kuid mitte alati ei transformeeru T^p agentadverbiaalises T^a predikaatsusseoseks. Need on sellised impersonaalse passiivi juhud, nagu

(18) Seal, *rinnakorv sisse muljutud*, lamab tema eileõhtune kostitaja. (Kuusberg, L28.)

T^p : Tema eileõhtusel kostitajal on *rinnakorv* sisse muljutud.

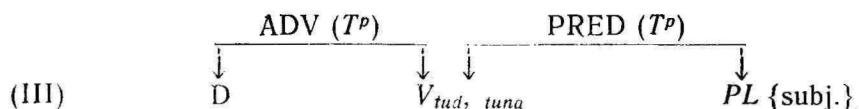
T^a ei ole sellistel juhtudel võimalik ja saame ühetasandilise skeemi:

Kolmandasse *tud-* (~*tuna-*)konstruktsiooni struktuuritüüpi kuuluvad konstruktsioonisese predikaatsusseoseta juhud, kus T^p subjektiks saab põhilause subjekt, näit.

(19) *Kiiresti kirjutatud* (~*kirjutatuna*), polnud artikkel stiililt eriti ühtlane.
 T^p : Artikkel oli kiiresti kirjutatud.

T^a pole selle tüübi puhul võimalik. Skeem on seega ühetasandiline:

Näiteid:

(20) *Varsti käivitatud*, jäi mootor end soojaks murisema ... (Raud, 193.)
 T^p : Mootor oli varsti käivitatud.

(21) *Päikese eest varjatuna* kõsitavad ... määratud lumelaigud. (TRÜ, 27. nov. 1964, 3.)

T^p : Määratud lumelaigud on päikese eest varjatud.

tud- (~*tuna-*)konstruktsiooni struktuuri iseloomustab seega:

1) grammatiliste seoste kahetasandilisus I ja IIa tüübi puhul, kusjuures konstruktsioonisiseselt on vastastikku teineteist välistavateks seosteks passiivitasandil PRED ja AG, aktiivitasandil PRED ja OBJ; 2) grammatiliste seoste ühetasandilisus IIB ja III tüübi puhul, kusjuures on tegemist kas konstruktsioonisese (IIB) või konstruktsioonivälise (III) PRED-seosega, kuna OBJ-seos puudub. Teiste sõnadega: kõik I ja IIa tüübi konstruktsioonid on niihästi sõltumatud kui ka sõltuvad — see oleneb parajasti sellest, mis-suguse tasandi lihtlausetransformist lähtutakse; IIB tüübi konstruktsioonid on alati sõltumatud ja III tüübi konstruktsioonid alati sõltuvad.

Lisaks selgub veel oluline strukturealne piiramine: *tud-* (~*tuna-*)konstruktsioon ei saa sisaldada konstruktsioonisese predikaatsusseose puhul objekti ega konstruktsioonisese objektsese puhul subjekti — emb-kumb peab neist olema konstruktsiooniväline.

1. Sõltumatud konstruktsioonid

1.1. *des*-konstruktsioon

Sõltumatu *des*-konstruktsiooni subjektosaks on N_{gen} :

- (22) *Puhkeaja lõppedes* jätkas Filharmoonia trupp ringreisi kevadise kavaga. (Möldre, 350.)
[→ *Puhkeae*g lõppes.]
- (23) *Hammaste, valgete nagu lainevaht välkudes* rääkis kiiresti, tasa... (Smuul, K31.)
[→ *Hambad*, valged nagu lainevaht, välkusid.]
- (24) Zannriliselt vahest ebaapuhtadki palad on pandud paberile keelemehetöö kõrval, *kodukandi elamise-olemise ja ütlemiste taasestludes murde-ekspeditsioonidel Saaremaa eri nurkadesse*. (Peegel, 3).
[→ Kodukandi *elamine-olemise* ja *ütlemised* on taasestlunud murde-ekspeditsioonidel Saaremaa eri nurkadesse.]
- (25) *Ühesuguse intensiivsusega heli jätkudes* oli märgata A-meelerakkude potentsiaalide sageduse langust... (EL 1965, 131.)
[→ *Ühesuguse intensiivsusega heli* jätkus.]

Sõltumatu *des*-konstruktsiooni verb on intransitiivne, mistõttu konstruktsioon ei saa sisaldada objekti. Erandiks on verbid *nägema, kuulma, arvama*, mis aga sõltumatus *des*-konstruktsioonis on oma transitiivsuse kaotanud, sest nendegi juures pole objekt võimalik. Kui proovime näiteks konstruktsioonidele

<i>minu nähes</i>	[→ <i>mina näen</i>]
<i>lapse kuuldes</i>	[→ <i>laps kuuleb</i>]
<i>kõigi arvates</i>	[→ <i>kõik arvavad</i>]

lisada objekti, muutuvad nad ebagrammatiliseks:

* <i>minu nähes filmi</i>	[→ <i>mina näen filmi</i>]
* <i>lapse kuuldes laulu</i>	[→ <i>laps kuuleb laulu</i>]
* <i>kõigi arvates, et see on õige</i>	[→ <i>kõik arvavad, et see on õige</i>]

Konstruktsioonid N_{gen} {*nähes, kuuldes, arvates*} on stereotüüpse struktuuriga:

- (26) ...nüüd *Riti nähes* oli hilja seda kleidi alla peita või kaelast kiskuda. (Hint, III 233.)
- (27) ...ja niiviisi ratsutasid ta mõtted aiva ühelt vastamata küsimuselt teisele, ... mida *Guido kuuldes* poleks sobinudki esitada. (Hint, III 61.)
- (28) Korralik, kasutamiskõlblik mälu meenutab *minu arvates* saagi, saahambaid. (Smuul, J16.)

Nendes konstruktsioonides ei ole verb seostatav mitte mingisuguse laiendiga. Ilmselt on siin *des*-vormi verbiomadused osaliselt tuhmunud.

Üldse piirduvad sõltumatu *des*-konstruktsiooni verbi laiendamise võimalused adverbiaaliga. Sajandi algul tehtud keeleuuen-
duslikud katsed muuta sõltumatu *des*-konstruktsioon produktiiv-
seks ka transitiivsete verbide osas ja kasutada konstruktsioonis
objekti (vt. II ptk., lk. 33) nurjusid, olles vastuolus nähtavasti
juba selleks ajaks väljakujunenud arengutendentsidega.

1.2. *mata*-konstruktsioon

Sõltumatu *mata*-konstruktsioon on väheproduktiivne. Subjekt-
osaks on N_{gen} :

- (29) Salme oli linna sõitnud (*ilma*) *õe teadmata*. (EKG 1948, II, 86.)
[→ *Õde* ei teadnud.]
- (30) ... ta ... asus *kellegi nägemata* otsemaid Mats Mõtliku kallale. (Hint,
III 123.)
[→ *Keegi* ei näinud.]
- (31) Väike sinine sagar ... oli *kiires töörihis rabelevate reheliste märka-
mata* tõusnud üha kõrgemale ... (Raud, 43.)
[→ *Kiires töörihis rabelevad rehelised* ei märganud.]

Konstruktsiooni peasõnana esinevad üksnes transitiivsed verbid,
mis aga moodustavad üsna piiratud loendi (*märkama, tahtma,
teadma, kutsuma, nägema, kuulma*) ja mille juurde ei saa kuuluda
objekti ega ka muid laiendeid. Oma sellise stereotüüpse struktuuri
poolest on nad kõrvutatavad N_{gen} {*nähes, kuuldes, arvates*} tüüpi
des-konstruktsioonidega.

1.3. *nud*-konstruktsioon

Subjektosaks on siin N_{nom} :

- (32) *Küalalisetendused lõppenud*, korraldas Karl Menning õhtusöögi ühes
«Estonia» einelaua juurde kuuluvast ruumis. (Möldre, 77.)
[→ *Küalalisetendused* olid lõppenud.]
- (33) *Kusta lahkunud*, tunti saunakambris kergendust, nagu oleks lõppenud
Türgi sõda. (Vallak, 301.)
[→ *Kusta* oli lahkunud.]

Erinevalt sellist tüüpi lausetest võib teatavail juhtudel sõltu-
matu *nud*-konstruktsiooniga seostuda agentadverbiaalina põhi-
lause subjekt (ilmsem kui lihtlausetransformatsiooni puhul on see
vahekord lihtlausetransformatsioonil — vt. IV ptk., lk. 127 jj.)

- (34) ... Ene istus nagu tardunud, *pärani silmad kiindunud Aavosse*. (Too-
ming, 237.)
[→ *Ene* olid *pärani silmad* kiindunud Aavosse.]

- (35) Istusin, *pea rinnale vajunud* ja silmad maha löödud. (Möldre, 346.)
[→ Muu oli *pea rinnale vajunud*.]

See eristav struktuuritunnus on oluline *nud*-konstruktsiooni asendi seisukohalt: muidu alati põhilause verbile eelnev, võib *nud*-konstruktsioon sellistel juhtudel asetseda põhilause järel.

Sõltumatu *nud*-konstruktsiooni verb on alati intransitiivne, mis välistab objektivõimaluse.

nuna-konstruktsioon sõltumatuna ei esine.

1.4. Kokkuvõte

Sõltumatule *des-*, *mata-* ja *nud*-konstruktsioonile on ühine väga oluline struktuuritunnus: konstruktsioonis ei saa esineda objekti. Kõik objekti sisaldavad *des-*, *mata-* ja *nud*-(*~nuna*-)konstruktsioonid on alati sõltuvad, s. t. sellised konstruktsioonid, milles puudub subjektosa. Samasugune alternatiiv kehtib ka *tud*-(*~tuna*-) konstruktsiooni kohta mõlemal transformatsioonitasandil.

Võime öelda: *des-*, *mata-*, *nud*-(*~nuna*-) ja *tud*-(*~tuna*-)konstruktsioon on tugevatele sisestruktuurilistele piiramistele alluvad lauseekvivalendid, mille koosseisus potentsiaalne predikaatsuseos ja objektiseos vastastikku teineteist välistavad.

2. Sõltuvad konstruktsioonid

Sõltuva *des-*, *mata-*, *nud*-(*~nuna*-) ja *tud*-(*~tuna*-)konstruktsiooni tuumstruktuuride kindlakstegemisel intuiitivsete lihtlausetransformide põhjal selgus, et tarvitusviis trükitud tekstides ei vasta kaugeltki alati kooligrammatika samasubjektilisuse reeglile. Tekstides leidub rohkesti n.-õ. reeglivastaseid lauseid, kus põhilause subjekt ei ühti konstruktsiooni intuiitivse lihtlausetransformi subjektiga.

Koolides, kirjastustes ja toimetustes on tehtud ja tehakse praegugi suuri pingutusi, et keelest välja tõrjuda selliseid reeglivastaseid lauseid, nagu

- (36) Astudes Tartu Õpetajate Seminari, polnud J. Tammel näilisi kalduvusi kirjandusele. (KK 1960, 372.)
(37) Mäest alla minnes läksid Reeda sammud jõudsamaks. (Sealsamas.)
(38) Uksest sisse astudes lööb kohe ninna lubja ja värvi lõhn. (Sealsamas.)

Nende vastu võideldakse kehtestatud normi nimel, jättes hoopis kõrvale fakti, et enamasti on sellised laused täiesti ühemõtteliselt mõistetavad, kuna tõlgitsused

(36)* *kalduvused* astusid Tartu Õpetajate Seminari

(37)* *sammud* läksid mäest alla

(38)* *lõhn* astub uksest sisse

on vaid grammatikareegli najal loodud teoretiseeringud, mille peale tavaline keelekasutaja ei oskaks üldse tullagi.

Meid huvitab küsimus, miks nad on ühemõtteliselt mõistevad, s. t. püüame selgitada *des-*, *mata-*, *nud-*, *nuna-*, *tud-* ja *tuna-* vormi ning põhilause teatava elemendi predikaatsusseose intuitiivse tajumise aluseid. Teiste sõnadega: meid huvitavad *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*)konstruktsiooni subjektiselektsiooni¹⁰ seaduspärasused.

2.1. Analüüsimeetod

Eeldame, et tekstidest sedeldatud lausete hulgas on peale «reeglipäraste» lausete, kus põhilause subjekt on ühtlasi konstruktsiooni transformi subjektiks, ka «ebareeglipäraseid» lauseid, milles intuitiivselt käsitame konstruktsiooni subjektina mingit hoopis muus funktsioonis esinevat põhilause *N*-i (vt. näiteid (36) ja (37)) või sedastame konstruktsiooni impersonaalsust (näide (38)). Panime tähele, et kui «ebareeglipäraseid» lauseid transformeerida «reeglipäraste» lausete eeskujul, on tulemuseks sellised semantiliselt väärad transformid, nagu näit. (36)* *Näilised kalduvused astusid Tartu Õpetajate Seminari* jt.

Analüüsi järgmiseks vajalikuks sammuks on «reeglipäraste» ja «ebareeglipäraste» lausete eraldamine. Protseduurina kasutame reeglipärast personaalset lihtlausetransformatsiooni, mis erinevalt intuitiivsest lihtlausetransformatsioonist seostab konstruktsiooni verbiga kõigil juhtudel põhilause *N*-subjekti.

Mingi osalause *N*-subjekt võib olla kahesugune: 1) $N_{nom, part}$, mis on predikaatsusseoses selle osalause finiiitse verbiga (= predikaatverbiga), nimetame tõeliseks *N*-subjektiks; 2) potentsiaalselt eks *N*-subjektideks nimetame tõelise *N*-subjektita osalause predikaatverbi ains. ja mitm. 1. ja 2. pöörde ning mitm. 3. pöörde sufiksmorfeeme.

Käesolevat transformatsiooni peeti rakendatavaks niihästi tõelise kui ka potentsiaalse *N*-subjektiga põhilause puhul. Konstruktsioonid, mille põhilauses *N*-subjekt puudus (s. t. põhilause predikaatverb oli umbisikulises tegumoes või isikulise tegumoe ains.

¹⁰ Lühiduse huvides nimetame edaspidi konstruktsiooni transformi subjekti ka lihtsalt konstruktsiooni subjektiks ja sellele vastavalt räägime konstruktsiooni subjektiselektsioonist. Põhilause subjekti kohta kasutame terminit grammatiline subjekt, kui see on vajalik tema lahushoidmiseks konstruktsiooni subjektist.

3. pöördes), sellele transformatsioonile ei allunud ja tulevad omaette lauserühmana analüüsimisele hiljem (vt. 2.2.3., lk. 77 jj.).

Transformatsioonile alluvad konstruktsioonid kujundati ümber nende täielikul, taandamata kujul, et hõlbustada järgnevat semantiliselt õigete ja väärade transformide eristamist. Vastavalt sellele tuli ka põhilause N -subjekt (koordinatsiooni puhul — N -subjektid) kanda transformi üle koos oma atribuutidega (s. t. subjekti-fraas tervikuna), näit.

(39) Kunstis olid Rommi ja Mall sugulashinged, armastades suuri, põrutavaid elomusi ja tundmusi. (Tooming, 44.)

[→ *Rommi ja Mall armastasid suuri, põrutavaid elomusi ja tundmusi.*]

(40) Hobuse ära hõõrunud, söötud ja poole ämbri kaupa leige veega jootnud..., ree ja riistad kuuri alla tõuganud, jõudsid Kūlasoo kaks naist alles südaöisel tuppa. (Hint, III 80.)

[→ *Kūlasoo kaks naist olid hobuse ära hõõrunud, söötud ja poole ämbri kaupa leige veega jootnud..., ree ja riistad kuuri alla tõuganud.*]

Põhilause N_{part} -subjekt kujundati transitiiivse verbiga konstruktsioonide transformeerimisel alati ümber N_{nom} -subjektiks, näit.

(41) *Toitu otsides* luusib ringi röövtiire. (EL 1965, 107.)

[→ *Röövtiirud otsivad toitu.*]

Potentsiaalse N -subjektiga jaatava põhilause puhul lisati *mata*-konstruktsiooni transformi eitavale verbivormile alati ka vastav personaalpronoomen, näit. *tegutsesin pikemalt mõtlemata* → *ma ei mõtelnud pikemalt*.

Kui konstruktsiooni põhilause oli kõrvallause, mille subjektiks oli relatiivpronoomen *kes* või *mis*, siis võeti transformi subjektiks pealausest see sõna või fraas, mida need pronoomenid asendavad, näit.

(42) Ta pilk oli ainiti suunatud isale, kes *sõrme lugemisjärjeks raamatu vahel hoides* püüdis end väikeseks teha... (Tooming, 236.)

[→ *Isa hoidis sõrme lugemisjärjeks raamatu vahel.*]

2.1.1. Reeglipärase personaalse lihtlausetransformatsiooni tulemusena saadud *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*) konstruktsiooni transformid jagunesid semantiliselt õigeteks ja semantiliselt vääradeks transformideks.

Peatume veidi lähemalt semantilise õigsuse mõistel ja selle vahekorral grammatilise õigsusega. Transformatsioon on oma olemuselt õige grammatiline ümberkujundus. Kuid grammatiline õigsus ei taga veel semantilist õigsust. Näiteks *Kohus uurib asja* → *Asi uurib kohut* on grammatiliselt õige, kuid semantiliselt väär ümberkujundus. Kõik reeglipärasel personaalsel lihtlausetransformatsioonil saadud *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*)

konstruktsioonide transformid olid samuti grammatiliselt õiged, kui aga rakendati nende suhtes kõrgemat, semantilise õigsuse kriteeriumi, olid nad diferentseeritavad õigeteks ja vääradeks lauseteks. Semantilise õigsuse kriteeriumi kasutamisel tekib aga raskusi, sest see kriteerium ei ole täpselt piiritletav. Näiteks võivad lausete (36)–(38) *des*-konstruktsioonide reeglipärased lihtlausetransformid¹¹

T (36)*: näilised kalduvused astusid Tartu Õpetajate Seminari

T (37)*: Reeda sammud läksid mäest alla

T (38)*: lubja ja värvi lõhn astub uksest sisse

olla ühtede arvates kõik semantiliselt väärad, teised võivad aga pidada *T* (37) ja isegi *T* (38) semantiliselt õigeks. Kui semantilise õigsuse all mõelda üldse potentsiaalset esinemise võimalikkust antud keele fraasina, siis kaotaks see kriteeriumi oma mõtte, sest ta paisuks peaaegu piiramatuks, arvestades erilisi kontekste, erilisi stiilsfääre, erilist kujundlikkust — s. t. üldse kõikvõimalikke semantilisi tasandeid. Käesolevas on kasutatud semantilise õigsuse kriteeriumi ainult tavalise konteksti tasandit arvestades. Sellega on välistatud piltlikkuse, ülekantud tähenduste jms. võimalused, mistõttu semantiliselt väärade transformide hulka satub ka *T* (37). Abivõttena on kasutatud semantiliselt õigema ja vähem õige kontrasti, milie puhul on tuginetud tõenäolise esinemissageduse kontrastile.

2.2. Tulemuste arutlus

Järgnevalt võtame lähema vaatluse alla kirjeldatud meetodil saadud kolm lauserühma.

2.2.1. Semantiliselt õiged transforme andvad laused

Oleme veendunud, et kõigi «reeglipäraste» lausete *des*-, *mata*-, *nud*- (~*nuna*-) ja *tud*- (~*tuna*-) konstruktsioonide reeglipärased personaalsed lihtlausetransformid (T_{rP}) on semantiliselt õiged, näit.

(43) *Edasi sammudes* me pidevalt ka kaotame midagi. (SV, 4. detš. 1964, 5.)

[→ Me sammume edasi.]

(44) *Istusin saalis, suutmata tagasi hoida nuukseid.* (Möldre, 298.)

[→ Ma ei suutnud tagasi hoida nuukseid.]

¹¹ Varem esinenud näitelause transformid on varustatud vastava lause numbriga, millele on lisatud *T* (=transform). Tärnikesega on märgitud semantiliselt väärad transformid.

- (45) *Hinnanud Nilssoni sõitu spordimehe silmaga, sattus kosmonaut vaimustusse.* (Hololey, 82.)
 [→ Kosmonaut oli hinnanud Nilssoni sõitu spordimehe silmaga.]
- (46) *Õhus keerleb kull, jälitatuna vihaselt sädistavast linnukarjast.* (EL 1965, 66.)
 [→ Kull oli jälitatud vihaselt sädistavast linnukarjast.]

Kuid seni, kui ei ole teada, kas ka kõigile semantiliselt õigetele transformidele vastavad «reeglipärased» laused, ei saa veel rääkida üksühesest vastavusest. Järelikult oli vaja enne kontrollida, kas kõik semantiliselt õigeid transforme andnud laused on «reeglipärased».

Kontrollimisel selgus, et «reeglipärased» laused moodustavad küll käsitletavas rühmas valdava enamiku, kuid semantiliselt õigeid transforme võivad anda ka mõned «ebareeglipärased» laused, näit.

- (47) *Teksti lugedes hakkas minu kujutlust otse painajalikult kiusama üks tuntud seltskonnadaam.* (Möldre, 229.)
 [→ Üks tuntud seltskonnadaam luges teksti.]
- (48) *«Valgele taudile» mõeldes meenub mulle alati meie vanaema.* (Möldre, 268.)
 [→ Meie vanaema mõtleb «Valgele taudile».]

Seega ei ole semantiliselt õigeid transforme andvate ja «reeglipäraste» lausete vahel üksühest vastavust, mistõttu transformi semantiline õigsus või ebaõigsus ei saa olla vähemalt *des*-konstruktsiooni subjektiselektiooni puhul meie intuitsioonile absoluutseks kriteeriumiks. Teiste sõnadega: ei saa väita, et «keeleinstinkt» seob *des*-konstruktsiooni muidu alati põhilause subjektiga, välja arvatud ainult need juhud, kus tekkiv ühend on mõttetu. Küsimus, miks me peame intuiitiivselt «õigeks» näidete (47), (48) ebareeglipäraseid transforme *Mina lugesin teksti. Mina mõtlen «Valgele taudile»,* mitte aga reeglipäraseid *Üks tuntud seltskonnadaam luges teksti. Meie vanaema mõtleb «Valgele taudile»,* jääb esialgu lahtiseks.

Edasise analüüsi seisukohalt on otstarbekas paigutada käesolevasse rühma sattunud «ebareeglipärased» laused ümber järgmisesse. Sellega saavutame esimese rühma homogeensuse ja allutame ümberpaigutatavad laused koos teiste «ebareeglipäraste» lausetega edasisele analüüsile.

2.2.2. Semantiliselt ebaõigeid transforme andvad laused

Kõik semantiliselt ebaõigeid transforme andvad laused olid «ebareeglipärased», s. t. põhilause subjekt ei sobinud neis konstruktsiooni subjektiks. Et iseloomustada nende *des-*, *mata-*, *nud-*

(~nuna-) ja tud-(~tuna-)konstruktsioonide «ebareeglipärast» subjektiselektiooni, kõrvutame järgnevalt kõigi selle rühma konstruktsioonide intuiitivsete lihtlausetransformidega nende reeglipärased personaalsed lihtlausetransformid, näit.

(49a) Ei tea, missugune nägu oli Harald Habermanil ühte paar kuud tagasi ilmunud «Sirpi ja Vasarat» lugedes... (SV, 18. det. 1964, 5.)

[→ Harald Haberman luges ühte paar kuud tagasi ilmunud «Sirpi ja Vasarat».]

T_{rP}^* : Missugune nägu luges ühte paar kuud tagasi ilmunud «Sirpi ja Vasarat».

(49b) Raamatut läbi lugematagi on mul selge kujutus, millega see lõpeb.

[→ Ma ei loegi raamatut läbi.]

T_{rP}^* : Selge kujutus ei loegi raamatut läbi.

(49c) Ehkki alles hiljuti kolmekümneks saanud, on Jaruzelskil juba rohkem kui kümneaastane ajakirjanikustaaž. (Utt, 16.)

[→ Jaruzelski on alles hiljuti kolmekümneks saanud.]

T_{rP}^* : Rohkem kui kümneaastane ajakirjanikustaaž on alles hiljuti kolmekümneks saanud.

(49d) Üksi koju jäetud, oli tal võimalus segamatult tegutseda.

[→ Ta oli üksi koju jäetud.]

T_{rP}^* : Võimalus segamatult tegutseda oli üksi koju jäetud.

(50a) Seejuures oli ta kindel, et kuhugi provintsi kukkudes jäävad tal tiivad kängu. (Kuusberg, L24.)

[→ Ta kukub kuhugi provintsi.]

T_{rP}^* : Tiivad kukuvad kuhugi provintsi.

(50b) ... pikka juttu pidamata hakkasid neil käed nagu iseendast liikuma. (Tooming, 21.)

[→ Nad ei pidanud pikka juttu.]

T_{rP}^* : Käed ei pidanud pikka juttu.

(50c) Need sõnad üle huulte saanud, tekkis tal tunne, nagu oleks ta üle mingi ohtliku kuristiku astunud. (Hint, III 267.)

[→ Ta oli need sõnad üle huulte saanud.]

T_{rP}^* : Tunne, nagu oleks ta..., oli need sõnad üle huulte saanud.

(51a) ... põlvitades laste sängide ees, kippusid talle meeleliigutuspisarad vägisi silma. (Hint, III 54.)

[→ Ta põlvitas laste sängide ees.]

T_{rP}^* : Meeleliigutuspisarad põlvitasid laste sängide ees.

(51b) Kaugemale tulevikule mõtlemata näis ettepanek meile vastuvõetav.

[→ Meie ei mõtelnud kaugemale tulevikule.]

T_{rP}^* : Ettepanek ei mõtelnud kaugemale tulevikule.

(51c) ... saanud allatuult merele pimeduse varju, turgatas talle pähe parem mõte... (Hint, III 267.)

[→ Ta oli saanud allatuult merele pimeduse varju.]

T_{rP}^* : Parema mõte oli saanud allatuult merele pimeduse varju.

(52a) *Aga läbi pöögisalude lõõtsutades* oli kose isemeel juba raugenud... (Promet, 57.)

[→ *Kosk* oli lõõtsutanud läbi pöögisalude.]

T_{rP}^* : *Kose isemeel* oli lõõtsutanud läbi pöögisalude.

(52b) ...*saamata märkimisväärset kooliharidust*, oli Grini noorus täis ras-
ket leivamuret. (KK 1960, 372.)

[→ *Grin* ei saanud märkimisväärset kooliharidust.]

T_{rP}^* : *Grini noorus* ei saanud märkimisväärset kooliharidust.

(52c) *Laagrisse tagasi jõudnud*, ütles jälle mu süda üles. (Möldre, 353.)

[→ *Ma* olin jõudnud laagrisse tagasi.]

T_{rP}^* : *Mu süda* oli jõudnud laagrisse tagasi.

(53a) ...*vallakoolis õppides* huvitanud Anton Hansenit koolmeistriamet... (Siimisker, 25.)

[→ *Anton Hansen* õppis vallakoolis.]

T_{rP}^* : *Koolmeistriamet* õppis vallakoolis.

(53b) *Mõtlemata oma kaaslastele*, valdas teda üha tugevamini põgenemise soov.

[→ *Ta* ei mõtelnud oma kaaslastele.]

T_{rP}^* : *Põgenemise soov* ei mõtelnud oma kaaslastele.

(53c) *Lõpetanud keskkooli*, hakkas Lyd huvitama kvalifitseeritud perenaise kutse. (Möldre, 332.)

[→ *Ly* oli lõpetanud keskkooli.]

T_{rP}^* : *Kvalifitseeritud perenaise kutse* oli lõpetanud keskkooli.

Kõigis toodud näidetes on *des-*, *mata-*, *nud-* ja *tud-*konstruktsiooni lihtlausetransformis intuiitivseks subjektiks põhilause mingi kõrvalliikme funktsioonis olev *N*. Peale seda tüüpi lausete kuuluvad siia veel personaalsete põhilausestega seostuvad impersonaal-*sed des-*, *mata-* ja *tud-*konstruktsioonid. Nimetame neid konstruktsioone impersonaalseteks sellepärast, et nende intuiitivsed lihtlausetransformid on impersonaalsed, näit.

(54) *Kõiki neid sõnu kuuldes* tekib mulje, nagu oleks naissugu püsti usklik. (KK, 66.)

[→ *Kuuldakse* kõiki neid sõnu.]

T_{rP}^* : *Mulje, nagu oleks naissugu püsti usklik*, kuuleb kõiki neid sõnu.

(55) On teisigi traditsioonilisi ettekujutusi, mis *poola teatrit vaadates* tugevasti kõikumata löövad. (Utt, 85.)

[→ *Vaadatakse* poola teatrit.]

T_{rP}^* : *Teisedki traditsioonilised ettekujutused* vaatavad poola teatrit.

(56) Kohtunik «nr. 4» muutus *liialduseta* öeldes kõige vihatumaks kujuks Innsbruckis. (Hololey, 26.)

[→ *Öeldakse* liialduseta.]

T_{rP} : *Kohtunik «nr. 4»* ütles liialduseta.

(57) Vanasti polnud käigus kiirronge, rääkimata diiselrongidest.
(Möldre, 60.)

[→ *Ei räägitud* diiselrongidest.]

T_{rP} *: *Kiirrongid* ei rääkinud diiselrongidest.

(58) Ja omavahel öeldud, ma pole põrmugi kindel, et... mu vasar jälle vinna ei tõuse... (Tooming, 216.)

[→ *On öeldud* omavahel.]

T_{rP} *: *Ma olen öeldud* omavahel.

Käesolevasse rühma kuuluvad laused jagunevad seega nende intuiitiivsete lihtlausetransformide põhjal kaheks erinevaks tüübiks: 1) personaalsete *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*), *tud-*(~*tuna-*) ja 2) impersonaalsete *des-*, *mata-*, *tud-*(~*tuna-*)konstruktsioonidega lauseteks. Kasutame edaspidi nende eristamiseks nimetusi ebareeglipärane personaalne tüüp ja ebareeglipärane impersonaalne tüüp.

2.2.2.1. Nagu selgus, on ebareeglipärase personaalse tüübi puhul *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*) konstruktsiooni verb predikaatsusvahekorras põhilause mingi kõrvallikmega: atribuudiga (52 a, b, c), objektiga (53 a, b, c) või adverbiaaliga (49 a, b, c, d—51 a, b, c). Ilmselt on traditsioonilise grammatika lauseliikmete tasand nii komplitseeritud subjektsiirelektiooni nähtuste seletamiseks piisamatu. Kuid mingi seadus-pärasus peab valitsema siingi.

Võrdleme kõigepealt *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*), *tud-*(~*tuna-*) konstruktsiooni subjektiks ja põhilause subjektiks olevaid sõnu. Nende grammatilise analüüsi andmed on järgmised.

Konstruktsiooni subjektiks oli 194 juhust 170 korral klassi *N* kuuluv asesõna, 18 korral pärisnimi ja 6 korral üldnimi (*lugeja*, *kompanjoni*, *kaptenil*, *pojale*, *etenduse*, *kose*). Käänetest esinesid: omastav 79, alalütlev 73, osastav 19, alaleütlev 19, seesütlev 2 korda, seestütlev 1 ja kaasaütlev 1 kord.

Põhilause subjektiks oli, välja arvatud kaks umbmäärase asesõnaga (*keegi*, *midagi*) juhtu, alati üldnimi, kusjuures teatavad sõnad, näit. *nägu*, *mõte*, *meel*, *süda*, *silmad*, esinesid korduvalt.

Isikulise asesõna domineerimine ebareeglipäraste *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*)konstruktsioonide subjektina viib mõttele, et intuiitiivses subjektsiirelektioonis kaasamõjuvad tegurid ulatuvad üle üksiklause piiride. Kuuluvad ju asesõnad tekstis nende elementide hulka, milles väljendub lausetevaheline seos¹². nende funktsiooniks on asendada tekstis kord juba esinenud olendi või eseme (s. t. tegelikkuse objekti ehk referendi) nimetust. Teiste sõnadega: mingi tekstilõigu lauseid võib siduda ühine referent,

¹² Vrd. Ch. C. Fries, *The Structure of English*. New York and Burlington, 1952, lk. 241.

mida pärast esmakordset nimetamist võidakse tähistada ka asesõnalise substituudiga.

Formuleerime edasise analüüsi seisukohalt vajaliku, juba lausejärjendi süntaksisse kuuluva mõiste.

Mis tahes lausejärjendis korduvalt (s. t. vähemalt kaks korda) mainitavat referenti nimetame domineerivaks referendiks. Domineerivat referenti tähistav mis tahes N on antud lause domineeriv N (dN).¹³ Selle definitsiooni põhjal on isikulise asesõna puhul alati tegemist dN -iga.

Nagu eelnenud grammatilisest analüüsist selgus, olidki 194-st 170 juhul ebareeglipärase konstruktsioonide subjektideks isikulised asesõnad. Et kindlaks teha, kas dN on konstruktsiooni subjektiks ka ülejäänud juhtudel, tuli kontrollida vastavate näitelausete kontekste. Selgus, et kõigis selle rühma lausetes peale ühe (vt. lause (60)) on konstruktsiooni subjektiks dN , näit.

- (59) ...Mare oli tahtnud *kaptenit* paluda, et see Joonas eest seisaks. *Salavalt ära sõites* kumises *kaptenil* kõrvus Roberti poolt orikale peetud matuskõne lõpplause... (Hint, III 152.)
- (53a)¹⁴...Ants Tissi isik andis omajagu tõuget *Anton Hansen* edaspidisele arengule. ...*vallakoolis õppides* huvitanud *Anton Hansen*it koolimeistriamet... (Siimisker, 25.)
- (52a) *Utšan-Su*¹⁵ Janges taeva äärelt kalju lõhangusse üleni valges vihavahus... *Aga läbi pöögisalude lõõtsutades* oli kose isemeel juba raugenud... (Promet, 57.)
- (53c) *Lõpetanud keskkooli*, hakkas *Lyd* huvitama kvalifitseeritud perenaise kutse. Tui tänava majapidamiskooli eksamitööks oli *tal* lõunasöök kuuele inimesele koos lauakatmisega. (Möldre, 332.)

Kontrastina konstruktsiooni subjektiks olevale dN -ile esindab nende lausete grammatiline subjekt, milleks on tavaliselt üldnimi, mittedomineerivat, antud konteksti seisukohalt sageli juhuslikku referenti. Seda tähistav N on mittedomineeriv N (mdN). Võime siis antud juhul rääkida lause konstruktsiooni subjekti ja grammatilise subjekti vahelisest domineerivuse kontrastist. dN -i ja mdN -i kontrasti olulisust vastavate lausete ühemõttelisel mõistmisel demonstreerivad järgnevad näitelaused, kus selline kontrast puudub.

- (60) Hoolimata ebamugavusist ja vintsutusist *etenduse tase* aga püsis, *muutudes koguni sügavamaks ja terviklikumaks*. (Tooming, 113.)
- (61) Otse nauditav oli *ta* selles juhmis kimbatuses ja ajas *mind* igakord *tuppa astudes* päris loomulikule naerule. (Möldre, 328.)

¹³ Vrd. E. B. Падучева, О структуре абзаца. — Труды по знаковым системам II. Тарту 1965, lk. 287 jj.

¹⁴ Näitelausete kordamisel jäetakse neile sama number, millega nad olid tähistatud esmakordsel esinemisel.

¹⁵ Kosk Krimmis Ai-Petri mäeahelikus.

Lauses (60) on *etenduse* ja *tase* võrdselt mittedomineerivad¹⁵, lauses (61) aga on niihästi *ta* kui ka *mind dN*-id. Lause (60) ühemõttelist mõistmist toetab siiski semantiliselt õigema ja vähem õige lihtlausetransformi kontrast, sest *Etendus muutus koguni sügavamaks ja terviklikumaks* on semantiliselt õigem kui *Eten-duse tase muutus koguni sügavamaks ja terviklikumaks*. Lause (61) mõlemad lihtlausetransformid *Ta astus tuppa* ja *Mina astu-sin tuppa* on aga ka semantiliselt õigsuselt võrdsed, mistõttu see lause laiema kontekstist saadava lisainformatsioonita on kahe-rnõtteline.

dN-i ja *mdN*-i kontrastiga on seletatav ebareeglipärane subjek-tiselektsoon ka lausete (47) ja (48) (vt. lk. 66) puhul, kus *minu* ja *mulle* (*mina*-vormis jutustus!) domineerivad grammati-liste subjektide *seltskonnadaam* ja *vanaema* üle.

Ainult *dN*-i äärmiselt eesõigustatud seisundiga *des-*, *mata-*, *nud-* ja *tud*-konstruktsiooni subjek-tiselektsoonis on seletatav sel-line väljapoole põhilause ulatuv predikaatsusseos, nagu see ilm-neb järgmiste lausete puhul:

(62) *Kiirustasin, kuidas oskasin, aga loomadega mässates kadus kella-a e g peast — jäingi hiljaks...* (L 1964, 361.)

[→ *Mässasin loomadega.*]

*T_{r,p}**: *Kellaaeg mässas loomadega.*

(63) *Tallinnast väljudes* olid Eestis puud alles pungades, Riiale lähe-nedes *nägin* rohetavaid metsi... (Möldre, 159.)

[→ *Väljusin Tallinnast.*]

*T_{r,p}**: *Puud väljusid Tallinnast.*

(64) On teada, et *novelli esimene variant* valmis juba 1914. aastal *venna tehtud kõrge kirjutuspuldi taga püstijalu kirjutades*, kuna *kirjanik* pärast maoperatsiooni polnud võimeline istudes töö-tama. (Siimisker, 116.)

[→ *Kirjanik kirjutas venna tehtud kõrge kirjutuspuldi taga püstijalu.*]

*T_{r,p}**: *Novelli esimene variant kirjutas venna tehtud kõrge kirjutuspuldi taga püstijalu.*

(65) ...*Joonas Tihu*... oli siiaamaani oma meelte peale alati kindel olnud. Olgu siis, et *varem madrusena merd sõites* oli õhupeegeldus vahel silmade ette mõne maa või linna terendanud... (Hint, III 7.)

[→ *Joonas Tihu* oli varem madrusena merd sõitnud.]

*T_{r,p}**: *Ohupeegeldus* oli varem madrusena merd sõitnud.

¹⁶ Et selles veenduda, vrd. kontekstis eelnev lause: «Püsis ilus ilm, publik oli kõikjal tähelepanelik ja tänulik — küllalt, et noor kollektiiv ei märganudki auklike teede sõiduloksutusi, unustas mõnede rahvamajade ükskõiksuse ööbi-miskohtade muretsemisel ja tundis end nagu kodus kitsais tegelasteruumides, mille põrand tuli mõnigi kord enne sissekolimist endal luuaga üle käia» ja järgnev lause: «Eriti leidis Ene Sonja sisemise nukruse, igatsuse ning traagika esiletoomiseks järjest uusi toone ja nüansse.»

- (66) Öösel nägi *ta* und: ... *Hommikul är gates* oli *aru* käes: nüüd pöörab tuul põhja ... (Hint, III 148.)

[→ *Ta* ärkas hommikul.]

T_{rP}^* : *Aru* ärkas hommikul.

- (67) Üha kasvav kuulsus ei peibutanud *A. H. Tammsaaret*, ... valitsuse auhind ei suutnud nüristada *ta* kriitilist suhtumist *teda* ümbritsevasse tegelikkusesse. *Loorberid* ei kutsunud endile puhkama, vaid kannustasid jätkama tööd peatuseta, puhkuseta, *ennast säästmata*. (Siimisker, 190.)

[→ *Ta* ei säästnud ennast.]

T_{rP}^* : *Loorberid* ei säästnud ennast.

- (68) *Meil* tuli kogu päev metsas põigelda nende taganevate väeosade keskel. *Õhtul Sooäärele tagasi tulnud*, jätkusid vestlused. (Rt, 169.)

[→ *Meie* olime õhtul Sooäärele tagasi tulnud.]

T_{rP}^* : *Vestlused* olid õhtul Sooäärele tagasi tulnud.

- (69) Kui *ta* siis vankrile ronis, tuli *tal* veel ainult korraks pähe, et näe, nüüd ma siis istun kõige alatuma inimese ja selle sigidiku vahel. Aga hea oli jalgadel vankris puhata, ja *saanud oma mure* kellelegi ära rääkida, läks ka meel kergemaks. (Hint, III 238.)

[→ *Ta* oli saanud oma mure kellelegi ära rääkida.]

T_{rP}^* : *Meel* oli saanud oma mure kellelegi ära rääkida.

- (70) Sellist juhust oli *ta* oodanud. *Üksi koju jäetud*, oli võimalus segamatult tegutseda.

[→ *Ta* oli üksi koju jäetud.]

T_{rP}^* : *Võimalus segamatult tegutseda* oli üksi koju jäetud.

Konstruksiooni subjektiks olev *dN* asub neis lausejärjendise väljaspool põhilausest, vahel lahutab *teda* põhilausest isegi mitu osalausest (69). Reeglipärane personaalne lihtlausetransformatsioon annab siin tavaliselt semantiliselt väära transformi. Kuid on ka näiteid, kus transformid on semantilise õigsuse poolest võrdsed:

- (71) *Kord õhtul näitleja Toomas Tonduga teatrist tulles* haarasid kaks «linnukest» Toomal käe alt kinni ja hakkasid *teda* väevõimuga ühte restorani vedama. *Mina* pistsin liduma ... (Möldre, 161.)

[→ *Mina* tulin kord õhtul näitleja Toomas Tonduga teatrist.]

T_{rP}^* : *Kaks «linnukest»* tulid kord õhtul näitleja Toomas Tonduga teatrist.

Hõlpsamini mõistetav on muidugi selliste *des-*, *mata-*, *nud-*, *tud-*konstruksiooniga lauseste sisu, milles konstruksiooni subjekti-selektsioon tugineb niihästi domineeriva ja mittedomineeriva kui ka semantiliselt õige ja väära kontrastile.

Formuleerisime *dN*-i mõiste seoses *des-*, *mata-*, *nud-* ja *tud-*konstruksiooni subjekti-selektsiooniga «ebareeglipärastes» lausetes, kus põhilause grammatiliseks subjektiks on *mdN*, kuna *dN* esineb mingi kõrvalliikme funktsioonis. Mida kujutab endast aga

dN-i ja *mdN*-i kontrasti seisukohalt «reegipärane» *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) või *tud-*(~*tuna-*)konstruktsiooniga lause? Materjali kontrollimisel selgus, et «reegipäraste» lausete grammatiline subjekt ongi tavaliselt *dN* (vt. näit. lauseid (43) — (46) lk. 65—66). Seega võib rääkida *dN*-i eesõigustatud seisundist *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*)konstruktsiooni subjektiselektsoonis kui üldisest reeglist.

dN-i eri funktsioonid lihtlauses on ilmselt seoses tuumlausete eri struktuuritüüpidega. Peaks olema põhimõtteliselt võimalik *dN*-i määratlemine mitte ainult domineeriva referendi tähistajana, s. t. semantilise seose põhjal, vaid ka lause struktuuritunnuste abil. Muidugi saab seda teha alles siis, kui on olemas üksikasjaline ülevaade eesti keele süntaktiliselt erinevatest verbirühmadest, kõigist tuumlausetstruktuuridest jne., ühe sõnaga — kui on olemas eesti keele lihtlause generatiivne grammatika. Praegu saame rääkida vaid mõningaist tähelepanekuist.

Mitte kunagi pole grammatiline subjekt *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) või *tud-*(~*tuna-*)konstruktsiooni subjektiks põhilause struktuuri $N_{ad} V\{ole-\}N^2_{nom}$ (näit. *Mul on raamat*) puhul, vaid selleks on alati N_{ad} . Seda tüüpi lausetes ongi *dN* alati N_{ad} , mitte kunagi N_{nom} (vt. lauseid (49a, b, c, d) lk. 67). Struktuurilt on sellele tüübile lähedased ainult predikaatverbi poolst erinevad *Tal jäävad tiivad kängu*; *Tal tekkis tunne* jne., mille puhul konstruktsiooni subjektiks saab samuti N_{ad} , mis on ühtlasi *dN* (vt. lauseid (50a, b, c) lk. 67). Veelgi sagedamini kui N_{ad} esines N_{gen} konstruktsiooni ebareeglipärase subjektina ja ühtlasi *dN*-ina. Iseloomulikuks struktuuriseigaks on seejuures selle N_{gen} asendatavus N_{ad} -iga kõigis vastavais lauseis, ilma et lause grammatiline õigus või mõte muutuks, näit. *Kose isemeel oli juba raugenud* → *Kosel oli isemeel juba raugenud*; *Grini noorus oli täis rasket leivamuret* → *Grinil oli noorus täis rasket leivamuret* jne. (vt. lauseid (52a, b, c) lk. 68). Sellise transformatsiooni võimalus on nähtavasti üks neid struktuuralseid piiramisi, millest väljaspool N_{gen} ei saa esineda *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) või *tud-*(~*tuna-*)konstruktsiooni subjektina, ilma et selle all ei kannataks lause mõtteselgus. Mõttesegane on näiteks lause

(72)* Riigiplaan kannatab üleliia väikeste päevaküsimuste all *sm. Kržizanovski* pehmuse tõttu, *andes liigselt järele nende palvetele, kes meelitavad «viivitamatult abistama»* (K).

[→ *Sm. Kržizanovski* annab liigselt järele...]

mis sellele nõudele ei vasta.

Peale N_{gen} ja N_{ad} tulevad *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*)konstruktsiooni erandlikus subjektiselektsoonis arvesse veel N_{part} , N_{in} , N_{el} , N_{all} ja N_{kom} , kuid nende esinemissagedus on suhteliselt väike. Määravat osa etendab siin predikaatverbi rektisioon, näit.

Seda kuuldes *valdas eidekest* meeleliigutus.

Seda kuuldes *tärkas temas* soov...

Olles mitmekülgne sportlane, *kujunes temast* hea kümnevõistleja.

Ma oodates *tundus talle* aeg pikk.

Õelnud viimased sõnad, *juhtus minuga* midagi seletamatut.

Seevastu *des-*, *mata-*, *nud-* (~*nuna-*) ja *tud-* (~*tuna-*) konstruktsiooni peamise erandliku subjektina esinev dN_{ad} ei sõltu predikaatverbi reksioonist. Võrreldes muude verbi laienditega on ta hoopis erinevas seisundis, lähenedes oma funktsioonilt lauses grammatilisele dN -subjektile.

Materjali hulgas leidis siiski kolm lauset, mis dN -i reeglile ei allu (vt. ka lause (60) lk. 70):

(73) Ent kui Martini suu joon oli õige, langesid *Augustil* nurgad sageli allapoole, *andes kogu näole üheaegselt* veidi kibestunud ja skeptilise, iroonilise ja üleoleva, *tema aastatega halvasti-istuva ülekohut-kannatanu ilme.* (Smuul, K95.)

[→ *Nurgad* andsid kogu näole... ilme.]

(74) ...kui *ta* tagasi tuli, loivas külm aurupily *talle* järele, *tuletades meelde, et küünlakuu Arhangelski kubermangu metsades ei teenalja.* (Hint, III 188.)

[→ *Külm aurupily* tuletas meelde, et küünlakuu... ei teenalja.]

(75) ...juba esimene, kellelt *ta* Tõnnekuru talu küsis, oli selle *talle* pikalt seletades kätte juhatanud. (Hint, III 218.)

[→ *Esimene*, kellelt *ta* Tõnnekuru talu küsis, oli pikalt seletanud.]

Nähtavasti esinevad *des-*, *mata-*, *nud-* ja *tud-* konstruktsiooni subjektiseleksioonis ka mingid dN -i ja mdN -i kontrasti neutraliseerivad tegurid, mida käesoleva töö materjali najal selgitada ei õnnestunud.

2.2.2.2. Ebareeglipärasesse impersonaalsesse tüüpi kuulusid need *des-*, *mata-* ja *tud-* konstruktsiooniga laused, milles konstruktsiooni verbil, hoolimata põhilause personaalsusest, puudus predikaatsusseos niihästi põhilause kui ka naaberosalause mis-tahes N -iga. *nud-* konstruktsiooniga lausete hulgas seda tüüpi lauseid ei leidunud. Reeglipärasel personaalsel lihtlausetransformatsioonil andis see tüüp enamasti semantiliselt väärad transformid (vt. laused (54)–(58) lk. 68–69), mõnedel juhtudel võis transform olla ka semantiliselt õige, näit.

(76) *Hoolimata õliriitusest ja kummisaabastest* said mehed juba esimese paadi kaldaletõmbamisel märjaks. (Smuul, K203.)

[→ *Ei hoolitud* õliriitusest ja kummisaabastest.]

T_{rP} : *Mehed* ei hoolinud õliriitusest ja kummisaabastest.

Kõige vastuvõetavamateks intuiitiveteks lihtlausetransformideks seda tüüpi konstruktsioonidest pidasime impersonaalseid lihtlauseid. Nende adekvaatsus konstruktsiooni sisu edasiandmisel pole aga kõigil juhtudel ühesugune (vrd. lausete (54)—(56) transforme lausete (57) ja (76) transformidega). Teatava *mata*-konstruktsioonide rühma puhul, mida esindavad näitelauseid (57) ja (76) ning kuhu tuleb veel lisada sellised *vaatamata*-konstruktsioonid, nagu

(77) *Kõigile sellistele repressiooniabinõudele vaatamata* rahva vastupanu kasvas. (Rt, 28.)

[→* *Ei vaadatud* kõigile sellistele repressiooniabinõudele.]

T_{rp} *: *Rahva vastupanu* ei vaadanud kõigile sellistele repressiooniabinõudele.

on üldse kahtlane, kas järjekindluse mõttes nende juurde kirjutatud impersonaalseid lihtlausetransforme saab nimetada intuiitivseks. Just intuiitivselt tundub lihtlausete moodustamine neist konstruktsioonidest meelevaldsena, sest konstruktsiooni *mata*-vorm on omandanud uue, verbi põhitähendusest erineva, omaette tähenduse.

Mida saab öelda põhilause subjekti domineerivuse kohta selles lausetüübis? *des*-konstruktsiooniga lausete hulgas on selgesti eraldatav rühm, mida iseloomustab *mdN*-subjektiga põhilause. Lisaks sellesse rühma kuuluvatele lausetele (54) ja (56) veel mõned iseloomulikud näited:

(78) *On naljakas, aga tõsi, et vöörasse kanti minnes* meenuvad alati kõige esimesed mälestused ja muljed, sageli naivsed ja veidrads. (Panso, 17.)
[→ *Minnakse vöörasse kanti.*]

T_{rp} *: Kõige esimesed mälestused ja muljed lähevad vöörasse kanti.

(79) Kas isalt või emalt oli Matvei pärinud niivõrd üleskeeratud otsaga nina, et *seda vaadates* kerkis küsimus: kas sellesse sajab vihm sisse või ei saja? (Smuul, K191.)
[→ *Seda vaadati.*]

T_{rp} *: Küsimus vaatas seda.

(80) Kui A. H. Tammsaare aktiivsesse loomingulisse kontosse lisada veel ligi 100 artiklit, ... tekib *seda palavikulist loomingulist tööd jälgides* tahes-tahtmata mõte, nagu kiirustanuks A. H. Tammsaaret sellisele tulvavale eneseavaldamisele aimus oma peatsest lõpust. (Siimsker, 191.)
[→ *Seda palavikulist loomingulist tööd jälgitakse.*]

T_{rp} *: Mõte, nagu kiirustanuks..., jälgib seda palavikulist loomingulist tööd.

Põhilause subjekti mittedomineerivus on ilmselt üks tegureid, mis tingib selles rühmas *des*-konstruktsiooni impersonaalsuse. Kuid pidada seda ainsaks ja määravaks teguriks oleks ennatlik. Aratab tähelepanu teatavate verbide korduv esinemine ja kombineerumine konstruktsioonis ning põhilauses. Eriti iseloomulikud

on *des*-konstruktsiooni puhul *kuuldes*, *vaadates*, *nähes*, *rääkides*, *lugedes*, *tulles*, *sõites*... *tekib*, *kerkib*, *meenub*, *mõjub*, *toimub*, *on* (*mõte*, *küsimus* vms. *mdN*) kombinatsioonid. Nähtavasti tuleb konstruktsiooni impersonaalsuse tingimuste hulka arvata ka konstruktsiooni verbi ja põhilause verbi süntaktilised omadused. òieti nende kombinatsioon lauses.

Ülejäänud ebareeglipäraste impersonaalsete *des*-, *mata*- ja *tud*-konstruktsioonide põhilauseitel ei leidu subjekti ega predikaatverbi osas mingit tähelepanavat ühist tunnust, küll aga on konstruktsioonid ise silmatorkavalt stereotüüpsed. Korduvalt esinevad samad verbid ja iga verbi puhul enamasti iseloomulik konstruktsiooni struktuur. Nii moodustuvad sellised *des*-konstruktsioonid verbidest *ütleva*, *tunnistama*, *otsustama*, *arvestama*, *arvestavõtma*, *algama* ja *lõpetama*, *võrdleva*, näit.

- (81) Need on talle iseloomulikud, ja *patuga pooleks üteldes*, isegi sobivad talle. (Möldre, 356.)
- (82) Ma ei ole muud õppinud kui sõjapidamist ja *ausalt tunnistades* on see minu kutsumus. (Kuusberg, L21.)
- (83) *Kuulajate kiiskavate silmade ja vaimustusest avatud suude järgi otsustades* pidi lugu põnev olema. (Tooming, 214.)
- (84) *Eeltoodut arvestades* jagunevad kaasaegses sümfooniaorkestris kasutatavad instrumendid kolme rühma... (Ivalo, 21.)
- (85) *Alates 1959. aastast* on kümnokk-luik Lääne-Eestis pidevalt pesitsenud. (EL 1964, 174.)
- (86) *Kõik* on siin kollakashall, marmori karva, *alates templioaremeist ja lõpetades politseimundriga*. (Panso, 74.)
- (87) *Võrreldes keelpillidega* saavutasid puhkpillid oma tehnilise küpsuse märgatavalt hiljem. (Ivalo, 33.)

Vastavaid *mata*-konstruktsioone moodustavad *rääkima*, *hoolima* ja *vaatama* (vt. lause (57) lk. 69 ja laused (75), (77) lk. 74 ja 75), *tud*-konstruktsioone *ütleva* (vt. lause (58)). Muidugi võivad kõik need verbid olla ka personaalsete konstruktsioonide tuumaks. Ebareeglipäraseid impersonaalsete konstruktsioone iseloomustab nende verbide puhul eelkõige stereotüüpne struktuur. Asi seisab nimelt selles, et antud verbi mitmete *des*-, *mata*- ja *tud*-konstruktsiooni moodustamise struktuuriliste võimaluste hulgas on üks teatav struktuur, mille puhul verbi kvaliteet erineb, võrreldes esinemisjuhtudega teistes struktuurides, näit.

N_{gen} *järgi otsustades* (vt. lause (83)), mitte aga näit. *otsustades* $D V_{da}$ (*otsustades hoolsasti töötada*);

N_{el} *alates* (vt. lause (85)), mitte aga näit. N_{part} *alates* (*tööd alates*);

N_{kom} *võrreldes* (vt. lause (87)), mitte aga näit. $N_{part} N_{kom}$ *võrreldes* (*Jaani Jüriga võrreldes*);

N_{el} rääkimata (vt. lause (57) lk. 69), mitte aga näit. N_{all} N_{part} rääkimata (mulle seda rääkimata);

D öeldud (vt. lause (58) lk. 69), mitte aga näit. öeldud A N_{ga} (öeldud tugeva rõhuga) jne.

Loetletud verbi- de suhteliselt sage esinemine *des-*, *mata-* ja *tud-* konstruktsiooni tuumana on seotud just nende, ebareeglipärasele impersonaalsele konstruktsioonidele iseloomulike struktuuridega. Selliste stereotüüpsete konstruktsioonide kasutamine läheneb oma olemuselt automatiseerunud keelemärgi¹⁷ kasutamisele kõneprofesssis. Nad on suhteliselt iseseisvad üksused, mida ei moodustata igal tarvitamisjuhul uuesti, sõltuvalt põhilause struktuurist. Nime- tame edaspidi selliseid konstruktsioone a u t o m a t i s e e r u n u d konstruktsioonideks. Iseloomulik on neile *des-*, *mata-* ja *tud-* vormi verbikvaliteedi enam või vähem märgatav tuhmumine, millega ongi seostatav nende «subjektiükskõiksus», s. t. impersonaalsus põhilause *dN*-subjektist hoolimata (vt. lauseid (81) ja (82) lk. 76). Eriti selgesti ilmneb *des-* vormi verbiomaduste kadu *alates*-konstruktsiooni puhul, kus *des-* vorm on funktsioonilt võrdne kaas- sõnaga, näit. 1960. aastast *alates* (= *peale*, *saadik*).

Erinevalt tavalistest *des-*, *mata-* ja *tud-* konstruktsioonidest kuuluvad automatiseerunud konstruktsioonid *alates* N_{el} ja *lõpetades* N_{kom} ning N_{el} rääkimata põhilause noomeni juurde (näit. *l a p - s e d*, *alates vanimast ja lõpetades noorimaga*; *g a a s*, *veeva- rustus*, *kanalisatsioon*, *elektrist rääkimata*, *peavad olema kättesaadavad*), konstruktsioonid N_{kom} võrreldes ja mõnel juhul ka N_{el} hoolimata kuuluvad adjektiiv- i juurde (näit. *sellega võrreldes p a r e m*; *hommikusest ajast hoolimata r a h v a r o h k e s ö ö k l a*).

2.2.3. Impersonaalse põhilausega laused¹⁸

Reeglipärasele personaalsele lihtlausetransformatsioonile ei allunud need *des-*, *mata-*, *nud-* ja *tud-* konstruktsiooniga laused, milles puudub *N*-subjekt ja mille predikaatverb on umbisikulises tegumoes või isikulise tegumoe ains. 3. pöördes. Nende tunnuste põhjal sattusid käesolevasse rühma ka sellised laused, nagu

(88) Vahel *ajas* isegi juttu ja *naeris*, paljastades igemeteni oma puhasta- mata kollaseid hambaid. (Möldre, 25.)

mis ilmselt pole impersonaalsed. Kuna *des-*, *mata-*, *nud-* ja *tud-* konstruktsiooni puhul ilmnes, et konstruktsiooni verb võib olla predikaatsusvahekorras ka naaberlauses paikneva *dN*-iga (vt.

¹⁷ Keele- ja kõnemärgi erineva iseloomu ning eristamise kohta vt. Ф. М и к у ш, Обсуждение вопросов структурализма и синтагматическая теория. — ВЯ 1957, № 1, lk. 28—29.

¹⁸ Impersonaalseks peame kõiki *N*-subjektita lauseid, s. t. ka selliseid, mille grammatiliseks subjektiks on *da*-infinitiiv või kõrvallause.

lk. 71 jj.), arvestame niisuguse lausetevahelise predikaatsusseose võimalust ka ains. 3. pöördes oleva predikaadiga lausete puhul. Kontekstide kontrolli tulemusena eraldasime impersonaalsete lausete hulgast naaberlauses leiduva subjektiga laused, näit.

- (88a) *Ta käis iga päev meie poes ja pidas end ülal nagu kõik teisedki inimesed. Vahel ajas isegi juttu ja naeris, paljastades igemeteni oma puhastamata kollaseid hambaid* (Möldre, 52.)

Järele jäid laused selliste ains. 3. pöördes olevate predikaatverbide ja verbikonstruktsioonidega, mida kirjanduses on nimetatud ühepöördelisteks.¹⁹

2.2.3.1. Lähtume oletusest, et impersonaalse põhilause juurde kuuluv *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) või *tud-*(~*tuna-*)konstruktsioon on samuti impersonaalne, s. t. et tema transformeerimisel saame impersonaalse lihtlause. Selle oletuse kontrollimiseks tuli kõik käesolevasse lauserühma kuuluvad konstruktsioonid transformeerida impersonaalseteks lihtlauseteks. Konstruktsiooni verbi ümberkujundamisel olid seejuures aluseks personaalse lihtlause-transformatsiooni reeglid I, II ja III (vt. lk. 53 jj.). Transformis kasutati ainult umbisikulise tegumoe vorme, sõltumata sellest, kas põhilause verb oli oma vormilt umbisikuline või isikulise tegumoe ains. 3. pöördes, näit.

- (89) *Õhtul kokkuvõtet tehes* selgus, et võitjaks oli tulnud teine brigaad.
[→ *Õhtul tehti kokkuvõtet.*]
- (90) *Mõõtes maavärinate levimisaega lõhkamiskohalt registreerimisvahendini*, võib määrata erinevate kivimite vahelised piirid... (EL 1964, 143.)
[→ *Mõõdetakse* maavärinate levimisaega lõhkamiskohalt registreerimisvahendini.]
- (91) *Teadusharude tekkimist ja väljakujunemist jälgides* peab silmas pidama asjaolu, et kogu tänapäeva teaduse arengus on läheldatavad kaks... põhisuunda. (Kaasik, Oja, 3—4.)
[→ *Jälgitakse* teadusharude tekkimist ja väljakujunemist.]
- (92) *Teoseid endid üksikasjaliselt analüüsimata* on raske otsustada, kui kaugele sellel teel konkreetsetes näidendites on mindud. (Uit, 95.)
[→ *Ei analüüsita* teoseid endid üksikasjaliselt.]
- (93) Ei olnud kerge neid vaadata, *tundmata krampi kurgus*. (Parve, Pro-met, 44.)
[→ *Tunti* krampi kurgus.]
- (94) *Jões supelnud ja veidi puhanud*, asuti uuesti teele.
[→ *Oldi* jões supelnud ja veidi puhanud.]

¹⁹ Ühepöördelisuse kui impersonaaliga seotud süntaktilise mõiste kohta vt. M. Airila, Yksipersonaalisina käytetyt verbit. — SUST LVIII. Helsinki, 1928, lk. 3 jj.; Hakulinen, lk. 532 jj.; J. Peegel. Ääremärkusi pöörete kasutamist. — KK 1958, nr. 8, lk. 491—492.

(95) Alustati reisi, *varustatuna manitsuste ja soovitustega.*

[→ Oldi varustatud manitsuste ja soovitustega.]

Nimetame niisugust transformatsiooni reeglipäraseks impersonaalseks lihtlausetransformatsiooniks ja tähistame vastavat transformi T_{rf} .

2.2.3.2. Kõik saadud transformid olid semantiliselt õiged laused, semantiliselt õige ja väära transformi kontrasti seega ei tekkinud. Kuid osa reeglipäraestest impersonaalistest lihtlausetransformidest ei olnud vastavuses nende konstruktsioonide intuiitivsete transformidega. Selgus, et need olid konstruktsioonid, mille põhilauses, üksikjuhtudel isegi naaberosalauses esines dN . Selliste konstruktsioonide intuiitivsed transformid olid personaalsed, kusjuures transformi subjektiks sai põhilauses või naaberosalauses esinev dN , näit.

(96) *Tal polnud kaupa tellima minnes enam kellegi hoolde poodi usaldada ja nii ma asusingi talle appi. (Möldre, 21.)*

[→ *Ta läks kaupa tellima.*]

T_{rf} : *Mindi kaupa tellima.*

(97) *Fakt on igatahes see, et Poolas liikudes ei tulnud mul kuskil kogeda külma ühesõnalisust... (Utt, 73.)*

[→ *Ma liikusin Poolas.*]

T_{rf} : *Lüiguti Poolas.*

(98) *... juba jääle jõudes oleks meil tulnud astuda lahingusse. (Rt, 142.)*

[→ *Meie jõudsime jääle.*]

T_{rf} : *Jõuti jääle.*

(99) *Kodanluse kõige mustemate jõudude — vapside suhtes, kel õnnestus raske majanduskriisi tingimustes üldist rahulolematust ära kasutades oma mõju alla saada küllalt suur hulk deklasseerunud elementi ja väikekodanlust, on A. H. Tammsaare seisukoht algusest peale kategooriliselt eitav. (Siimisker, 194.)*

[→ *Kes kasutasid ära üldist rahulolematust.*]

T_{rf} : *Kasutati ära üldist rahulolematust.*

(100) *Mässanud oma hinges selle vastu kuidas tahes, vähemasti praegu siin teiste soldatitega ühte rivvi tarrutades alandati teda tarbepuust tavaliseks haluks-soldatiks... (Hint, III 30.)*

[→ *Ta oli mässanud oma hinges selle vastu kuidas tahes.*]

T_{rf} : *Oldi mässanud oma hinges selle vastu kuidas tahes.*

(101) *Kunagi pidi ta olema tugev mees, nüüd aga kasakate poolt korduvalt «läbitöötatuna» ja näljast nõrgaks jäänuna oli tal raske sirgelt kõrgeaususe ees seista. (Hint, III 170.)*

[→ *Ta oli kasakate poolt korduvalt «läbi töötatud» ja näljast nõrgaks jäänud.*]

T_{rf} : *Oldi kasakate poolt korduvalt «läbi töötatud» ja näljast nõrgaks jäänud.*

- (102) Pögenemisel tabas väejuoksikut patrull ja ta pisteti vangiroodu. *Istunud Jaroslavis mitu kuud, avati järsku ukсед ja väravad: «Olete vabad»...* (Möldre, 138.)

[→ *Ta oli istunud Jaroslavis mitu kuud.*]

T_{rf} : *Oldi istunud Jaroslavis mitu kuud.*

- (103) Et kaugemale ringi vaadata, tõusis *Joonas* trotuaarile. Uks ja teine noor ilus inimene hakkas silma, kuid *terasemalt vaadates* selgus, et siin lähedal Rannavärava juures Liinat siiski polnud... (Hint, III 209.)

[→ *Joonas vaatas terasemalt.*]

T_{rf} : *Vaadati terasemalt.*

Juhtudel, kus *des-*, *mata-*, *nud-* (~ *nuna-*) või *tud-* (~ *tuna-*) konstruktsioonil tekib predikaatsusvaherkord impersonaalses põhilause esineva *dN*-iga, iseloomustavad põhilause ja tema *dN*-i kindlad struktuuritunnused. Nimelt on selline *dN* adessiivis või allatiivis ja põhilause predikaadiks on ühepöördeline verb (s. t. isikulise tegumoe ains. 3. pöördes). Teistsuguseid võimalusi esineb vaid erandjuhtudena (vt. lause (100)). Konstruktsiooni subjektiks oleva *dN*-iga impersonaalsetele põhilausele (*I*) on iseloomulikud järgmised struktuurid:

$$(I_1) \ dN_{ad} \ V \left\{ \begin{array}{l} tule- \\ sobi- \\ kõlba- \\ tarvitse- \\ õnnestu- \\ ole- (tarvis, vaja) \\ jne. \end{array} \right\} \ V_{da}$$

näit. *tal sobib ütelda*, vt. ka (96)—(99) lk. 79).

$$(I_2) \ dN_{all} \ V \left\{ \begin{array}{l} selgu- \\ tundu- \\ näi- \\ paista- \\ jne. \end{array} \right\} \ et \dots$$

näit. *mulle selgus, et ...; talle tundub, et ... jne.*

$$(I_3) \ dN_{ad, all} \ V \left\{ \begin{array}{l} A \left\{ \begin{array}{l} hea \\ kerge \\ raske \\ jne. \end{array} \right\} \\ D \left\{ \begin{array}{l} vara \\ hilja \\ vastumeelt \\ jne. \end{array} \right\} \end{array} \right\} \ V_{da}$$

näit. *mul on kerge rääkida; mul (~ mulle) oli vastumeelt küsida jne.*

$$(I_4) \ dN_{ad, all} \ V \ \{ole-\} \left\{ \begin{array}{l} A \left\{ \begin{array}{l} hea \\ kerge \\ raske \\ jne. \end{array} \right\} \\ D \left\{ \begin{array}{l} vastumeelt \\ jne. \end{array} \right\} \end{array} \right\} \text{ et } \dots$$

näit. *mul on hea, et ...; talle oli vastumeelt, et ... jne.*

$$(I_5) \ dN_{ad} \ V \ \{ole-\} A \left\{ \begin{array}{l} lõbus \\ igav \\ halb \\ hea \\ jne. \end{array} \right\}$$

näit. *mul on lõbus; tal on hea jne.*

Teistsuguse struktuuri puhul impersonaalses põhilause esinevat dN -i konstruktsiooni subjektina tavaliselt ei tajuta.

- (104) Mööda ei saa minna kuidagi *professor Halliku* nõudlikkusest nii enese kui ka teiste vastu, *olles seejuures otsekohene ja sirgjooneline.* (K)

T_{rj} : *Ollakse seejuures otsekohene ja sirgjooneline.*

Selles lauses ei ole dN (*professor Halliku*) põhilause struktuuri tõttu *des*-konstruktsiooniga predikatsiooniliselt seostatav, kuigi see on olnud kirjutaja kavatsus. Praegusel kujul see lause kirjutaja mõtet arusaadavalt ei väljenda.

Niisiis võib teatava struktuuriga impersonaalse põhilause juurde kuuluv *des-*, *mata-*, *nud-* (~ *nuna-*) ja *tud-* (~ *tuna-*) konstruktsioon olla personaalne, kui põhilause sisaldub $dN_{ad, all}$. Selle $dN_{ad, all}$ ärajätmisel säilib lause grammatiline ja semantiline õigsus, kuid saame tavalise impersonaalse lause, mille *des-*, *mata-*, *nud-* (~ *nuna-*) või *tud-* (~ *tuna-*) konstruktsioon on samuti impersonaalne, ja vastupidi, $dN_{ad, all}$ lisamisega sellistele lausetele muudame konstruktsiooni personaalseks, näit.

$$(105a) \ Seda \ kuuldes \ \left\{ \begin{array}{l} sobib \\ tuleb \\ kõlbab \\ jne. \end{array} \right\} \text{ naerda.}$$

[→ *Kuuldakse seda.*]

$$(105b) \ Seda \ kuuldes \ \left\{ \begin{array}{l} sobib \\ tuleb \\ kõlbab \\ jne. \end{array} \right\} \text{ tal naerda.}$$

[→ *Ta kuuleb seda.*]

Nähtus on tegelikult täiesti paralleelne sellise tavalise impersonaalse-personaalse lausepaariga, nagu

(106a) *Seda kuuldes* $\left\{ \begin{array}{l} \text{võib} \\ \text{saab} \\ \text{tohib} \end{array} \right\}$ naerda.

[\rightarrow *Kuuldakse seda.*]

(106b) *Seda kuuldes* $\left\{ \begin{array}{l} \text{võib} \\ \text{saab} \\ \text{tohib} \end{array} \right\}$ ta naerda.

[\rightarrow *Ta kuuleb seda.*]

dN-i funktsionaalne lähedus grammatilisele *dN*-subjektile on siin veelgi ilmsem kui ebareeglipärase subjektiselektsooniga personaalsete lausete puhul (vt. lk. 67 jj.).

2.3. Kokkuvõte

Sõltuva *des-*, *mata-*, *nud-* (\sim *nuna-*) ja *tud-* (\sim *tuna-*) konstruktsiooni intuiitiivse predikaatsusseose võimalusi asusime analüüsima, lähtudes põhilause personaalsusest-impersonaalsusest (PL_P , PL_I), s. t. *N*-subjekti esinemisest või mitteesinemisest. Et käsitletud konstruktsioonide personaalsust-impersonaalsust (K_P , K_I) ja subjektiselektiooni tingivaid tegureid esitada kokkuvõtva reegli näol, tuleb kasutada analüüsi käigus oluliseks osutunud mõisteid *dN* ja *mdN* ning nendega seoses olevaid tunnuseid: *dN*-subjekti sisaldav — $\{dN\text{-subj.}\}$; *mdN*-subjekti sisaldav — $\{mdN\text{-subj.}\}$; *mdN*-subjekti ja *dN*-i sisaldav — $\{mdN\text{-subj.}, dN\}$. Arvesse tuleb ka *dN*-i sisaldav naaberosalause — $OL\{dN\}$. Peale selle on veel vajalik automatiseerunud konstruktsiooni mõiste.

Kõigi nende tunnuste erinevaid kombineerumisvõimalusi eraldi käsitlev reegel sisaldab kuus tüüpjuhtumit, seitsmendana tuleb juurde automatiseerunud konstruktsiooni juhtum. Formuleerime juhised nende tüüpjuhtumite kohta kujul $X \rightarrow Y$ (kui X , siis Y), et näidata konstruktsiooni subjektiselektiooni sõltumist põhilausest iseloomustavate tunnuste eri kombinatsioonidest. Seejärel lisame juhiste sõnalise interpretatsiooni koos näitelausetega.

- (I) $PL_P \{dN\text{-subj.}\} \rightarrow K_P\{dN\text{-subj.}\}$
- (II) $PL_P \{mdN\text{-subj.}, dN\} \rightarrow K_P \{dN\text{-subj.}\}$
- (III) $PL_P \{mdN\text{-subj.}\} + OL \{dN\} \rightarrow K_P\{dN\text{-subj.}\}$
- (IV) $PL_P \{mdN\text{-subj.}\} \rightarrow K_I$
- (V) $PL_{I1-5} \{dN\} \rightarrow K_P \{dN\text{-subj.}\}$
- (VI) $PL_I \rightarrow K_I$

(I) Kui personaalse põhilause grammatiline subjekt on dN , siis on konstruktsioon personaalne, dN -subjektiga, näit.

- (Ia) *Ta istus diivanil raamatut lugedes.*
- (Ib) *Kaugemale tulevikule mõtlemata ta nõustus.*
- (Ic) *Lõpetanud keskkooli, otsustas ta edasi õppida.*
- (Id) *Üksi koju jäetud, oli ta algul nukker.*

(II) Kui personaalse põhilause grammatiline subjekt on mdN ja põhilauses leidub dN , siis on konstruktsioon personaalne, dN -subjektiga, näit.

- (IIa) *Raamatut lugedes oli {tal, ta} n ä g u mõtlik.*
- (IIb) *Kaugemale tulevikule mõtlemata tundus ettepanek talle vastuvõetav.*
- (IIc) *Lõpetanud keskkooli, hakkas teda huvitama õpetaja k u t s e.*
- (IId) *Üksi koju jäetud, oli tal v õ i m a l u s segamatult tegutseda.*

(III) Kui personaalse põhilause grammatiline subjekt on mdN ja põhilauses dN puudub, kuid leidub naaberosaluses, siis on konstruktsioon personaalne, dN -subjektiga, näit.

- (IIIa) *Ta oli üksi koju jäänud, kuid raamatut lugedes möödus a e g kiiresti.*
- (IIIb) *Ta oli nõus. Kaugemale tulevikule mõtlemata tundus e t t e p a n e k vastuvõetav.*
- (IIIc) *Veel koolis oli tal kindel kavatsus õppida arstiks, kuid lõpetanud keskkooli, hakkas huvitama õpetaja k u t s e.*
- (IIId) *Sellist juhust oli ta oodanud. Üksi koju jäetud, oli v õ i m a l u s segamatult tegutseda.*

(IV) Kui personaalse põhilause grammatiline subjekt on mdN ja põhilauses ega ka naaberosaluses ei esine dN -i, on konstruktsioon impersonaalne, näit.

- (IVa) *Seda raamatut lugedes läheb n ä g u mõtlikuks.*
- (IVb) *Ettepaneku sisusse tungimata võib jääda m u l j e, et see on igati soodne.*
- (IVc) —
- (IVd) —

Seda tüüpi *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*) konstruktsiooniga lauseid tekstides ei leidunud, ka ei õnnestunud neid ise moodustada.

(V) Kui impersonaalses põhilauses esineb dN struktuurides (I_1)—(I_5), on konstruktsioon personaalne, dN -subjektiga, näit.

- (Va) *Seda raamatut lugedes tuleb tal mõelda.*
 (Vb) Sellega tuleb tal nõustuda *pikemalt mõtlemata.*
 (Vc) *Lõpetanud ülikooli*, ei olnud tal tarvis karta kohapuudust.
 (Vd) *Üksi koju jäetud*, oli tal võimalik segamatult tegutseda.

(VI) Kui impersonaalses põhilauseis ei esine dN -i või esineb teistsuguses struktuuris kui $(I_1) - (I_5)$, siis on konstruktsioon impersonaalne, näit.

- (VIa) *Seda raamatut lugedes tuleb mõelda.*
 (VIb) Sellega tuleb nõustuda *pikemalt mõtlemata.*
 (VIc) *Veidi puhanud*, mindi jälle edasi.
 (VID) Alustati reisi, *varustatuna manitsuste ja soovitustega.*

Seitsmes juhis on eelmistest tüübilt erinev, mistõttu see on antud ainult sõnalises väljenduses.

(VII) Kui konstruktsioon on automatiseerunud, ei teki tal predikaatsusseost põhilause ühegi liikmega, näit.

- (VIIa) *Selle järgi otsustades* oli raamat huvitav.
 (VIIb) *Nõrkadele kohtadele vaatamata* väärrib töö tähelepanu.
 (VIIc) —
 (VIId) *Omavahel öeldud*, ta kõike ei teadnudki.

Automatiseerunud *nud*-konstruktsioone ei leidunud, mis on täiesti mõistetav, arvestades selle konstruktsiooni hilist tarvitusele tulekut. Üldse esineb *nud*-konstruktsioon impersonaalsena väga harva.

Loetletud tunnustel põhinev reeglistik on küllalt keerukas ja raskepärane ning seetõttu *des-*, *mata-*, *nud-* (\sim *nuna-*) ja *tud-* (\sim *tuna-*) konstruktsiooni intuiitiivse subjektiselektiooni mudelina väheadekvaatne. Võrdleme omavahel juhiste (I) — (VI) paremaid pooli. Selgub, et konstruktsioon saab olla $K_p \{dN\text{-subj.}\}$ (juhistes I — III, V) või K_l (juhistes IV, VI). Järelikult on võimalik juhiseid koondada ja saada kuue asemel kaks juhist. Selleks tuleb leida juhiste vasemates pooltes relevantne tunnus, mis tingib konstruktsiooni personaalsuse või impersonaalsuse. Niisuguseks relevantseks tunnuseks on dN -i esinemine või mitteesinemine. Sellised põhilause tunnused aga, nagu p ja l või mdN -subjekti esinemine, on irrelevantsed, sest näiteks K_p on võimalik nii PL_p kui ka PL_l puhul.

Jätame ära juhiste vasematest pooltest irrelevantsed tunnused ja märgime dN -i puudumise nii põhilauseis kui ka naaberosalauses sümboliga $\{\emptyset\}$. Et K_p on alati dN -subjektiga, siis võime p ära jätta ka juhise paremast poolest. Nii saame

$$\left. \begin{array}{l} PL \{dN\} \\ PL \{\emptyset\} + OL \{dN\} \end{array} \right\} \rightarrow K \{dN\text{-subj.}\}$$

ja

$$PL \{\emptyset\} + OL \{\emptyset\} \rightarrow K_l,$$

s. t. kui põhilauses või selle naaberosalauses esineb dN , siis on see dN konstruktsiooni subjektiks, ja kui põhilauses ega naaberosalauses dN -i ei esine, on konstruktsioon impersonaalne. Sellisel kujul on reegel küllalt lihtne ja üldine ning teda võib käsitada *des-*, *mata-*, *nud-* (~*nuna-*) ja *tud-* (~*tuna-*) konstruktsiooni intuiitiivse subjektiselektiooni põhiseaduspärasuse mudelina. Reegli üksik-asjaline interpretatsioon nõuab dN -i struktuuraalsete esinemistingimuste osas muidugi veel tunduvalt täpsustamist.

2.4. Oma järelused peaks käesolevast tegema ka normatiivne süntaks. Samasubjektilisuse reegluga piirdumine tähendab tegelikult, et lubatav on ainult tüüpjuhtum (I), ülejäänud kuuluvad aga õigekeelsuslikult «illegaalsete» nähtuste hulka. Kuid vaatamata oma «illegaalsusele» esineb seda tüüpi lauseid trükitud tekstis küllalt sageli, mida ei tule pidada mingiks «õigekeelsuslikuks lohakuseks», vaid lihtsalt loomuliku keeletunde prevaleerimiseks lühinägeliku normi üle. *des-*, *mata-*, *nud-* (~*nuna-*) ja *tud-* (~*tuna-*) konstruktsioonil on oma spetsiifiline grammatiline funktsioon ja paljudel juhtudel pole antud lauses nende samatähenduslik asendamine mõne teistsugust tüüpi grammatilise üksusega (näit. kõrvallausega) üldse võimalik. Nii ongi normist hoolimata käigus kõik nende konstruktsioonide erinevad predikaatsusseose tüübid, sest nad on väljendusvahenditena tarvilikud ja adressaadile ühemõtteliselt mõistetavad, vastates seega kommunikatsiooni nõuetele. See on fakt, mida normeerimisel ei tohiks arvestamata jätta.

IV

des-, mata-, nud-(~nuna-), tud-(~tuna-)

KONSTRUKTSIOONI TÄHENDUS

0. Üldmetoodilised lähtekohad

Viimased kümmekond aastat on toonud tunduvald muutusi tähendusõpetuse teoreetilistesse töökspidamistesse ja sellega seoses ka tähenduse uurimise metodoloogiasse. Keeleteadust üha enam mõjutama hakkavad semiootika ideed on sundinud lingviste revideerima tähenduse kui semasioloogia uurimisobjekti senist mõistmist.

Tänapäeval on semiootikas üldist tunnustust leidmas seisukoht, et keelemärgi tähendust tuleb pidada selle märgi funktsiooniks, et tähendus ei kujuta endast mingit reaalselt ega ideaalselt eset, vaid on tähistaja ja tähistatava vaheline relatsioon.¹ Nn. märgisituatsiooni komponentideks on märk (tähistaja), objekt (tähistatav) ja interpreteerija, s. o. märke kasutav inimene. Sellest kolmekomponendilisest korrelatsioonist tulenevad keelemärgi eri funktsioonid ja vastavalt ka tähenduse erinevad tüübid: 1) märgi funktsiooni teiste märkide suhtes nimetatakse süntaktiliseks funktsiooniks ja lingvistikas käsitletakse seda kui märgi struktuuraalse tähendust; 2) märgi funktsiooni tähistatava objekti suhtes nimetatakse semantiliseks funktsiooniks, lingvistikas on see tuntud denotatiivse tähendusena; 3) märgi funktsiooni interpreteerija suhtes nimetatakse pragmaatiliseks funktsiooniks ja ühtlasi ka pragmaatiliseks tähenduseks.²

¹ Ю. Д. Апресян, Современные методы изучения значения и некоторые проблемы структурной лингвистики. — ПСЛ. Москва, 1963, lk. 105; vrd. ka А. Шаф, Введение в семантику. Москва, 1963, lk. 262.

² Esitatud klassifikatsioon sisaldab ainult kõige põhilisema. Nii klassifikatsioonisüsteemis kui ka nimetustes on eri autoritel tunduvald erinevusi. Vt. näit. Ch. W. Morris, Foundation of the Theory of Signs. Chicago, Illinois, 1945, lk. 6; Апресян, Современные методы, lk. 106; И. И. Ревзин, От структурной лингвистики к семиотике. — ВФ, 1964, № 9, lk. 44. Vt. ka Шаф, lk. 232.

Keelemärgi tähenduse käsitlemine selliselt liigendatud funktsioonina tingib semasioloogia uurimispiirkonna märgatava avardamise. Senine tähenduse samastamine mõistega (või ka mingi muu intellektuaalse olemusega) oli suunanud uurima üksiksõnade leksikaalseid tähendusi, seejuures lahus kontekstist ja assotsieerivate tähenduste süsteemist. Grammatiliste tähenduste uurimine oli jäänud tagaplaanile ning kannatas juhuslikkuse ja meetodi puudumise all. Keele kui märgisüsteemi uurimise seisukohalt nõuab aga võrdset tähelepanu igasuguste lingvistiliste vormide, s. t. niihästi leksikaalsete kui ka grammatiliste morfeemide, konstruktsioonide, lausetüüpide jne. tähendus.

Teisest küljest on keelemärgi tähenduste semiootiline klassifikatsioon kindlaks aluseks tähenduse eri tüüpide diferentseerimisel, võimaldades konkreetse uurimisülesande puhul uuritavat täpsmini piiritleda ja sellest lähtudes ka meetodi valikul võtta arvesse just käsitletava tähendusetüübi iseärasusi.

Süntaktiliste konstruktsioonide tähendus on tüübilt struktuuriline tähendus, mille uurimiseks on rakendatavad mitmesugused struktuurilise lingvistika meetodid. Struktuurilise tähenduse analüüsimisel tulevad arvesse nii süntagmaatilised kui ka paradigmaatilised faktorid. Kui jälgitakse lingvistilise vormi tähendust süntagmaatilisel teljel, s. t. sõltuvuses tema kohast kontekstis, on tegemist süntaktilise tähendusega. Kui lingvistilise vormi tähendust analüüsitakse paradigmaatilisel teljel, s. t. sõltuvuses tema kohast paradigmaatilises süsteemis, kuhu ta kuulub, on tegemist diferentsiaalsete tähendusega.³ Näiteks on süntagmaatilisel tingitud *nud-* ja *tud-*konstruktsiooni tähendus järgmistes lausetes:

(1a) *Keskkooli edukalt lõpetanud*, otsustasid noored edasi õppida.

(1b) *Keskkooli edukalt lõpetanud* noored otsustasid edasi õppida.

(2a) *Uksi koju jäetud*, oli Peeter algul nukker.

(2b) *Uksi koju jäetud* Peeter oli algul nukker.

Konstruktsioonide erinev tähendus — (1a) ja (2a) puhul adverbiaalne, (1b) ja (2b) puhul atributiivne — tuleneb neis lausetes erinevast sõnajärjestusest, teisiti öeldes — konstruktsiooni erinevaist ümbrustest —, ja sellest johtuvast grammatiliste seoste muutumise. Kuivõrd süntaktiline tähendus on määratletav formaalsete tunnuste abil, sobib uurimismeetoditena kasutada substitutsiooni ja VM analüüsi.

Mingi lingvistilise vormi diferentsiaalset tähendust määratletakse, nagu öeldud, sõltuvalt selle vormi kohast paradigmaatilises süsteemis. Vaatleme näiteks *des-*konstruktsiooni tähendusi järgmistes lausetes:

³ Апресян. Современные методы, lk. 106.

- (3) *Marsilaulu vilistades* lahkusid poisid laagrist.
- (4) *Märguannet kuuldes* lahkusid poisid laagrist.
- (5) *Pahandust kartes* lahkusid poisid laagrist.
- (6) *Teekonda jätkates* lahkusid poisid laagrist.

Traditsioonilise grammatika adverbiaalsete tähenduste süsteemi seisukohalt on siin tegemist eritähenduslike *des*-konstruktsioonidega ja nimelt (3) viisimäärusliku (*kuidas* lahkusid poisid?), (4) ajamäärusliku (*millal* lahkusid poisid?), (5) põhjasmäärusliku (*miks* lahkusid poisid?) ja (6) teomäärusliku (*mida tehes* lahkusid poisid?) konstruktsiooniga.⁴ Kuigi nende konstruktsioonide tähenduslik erinevus on intuitiivselt tajutav, ei saa seda siduda süntagmaatiliste teguritega, sest kõigil juhtudel on põhilause sama ja ka konstruktsioonid ise on struktuurilt sarnased ($N_{par}: V_{des}$). Peale substituutsiooni on selliste vormilt ja ümbruselt identsete, kuid tähenduselt erinevate konstruktsioonide eristamiseks kasutatav transformatoorne analüüs. Näiteks lausete (3) — (6) *des*-konstruktsioonide tähenduslik erinevus on formaalselt demonstreeritav, kui muuta need laused võimalikult samatähenduslikeks liitlauseteks:⁵

- T(3) Poisid vilistasid marsilaulu ja lahkusid laagrist.
- T(4) Kui poisid kuulsid märguannet, lahkusid nad laagrist.
- T(5) Et poisid kartisid pahandust, lahkusid nad laagrist.
- T(6) Poisid lahkusid laagrist ja jätkasid teekonda.

des-konstruktsiooni tähenduse erinevustele vastab siin osalauseste erinev seos liitlauseis, kuid mitte kõigil juhtudel: lausetes (3) ja (6) liitlausestransformatsioon *des*-konstruktsiooni erinevaid adverbiaalseid tähendusi ei erista.

Analoogilisi näiteid võiks konstrueerida ka *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*) konstruktsiooniga lausete kohta, mis samuti on ühtedel juhtudel asendatavad põimlausega, teistel juhtudel rindlausega.

des-, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*), *tud-*(~*tuna-*) konstruktsiooniga lausete transformatsioonivahekord eri tüüpi liitlausestega juhib aga teisest küljest nende konstruktsioonide ühe seni käsitlemata funktsiooni juurde, näidates nende seost liitlause süntaksis kuu- luvu paradigmaatilise süsteemiga.

Liitlause süntaksi oluliseks osaks on osalauseste seostumise vii- side klassifitseerimine. Teatava seostumisviisi grammatilise

⁴ Kooligrammatikas kasutatud adverbiaalsete tähenduste eristamine küsi- muste abil kujutab endast tegelikult substituutsiooniklasside määramist, kusjuu- res *kuidas-*, *millal-* ja *miks-* substituutsiooniga saadakse tõepoolest mittelõikuvad klassid. Sellist klassi ei erista aga küsimus *mida tehes?*, sest sellega on substi- tueeritavad peaaegu kõik *des*-konstruktsioonid.

⁵ Vrd. Hallap, lk. 56—57.

tähenduse kandjaks pole muidugi mitte ainuüksi konjunktsioon, vaid vastavale põim- või rindlausetüübile omaste iseloomulike struktuuritunnuste kompleks tervikuna. Ka käsitletavate konstruktsioonidega lausetes tuleb vastava fraasi *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) või *tud-*(~*tuna-*)konstruktsioonile omast struktuuri ja asukohta lauses pidada eelkõige teatavaks spetsiifiliseks seostumisviisiks, mis on kõrvutatav ja võrreldav mitmesuguste osalause seostumise viisidega. Seega signaliseerib mainitud konstruktsioonidele omane struktuur eelkõige antud fraasi teatava tähendusega seostumisest põhilausega.

Eelöeldust tuleneb ühtlasi järeldus, et liitlausetransformatsiooni baasil diferentseeritud tähenduslikud erinevused on esmajäones interpreteeritavad osalause seostumise viiside süsteemi seisukohalt. Interpretatsioon adverbiaalsete tähenduste süsteemi seisukohalt näib olevat selle kõrval teisejärgulise tähtsusega.

1. Analüüsi eesmärk

Alljärgnevas analüüsimenetluses lähenetakse *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*)konstruktsioonile kui verbifraasi spetsiifilistele osalausega seostumise viisidele. Analüüsi eesmärgiks on määrata nende konstruktsioonide koht verbifraasi seostumisviiside üldises süsteemis, niivõrd kui seda võimaldab eesti keele süntaksi praegune uurimisjärk. Andmed sellesse süsteemi kuuluvate mitmesuguste seoste ja nende vahekordade kohta on praegu alles niivõrd napid, et pakuvad ainult osalist tuge⁶ *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*)konstruktsiooni kui seostumisviiside tähenduste selgitamisel. Seepärast ei saa ka veel järgnevalt analüüsilt loota ammendavaid tulemusi.

Kasutades analüüsivõttena *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*)konstruktsiooniga lausete kõrvutamist neile tähenduselt lähimate või samatähenduslike liitlausetega, saame nende transformatoorse klassifikatsiooni, mis peaks sisaldama küllaltki olulisi võrdlevaid andmeid nende konstruktsioonide tähenduste kohta. Pealegi on *des-*konstruktsiooni kui seostumisviisi tähendus saanud aktuaalseks küsimuseks praktilises keelekasutuses. Viimaste aastate kooligrammatikad on kuulutanud *des-*konstruktsiooni sagedase tarvitamise halva stiili tunnuseks ja soovitavad *des-*konstruktsiooni üldse parem vältida. Sellele on püütud vastu väita, tõendades, et paljudel puhkudel ei leidu sellist osalause, millega *des-*konstruktsiooni saaks samatähenduslikult asendada (vt. II ptk., lk. 47). Vaidluse all on tegelikult küsimus, kas *des-*konstruktsioon kui seostumisviis kujutab endast lihtsalt mingi osa-

⁶ Põimlause osas oli võimalik tugineda M. Raudnaela sisukale diplomitööle «Põimlause tänapäeva eesti keeles» (Tartu, 1959).

lauselise seose stiililist varianti või on ta omaette, iseseisva tähendusega üksus verbifraasi seostumisviiside süsteemis. Sama küsimus väärib tähelepanu ka *mata-*, *nud-* ja *tud-*konstruktsiooni puhul, kuigi ta nende konstruktsioonide märksa väiksema esinemissageduse tõttu pole praktikas nii aktuaalseks muutunud. Esitame selle küsimuse järgmisel viisil modifitseerituna: 1) kas ja missugustel juhtudel on *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*)konstruktsioonil kui verbifraasi seostumisviisidel iseseisev tähendus; 2) kas ja missugustel juhtudel on nende konstruktsioonide tähendus identne mingi osalauselise seose tähendusega?

Transformatoorse analüüsi tulemused kujutavad endast ühtlasi baasi *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*)konstruktsiooni tähenduste omavaheliseks võrdlemiseks ja võimalike kattumiste kindlakstegemiseks. Keskkooligrammatikates on tähelepanu juhitud vaid *des-* ja *nud-*konstruktsiooni tähenduse osalisele kattumisele (vt. II ptk., lk. 46), juttu on olnud ka nende samatähenduslikust asendamisest *mine-*konstruktsiooniga, ülejäänud juhtudel aga (kas või näiteks *-nud*~*-nuna* ja *-tud*~*-tuna*) on konstruktsioonide vahekorrd seni täiesti selgitamata. Ka puudub siiani igasugune kujutlus nende kattumiste ulatuse ja piiride kohta. Alljärgneva analüüsi eesmärk on anda pidepunkte nendes küsimustes selgusele jõudmiseks.

2. Analüüsi meetod

Põhilise protseduurina kasutatakse käesolevas peatükis *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*)konstruktsiooniga lausete⁷ transformeerimist liitlauseteks. Transformatsiooni rakendatakse siin eelmise peatüki liitlausetransformatsiooniga võrreldes kõrgemal, liitlausetasandil. Seoses sellega tuleb peatuda transformatsioonimehhanismi mõningatel iseärasustel, mis iseloomustavad ümberkujunduste eri tasandeid.

2.1. Nagu juba öeldud, osutub fraasidevahelise transformatsioonivahekorra määratlemisel oluliseks peale tüvimorfeemide identsuse ja ümberkujunduse grammatilise õigsuse ka transformi semantiline õigsus ja tähenduslik invariantus. Mingi fraasi kõikvõimalikud grammatilised ümberkujundused võivad nimelt olla kolmesugused: 1) semantiliselt õiged ja «sama» tähendusega (s. t. vahekorrad kirjeldatavas keelevälises reaalsuses on samad)⁸; 2)

⁷ Täpsemini: analüüs lähtub konstruktsiooni ja tema põhilause ühendist, mis võib, kuid ei tarvitse moodustada iseseisvat lauset. Edaspidises nimetame seda lähtelauseks.

⁸ Lähtefraasi ja tema transformide tähenduse samasus on transformatsiooniteooria üks vaieldavamaid küsimusi (vt. В. Н. Топоров, О трансформационном методе. — ТМСЛ, lk. 82; Т. М. Николаева, Трансформационный анализ сочетаний с прилагательным — управляющим словом. — ТМСЛ, lk. 142).

semantiliselt õiged, kuid lähtefraasist erineva tähendusega; 3) semantiliselt väärad. Sõnaühendi ümberkujundamisel on tegemist näiteks järgmistega nähtustega:

1) *kohtulik uurimine* → *kohus uurib* (semantiliselt õige, samatähenduslik ümberkujundus);

2) *kangelaslik võitlus* → *kangelane võitleb* (semantiliselt õige, erineva tähendusega ümberkujundus);

3) *üllatuslik kohtumine* → *üllatus kohtub* (semantiliselt väär ümberkujundus).

Transformideks nimetatakse tavaliselt ainult esimest ümberkujunduste liiki.

Mitmest sõnaühendist koosneva fraasi puhul annab semantiliselt vääri ja tähenduselt erinevaid ümberkujundusi mitte ainult iga sõnaühend omaette, vaid ka lähtefraasi sõnaühendite piiride muutmise, näit. *Süüdlase selgitamine kohtulikul uurimisel* → *Kohtulikult selgitati süüdlase uurimine* (vrd. → *Süüdlane selgitati kohtulikult uurimisel*). Selliste ümberkujunduste võimaluse välistab lähtefraasi sõnaühendite piiride säilimise nõue, mida on rõhutanud mitmed autorid.⁹

Sõnadevahelise grammatilise seose samatähenduslike ümberkujunduste kindlakstegemist transformatoorse analüüsi all tavaliselt mõeldaksegi, s. t. põhiliselt rakendatakse transformatsiooni sõnaühenditasandil¹⁰ (seejuures ei ole muidugi välistatud võimalus, et nii lähtefraasiks kui ka selle transformiks võib olla lause).

Sõnaühenditasandiga võrreldes ilmselt kõrgemale tasandile kuulub transformatsioonivahekord nn. ristunud lausete¹¹ ja nende lähtelausete vahel. Semantiliselt väärad ja eritähenduslikud ümberkujundused ei teki siin enam sõnaühendisisese grammatilise seose muutmise baasil, vaid hoopis teistsugustel alustel. Näiteks lauset *Koltunud raamatut lehitsedes meenus mulle vanaema peame transformatsioonivahekorras olevaks lausetega Mina lehitsesin koltunud raamatut. Mulle meenus vanaema*, mitte aga lausetega *Vanaema lehitses koltunud raamatut. Mulle meenus vanaema*. Samuti transformeerub lause *Poega nähes libises tal naeratus üle näo lau-*

⁹ Vt. vastavaid tsitaate koos kommentaaridega S. K. Saumjanilt (С. К. Шаумян, Трансформационная грамматика и аппликативная порождающая модель. — ТМСЛ, lk. 52); vrd. ka С. К. Шаумян, П. А. Соболева, Аппликативная порождающая модель и исчисление трансформаций в русском языке. Москва, 1963, lk. 43.

¹⁰ Vt. Хэррис, lk. 536 jj.; Д. С. Уорс, Трансформационный анализ конструкций с творительным падежом на русском языке. — НЛ, вып. II, lk. 649; Шаумян, Соболева, lk. 42 jj.; Шаумян, Трансформационная грамматика, lk. 37 jj.; И. И. Ревзин, Модели языка. Москва, 1962, lk. 145 jj.; Николаева, lk. 143 jj.

¹¹ Transformatoorse analüüsi seisukohalt on ristunud lauseid esimesena käsitlenud Z. S. Harris. Tema loodud on ka vastav nimetus (vt. Хэррис, lk. 599 jj.).

seteks *Ta nägi poega. Tal libises naeratus üle näo*, mitte aga semantiliselt vääraks ühendiks *Naeratus nägi poega. Tal libises naeratus üle näo*.

Selliseid ümberkujundusi võiks pidada lausetasandile kuuluvaiks, sest sisuliselt on siin tegemist transformatsioonivahekorraga lauselühendi ja talle vastava lihtlause vahel.¹² Tähenduse samasuse küsimus jääb siin lihtlause piiridesse.

Lausetasandi transformatsioonivahekordade baasil kujuneb veelgi astme võrra kõrgem ümberkujunduste tasand — liitlausetasand. Sellele tasandile spetsiifiliseks ümberkujunduseks on osalause (resp. lauselühendi või deverbaalnoomeni konstruktsiooni ja osalause) vahelise vahekorra muutmine, näit. lause *Tähe pöörlemise nurkkiirus kahaneb tähe kauguse kasvades* samatähenduslikud ümberkujundused on *Tähe pöörlemise nurkkiirus kahaneb, kui tähe kaugus kasvab* ja *Tähe pöörlemise nurkkiirus kahaneb tähe kauguse kasvamisel*, eritähenduslik on aga näit. *Tähe pöörlemise nurkkiirus kahaneb või tähe kaugus kasvab*. Semantiliselt väärade ümberkujunduste saamiseks liitlausetasandil on vähe võimalusi, sest iga osalause ja lauseekvivalent omaette säilitab nendevahelise seose grammatiliselt õige ümberkujundamise puhul oma semantilise õigsuse. Võimalus, et ainuüksi osalausevahelise seose muutmine muudaks terviku semantiliselt vääraks, tuleb ainult harva arvesse.

Täenduselt võrreldavateks üksusteks on liitlausetasandil liitlauseid ja lauseekvivalendiga laused. Kuigi grammatilise ümberkujunduse kõigil tasanditel on transformatsioonivahekorra tuvastamine lõpptulemusena ikkagi intuiitiivne, sõltudes uurija või informandi subjektiivsest otsusest tähenduse invariantsuse kohta, on liitlausetasandil intuitsiooni osa ilmselt kõige suurem. Mingi üksuse kõikvõimalike grammatiliste ümberkujunduste hulgas sellel tasandil (milleks erinevad liitlausetüübid ja muud ühendamisi viisid annavad rohkeid võimalusi) on suhteliselt kõige rohkem eritähenduslikke ümberkujundusi, kuna semantiliselt väärade ümberkujunduste saamise võimalusi on väga vähe või polegi.

Vaatleme näiteks lause *Kuuldes vilet, mees peatus* mõningaid liitlausetasandile kuuluvaid grammatiliselt õigeid ümberkujundusi.

- (7) *Kuulnud vilet, mees peatus.*
- (8) *Vile kuulnud, mees peatus.*
- (9) *Kui mees kuulis vilet, ta peatus.*

¹² Eesti keele struktuuraalses süntaksis sobiks W. Hartungi terminit «kombinatoorne lauserepresentatsioon», mille alla tal kuuluvad igasugused osalauseid (vastandina «isoleeritud lauserepresentatsioonile», s. o. lihtlausele), laiendada ka lauselühendeile. Sel juhul võiks lausetasandil rääkida erinevate lauserepresentatsioonide vahelisest transformatsioonivahekorrast. (Vrd. W. Hartung, Die zusammengesetzten Sätze des Deutschen. StG IV. Berlin, 1964, lk. 5—6.)

- (10) Vile kuulmisel mees peatus.
 - (11) Pärast vile kuulmist mees peatus.
 - (12) Mees kuulis vilet ja peatus.
 - (13) Et mees kuulis vilet, ta peatus.
 - (14) Kuigi mees kuulis vilet, ta peatus.
 - (15) Mees kuulis vilet, aga peatus.
 - (16) Et kuulda vilet, mees peatus.
 - (17) Kuulmata vilet, mees peatus.
 - (18) Ilma et mees oleks kuulnud vilet, ta peatus.
 - (19) Mees kuulis vilet ega peatunud.
 - (20) Mees ei kuulnud vilet, vaid peatus.
 - (21) Mees kuulis vilet või peatus.
 - (22) Mees kuulis vilet, kuid peatus.
 - (23) Peatunud, kuulis mees vilet.
 - (24) Mees kuulis vilet, kui ta peatus.
 - (25) Mees kuulis vilet peatumisel.
 - (26) Mees kuulis vilet pärast peatumist.
 - (27) Mees kuulis vilet, sest ta peatus.
 - (28) Mees kuulis vilet, kuigi ta peatus.
- Jne.

Laused (7)—(28) on mitte ainult grammatiliselt, vaid ka semantiliselt õiged, kuid oma enamikus on nad lähtelausest tähenduselt vähemal või suuremal määral erinevad. Võib tekkida küsimus, kas transformatoorse analüüsi kasutamine sellel tasandil on üldse õigustatud, eriti kui arvestada mõningaid viimaseaegseid kogemusi selle meetodi piisamatuse kohta¹³ ja vihjeid sellele, et tegemist pole universaalse meetodiga süntaksi kõigi lõikude uurimiseks.¹⁴

Transformatoorse analüüsi põhiülesandeks peetakse vahetute moodustajate analüüsi andmetel samaste konstruktsioonide võimalike erinevuste avastamist nende erinevate transformatsioonivõimaluste põhjal, s. t. transformatoorse analüüsi rakendusvaldkonnaks on juhud, kus $a = a_1$ ei tähenda veel, et $F(a) = F(a_1)$.¹⁵ Ka *des-*, *mata-*, *nud-* (~*nuna-*) ja *tud-* (~*tuna-*) konstruktsiooniga lausete näol on meil tegemist väliselt samaste, kuid seostumisviisi

¹³ Vt. Николаева, lk. 150—152; vrd. ka H. Õim, Eesti keele verbide formaalsest semantilisest analüüsist. Tartu, 1965 (diplomitöö TRÜ eesti keele kateedris); H. Õim, Polüseemiliste sõnade tähenduste eristamisest. — Käesolev kogumik, lk. 197—219. M. Erelt, Eesti keele käänete tähenduste transformatoorsest analüüsist. Tartu, 1965 (diplomitöö TRÜ eesti keele kateedris).

¹⁴ Топоров, О трансформационном методе, lk. 77.

¹⁵ В. Н. Топоров, О границах применения трансформационного метода. — ТДТМ, lk. 4; vt. ka Топоров, О трансформационном методе, lk. 78—79.

tähenduselt erinevaid tõlgitsusi võimaldavate üksustega. Probleemi üldist iseloomu arvestades on transformatoorse analüüsi kasutamine käesoleval juhul õigustatud. Mis puutub aga intuitsiooni osatähtsuse tunduvasse suurenemisse liitlausetasandile kuuluvate transformatsioonide puhul, siis selles tuleb näha käesoleva meetodi peamist puudust. On tõenäoline, et mitme informandi kasutamisel võib vastustes mingi liitlause kõige lähema tähendusega ümberkujunduse kohta olla erinevusi. Siiski arvame, et küllalt ulatusliku materjali analüüsimisel tähenduste läheduse kohta langetatud üksikotsuste paigutine subjektiivsus ei ulatu oluliselt mõjustama analüüsi tulemusena saadavate klassifikatsioonüksuste kompleksi. Tuleb ka nõus olla I. Revziniga, kelle arvates lingvisti enda intuitsioon on niisugusel juhul kõige usaldatavam.¹⁶

2.2. Järgnev analüüsimenetlus põhineb kokkuleppel, et me oskame 1) lähtelause kõikvõimalike liitlauseliste ümberkujunduste hulgast eraldada samatähenduslikud ümberkujundused, 2) kindlaks teha samatähendusliku ümberkujunduse puudumist ja 3) leida sel juhul kõikvõimalike liitlauseliste ümberkujunduste hulgast lähtelausele tähenduselt lähim. Näiteks peame lause *Kuuldes viiet, mees peatus* kõikvõimalike liitlauseliste ümberkujunduste hulgast samatähenduslikuks lauset (9). Kuid lähtelausega kattuvad tähenduselt ka *nud*-konstruktsiooniga lause (7) ja *mine*-konstruktsiooniga laused (10), (11). Mingil lähtelausel võib niisiis olla transformatsioonivahekord mitte ainult liitlausega (või -lausetega), vaid ka teatavaid teisi konstruktsioone sisaldavate lausetega.

Käesolevas rakendatud analüüsiprotseduuri põhiosaks on iga lähtelause puhul tähenduselt samase või võimalikult lähedase tähendusega liitlausevaste fikseerimine. Materjali sellise läbitöötamise tulemusena jagunevad uuritavad konstruktsioonid eri tähendusega rühmadeks, kusjuures iga rühma iseloomustab eri tüüpi liitlausetransform. Transformide kui ka nende alusel eraldatud konstruktsioonirühmade tähistamiseks kasutame sümbolit *T*, mille indeksis on märgitud vastavale liitlausele tunnuslik konjunktsioon (näit. *T_{kui}* — liitlausetransform, milles osalauseid ühendab *kui*). *des.*, *mata.*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*)konstruktsiooni eri tüüpi liitlausetransformide eristamiseks ei piisa aga üksnes konjunktsioonist resp. siduvast sõnast. Näiteks saame *kui*-transformid kõigist järgnevaist lausetest:

- (29) Seda kuuldes ei tahtnud ta enam kaasa tulla.
[→ *Kui* ta seda kuulis, ei tahtnud ta enam kaasa tulla.]
- (30) Asja tõsiselt võttes on lugu lausa traagiline.
[→ *Kui* asja tõsiselt võtta, on lugu lausa traagiline.]
- (31) Vette hüppamata poleks ta saanud merehädalist aidata.
[→ *Kui* ta vette ei oleks hüpanud, poleks ta saanud merehädalist aidata.]
- (32) Jões supelnud, sööme ja puhkame pisut.
[→ *Kui* oleme jões supelnud, sööme ja puhkame pisut.]
- (33) Aruanne ära kuulatud, asuti sõna võtma.
[→ *Kui* aruanne oli ära kuulatud, asuti sõna võtma.]

Nagu selgub, on tarvis transforme eristada ka konstruktsiooni vasteks oleva osalause verbi teatavate morfooogiliste tunnuste seisukohalt. Toodud

¹⁶ И. И. Ревзин. Трансформационный анализ и трансформационный синтез. — ТМСЛ, lk. 64.

näidetes osutub süntaktiliselt oluliseks verbi finiiitse ja infiniitse vormi, jaatava ja eitava kõne, aktiivi- ja passiivivormi ning mõlema osalause verbide ajavormi sünkroonsuse ja mittesünkroonsuse opositsioon. Transformi verbi morfoloogiliste tunnuste tähistamisel käsitame põhijuhtumina jaatavas kindla kõneviisi vormis ja sünkroonses ajavormis verbiga transforme. Neid tähistab sümbol mingeid morfoloogilisi tunnuseid ei sisalda. Sellised on oma enamikus *des*-konstruktsiooniga lausete transformid, näiteks ka lause (29) transform, mida tähistame T_{kui} . *mata*-konstruktsiooni transforme iseloomustab eitav kõne, mida tähistatakse ka sümbolis. Näiteks lause (31) transformi sümbol on T_{kui}^{neg} . Transformi *da*-infiniitivilist osalauseid tähistame näiteks lause (30) puhul T_{kui}^{da} . *nud*-(*~nuna*-) ja *tud*-(*~tuna*-)konstruktsiooni osalausevastes on verb põhilause verbi suhtes tavaliselt eelaegses vormis (olevikulise põhilause puhul täisminevikus ja minevikulise puhul enneminevikus), mida tähistab indeksis e , seega siis lausete (32) ja (33) liitlausetransformi sümboliks saame T_{kui}^e . Et aga sümbol peab võimaldama eristada passiivivormilisi (*-tud*) transforme aktiivivormilistest (*-nud*), lisame passiivis transformide sümbolitele p , näiteks lause (33) puhul $T_{kui}^e p$.

Liitlausetransformide selline tähistussüsteem võimaldab eritähenduslike rühmade mugavalt lühidat märkimist ja ülevaatlikkust oluliste eristavate tunnuste kõrvutamisel. Kuid mitte üksnes seda. Transformirühmade ühtse tähistussüsteemi puhul selguvad liitlausetransformatsiooni käigus ka vaadeldavate konstruktsioonide vahelised transformatsioonivahekorrad, nende tähenduste osalised kattumised: konstruktsioonid, mis annavad samu liitlausetransforme, on ka ise transformatsioonivahekorras, s. t. vastastikku asendatavad (näit. *des*- ja *nud*-konstruktsioon, mis mõlemad annavad niihästi T_{kui} kui ka T_{kui}^e).

Liitlausetransformatsioonidest eraldi tuleb kontrollida lähtelausede transformeerimise võimalust deverbaalnõomeni konstruktsiooniga lauseteks. Meid huvitab seejuures, kas ja missugust lisainformatsiooni sisaldab lähtelausestes nominaliseeritavate ja mittenominaliseeritavate konstruktsioonide kindlaks tegemine liitlausetransformatsioonil eralduvate eritähenduslike konstruktsioonirühmade seisukohalt. Nominalisatsioonina kasutame üldiselt *mine*-konstruktsiooni kui kõige universaalsemat (*mine*-deverbaal on võimalik kõigist verbidest), aga ka teisi deverbaalnõomeneid, kui seda nõuab transformi korrektsus, näit.

(34) Tööd lõpetades juhtus viperus.

[→ Töö lõpetamisel juhtus viperus.]

(35) Sõbralikult naeratades tuleb ta meile vastu.

[→ Sõbraliku naeratusega (mitte: naeratamisega) tuleb ta meile vastu.]

Nominalisatsioonil saadavaid transforme sümboliseerib T_N , millel vastavalt deverbaalnõomeni erinevaile käändeile võivad olla alajaotused. Näiteks lause (34) transformi sümbol on $T_{N\ ad}$, lause (35) puhul — $T_{N\ kom}$, sest deverbaalnõomen on neis vastavalt adessiivis ja komitatiivis.

3. Analüüsi tulemused

Materjali läbitöötamisel ilmnas, et enamikul juhtudel ei leidu lähtelausele identse tähendusega liitlausevastet. Tuli valida tähenduselt lähim ümberkujundus. Kuid paljudel sellistel puhkudel on lähtelausele tähenduse läheduse astmelt võrdseid liitlausetrans-

forme rohkem kui üks. Seetõttu ilmusid meie klassifikatsioonis mitmesuguste ühetransformiliste rühmade kõrvale ka kahe- ja isegi kolmetransformilised.

Alljärgnevas anname ülevaate iga konstruktsiooni transformatoorselt diferentseeritavaist eritähenduslikest rühmadest. Iga ühetransformilise rühma puhul märgime ühtlasi, kas transforme saab pidada lähtelausetega tähenduselt identseks või ainult lähedaseks.

3.1. des-konstruktsioon

Lähtelaused andsid põimlausetransforme siduvate sõnadega *kui*, *et*, *sest*, *kusjuures*, *kuigi*, *nii et*, *nagu* ja rindlausetransforme sõnadega *ja*, *kuid*. Võimalikud olid ka deverbaalnoomenilised transformid.

3.1.1. Ühe liitlausetransformiga juhud

3.1.1.1. *kui*-transformid jagunevad kolme erineva tähendusega rühma, mis on eristatavad kõrvallause verbivormi alusel. Tähistame need rühmad järgmiselt.

T_{kui} — transformid, milles kõrvallause verb on kindla kõneviisi mis tahes jaatavas vormis. Peale samas ajavormis verbidega transformi annab osa selle rühma lähtelauseid ka eelaegse kõrvallausega transformi. Sellised lähtelaused eraldame alarühma $T_{kui} \sim T_{kui\ e}$. Omaette alarühma moodustavad V^1_{des} {ole-} V^2_{nud} -struktuurilised konstruktsioonid (edaspidi: $K_{olles\ nud}$), mis annavad $T_{kui\ e}$. Vastavad passiivivormilised konstruktsioonid struktuuriga V^1_{des} {ole-} V^2_{tud} (edaspidi: $K_{olles\ tud}$) annavad passiivis transformi $T_{kui\ e}^p$. *Kui* neist on võimalik ka aktiivis transform, siis tähistatakse seda T_{kui}^a .

$T_{kui\ da}$ — transformid, milles kõrvallause verb on *da*-infinitiivis.

$T_{kui\ kond}$ — transformid, milles kõrvallause verb on konditsionaalis.

T_{kui}

- (1) *Olümpiakülaliste saabudes* tehti siin-seal veel viimaseid pintsli tõmbeid. (Kask, 11.)
[→ *Kui* olümpiakülalised *saabusid* ...]
- (2) *Poliitikast rääkides* kasutavad nad peaaegu alati ebaametlikke allikaid ... (Smuul, K126.)
[→ *Kui* nad poliitikast *räägivad* ...]
- (3) Küllap midagi taolist pidi olema Heinegi kujutluspildis «*Saksamaad*» kirjutades ... (Panso, 16.)
[→ ... *kui* ta «*Saksamaad*» *kirjutas*.]
- (4) ... neid mõtteid võib praegugi aluseks võtta *laensõnade küsimusi kaaludes*. (Kk, 39.)
[→ ... *kui* laensõnade küsimusi *kaalutakse*.]

- (5) Kümne aasta eest avastati *Kamtšatka 1952. aasta 4. novembri maa-
väriseamise seismogramme uurides* nn. Maa omakõikumise nähtus...
(EL 1964, 144.)

[→ Kümne aasta eest, *kui* Kamtšatka 1952. aasta 4. novembri maa-
väriseamise seismogramme *uuriti*, avastati nn. Maa omakõikumise nähtus.]

- (6) Ta mõtles selle üle kaua, *istudes õhtul Kalmuga kõrvuti oma maja tre-
pil.* (Kuusberg, K284.)

[→ ... *kui* ta *istus* õhtul Kalmuga kõrvuti oma maja trepil.]

- (7) ... *asemel veidi kauem kui harilikult und oodates* oli mitmetaolist rahu-
tust sepa südamesse kippunud. (Raud, 64.)

[→ ... *kui* sepp *asemel veidi kauem kui harilikult und ootas*, oli mit-
metaolist rahutust tema südamesse kippunud.]

Sellised *kui*-transformid on tähenduselt oma lähtelausega samased. T_{kui} -rühma kuuluvaid *des*-konstruktsioone võime seega pida vastavate *kui*-kõrvallauseste süntaktilisteks variantideks. Niisuguste *des*-konstruktsioonide kasutamist nõuab sageli stiili korrektsus. Näiteks välditakse üksteisele järgnevaid eri astme *kui*-kõrvallauseid, tarvitades *kui*-kõrvallausest sõltuvat *des*-konstruktsiooni, näit.

- (8) ... ja *kui* ta *piibuläiteks tuld tõmmates* nägi, et salves oli ainult pisut hiirte näritud terapuru..., siis ta teotsemishoog raugeski. (Raud, 32.)

Vrd. T_{kui} : ... ja *kui* ta nägi, *kui* ta *piibuläiteks tuld tõmbas*, et salves oli ainult pisut hiirte näritud terapuru...

Kõrvallauseste ja konjunktsioonide kuhjumise vältimiseks eelistatakse *des*-konstruktsiooni ka neil juhtudel, kus *des*-vormist sõltub kõrvallause, näit.

- (9) ... *kuid nähes, millise enesevalitsemisega Aava tegutses*, mõistis ta, et suured sõnad on praegu üleliigsed. (Kuusberg, K153.)

Vrd. T_{kui} : ... *kuid kui* ta nägi, *millise enesevalitsemisega Aava tegutses*, mõistis ta, et suured sõnad on praegu üleliigsed.

$$T_{kul} \sim T_{kui e}$$

- (10) *Jõudes mõtetega nii kaugele*, tundis ta piinlikkust. (Kuusberg, K43.)

T_{kui} : *Kui* ta *jõudis* mõtetega nii kaugele...

$T_{kui e}$: *Kui* ta *oli jõudnud* mõtetega nii kaugele...

- (11) *Kord laupäevaõhtul koju tulles* ütles ta, et peab homme ka päevasele etendusele minema. (Möldre, 331.)

T_{kui} : *Kui* ta *kord laupäevaõhtul koju tuli*...

$T_{kui e}$: *Kui* ta *kord laupäevaõhtul koju oli tulnud*...

- (12) *Harri ja Väino juurest lahkudes* jäin karavanist maha... (Meri, 164.)

T_{kui} : *Kui* ma *Harri ja Väino juurest lahkusin*...

$T_{kui e}$: *Kui* ma *Harri ja Väino juurest olin lahkunud*...

Transformi $T_{kui e}$ võimalikkus toodud lähtelausetest näitab, et sellistel juhtudel on *des*-konstruktsioon transformatsioonivahekorras ühtlasi *nud*-konstruktsiooniga, s. t. on niisugustes lauses *nud*-konstruktsiooniga samatähenduslikult asendatav, näit.

T_{nud} (10): *Jõudnud mõtetega nii kaugele, tundis ta piinlikkust.*

T_{nud} (11): *Kord laupäevaõhtul koju tulnud, ütles ta, et peab homme ka päevasele etendusele minema.*

T_{nud} (12): *Harri ja Väino juurest lahkunud, jäin karavanist maha...*

Selline *nud*-transform kattub täpselt lähtelause tähendusega. Täiesti kattuvaks ei saa aga alati pidada T_{kui} ja $T_{kui e}$ tähendust. Lause (10) mõlemad liitlausestransformid on võrdsed, lause (11) ja (12) puhul on aga erinev tähendusnüanss märgatav: lähtelausele (11) tundub eelistatavama vastena T_{kui} , lausele (12) aga $T_{kui e}$. *des*- ja *nud*-konstruktsiooni tähenduse kattumisele ei vasta kõigis nüanssides nende liitlausestransformide tähenduste kattumine. Ajaliste vahekordade väljendamine verbi pöördeliste vormidega sisaldab ilmselt detailsemaid diferentseerimisvõimalusi kui *des*- ja *nud*-vormi ajaline opositsioon.

Oma klassifikatsioonisüsteemi ei saa me praegu siiski selliste detailide arvestamiseni arendada. Käesolevas piirdume sellega, et arvame $T_{kui} \sim T_{kui e}$ -rühma koos T_{kui} -rühmaga tähenduselt identseid transforme andvate lähtelausetega hulka.

$T_{kui e}$

Eriolukorras on $K_{olles nud}$, sest vaatamata sellele, kas *des*-vormi vasteks transformis on olevikuline või lihtminevikuline vorm, saame ikka liitajaga transformi, käesolevas rühmas $T_{kui e}$, mis näitab ühtlasi tähenduslikku kattumist *nud*-konstruktsiooniga:

(13) *Olles ostnud mitmesuguseid raamatuid ja ajakirju, läks ta koju.*
(Kure, EKG II 1948, 80.)

$T_{kui e}$: *Kui ta oli ostnud mitmesuguseid raamatuid ja ajakirju...*

T_{nud} : *Ostnud mitmesuguseid raamatuid ja ajakirju...*

(14) *Kutt aga, olles veidi aega oodanud, astus sõjameheliku operatiivsusega kingu kõige kõrgemale kännule...* (Raud, 178.)

$T_{kui e}$: *Kutt aga, kui ta oli veidi aega oodanud, astus...*

T_{nud} : *Kutt aga, veidi aega oodanud, astus...*

$T^p_{kui e}$

Sellesse rühma kuuluv $K_{olles tud}$ annab passiivitasandil liitajalise transformi, mis ühtib *tud*-konstruktsiooni liitlausevastega. Järelikult on tegemist tähenduse konstruktsioonidevahelise kattumisega, näit.

(15) Õunad püsivad värsked, *olles jahedas ruumis säilitatud*.

T_{kui}^p e: Õunad püsivad värsked, *kui nad on jahedas ruumis säilitatud*.

T_{tud} : Säilitatud jahedas ruumis, püsivad õunad värsked.

On võimalik ka sünkroonne aktiivivormiline liitlausettransform:

T_{kui}^a : Õunad püsivad värsked, *kui neid jahedas ruumis säilitatakse*.

$T_{kui} da$

(16) Eriala valik tundub ootuspärasena, *arvestades sotsiaalsete ja õiguslike huvide ärkamist ajakirjanikuaastail*. (Siimisker, 71.)

[→...*kui arvestada sotsiaalsete ja õiguslike huvide ärkamist ajakirjanikuaastail*.]

(17) *Pannes need kaheseksioonilisele kapile juurde*, saab vältida tühje kasutamata nurki. (SV, 25. dets. 1964, 2.)

[→*Kui panna need kaheseksioonilisele kapile juurde*...]

(18) *Kaardi järgi otsustades* tuli veel pool kilomeetrit segametsa... (Rt, 112.)

[→**Kui kaardi järgi otsustada*...]

(19) *Kõigile Hugo Lauri lavakujudele tagasi mõeldes* tuli Prohhor ikkagi üllatusena. (Möldre, 296.)

[→**Kui kõigile Hugo Lauri lavakujudele tagasi mõelda*...]

(20) *Ausalt öeldes* — ega kõike tema juttu päris puhta kullana võetudki... (Möldre, 324.)

[→*Kui ausalt öelda*...]

(21) ...suhteline võit ei ole iseenesest igakord veel võit — *elu seisukohast, inimese aspektist võttes*. (SV, 4. dets. 1964, 4.)

[→...*kui elu seisukohast, inimese aspektist võtta*.]

(22) *Eemalt vaadates* näivad suvilad kaljuseinte külge kinnitatud linnupuuride või nukumajakestena... (Möldre, 272.)

[→*Kui eemalt vaadata*...]

(23) *A. H. Tammsaare sünnikohaga võrreldes* oli see sootuks vaesem ja mahajäänud maanurk. (Siimisker, 50.)

[**Kui A. H. Tammsaare sünnikohaga võrrelda*...]

$T_{kui} da$ on ilmselt samuti lähtelausega tähenduselt samane. Kuid *da*-infinitiiviline *kui*-kõrvallause ei saa esineda kõigis samades ümbrustes, kus esineb talle vastav *des*-konstruktsioon, sest ta on seostatav ainult olevikulise pealausega. Seeõttu on esitatud lausetest transformeeritavad vaid laused (16), (17), (21) ja (22), kuna lausete (18), (19) ja (23) analoogilised ümberkujundused on ebaagrammatilised. Erandlikult võib pidada $T_{kui} da$ võimalikuks lausest (20), mida iseloomustab teatav kaheplaanelisus ja seetõttu niivõrd hästi *des*-konstruktsiooni kui ka tema kõrvallausevaste suhteline sõltumatus ülejäänud lauseosast.

Osa käesolevasse rühma kuuluvaist lausetest on samatähenduslikult asendatavad *tuna*-konstruktsioonilise lausega, näit.

T_{tuna} (21): ...suhteline võit ei ole iseenesest igakord veel võit — elu seisukohast, inimese aspektist *võetuna*.

T_{tuna} (22): Eemalt *vaadatuna* näivad suvilad kaljuseinte külge kinnitatud linnupuuride või nukumajakestena ...

T_{tuna} (23): A. H. Tammsaare sünnikohaga *võrrelduna* oli see sootuks vaesem ja mahajäänud maanurk.

Seega on $T_{kui\ da}$ -rühma teatavas osas transformatsioonivahekord ka *des*- ja *tuna*-konstruktsiooni vahel.

$T_{kui\ kond}$

(24) *Päikese asukohast vaadates* saaksime aga Maa ja Kuu liikumisest teistsuguse pildi. (Õiglane, 18.)

[→ *Kui Päikese asukohast vaataksime* ...]

(25) ...kui neid oleks nähtudki, poleks *rannast nende pihta sihtides* püssikuuliga tabamine olnud enam päris kindel. (Hint, III 45.)

[→ ...poleks püssikuuliga tabamine olnud enam päris kindel, *kui rannast nende pihta oleks sihitud*.]

$T_{kui\ kond}$ on tähenduselt lähtelausega samane, kuid *des*-konstruktsiooniga lause on käesolevate näidete puhul stiililiselt eelistatavam, sest tingivas kõneviisis verbiga osalause tekkimine (vt. eriti lause (25) transformi) teeb stiili lohisevaks.

3.1.1.2. *sest*- ja *et*-transformid. *des*-konstruktsioonid, mille puhul lähtelause on transformeeritav *sest*- või *et*-kõrvallauseks liitlauseks, kuuluvad tähenduselt ühte rühma. Põhjussmääruslike kõrvallause tekkimise puhul ei erista *sest* ja *et* erinevaid tähendusi, vaid on positsioonist tingitud variandid: *et*-kõrvallause saab olla ainult oma pealause ees, *sest*-kõrvallause asetseb alati pealause järel. Veendugem selles järgmise näite põhjal.

(26) Purdel hoidis ta kõvasti venna käest kinni, *sest* ta kartis kukkuda.

T_{et} : *Et* ta kartis kukkuda, hoidis ta purdel kõvasti venna käest kinni.

Vrd.* Purdel hoidis ta kõvasti venna käest kinni, *et* ta kartis kukkuda.

* *Sest* ta kartis kukkuda, hoidis ta purdel kõvasti venna käest kinni.

sest- ja *et*-kõrvallause tekkimise puhul kuuluvad ühendsidesõnadega *sest et*, *seetõttu ~ seepärast ~ sellepärast et*, *sel põhjusel et* algavad kõrvallused.¹⁷ Käesolevas piirdume *sest*- ja *et*-transformidega kui üldisematega. Rühma sümbolina kasutame T_{et} . Analoogiliselt *kui*-rühmaga on ka *et*-rühma lähtelause teatava osa puhul paralleelselt võimalikud T_{et} ja $T_{et\ e}$. Sellised juhud kuuluvad alarühma $T_{et} \sim T_{et\ e}$. Samuti on alarühmadesse $T_{et\ e}$ ja $T_{p\ et\ e}$ kuuluvaid juhtumeid.

¹⁷ Raudnael, lk. 92.

Nii tähenduselt kui ka kõrvallause verbivormilt erineb nendest rühmadest *da*-infinitiivis verbiga transformide rühm $T_{et\ da}$.

T_{et}

- (27) *Kartes rajal või kaevu juures jääle kukkuda*, püüdis Mare valgevarul veejao täis saada. (Hint, III 68.)
[→ *Et* Mare *kartis* rajal või kaevu juures jääle kukkuda, püüdis ta valgevarul veejao täis saada.]
- (28) *Omades vastava ettevalmistuse*, suudab dirigent õigesti mõista antud helilooja loomingulisi ideid... (Ivalo, 64.)
[→ *Et* dirigent *omab* vastava ettevalmistuse, suudab ta õigesti mõista antud helilooja loomingulisi ideid.]
- (29) ... ja *teades, et raamatut loetakse ja raadios huviga kuulatakse*, hakkas ta endamisi mugavalt nurru lööma. (Möldre, 3.)
[→ ... ja *et* ta *teadis*, et raamatut loetakse ja raadios huviga kuulatakse...]
- (30) Samblik kattis minu kõrval paar korda pikema vahemaa, *käigu pealt taimi korjates*. (Meri, 155.)
[→ ... *sest* ta *korjas* käigu pealt taimi.]
- (31) ... kuid tegelikult kuulus ta meie tekile, *koristades siinseid kajuteid ja veetes suurema osa päevast siin*. (Smuul, J88.)
[→ ... *sest* ta *koristas* siinseid kajuteid ja veetis suurema osa päevast siin.]

$T_{et} \sim T_{et\ e}$ andvaid lähtelauseid esineb väga harva.

(32) *Sõites päevast päeva sama liini*, oli talle tuttav iga teeäärne maja.

T_{et} : *Et* ta *sõitis* päevast päeva sama liini...

$T_{et\ e}$: *Et* ta *oli sõitnud* päevast päeva sama liini...

T_{nud} : *Sõitnud* päevast päeva sama liini...

Lisa annavad sellele rühmale mõned $K_{olles\ nud}$ -lauseid, näit.:

(33) *Olles atmosfääri läbimisel purunenud väiksemateks osadeks*, jõudis ta Pilistvere lähistel maapinnale meteoriidisajuna... (EL 1964, 206.)

Peale $T_{et\ e}$ ja T_{nud} on siin võimalik ka T_{et} ja vastavalt $K_{olles\ nud}$
→ T_{des} .¹⁸

$T_{et\ e}$: *Et* ta *oli* atmosfääri läbimisel *purunenud* väiksemateks osadeks...

T_{nud} : *Purunenud* atmosfääri läbimisel väiksemateks osadeks...

T_{et} : *Et* ta atmosfääri läbimisel *purunes* väiksemateks osadeks...

T_{des} : *Purunedes* atmosfääri läbimisel väiksemateks osadeks...

$T_{et\ e}$ -alarühma moodustavad $K_{olles\ nud}$ sisaldavad lähtelauseid:

¹⁸ Siin ilmneb eriti vajadus sümboolite kasutamisel $V^1_{des}\{ole-\}V^2_{nud}$ -tüüpi konstruktsioone lahuse hoida muudest *des*-konstruktsioonidest.

(34) Ta oli küll algul väga vastu, *olles Tartuga harjunud*, ... aga tuli siiski. (Möldre, 216.)

$T_{et e}$: Ta oli küll algul väga vastu, *sest oli Tartuga harjunud*...

T^*_{nud} : Ta oli küll algul väga vastu, *Tartuga harjunud*... aga tuli siiski.

(35) Seda, mis sünnib väljaspool tema eriala, võtab ta vastu katkendlikult, aga ahnelt, *olles säilitanud lapse ja nooruki kõige õnnelikuma omaduse — võime imestada ja hämmastada*... (Smuul, J67.)

$T_{et e}$: ... *sest ta on säilitanud* lapse ja nooruki kõige õnnelikuma omaduse...

T^*_{nud} : Seda, mis sünnib väljaspool tema eriala, võtab ta vastu katkendlikult, aga ahnelt, *säilitanud* lapse ja nooruki kõige õnnelikuma omaduse...

T_{nud} on kahel viimasel juhul konstruktsiooni järelasendi tõttu ebagrammatiline. Eesasendis konstruktsiooni korral saaksime grammatilise T_{nud} , näit.:

T_{nud} (34): *Tartuga harjunud*, oli ta küll algul väga vastu, ... aga tuli siiski.

Nii on $K_{olles nud}$ ainus eelaegsust väljendava konstruktsioonseose võimalus neis lausetes, kus K_{nud} satuks ebagrammatilisse positsiooni.

$T^{p}_{et e}$

(36) *Olles* põhjalikult *instrueeritud*, tulid praktikandid oma tööga toime.

$T^{p}_{et e}$: *Et nad olid* põhjalikult *instrueeritud*, tulid praktikandid oma tööga toime.

T_{tud} : Põhjalikult *instrueeritud*, tulid praktikandid oma tööga toime.

$T_{et da}$

(37) Nähtavasti kartsid nad elamispinna normeerimist ning tahtsid *seda ennetades* valida üürilised oma maitse järgi. (Möldre, 294.)

[→ ... ning *et seda ennetada*, tahtsid valida üürilised oma maitse järgi.]

(38) Usinasti luges ta ilmutat perioodikat, *hoides ennast kursis jooksvate sündmustega*. (Siimisker, 102.)

[→ ... *et hoida ennast kursis jooksvate sündmustega*.]

Kogu *sest* ~ *et*-rühma transforme peame lähtelausetega samatähenduslikeks. Selleski rühmas räägivad stiililised kaalutlused *des*-konstruktsiooniga lause kasutamise poolt, kui *des*-vormist sõltub omakorda *et*-kõrvallause (vt. näide (29)).

3.1.1.3. *kuigi*-transformid. Mõnedel juhtudel on *des*-konstruktsiooniga lähtelausetega samatähenduslikuks vasteks konstruktsiooniga *kuigi*, *ehkki*, *olguigi et*, *sellele vaatamata et* või *sellest hoolimata et* moodustatud põimlause. Sellele rühmale tunnuslikuna kasutame *kuigi*-transformatsiooni. Sümbol on T_{kuigi} . $K_{olles nud}$ puhul saame $T_{kuigi e}$, $K_{olles tud}$ puhul $T^{p}_{kuigi e}$.

T_{kuigi}

- (39) Mis peremehel sellest, et sulane arvati napi aruga olevat ja et ta oma eluea kuuendale kümnele lähenedes küla suus ikka veel poisikesse nime kandis... (Raud, 31.)

[→... ja et ta küla suus ikka veel poisikesse nime kandis, *kuigi* ta lähenes oma eluea kuuendale kümnele.]

- (40) Juhuslikke tegureid saab varasematele kogemustele toetudes ikkagi üksnes tõenäosuslikult, mingite keskmiste kujul arvestada. (Kaasik, Oja, 32.)

[→ *Kuigi toetutakse* varasematele kogemustele, saab juhuslikke tegureid ikkagi üksnes tõenäosuslikult, mingite keskmiste kujul arvestada.]

$T_{kuigi e}$

- (41) Olles kursist kõrvale kaldunud ainult kaks- või kolmsada meetrit, jooksis «Pühadekari» vööriga kirderanniku veealusele rinnutisele. (Smuul, K209.)

$T_{kuigi e}$: *Kuigi* «Pühadekari» oli kursist kõrvale kaldunud ainult kaks- või kolmsada meetrit, jooksis ta vööriga kirderanniku veealusele rinnutisele.

T_{nud} : Kursist kõrvale kaldunud ainult kaks- või kolmsada meetrit...

$T^p_{kuigi e}$

- (42) Olles küll ootamatust uudisest üllatatud, suutis ta siiski teha ükskõikset nägu.

$T^p_{kuigi e}$: *Kuigi* ta oli ootamatust uudisest üllatatud...

T_{tud} : Ootamatust uudisest küll üllatatud...

T^a_{kuigi} : *Kuigi* ootamatu uudis teda üllatas...

$T^a_{kuigi e}$: *Kuigi* ootamatu uudis oli teda üllatanud...

3.1.1.4. kusjuures-t r a n s f o r m i d. Paljudele põhilause keskel või järel asetseva *des*-konstruktsiooniga lähtelausele oli tähenduselt samaseks või lähimaks vasteks *kusjuures*-põimlause. Põhilause ees asetseva *des*-konstruktsiooniga lausete transformeerimisel ei ole *kusjuures*-transformatsioon rakendatav, sest *kusjuures*-kõrvallause ei saa oma pealausele eelneeda. Vrd. näit.

- (43a) Jõuti vaevaliselt edasi, *astudes* üksteise jalajälgedesse.

[→ Jõuti vaevaliselt edasi, *kusjuures* astuti üksteise jalajälgedesse.]

ja peaning kõrvallause vastupidise järjekorra puhul:

- (43b) *Astudes* üksteise jalajälgedesse jõuti vaevaliselt edasi.

[* *Kusjuures* astuti üksteise jalajälgedesse, jõuti vaevaliselt edasi.]

Selliste eesandis *des*-konstruktsiooniga lausete lähima tähendusega liitlausevasteks on seetõttu *ja*-transform:

T_{ja} (43): Astuti üksteise jalajälgedesse ja jõuti vaevaliselt edasi.

kusjuures- ning *ja*-transformide rühma ei saa niisiis rangelt võttes eraldada, sest eesandis konstruktsiooniga laused jäävad dife-

rentseerimata. Vaatamata positsioonilisele piiratusle pidasime *kusjuures*-transforme andvate lausete eraldamist siiski vajalikuks, sest saame siin paljudel juhtudel identse tähendusega liitlausevaste, kuna T_{ja} ei kattu *des*-lause tähendusega kunagi nii täpselt. Rühma tähistab T_{kusj} . Et *des*-vorm on selles rühmas põhilause verbiga rangelt samaaegne (vt. järgnevaid näiteid), ei leidu selliseid lauseid, mis võimaldaksid paralleelselt T_{kusj} ja $T_{kusj e}$. $K_{olles nud}$ annab $T_{kusj e}$, T_{nud} saamine pole aga positsiooni tõttu tavaliselt võimalik.

T_{kusj}

- (44) «Võtan süü omaks.» naeratas Haavik kogu oma noorusliku näoga, *laiade hammaste välkudes*. (Kuusberg, L23.)
[→ ... *kusjuures* laiad hambad välkused.]
- (45) ... ta ... sammus läkiläki kõrvade üles-alla kõikudes tagasi elumaja poole. (Hint, III 145.)
[→ ... ta ... sammus tagasi elumaja poole, *kusjuures* läkiläki kõrvad üles-alla kõikused.]
- (46) Objekti varustatakse igas ehitusjärgus ainult parajasti vajalike materjalidega piisavas koguses, *vältides nii tööseisakuid kui ka materjali ülejääke*. (Kaasik, Oja, 28.)
[→ *kusjuures* välditakse ni tööseisakuid kui ka materjali ülejääke.]
- (47) Kodanluse ideoloogid hakkasid senisest aktiivsemalt mõjutama vaimu-elu, *rakendades niihästi otseseid surveabinõusid ... kui ka kaudseid*. (Siimisker, 192.)
[→ ... *kusjuures* nad rakendasid niihästi otseseid surveabinõusid ... kui ka kaudseid.]
- (48) Seetõttu lähtub autor ka Eesti järvede tüpiseerimisel Thienemann-Naumanni klassifikatsioonist, *seda täiendades ja meie oludele kohandades*. (EL 1965, 202.)
[→ ... *kusjuures* ta seda täiendab ja meie oludele kohandab.]

$T_{kusj e}$

- (49) Tromboon kuulub trompetite perekonda ..., *olles arenenud selle rühma madalamaist (pikemaist) esindajaist*. (Ivalo, 47.)

$T_{kusj e}$: ... *kusjuures* ta on arenenud selle rühma madalamaist (pikemaist) esindajaist.

T_{nud} on siin konstruktsiooni asendi tõttu ebagrammatiline.

$T_{kusj e}^p$

- (50) Kevadel asus ekspeditsioon teele, *olles varustatud kõige uuemate mõõteriistadega*.

$T_{kusj e}^p$: ... *kusjuures* ta oli varustatud kõige uuemate mõõteriistadega.

T_{tud} : ... *varustatud* kõige uuemate mõõteriistadega.

Lähtelausete ja transformide tähendus *kusjuures*-rühmas ei ole alati samane. Toodud näitelausestest on sellised (44) ja (45).

3.1.1.5. ja - transformid. Transformi ja lähtelause tähenduslik lähedus ei ole selles rühmas ühtlane. Peale selliste tähenduselt peaaegu kattuvate *ja*-transformidega lähtelausete, nagu

- (51) *Tervisele käega lüües* töötas ta suviti Ellamaa turbarabas... (Kuusberg, K48.)
[→ Ta *lõi* tervisele käega *ja* töötas suviti Ellamaa turbarabas.]

tuli sellesse rühma paigutada ka laused, mille puhul *ja*-liitlause ning lähtelause vaheline tähenduslik vahe on suurem, näit.

- (52) *Seades oma samme kaaslase järgi* läksime vaikides randa. (Smuul, K85.)
[→ *Seadsime* oma samme kaaslase järgi *ja* läksime vaikides randa.]

Põhilause keskel asetsevate konstruktsioonide puhul sõltub T_{ja} tähenduslik lähedus sageli ka sellest, kas konstruktsiooni osalauasetransform paigutada põhilause ette või taha. Näiteks lausele

- (53) Mehed jälgisid *üksisilmi vette vaadates* ta tõusu. (Smuul, K87.)

saame tähenduselt lähema transformi, kui põhilause jääb lõppu:

- [→ Mehed *vaatasid* üksisilmi vette *ja* jälgisid ta tõusu.]
(Vrd. Mehed jälgisid ta tõusu *ja vaatasid* üksisilmi vette.)

Kuid esineb ka vastupidiseid juhtumeid:

- (54) Ja siis, kui sõdur *väravat lahti jättes* õuest välja läks, ütles endale... (Smuul, K168.)
[→ Ja siis, kui sõdur õuest välja läks *ja* värava lahti *jättis*, ütles endale...]
(Vrd. Ja siis, kui sõdur värava lahti *jättis* *ja* õuest välja läks, ütles endale...)

Seepärast ei saa põhilause keskel asetseva *des*-konstruktsiooni puhul anda osalause järjekorra kohta transformis üldist reeglit, vaid otsus tuleb langetada iga juhu kohta eraldi.

Peale sünkroonsete verbivormidega T_{ja} on ka käesolevas rühmas puhuti võimalik $T_{ja} \sim T_{ja e}$. Siia rühma kuuluva *Koltes* nud liitlausevasteks on $T_{ja e}$.

T_{ja}

- (55) *Tutvusi kasutades* muretses isa nooremale tütrele koha linna suuremasse riideärisse... (Kuusberg, L19.)
[→ Isa *kasutas* tutvusi *ja* muretses nooremale tütrele koha linna suuremasse riideärisse.]
- (56) *Sõbralikult naeratades* ütleb ta järgmised pedagoogilised sõnad... (Smuul, J97.)
[→ Ta *naeratab* sõbralikult *ja* ütleb järgmised pedagoogilised sõnad.]

- (57) Matvei Mõrd, *hoides labidasuuruste kätega peast kinni*, istus kägeras paadipiidal. (Smuul, K197.)
 [→ Matvei Mõrd *hoidis* labidasuuruste kätega peast kinni ja istus kägeras paadipiidal.]

$T_{ja} \sim T_{ja e}$.

- (58) Kõrgeausus omakorda, *taibates, et vangi äsjastele «jah»-idele ei saanud omistada suuremat tähtsust*, laskis tõlgil vangile öelda, et... (Hint, III 178.)

T_{ju} : Kõrgeausus omakorda *taipas*, et... ja laskis tõlgil vangile öelda, et...

$T_{ja e}$: Kõrgeausus omakorda *oli taibanud*, et... ja laskis tõlgil vangile öelda, et...

T_{nud} : Kõrgeausus omakorda, *taibanud*, et..., laskis tõlgil vangile öelda, et...

- (59) *Toetudes reelingu najale*, vahtis ta üksisilmi tohutuid musti suitsupilvi... (Kuusberg, K52.)

T_{ja} : Ta *toetus* reelingu najale ja vahtis üksisilmi tohutuid musti suitsupilvi...

$T_{ja e}$: Ta *oli toetunud* reelingu najale ja vahtis üksisilmi tohutuid musti suitsupilvi...

T_{nud} : *Toetunud* reelingu najale, vahtis ta üksisilmi tohutuid musti suitsupilvi...

$T_{ja e}$

- (60) Kuid meri, *olles lühikese ajaga tõusnud peaaegu kaks jalga*, loopis väiksemaid ja suuremaid paate rannakividele... (Smuul, K203.)

$T_{ja e}$: Kuid meri *oli lühikese ajaga tõusnud* peaaegu kaks jalga ja loopis...

T_{nud} : Kuid meri, *tõusnud lühikese ajaga peaaegu kaks jalga*, loopis...

$T_{ja e}^p$

- (61) *Olles soosaarel ümber piiratud*, kaalusid partisanid läbimurru võimalusi.

$T_{ja e}^p$: Partisanid *olid soosaarel ümber piiratud* ja kaalusid läbimurru võimalusi.

T_{tud} : Soosaarel *ümber piiratud*, kaalusid partisanid läbimurru võimalusi.

3.1.1.6. *kuid*-transformid (T_{kuid}). Peale *ja*-transformide on *des*-konstruktsioonil veel teine liik lähedase tähendusega rindlausevasteid, mille puhul osalauseid võib siduda *kuid* või *aga*. Et need konjunktsioonid ei erista *des*-konstruktsiooni tähenduse seisukohalt olulist tähendust (*kuid* vastandab veidi tugevamini kui *aga*), piirdume käesolevas *kuid*-transformatsiooniga.

- (62) *Kurtes, et teatril puudub pedagoog-repetiitor*, ei võidelda küllalt energiliselt, et viimast saada. (SV, 2, okt. 1964, 6.)

[→ *Kurdetakse*, et teatril puudub pedagoog-repetiitor, *kuid* ei võidelda küllalt energiliselt, et viimast saada.]

(63) *Olles algul mitmesuguste diletantlike muusikaharrastajate kinnisteks ringideks, muutuvad nad aga peatselt avalikeks muusikapropaganda keskusteks...* (Ivalo, 9.)

[→ Nad on algul mitmesuguste diletantlike muusikaharrastajate kinnisteks ringideks, *kuid* muutuvad peatselt avalikeks muusikapropaganda keskusteks.]

(64) *Olles üks meist, vormis ta teisi, endale märkamatu.* (Smuul, J55.)

[→ Ta oli üks meist, *kuid* vormis teisi, endale märkamatu.]

3.1.1.7. *nii et*-transform ($T_{nii\ et}$) on mõnedele sõltumatu *des*-konstruktsiooniga lähtelausetele tähenduselt kõige lähem vaste:

(65) *Kõik hüppasid korraga õlgede sahisedes püsti.* (Rt, 116.)

[→ Kõik hüppasid korraga püsti, *nii et* õled *sahisid*.]

(66) *Nüüd saame ettekujutuse ka niisugusest sakslasest... kes *higi voolates* heina teeb...* (Promet, Parve, 23.)

[→ ... kes heina teeb, *nii et* *higi voolab*.]

(Vt. ka lause (95) lk. 111.)

3.1.1.8. *nagu*-transform (T_{nagu}) on tähenduselt lähim liitlause ainult struktuuriga N_{gen} *arvates des*-konstruktsiooni puhul:

(67) *Kirjaniku arvates* pole religioonil headtegevat toimet inimese moraalse palge kujunemisse. (Siimisker, 53.)

[→ *Nagu* kirjanik *arvab*...]

(68) ...muud tantsud olid *tema arvates* «ameerika vingerdamine»... (Smuul, K89.)

[→ ...muud tantsud olid, *nagu* *tema arvas*, «ameerika vingerdamine».]

3.1.2. Mitme liitlausetransformiga juhud

Mitme liitlausetransformiga lähtelauseid iseloomustab seostumisviisi tähenduse erinevate tõlgitsuste võimalus: võrdselt lähedaste transformidena tunduvad rindlause ja põimlause või isegi rindlause ja kaks erinevat põimlause. Paralleelvõimalustena esinevad *ja*-transform *kui*-, *sest*(~*et*), *kusjuures*- või *nagu*-transformiga ning *kuid*-transform *kuigi*-transformiga. Kolmetransformilised on juhud, kus põhilausele järgneva *des*-konstruktsiooniga lähtelause puhul paralleelvõimalustele $T_{ja} \sim T_{kui}$ või $T_{ja} \sim T_{sest}$ lisandub veel T_{kusj} . Kaks paralleelset põimlausetransformi ($T_{kui} \sim T_{nii\ et}$) esineb vaid teatavat tüüpi sõltumatu *des*-konstruktsiooniga lähtelausetel.

3.1.2.1. $T_{ja} \sim T_{kui}$ (~ T_{kusj})

(69) *Kui* ilusad, aga veel kallimad on ehtsad kivikesed, mõtles ta *vitriinide ees aeglaselt edasi liikudes*. (Tooming, 14.)

T_{ja} : ... mõtles ta ja *liikus* vitriinide ees aeglaselt edasi.

T_{kui} : ... mõtles ta, *kui* ta vitriinide ees aeglaselt edasi *liikus*.

T_{kusj} : ... mõtles ta, *kusjuures* ta vitriinide ees aeglaselt edasi *liikus*.

(70) Jumal, *kukkudes* puruks kõdunenud aluselt, paljastas oma sisemuse. (Smuul, K122.)

T_{ja} : Jumal *kukkus* puruks kõdunenud aluselt ja paljastas oma sisemuse.

T_{kui} : *Kui* jumal *kukkus* puruks kõdunenud aluselt, paljastas ta oma sisemuse.

(71) *Tuginedes* sellele võimegi öelda: ... (Oiglane, 18.)

T_{ja} : *Tugineme* sellele ja võimegi öelda: ...

T_{kui} : *Kui* *tugineme* sellele, võimegi öelda: ...

Mõnede ja ~ *kui*-rühma lähtelausete puhul tuleb arvesse ka $T_{kui e}$ võimalus ning ühtlasi tähenduse kattumine *nud*-konstruktsiooni tähendusega. Toodud näitelausete hulgas on selline (70):

$T_{kui e}$ (70): *Kui* jumal oli *kukkunud* puruks kõdunenud aluselt, paljastas ta oma sisemuse.

T_{nud} (70): Jumal, *kukkunud* puruks kõdunenud aluselt, paljastas oma sisemuse.

3.1.2.2. $T_{ja} \sim T_{et}$ ($\sim T_{kusj}$)

(72) *Peamiselt* laste elutingimusi silmas pidades pandi Anton koos vend Augustiga paari aasta pärast... veelgi kaugemale Prümli vallakooli... (Siimisker, 24.)

T_{ja} : *Peeti* peamiselt laste elutingimusi silmas ja Anton koos vend Augustiga pandi paari aasta pärast... veelgi kaugemale Prümli vallakooli...

T_{et} : *Et* peamiselt laste elutingimusi silmas...

(73) ...*teades* seda, hakkas büroo kahtlema selles, kas tütarlaps tuleb tööga toime. (Smuul, K66.)

T_{ja} : ... büroo *teadis* seda ja hakkas kahtlema selles, kas tütarlaps tuleb tööga toime.

T_{et} : ... *et* büroo *teadis* seda, hakkas ta kahtlema selles, kas tütarlaps tuleb tööga toime.

(74) Aavo... viskus voodisse, *lootes unelt rahu ja unustust*. (Tooming, 112.)

T_{ja} : Aavo viskus voodisse ja *lootis unelt rahu ja unustust*.

T_{sest} : Aavo viskus voodisse, *sest lootis unelt rahu ja unustust*.

T_{kusj} : Aavo viskus voodisse, *kusjuures lootis unelt rahu ja unustust*.

3.1.2.3. $T_{ja} \sim T_{kusj}$

(75) ...*kui* lavastus arvustajate tules heakskiitu leidis, asusime teele, olles ette kindlad väljamüüdnud saalidele. (Möldre, 212.)

T_{ja} : ... ja *olime* ette kindlad väljamüüdnud saalidele.

T_{kusj} : ... *kusjuures olime* ette kindlad väljamüüdnud saalidele.

(76) Peolised mõirgasid innustunult, *heljutades laulu taktis lõtvunud kehi.*
(L 1965, 190.)

T_{ja} : ... ja *heljutasid* laulu taktis lõtvunud kehi.

T_{kusj} : ... *kusjuures heljutasid* laulu taktis lõtvunud kehi.

(77) ... löi eideke käega, *ise vargsi aia sügavusse kiigates.* (L 1965, 201.)

T_{ja} : ... ja *kiikas* ise vargsi aia sügavusse.

T_{kusj} : ... *kusjuures kiikas* ise vargsi aia sügavusse.

See paralleelne transformatsioonivõimalus saab esineda muudugi ainult põhilausele järgneva *des*-konstruktsiooni puhul.

Seoses käesoleva rühmaga tekkis küsimus, kuhu paigutada meie klassifikatsioonis sellised laused, mille puhul tähenduselt lähim liitlausevaste jääb lähtelause tähendusest ikkagi üsna kaugeks. Tegemist on nimelt lausetega, nagu

(78) «Ma ütlen ka!» vastas teine *heledalt piiksudes.* (Smuul, K186.),

millele tähenduselt lähedast liitlauseümberkujundust ei leidugi, vrd. näit.:

T_{ja}^* : ... vastas teine ja *piiksus* heledalt.

T_{kusj}^* : ... vastas teine, *kusjuures piiksus* heledalt.

Jne.

Et käesoleva transformatoorse klassifikatsiooni aluseks on tähenduselt lähima liitlause kriteerium, võrreldes muude võimlustega on aga antud juhul tähenduselt siiski kõige lähem $T_{ja} \sim T_{kusj}$, siis tähistame selliste lausete rühma $T_{ja}^* \sim T_{kusj}^*$, et seda lahus hoida eespool toodud *ja* ~ *kusjuures*-transformiga lausetest.

3.1.2.4. $T_{ja}^* \sim T_{kusj}^*$

(79) Kui papa aga teda, Paulat, oma põlvele võttis, siis laulis papa *tasakesi mõmisedes* ... (Hint, III 231.)

T_{ja}^* : ... siis laulis papa ja *mõmises* tasakesi ...

T_{kusj}^* : ... siis laulis papa, *kusjuures* ta tasakesi mõmises.

(80) Ta sõidab mööda laatu, raiskab päevi *kõrtsitoas lärmates.* (Siimisker, 152.)

T_{ja}^* : ... raiskab päevi ja *lärmas* kõrtsitoas.

T_{kusj}^* : ... raiskab päevi, *kusjuures lärmas* kõrtsitoas.

(81) Oma päevi veetis A. H. Tammsaare *ohtralt värskes õhus jalutades.* (Siimisker, 91.)

T_{ja}^* : ... ja *jalutas* ohtralt värskes õhus.

T_{kusj}^* : ... *kusjuures* ta *jalutas* ohtralt värskes õhus.

(82) Kontrabassi mängitakse *kas püsti seistes või vastaval kõrgel pingil istudes.* (Ivalo, 27.)

T_{ja}^* : Kontrabassi mängitakse ja kas seistakse püsti või istutakse vastaval kõrgel pingil.

T_{kusj}^* : Kontrabassi mängitakse, kusjuures kas seistakse püsti või istutakse vastaval kõrgel pingil.

3.1.2.5. Omapärase kahe transformiga lähtelausete rühma moodustavad sellised laused, milles *des*-konstruktsiooni seostavad põhilausega *nagu*, *justkui*, *otsekui*. Nende lausete puhul on *ja*-transformiga paralleelselt võimalik ümberkujundus, kus *des*-konstruktsioon muudetakse *nagu*-, *justkui*- või *otsekui*-seoseliseks kõrvallauseks, mille verb on tingiva kõneviisi olevikus. Tähistame sellist transformi T_{nagu} kond.

(83) Algul tõmbus ta *nagu* oma vastset kesta häbenedes vimma... (Tooming, 143.)

T_{ja} : Algul tõmbus ta vimma ja *nagu* häbenes oma vastset kesta.

T_{nagu} kond: Algul tõmbus ta vimma, *nagu* häbeneks ta oma vastset kesta.

(84) Örn ja habras Salome elab unistustes ja *nagu* midagi oodates (Möldre, 121—122.)

T_{ja} : Örn ja habras Salome elab unistustes ja *nagu* ootab midagi.

T_{nagu} kond: Örn ja habras Salome elab unistustes, *nagu* ootaks ta midagi.

(85) Pankrannik ... uhkeldas kõige fantastilisemate siluettidega, *otsekui* irvitades lombitaguste abstraktse kunsti muuseumide üle. (Meri, 156.)

T_{ja} : ... ja *otsekui* irvitas lombitaguste abstraktse kunsti muuseumide üle.

T_{nagu} kond: ... *otsekui* irvitaks ta lombitaguste abstraktse kunsti muuseumide üle.

(86) ... ning ta ütles vaikselt, *justkui* iseendaga kõneldes... (Tooming, 140.)

T_{ja} : ... ja *justkui* kõneles iseendaga.

T_{nagu} kond: ... *justkui* kõneleks ta iseendaga.

3.1.2.6. $T_{kuid} \sim T_{kuigi}$

(87) Ühest ja samast ideelisest allikast ammutades on nad kujundanud diametraalselt erineva ellusuhtumise... (Siimisker, 82.)

T_{kuid} : Nad on ühest ja samast ideelisest allikast ammutanud, *kuid* on kujundanud diametraalselt erineva ellusuhtumise...

T_{kuigi} : *Kuigi* nad on ühest ja samast ideelisest allikast ammutanud...

(88) Jäädes sageli kõrvaltvaatajaks, ei saa Indrek... siiski väiksemat elamust kui sündmusest osavõtjad. (Siimisker, 161.)

T_{kuid} : Indrek jääb sageli kõrvaltvaatajaks, *kuid* ta ei saa siiski väiksemat elamust kui sündmusest osavõtjad.

T_{kuigi} : *Kuigi* Indrek jääb sageli kõrvaltvaatajaks, ei saa ta siiski väiksemat elamust kui sündmusest osavõtjad.

(89) *Hoides kogu aeg raha peos*, otsisid nad enne ostmist seda kõikides taskutes... (Smuul, K75.)

T_{kuid} : Nad *hoidsid* kogu aeg raha peos, *kuid* otsisid seda enne ostmist kõikides taskutes.

T_{kuigi} : *Kuigi* nad *hoidsid* kogu aeg raha peos, otsisid nad enne ostmist seda kõikides taskutes.

(90) ...*kuuldes paremini kui kurt Beethoven*, kuuleme ometi tuhat korda vähem... (Smuul, J81.)

T_{kuid} : ...*kuuleme* paremini kui kurt Beethoven, *kuid* kuuleme ometi tuhat korda vähem.

T_{kuigi} : ...*kuigi kuuleme* paremini kui kurt Beethoven, kuuleme ometi tuhat korda vähem.

(91) ...tema tütre elu ei ole enam odavam kui, näiteks, Andrese naise oma, kes, *ise sigarett sigareti järel suitsu pahvides*, mõni suvi tagasi käis oma kõha vastu Alpide õhku hingamas. (Raud, 53.)

T_{kuid} : ...kes ise sigarett sigareti järel suitsu *pahvis*, *kuid* mõni suvi tagasi käis oma kõha vastu Alpide õhku hingamas.

T_{kuigi} : ...kes, *kuigi* ise sigarett sigareti järel suitsu *pahvis*, mõni suvi tagasi käis oma kõha vastu Alpide õhku hingamas.

3.1.2.7. $T_{kui} \sim T_{nii}$ et. Erandlikult on selline kahe põimlause-transformatsiooni võimalus mõningate lähtelauseste puhul, milles *des*-konstruktsioonil on struktuur N_{gen} {*nähes*, *kuuldes*}, näit.

(92) Üks ja teine hakkas *Hugo kuuldes* poetama märkusi... (Tooming, 206.)

T_{kui} : Üks ja teine hakkas poetama märkusi, *kui* Hugo *kuulis*.

T_{nii} et: Üks ja teine hakkas poetama märkusi, *nii et* Hugo *kuulis*.

(93) Nüüd kordus see, ...toimus köstri toas ja *kõigi sopranite, altide, tenorite ning basside nähes*. (Hint, III 106.)

T_{kui} : Nüüd kordus see, ... toimus köstri toas ja *kui* kõik sopranid, aldid, tenorid ning bassid *nägid*.

T_{nii} et: Nüüd kordus see, ... toimus köstri toas ja *nii et* kõik sopranid, aldid, tenorid ning bassid *nägid*.

Enamasti kuuluvad sellise struktuuriga *des*-konstruktsioonid siiski ühetransformilisse, s. t. kas T_{kui} - või T_{nii} et-rühma, vrd. näit.

(94) ...nüüd *Riti nähes* oli hilja seda kleidi alla peita... (Hint, III 233.)
[→...nüüd, *kui* Riti *nägi*, oli hilja seda kleidi alla peita...]

(95) Seal elas Michelangelo ainus armastus Vittoria Colonna, keda mees pettis *kogu Napoli kuuldes ja nähes*... (Panso, 70.)

[→...keda mees pettis, *nii et* kogu Napoli *kuulis ja nägi*.]

3.1.3. Nominalisatsioonid

des-konstruktsiooniga lause samatähenduslikuks ümberkujunduseks võib olla deverbaalnoomeni konstruktsiooniga lause, milles deverbaalnoomen on adessiivis, translatiivis, komitatiivis või partitiivis kaassõnaga *pärast* (tähistame $T_{N\ ad}$, $T_{N\ transl}$, $T_{N\ kom}$, $T_{N\ pp}$). Kõik *des*-konstruktsiooniga laused ei ole nominaliseeritavad, näit.

- (96) Mööda kihutavad rohkeas-sinised kevadised lained, *kandes suure mere poole valget, puhkevat, pahisevat harja*... (Smuul, K118.)

Vrd. siin T_N mitmesuguseid võimalusi:

- * ...valge, puhkeva, pahiseva harja (*kandmisel, kandmiseks, kandmisega*) suure mere poole.

Tavaliselt on deverbaalnoomeni konstruktsiooniga lause liitlause-transformi (või -transformide) kõrval paralleelseks ümberkujundusvõimaluseks, näit.

- (97) *Võrdlusjooni tõmmates* leiab arvustaja... (Möldre, 245.)

T_{ja} : Arvustaja *tõmbab* võrdlusjooni ja leiab...

T_{kui} : *Kui* arvustaja *tõmbab* võrdlusjooni, ta leiab...

$T_{N\ ad}$: Võrdlusjoonte *tõmbamisel* leiab arvustaja...

Vahel aga on ta tähenduselt kaugele jäävate liitlauseümberkujundustega võrreldes lähtelausele hoopiski lähedasema tähendusega vaste, näit.

- (98) *Kirjutist lõpetades* jääb üle soovida, et iga keeletarvitaja heidaks aegajalt pilgu F. J. Wiedemanni sõnaraamatusse. (Kk, 68.)

$T_{N\ ad}$: Kirjutise *lõpetamisel* jääb üle soovida...

Vrd. T_{kui} *: *Kui* kirjutist lõpetatakse, jääb üle soovida...

T_{ja} *: Kirjutist *lõpetatakse* ja jääb üle soovida...

Tekkis küsimus, kas *des*-konstruktsiooni nominaliseeritavus või mittenominaliseeritavus on seoses konstruktsiooni erinevate tähendustega ja kas seda transformatsiooni saab kasutada liitlause-transformidest lähtuva klassifikatsiooni täpsustamiseks. Lähtelause kontrollimisel selgus, et osal juhtudel rühmades T_{kui} , $T_{kui\ kond}$ ja $T_{ja} \sim T_{kui}$ on võimalik $T_{N\ ad}$, rühmades $T_{kui} \sim T_{kui\ e}$ ja $T_{kui\ e} \sim T_{N\ pp}$, rühm $T_{et\ da}$ annab nominalisatsiooni $T_{N\ transl}$ ja rühmad T_{ja} ning $T_{ja}^* \sim T_{kusj}^*$ annavad $T_{N\ kom}$. Ulejäänud rühmades ei ole nominalisatsioon võimalik. T_{kui} -rühmas esitatud näitelausestest (vt. lk. 96 jj.) on nominaliseeritavad järgmised:

$T_{N\ ad}$ (1): Olümpiakülaliste *saabumisel* tehti siin-seal veel viimaseid pintsli-tõmbeid.

$T_{N\ ad}$ (2): Poliitikast *rääkimisel* kasutavad nad peaaegu alati ebaametlikke allikaid.

$T_{N\ ad}$ (3): Küllap midagi taolist pidi olema Heinegi kujutluspildis «Saksa-maa» *kirjutamisel*.

$T_{N\ ad}$ (4): Neid mõtteid võib praegugi aluseks võtta laensõnade küsimuste *kaalumisel*.

$T_{N\ ad}$ (5): Kümne aasta eest avastati Kamtšatka 1952. aasta 4. novembri maa-väriseamise seismogrammide *uurimisel* nn. Maa omakõikumise nähtus.

Nominalisatsiooni mittevõimaldavate *des*-konstruktsioonidega lausete näited rühmast T_{kui} on (6) ja (7), vrd. näit.

$T_{N\ ad}^*$ (6): Ta mõtles selle üle kaua õhtul Kalmuga kõrvuti oma maja trepil *istumisel*.

$T_{N\ ad}^*$ (7): Asemel veidi kauem kui harilikult une *ootamisel* oli mitmetaolist rahutust sepa südamesse kippunud.

$T_{kui\ kond}$ -rühmas esitatud näitelauseste puhul (vt. lk. 100) on nominalisatsioon võimalik:

$T_{N\ ad}$ (24): Päikese asukohast *vaatamisel* saaksime aga Maa ja Kuu liikumisest teistsuguse pildi.

$T_{N\ ad}$ (25): ... kui neid oleks nähtudki, poleks rannast nende pihta *sihtimisel* püssikuuliga tabamine olnud enam päris kindel.

$T_{kui} \sim T_{kui\ e}$ - ja $T_{kui\ e}$ -rühmas annavad mõningad laused nominalisatsiooni $T_{N\ pp}$ näit.

$T_{N\ pp}$ (12): *Pärast* Harri ja Väino juurest *lahkumist* jäin karavanist maha.

$T_{N\ pp}$ (13): *Pärast* mitmesuguste raamatute ja ajakirjade *ostmist* läks ta koju.

Üksikjuhtudel võib $T_{kui} \sim T_{kui\ e}$ -rühmas nominalisatsioonina esineda ka $T_{N\ ad}$:

$T_{N\ ad}$ (10): Mõtetega nii kaugele *jõudmisel* tundis ta piinlikkust.

$T_{et\ da}$ -rühma näited (vt. lk. 102) nominaliseeruvad järgmiselt:

$T_{N\ transl}$ (37): Nähtavasti kartsid nad elamispinna normeerimist ning tahtsid selle *ennetamiseks* valida üürilised oma maitse järgi.

$T_{N\ transl}$ (38): Usinasti luges ta ilmuvat perioodikat enese kursis *hoidmiseks* jooksvate sündmustega.

T_{ja} -rühma näitelausestest on *des*-konstruktsioon nominaliseeritav ainult (55) ja (56) puhul (vt. lk. 105):

$T_{N\ kom}$ (55): Tutvuste *kasutamise*ga muretses isa nooremale tütrele kõha linna suuremasse riideärisse.

$T_{N\ kom}$ (56): Sõbraliku *naeratuse*ga ütleb ta järgmised pedagoogilised sõnad.

Mitmetransformilistest lähtelausetest T_N saamise võimalus on $T_{ja} \sim T_{kui}$ puhul ilmses seoses T_{kui} -rühma nominaliseeritavusega, vrd. näit. transformidega $T_{N\ ad}$ (1)–(6) lausete (70) ja (71) (vt. lk. 108) transforme:

$T_{N\ ad}$ (70): Kõdunenud aluselt puruks kukkumisel paljastas jumal oma sisemuse.
 $T_{N\ ad}$ (71): Sellele tuginemisel võimegi öelda...

Nominaliseerimisvõimalust $T_{ja}^* \sim T_{kusi}^*$ -rühmas seob analoogia T_{ja} -rühmaga, sest mõlemas rühmas on võimalik $T_{N\ kom}$. $T_{ja}^* \sim T_{kusi}^*$ -rühma näidetest on $T_{N\ kom}$ võimalik lausete (78), (79) ja (80) puhul (vt. lk. 109):

$T_{N\ kom}$ (78): «Ma ütlen ka!» vastas teine heleda piiksumisega.

$T_{N\ kom}$ (79): Kui papa aga teda, Paulat, oma põlele võttis, siis laulis papa tasase mõminaga.

$T_{N\ kom}$ (80): Ta sõidab mööda laatu, raiskab päevi kõrtsitoas lärmamisega.

Äratab tähelepanu, et $T_{N\ kom}$ on selles rühmas lähtelausete tähenduselt hoopis lähem kui lähtelausega üsna tinglikult kõrvutatav T_{ja}^* või T_{kusi}^* . Kuid enamikust selle rühma lähtelausetest pole $T_{N\ kom}$ võimalik, näit.

(99) Seal kõndisid jalalt jalale taarudes haned... (Smuul, J98).

$T_{N\ kom}^*$: Seal kõndisid jalalt jalale taarumisega haned...

(100) Rääkige ometi tõsistest asjadest end sirgu ajades... (SV, 6. nov. 1964, 2.)

$T_{N\ kom}^*$: Rääkige ometi tõsistest asjadest enda sirgu ajamisega...

(101) Õnneks polnud see koosupapa Võik, kes tasast sõitu tehes lähenes... (Hint, III 234.)

$T_{N\ kom}^*$: Õnneks polnud see koosupapa Võik, kes tasase sõidu tegemisega lähenes.

Järelikult ei saa suhteliselt kaugel tähendusega liitlauseümberkujundusi andvate lähtelausete puhul T_N võimalikkust tunnusena arvestada.

T_N võimalikkus on tõepoolest seotud ainult teatavaid liitlausetransforme andvate lähtelausetelega. Seejuures võib deverbaalnoomeni ühise käände põhjal pidada omavahel lähedasteks rühmi T_{kui} ja $T_{ja} \sim T_{kui}$, samuti T_{ja} ning $T_{ja}^* \sim T_{kusi}^*$. T_N võimalikkus või võimatus ühe rühma piires aga ei erista intuiitiivselt tajutavaid tähenduse erinevusi (vrd. näit. lauseid (1)–(6) ja (7)–(9)). Pealegi selgus materjali analüüsimisel, et *misel*-, *miseks*- ja *misega*-konstruktsiooni sisestruktuurilised võimalused on *des*-konstruktsiooni omadega võrreldes palju piiratumad, mistõttu *des*-konstruktsiooni nominaliseeritavus sõltub suuresti tema VM struktuurist. Näiteks ei allu nominalisatsioonile *olema*-verbist ja predikatiivist koosnev *des*-konstruktsioon:

(102) *Olles õpetaja, töötas ta kahes koolis.*

$T_{N\text{ ad}}^*$: *Õpetaja olemisel töötas ta kahes koolis.*

Muud struktuuritegurid takistavad nominaliseerimist näiteks järgmistes T_{kui} -rühma lausetes:

(103) *Aga Leidat ta küll ei näe, mõtles sepp... end pesema hakates.*
(Raud, 61.)

T_N^* : ... mõtles sepp enda pesema hakkamisel.

(104) *Aidates sanitaril Kalmu ära kanda ... mõtles Veski, et kes küll teda kord nõnda kandma peaks?* (Kuusberg, K143.)

T_N^* : Sanitaril Kalmu ära kanda aitamisel mõtles Veski...

(105) *Praegu, kuulates Ingli sugugi mitte konkreetset süüdistust Mihkel Saare vastu, mõtlesin, et ... pole vaja mingit võltshaledust* (Smuul, K67.)

T_N^* : Praegu, Ingli sugugi mitte konkreetse süüdistuse kuulamisel Mihkel Saare vastu, mõtlesin, et...

(106) *Kuid Anni, nähes, et Joonas ennast minokule sättis, heitis mehele põlgust täis pilgu ...* (Hint, III 105.)

T_N^* : Kuid nägemisel, et Joonas ennast minokule sättis, heitis Anni mehele põlgust täis pilgu...

Küsimuse usaldusväärseks lahendamiseks tuleks ammendavalt selgitada *des*-konstruktsiooni nominaliseeritavuse grammatiliseksikaalsed tingimused, mis aga ei mahu käesoleva töö raamidesse, vaid peaksid kuuluma ühe osana eesti keele verbifraasi nominaliseerumise üldisesse teemasse.

3.1.4. Kokkuvõte

Liitlausetransformatsioonil jagunesid *des*-konstruktsiooniga lähtelaused transformidele tunnuslike siduvate sõnade ja nende kombinatsioonide põhjal järgmiseks 15 rühmaks.

1. T_{kui} , $T_{kui} \sim T_{kui} e$, $T_{kui} da$, $T_{kui} kond$.
2. T_{et} , $T_{et} \sim T_{et} e$, $T_{et} da$.
3. T_{kuigi} .
4. T_{kusj} .
5. T_{ja} , $T_{ja} \sim T_{ja} e$.
6. $T_{ja}^* \sim T_{kusj}^*$.
7. $T_{nii} et$.
8. T_{nagu} .
6. $T_{ja}^* \sim T_{kusj}^*$.
10. $T_{ja} \sim T_{kui}$, $T_{ja} \sim T_{kui} e$.
11. $T_{ja} \sim T_{et}$.
12. $T_{ja} \sim T_{kusj}$.
13. $T_{ja} \sim T_{nagu} kond$.

14. $T_{kuid} \sim T_{kuigi}$.

15. $T_{kui} \sim T_{nii\ et}$.

Lähtelausega samatähenduslikuks võis pidada 1.—3. ja osalt 4. rühma transforme. *des*-konstruktsiooni kui seostumisviisi tähendus neis rühmades ühtib *kui-*, *et-* ja *kuigi*-konjunktsioonilise, mõnedel juhtudel ka *kusjuures*-osalausesose tähendusega. Iseseisev tähendus sellistel *des*-konstruktsioonidel järelikult puudub, nad on oma transformosalausetete süntaktilised variandid.

Lähtelause ja transformi tähendus ei kattu rühmades 5—9 ja osal juhtudel *kusjuures*-rühmas. Nendesse rühmadesse kuuluvail *des*-konstruktsioonidel on seostumisviisina iseseisev, mis tahes osalausesosest erinev tähendus. Iseseisva tähendusega konstruktsioonidele on tüüpiline nende tähenduslik lähedus rindlauselisele seosele (T_{ja} , T_{kuid}). Rühmad $T_{nii\ et}$ ja T_{nagu} sisaldavad vaid mõningaid stereotüüpse struktuuriga sõltumatuid *des*-konstruktsioone (N_{gen} {*kuuldes*, *nähes*}, N_{gen} *arvates*).

10.—15. rühma moodustavad kahe- ja kolmetransformilise *des*-konstruktsiooniga laused. Ka nendesse rühmadesse kuuluvate *des*-konstruktsioonide tähendust tuleks pidada iseseisvaks, sest identselt ei asenda neid ju ükski nende liitlausestransform. Kuid 4.—9. rühma iseseisva tähendusega konstruktsioonidest eristab neid nende tähenduse diferentseerumise madalam aste, mistõttu nad detailsemad diferentseeringuid pakkaval liitlausestasandil võimaldavadki mitut erinevat tõlgitsust. Nimetame selliseid *des*-konstruktsioone kompleks tähendusega konstruktsioonideks.

Võime niisiis eristada iseseisva tähenduseta, iseseisva tähendusega ja kompleks tähendusega *des*-konstruktsioone.

Nominalisatsioonile allus saadud 15 rühmast 6, kusjuures *des*-konstruktsioon ei olnud nominaliseeritav kaugeltki kõigis nende rühmade lähtelauseis. Nominalisatsioone andsid järgmised rühmad:

$$\left. \begin{array}{l} T_{kui} \\ T_{kui\ kond} \\ T_{ja} \sim T_{kui} \end{array} \right\} \rightarrow T_{N\ ad}, T_{N\ pp} \text{ (vt. näit. laused (5), (12), (25) ja (71)).}$$

$T_{et\ da} \rightarrow T_{N\ transl}$ (vt. näit. laused (37) ja (38)).

$$\left. \begin{array}{l} T_{ja} \\ T_{ja}^* \sim T_{kusi}^* \end{array} \right\} \rightarrow T_{N\ kom} \text{ (vt. näit. laused (56) ja (78)).}$$

Nominalisatsiooni võimalikkus või mittevõimalikkus nende rühmade piirides ei erista erinevaid tähendusnüansse, vaid sõltub konstruktsiooni VM struktuurist.

Osa *des*-lauseid võimaldas ajavormilt kahesuguseid, s. t. niisuguseid samaaegsust kui ka eelaegsust väljendavaid transforme.

Sellised juhud kuuluvad alarühmadesse $T_{kui} \sim T_{kui e}$, $T_{et} \sim T_{et e}$, $T_{ja} \sim T_{ja e}$ ning vastavasse kombinatsioonrühmadesse (näit. $T_{ja} \sim T_{kui} \sim T_{kui e}$). Nendes lausetes on *des*-konstruktsioon transformatsioonivahekorras *nud*-konstruktsiooniga — see on piirkond, kus *des*-konstruktsioon ja *nud*-konstruktsioon tähenduselt kattuvad. Osas $T_{kui da}$ -rühma kuuluvais lähtelauseis on *des*-konstruktsioon transformatsioonivahekorras *tuna*-konstruktsiooniga.

$K_{olles nud}$ sisaldavad lähtelauseid annavad liitlausestransformatsioonil verbivormilt eelaegse verbiga osalause, olles seega transformatsioonivahekorras *nud*-konstruktsiooniga. Üksikjuhtudel on võimalik $K_{olles nud}$ tähenduslik samaväärsus nii *nud*- kui ka *des*-konstruktsiooniga ja muidugi vastavate liitlausestransformidega.

3.2. *mata*-konstruktsioon

mata-konstruktsiooniga lähtelauseid annavad liitlausestransformidena samuti nii põim- kui ka rindlauseid. Konjunktsioonide järgi jagunevad transformid *kui*-, *sest*~*et*-, *ilma et*, *kuigi*-, ja ning *kuid*-transformideks. *mata*-konstruktsioonil on eitav tähendus, mistõttu talle liitlausestransformides vastab eitavavormilise verbiga osalause. Erandiks on *ilma et* -kõrvallauseid, milles verb on tingiva kõneviisi jaatavas vormis. Eitava tähenduse annab siin osalausele ühendsidesõna komponent *ilma*. Transformirühmade sümbolites tähistab eitavat verbivormi sidesõnaindeksile lisatud *neg*, näit. $T_{kui neg}$, $T_{ja neg}$, aga $T_{ilma et}$.

Samuti nagu *des*-konstruktsiooni puhul vastab ka osale *mata*-lähtelausele mitte üks, vaid kaks erinevasoeselist liitlausestransformi. Mõnedel juhtudel on võimalikud deverbaalnoomenilised transformid.

3.2.1. Ühe liitlausestransformiga juhud

3.2.1.1. *kui*-transformid on *mata*-konstruktsiooniga lähtelausele puhul vähese arvuline rühm. Alarühmadena esinevad siin kindlas kõneviisis verbivormiga $T_{kui neg}$ ja tingivakõneviisiline $T_{kui kond neg}$.

$T_{kui neg}$

- (1) Teoseid endid üksikasjaliselt analüüsimata on raske otsustada, kui kaugele sellel teel konkreetsetes näidendites on mindud. (Utt, 95.)
[→ *Kui* teoseid endid üksikasjaliselt ei analüüsita...]
- (2) Saavutada aga rahuldavaid tulemusi kaasaegses rahvatantsus ilma treeningüsteemi ja teisi koreograafia põhialuseid tundmata, pole enam ammu võimalik. (SV, 20. nov. 1964, 5.)
[→ Saavutada aga rahuldavaid tulemusi kaasaegses rahvatantsus pole enam ammu võimalik, *kui ei tunta* treeningüsteemi ega teisi koreograafia põhialuseid.]

T_{kui} kond neg

- (3) Siinsamas väikeses üürtoakeses otse käeulatuses magas ... Liina tütar, keda ta ilma püssi näitamata poleks hallparuni käest saanud ära tuua. (Hint, III 269.)

[→ ...keda ta, kui ta püssi poleks näidanud, poleks hallparuni käest saanud ära tuua.]

kui-rühma transformid on tähenduselt lähtelausega samased, kuid stiililiselt sageli kohmakamad (vt. lause (3)).

3.2.1.2. *et*- ja *sest*-transformid (T_{et} neg).

- (4) ...oskamata õigesti kasutada oma alles väikesemahulist hingamisaparaati, hakivad nad kõik fraasid ühteviisi marsirütmiliseks... (SV, 18. det. 1964, 7.)

[→ ...*et* nad *ei oska* õigesti kasutada oma alles väikesemahulist hingamisaparaati...]

- (5) Oli selge, et nooruk püüdis ennast ületada, ning tundmata mõõdukust, pakkuski üle. (Hololey, 35.)

[→ ...ning *et* ta *ei tundnud* mõõdukust...]

- (6) Ja saamata vastust, ohkas ainult. (Promet, 27.)

[→ Ja *et* ta *ei saanud* vastust...]

- (7) Ta luges neid lehekülgi «Anna Kareninast», kus Anna, leidmata teist lahendust, heidab end rongi alla (Smuul, K201.)

[→ ...kus Anna heidab end rongi alla, *sest* ta *ei leia* teist lahendust.]

- (8) Ja kirjutaja Letter, julgemata ilma kõrgeaususe käsuta istuda, pani laua kohale küürutades kõik hoolsasti kirja. (Hint, III 177.)

[→ Ja kirjutaja Letter pani laua kohale küürutades kõik hoolsasti kirja, *sest* ta *ei julgenud* ilma kõrgeaususe käsuta istuda.]

T_{et} neg-rühmas on transformid oma lähtelauseetega tähenduselt identsed.

3.2.1.3. *ilma et*-transformid moodustavad *mata*-konstruktsiooni puhul liitlausevastete valdava osa.

- (9) Sõnasõnalist täpsust taotlemata püüan järgnevalt kõige üldisemates joontes edasi anda, millest jutustas Iwaszkiewicz. (Utt, 140.)

[→ *Ilma et taotleksin* sõnasõnalist täpsust...]

- (10) Sealt viisime ta haiglasse, kus ta teadvusele tulemata kahe nädala pärast suri. (Möldre, 268.)

[→ ...kus ta, *ilma et oleks* teadvusele tulnud, kahe nädala pärast suri.]

- (11) Mõistmata, milleks seda vaja, asetab Peeda redeli tagasi masina najale ja Juuli hakkas alla tulema. (Raud, 45.)

[→ *Ilma et* ta *oleks mõistnud*, milleks seda vaja...]

- (12) Ja maailmameister, *pöörmata vähimatki tähelepanu «kahtlasele» stardinumbrile* (13), tõendas veel kord, et tal pole kiirlaskumises vastast. (Kask, 46.)
 [→ Ja maailmameister, *ilma et oleks pööranud vähimatki tähelepanu «kahtlasele» stardinumbrile* (13) ...]
- (13) Sõidan järele, otsustas ta *paanikasse sattumata*. (Kuusberg, K174.)
 [→ ...otsustas ta, *ilma et oleks sattunud paanikasse*.]

Peale selliste, lähtelausega tähenduselt identsete transformide on aga $T_{ilma\ et}$ -rühmas lauseid, mille liitlausestransformil on siiski erinev tähendusnüans, näit.

- (14) ... luges ta lunastust töötavat lauset ja asus *kellegi nägemata* otsemaid Mats Mõtliku kallale. (Hint, III 123.)
 [→ ... ja asus, *ilma et keegi oleks näinud*, otsemaid Mats Mõtliku kallale.]
- (15) *Kära tekitamata* ronisid nad narile ja heitsid pikali. (Kuusberg, K81.)
 [→ *Ilma et nad oleksid kära tekitanud* ...]
- (16) Mall nuuksus kogu aeg, *võtmata rätti silmadelt* ... (Tooming, 239.)
 [→ ... *ilma et oleks võtnud rätti silmadelt*.]

3.2.1.4. *kuigi*-transformid ($T_{kuigi\ neg}$).

- (17) *Jõudmata veel oma uude ülesandesse õieti süveneda*, oli talle ometi kohe selge, et siin tuleb kõik võimed ja oskused mängu panna.
 [→ *Kuigi ta ei jõudnud* veel oma uude ülesandesse õieti süveneda ...]

kuigi-transformid on oma lähtelausega tähenduselt samased.

3.2.1.5. *ja~ega*-transformid ($T_{ja\ neg}$). *mata*-konstruktsiooni puhul on selles transformirühmas sidesõnaks *ega*, kui konstruktsioon asetseb põhilause järel.

- (18) Kuid *internaati jäämata* tuli Ervin õhtul tagasi. (Smul, K90.)
 [→ Kuid Ervin *ei jäänud* internaati ja tuli õhtul tagasi.]
- (19) *Kaotuse kibedust tundmata* juhtis Jahn-Nutt ülekaalukalt FIS-i edetabelit. (Kask, 42.)
 [→ Jahn-Nutt *ei tundnud* kaotuse kibedust ja juhtis ülekaalukalt FIS-i edetabelit.]
- (20) Ta tukkus hobusel nagu tugitoolis, *heitmata pilku endast kaugemale*. (Meri, 253.)
 [→ ... *ega heitnud* pilku endast kaugemale.]
- (21) Ning tundus, et baleriin on kogu aeg kuidagi kammitsais, *suutmata end «lahti tantsida»*. (SV, 2. okt. 1964, 6.)
 [→ ... *ega suuda* end «lahti tantsida».]
- (22) Selle nimel elasid nad äärmiselt rasketes tingimustes, *saamata teinekord kuude kaupa korralikku ulualust ja toitu* ... (Rt, 7.)
 [→ ... *ega saanud* teinekord kuude kaupa korralikku ulualust ja toitu.]

Tähenduselt on selle rühma transformid lähtelausele lähedased, kuid mitte identsed.

3.2.1.6. *kuid*-transformid ($T_{kuid\ neg}$).

(23) Hea valitseja laseb oma vastaseid sulgeda vanglatesse ..., suutmata ometi piiri panna «kiidulaulude» levikule. (Siimisker, 66.)

[→ ... *kuid ei suuda* ometi piiri panna «kiidulaulude» levikule.]

(24) Kuigi päike juba ammu loojas, hõõgus taevas ikka veel tuliselt veretavas lõomas, mis kumas kaarest kaarde, *ulatomata ainult otse keset taevast* ... (Raud, 22.)

[→ ... *kuid ei ulatanud* ainult otse keset taevast.]

Ka *kuid*-transformid ei ole tähenduselt lähtelausetega identsed.

3.2.2. Mitme liitlausettransformiga juhud

mata-konstruktsiooniga lähtelaused, mille puhul on võimalik kahe- või kolmesugune liitlausettransform, jagunevad rühmadeks $T_{ja\ neg} \sim T_{et\ neg}$, $T_{ja\ neg} \sim T_{ilma\ et}$, $T_{kuid\ neg} \sim T_{kuigi\ neg}$.

3.2.2.1. $T_{ja\ neg} \sim T_{et\ neg}$

(25) ... *julgemata ärkvel olla, julgemata uinuda*, lebas ta hommikuni Anette kõrval mingis poolunes. (Hint, III 117.)

$T_{ja\ neg}$: Ta *ei julgenud* ärkvel olla, *ei julgenud* uinuda, ja lebas hommikuni Anette kõrval mingis poolunes.

$T_{et\ neg}$: Et ta *ei julgenud* ärkvel olla, *ei julgenud* uinuda ...

(26) *Meie lähenemist märkamata* sõid põdrad oja kaldal rahulikult edasi. (EKG II, 1948, 86.)

$T_{ja\ neg}$: Põdrad *ei märganud* meie lähenemist ja sõid oja kaldal rahulikult edasi.

$T_{et\ neg}$: Et põdrad *ei märganud* meie lähenemist, sõid nad oja kaldal rahulikult edasi.

3.2.2.2. $T_{ja\ neg} \sim T_{ilma\ et}$

(27) *Pikemalt aru pidamata*, sealsamas klaveri nurgal, panin ma paberile järgmised mõtted ... (Möldre, 325.)

$T_{ja\ neg}$: Ma *ei pidanud* pikemalt aru ja sealsamas klaveri nurgal panin paberile järgmised mõtted.

$T_{ilma\ et}$: Ilma et ma *pikemalt aru oleksin pidanud*, panin sealsamas klaveri nurgal paberile järgmised mõtted.

(28) *Ühtegi sõna rohkem lausumata* sammus polgukomandör edasi selles suunas, kuhu oli kadunud seitsmes roodki. (Kuusberg, K253.)

$T_{ja\ neg}$: Polgukomandör *ei lausunud* ühtegi sõna rohkem ja sammus edasi selles suunas ...

$T_{ilma\ et}$: *Ilma et ta oleks lausunud ühtegi sõna rohkem, sammus polgukomandör edasi selles suunas...*

(29) «Lintraktor,» vastab Saša, *pilku jõelt tõstmata*. (Meri, 105.)

$T_{ja\ neg}$: ... vastab Saša *ega tõsta* jõelt pilku.

$T_{ilma\ ei}$: ... vastab Saša, *ilma et tõstaks* jõelt pilku.

(30) ... ta on naine, kes ... hõljub justkui õhus, *midagi mõtlemata, midagi taipamata*. (Möldre, 329.)

$T_{ja\ neg}$: ... ta on naine, kes ... hõljub justkui õhus *ega mõtle* midagi, *taipa* midagi.

$T_{ilma\ ei}$: ... ta on naine, kes ... hõljub justkui õhus, *ilma et* midagi *mõtleks*, midagi *taipaks*.

Kahetransformiliste *mata*-lähtelausete hulgas on see rühm kõige arvukam.

3.2.2.3. $T_{kuid\ neg} \sim T_{kuigi\ neg}$.

(31) *Mitte hetkekski alahindamata dramaturgia määratud tähtsust teatrietenduse sünnis*, tahaksin siiski rõhutada seda suurt osa, mida etenduse jõus ja menus mängib näitleja-isiksus. (SV, 20. nov. 1964, 2.)

$T_{kuid\ neg}$: *Ma ei alahinda* hetkekski dramaturgia määratud tähtsust teatrietenduse sünnis, *kuid* tahaksin siiski rõhutada seda suurt osa...

$T_{kuigi\ neg}$: *Kuigi* *ma ei alahinda* hetkekski dramaturgia määratud tähtsust teatrietenduse sünnis, tahaksin siiski rõhutada seda suurt osa...

(32) *Artymowska mõne must-valge või värvilise monotüüpia hoolikat teostust ja dekoratiivsustki eitamata* on neis ometi raske aimata midagi rohkemat peale osava tehnilise näpuharjutuse. (Utt, 66.)

$T_{kuid\ neg}$: *Ei eita* Artymowska mõne must-valge või värvilise monotüüpia hoolikat teostust ja dekoratiivsustki, *kuid* ometi on neis raske aimata midagi rohkemat...

$T_{kuigi\ neg}$: *Kuigi ei eita* Artymowska mõne must-valge või värvilise monotüüpia hoolikat teostust ja dekoratiivsustki, on neis ometi raske aimata midagi rohkemat...

3.2.3. Liitlausetransforme ei andnud automatiseerunud *mata*-konstruktsioonid {*hoolimata, rääkimata*} N_{el} ja {*vaatamata*} N_{att} :

(33) *Elavast liiklusest hoolimata* on ta tasakaalukas, kodune. (Utt, 39.)

$T_{ilma\ et}^*$: *Ilma et* hoolitaks elavast liiklusest, on ta tasakaalukas, kodune.

(34) Tänapäeva inimesel on palju... vaja peast teada, *telefoninumbritest või naise sukanumbri*st rääkimata. (SV, 4. dets. 1964, 4.)

$T_{ilma\ et}^*$: Tänapäeva inimesel on palju... vaja peast teada, *ilma et räägitaks* telefoninumbritest või naise sukanumbri

(35) *Vaatamata selle teooria lihtsusele ja selgusele* jäid paljud pärilikkusnähtused seletamatuks. (EL 1965, 90.)

$T_{ilma\ et}^*$: *Ilma et vaadataks* selle teooria lihtsusele ja selgusele, jäid paljud pärilikkusnähtused seletamatuks.

Nagu ilmnes ka juba III ptk. lihtlausetransformatsioonide puhul (vt. lk. 75), on *mata*-vorm nendes konstruktsioonides täielikult kaotanud verbi iseloomu ja omandanud kaassõna funktsioonid.

3.2.4. Nominalisatsioon

mata-konstruktsiooni puhul tuleb arvesse nominaliseerimisvõimalus (*ilma*) + abessiivis deverbaalnoomeni konstruktsioon ($T_{N\ ab}$). Selline transformatsioon on võimalik paralleelselt lihtlausetransformatsiooniga (või -transformatsioonidega) rühmades $T_{kui\ neg}$, $T_{kui\ kond\ neg}$, $T_{ilma\ et}$ ja $T_{ja\ neg} \sim T_{ilma\ et}$, kuid nominaliseerub ainult osa nende rühmade lähtelausestest.

kui-rühmas on $T_{N\ ab}$ võimalik kõigist toodud näitelausestest:

$T_{N\ ab}$ (1): (*Ilma*) teoste endi üksikasjalise *analüüsita* on raske otsustada...

$T_{N\ ab}$ (2): Saavutada aga rahuldavaid tulemusi kaasaegses rahvatantsus (*ilma*) treeningusüsteemi ja teiste koreograafia põhialuste *tundmiseta* pole enam ainu võimalik.

$T_{N\ ab}$ (3): ...keda ta (*ilma*) püssi *näitamiseta* poleks hallparuni käest saanud ära tuua.

$T_{ilma\ et}$ -rühmas on paralleelne $T_{N\ ab}$ võimalik järgmistel näitelausestel:

$T_{N\ ab}$ (9): (*Ilma*) sõnasõnalise täpsuse *taotlemiseta* püüan järgnevalt kõige üldisemates joontes edasi anda, millest jutustas Iwaszkiewicz.

$T_{N\ ab}$ (13): Sõidan järele, otsustas ta (*ilma*) paanikasse *sattumiseta*.

Kahe transformiga lähtelausestest on $T_{N\ ab}$ võimalik mõnedel $T_{ja\ neg} \sim T_{ilma\ et}$ -rühma kuuluvatel juhtudel. Toodud näitelausestest on selline (27):

$T_{N\ ab}$ (27): (*Ilma*) pikema *arupidamiseta*, sealsamas klaverinurgal, panin ma paberile järgmised mõtted.

Analoogilisi transformatsioonivõimalusi pakub ka näiteks järgmine lause:

(36) ...*ilma pikemalt ette või taha mõtlemata* hakkas jässakas ühe silmaga mees ennast läbi rahvamurru müüride poole suruma. (Hint, III 208.)

$T_{ja\ neg}$: Jässakas ühe silmaga mees *ei mõtelnud* pikemalt ette ega taha ja hakkas ennast läbi rahvamurru müüride poole suruma.

$T_{ilma\ et}$: *Ilma et* ta pikemalt ette või taha *oleks mõtelnud*, hakkas jässakas ühe silmaga mees ennast läbi rahvamurru müüride poole suruma.

$T_{N\ ab}$: (*Ilma*) pikema ette või taha *mõtlemiseta* hakkas jässakas ühe silmaga mees ennast läbi rahvamurru müüride poole suruma.

Nii on siis ka *mata*-konstruktsiooni puhul nominalisatsioonivõimalus seotud ainult teatavate transformirühmadega, kusjuures ilmneb paralleelsus *des*-konstruktsiooni T_N -võimalustega: nominalisatsioonile reageerivad negatiivselt mõlema konstruktsiooni *et*-, *kuigi*- ja *kuid*-transformide rühmad, nominalisatsioonivõimalus on olemas mõlema konstruktsiooni *kui*-transformide rühmas. Mis puutub aga võimalusse kasutada nominalisatsiooni tähenduse eristamiseks ühe rühma (näit. $T_{ilma\ et}$) piirides, siis kehtib abessiivis deverbaalnoomeni kohta sama, mis on öeldud eespool adessiivi ja komitatiivi puhul: *mata*-konstruktsiooni nominaliseeritavus sõltub *mata*-vormis verbi leksikaalsetest omadustest ja konstruktsiooni VM struktuurist. Vrd. näit. lausetega (9) ja (13), millest $T_{N\ ab}$ on võimalik, järgmisi $T_{ilma\ et}$ -rühma lauseid:

(37) ...aga samas andis kümme krooni *silma pilgutamata* välja. (Möldre, 211.)

$T_{N\ ab}^*$: ...aga samas andis kümme krooni (*ilma*) *silma pilgutamiseta* välja.

(38) ...ja asus minekule, *pöörmata meile tähelepanu*. (Meri, 155.)

$T_{N\ ab}^*$: ...ja asus minekule (*ilma*) meile tähelepanu *pööramiseta*.

(39) *Üritamata etenduse sisulist kvaliteeti hinnata*, viitan kriitikale... (Utt, 99.)

$T_{N\ ab}^*$: (*ilma*) etenduse sisulise kvaliteedi hindamise *üritamiseta* viitan kriitikale...

3.2.5. Kokkuvõte

mata-konstruktsiooniga lähtelaused jagunesid liitlausetransformatsioonil 9 rühmaks.

1. $T_{kui\ neg}$, $T_{kui\ kond\ neg}$.
2. $T_{et\ neg}$.
3. $T_{kuigi\ neg}$.
4. $T_{ilma\ et}$.
5. $T_{ja\ neg}$.
6. $T_{kuid\ neg}$.
7. $T_{ja\ neg} \sim T_{et\ neg}$.
8. $T_{ja\ neg} \sim T_{ilma\ et}$.
9. $T_{kuid\ neg} \sim T_{kuigi\ neg}$.

Lähtelausega samatähenduslikuks pidasime 1.—3. ja osalt 4. rühma transforme. Nendesse rühmadesse kuuluvad *mata*-konstruktsioonid on seostumisviisidena kõrvallauseste variandid. Neil puudub iseseisev tähendus.

Transformi tähendus ei ole lähtelause tähendusega identne 5., 6. ja osalt 4. rühmas, kus on tegemist *mata*-konstruktsiooni iseseisva tähendusega. 7.—9. rühm sisaldavad komplekstähendusega *mata*-konstruktsioone.

Nominalisatsioonina saab *mata*-lausetel puhul kasutada ainult T_N ab. See oli võimalik rühmades $T_{kui\ neg}$, $T_{kui\ kond\ neg}$, $T_{ilma\ et}$ ja $T_{ja\ neg} \sim T_{ilma\ et}$ ainult osal juhtudel, sõltuvalt *mata*-vormis verbi leksikaalsetest omadustest ja konstruktsiooni VM struktuurist. *mata*-konstruktsiooni nominaliseerimist võimaldavad resp. mitte-võimaldavad tingimused nõuavad eraldi uurimist.

3.3. *nud*-konstruktsioon

nud-konstruktsiooniga laused andsid liitlausetransformatsioonil *kui*-, *et*-, *kuigi*-, *ja*-, *ja*~*kui*- ning *ja*~*et*-transforme.

nud-konstruktsiooni verb märgib tavaliselt põhilause predikaat-verbiga tähistatud tegevusele eelnenud tegevust ja vastavalt sellele formuleeriti *nud*-vormi ümberkujundamise reegel liitlause-transformatsioonil (vt. III ptk., lk. 53). Sellise *nud*-konstruktsioonile spetsiifilise verbide ajalise vahekorraga transforme tähistasime sidosaindeksile e lisamisega, näit.

(1) *Supelnud ja keha kinnitanud, vaatame metsa.* (EL 1965, 79.)

$T_{kui\ e}$: *Kui oleme supelnud ja keha kinnitanud, vaatame metsa.*

des-konstruktsiooniga lausete transformeerimisel selgus, et mõned neist annavad *nud*-lausetega ühiseid liitlausetransforme. *nud*-lausete analüüs näitas, et õige on ka vastupidine: mõned lähelaused võimaldavad peale *nud*-konstruktsioonile iseloomuliku eelaegse kõrvallausega transformi ka samas ajavormis verbidega, *des*-konstruktsioonile vastavat transformi, näit.

(2) *Saanud finišis teada, et ta on paremusjärjestuses alles üheteistkümnes, istus maailmameister lumehange...* (Kask, 40.)

$T_{kui\ e}$: *Kui maailmameister oli saanud finišis teada, et..., istus ta lumehange.*

T_{kui} : *Kui maailmameister sai finišis teada, et..., istus ta lumehange.*

T_{des} : *Saadest finišis teada, et..., istus maailmameister lumehange.*

Lause (1) puhul niisugune T_{kui} ja T_{des} võimalus puudub:

T_{kui}^* : *Kui supleme ja kinnitame keha, vaatame metsa.*

T_{des}^* : *Supeldes ja keha kinnitades vaatame metsa.*

Eriolukord tekib selliste *nud*-lausete transformeerimisel, mille põhilause predikaat ise on liitajaline. Neil juhtudel ei saagi konstruktsiooni osalausevaste liitajaline verb midagi muud väljendada kui samaaegset tegevust. *nud*-konstruktsioon on sellisel juhul positsioonis, kus eelaegsuse ja samaaegsuse kontrast on neutrali-

seeritud,¹⁹ mistõttu ta ei erine oma tähenduselt *des*-konstruktsioonist. Vrd. näit.

(3) *Toonud kohale suured jalaväeüksused ning tanketid*, olid nad küla kolmest küljest sisse piiranud. (Rt, 87.)

T_{ja} : Nad olid toonud kohale suured jalaväeüksused ning tanketid ja küla kolmest küljest sisse piiranud.

T_{des} : Tuues kohale suured jalaväeüksused ning tanketid...

(4) *Saanud alguse mitukümmend aastat tagasi koolide osavõtul korraldatud metsaistutamise talgutest*, on metsapäevad kujunenud toredaks üldrahvalikuks traditsiooniks. (EL 1964, 185.)

T_{ja} : Metsapäevad on saanud alguse mitukümmend aastat tagasi koolide osavõtul korraldatud metsaistutamise talgutest ja nad on kujunenud toredaks üldrahvalikuks traditsiooniks.

T_{des} : Saades alguse mitukümmend aastat tagasi koolide osavõtul korraldatud metsaistutamise talgutest...

3.3.1. Ühe liitlausettransformiga juhud

3.3.1.1. *kui*-transformid jagunevad kaheks alarühmaks: ainult *nud*-konstruktsioonile spetsiifilisi transforme andvaks rühmaks $T_{kui e}$ ja *des*-konstruktsiooniga tähenduselt kattuvaks rühmaks $T_{kui e} \sim T_{kui}$.

$T_{kui e}$

(5) *Ajanud joonde oma akrediteerimisega seoses olnud asjad ja saanud kätte ajakirjanike passid*, pugesimo siinsamas väiksesse väledasse «Volkswagen»-tüüpi bussi... (Kask, 12.)

[→ *Kui olime ajanud joonde oma akrediteerimisega seoses olnud asjad ja saanud kätte ajakirjanike passid*...]

(6) *Kooli lõpetanud*, sõitis Olga Peterburi... (Möldre, 115.)

[→ *Kui Olga oli kooli lõpetanud*, sõitis ta Peterburi.]

(7) ...*jutustanud lühidalt oma hommikusest kõnelusest Enega*, jäi ta abiotsivalt partorgile otsa vaatama. (Tooming, 149.)

[→ *Kui ta oli jutustanud lühidalt oma hommikusest kõnelusest Enega*...]

(8) *Lausunud nõnda*, heitis ta uue pilgu Helvile... (Kuusberg, L22.)

[→ *Kui ta oli lausunud nõnda*...]

$T_{kui e} \sim T_{kui}$

(9) *Kuulnud ladujailt, et tema reisisikiri tänapäeva Moskvast on toimetaja Piiskari poolt tehtud punasekirjaks*, läks Sirge trükikotta. (SV, 25. det. 1964, 2.)

$T_{kui e}$: *Kui Sirge oli kuulnud ladujailt, et...*, läks ta trükikotta.

T_{kui} : *Kui Sirge kuulis ladujailt, et...*, läks ta trükikotta.

¹⁹ Kasutame siin Praha koolkonna fonoloogiakäsitlustes esinevat terminit (vt. näit. Н. С. Трубецкой, Основы фонологии. Москва, 1960, lk. 256 jj.). Viimasel ajal on seda tarvitatud analoogiliste nähtuste puhul ka morfoloogias (vt. И. И. Ревзин, Модели языка. Москва, 1962, lk. 76).

(10) «*Matkalt*» tagasi jõudnud, hakkas Galja kaasa aitama uutele põgenemistele. (Rt, 94.)

$T_{kui\ e}$: *Kui* Galja oli «*matkalt*» tagasi jõudnud, hakkas ta kaasa aitama uutele põgenemistele.

T_{kui} : *Kui* Galja «*matkalt*» tagasi jõudis, hakkas ta kaasa aitama uutele põgenemistele.

(11) Astunud maapinnalt esimesele lindile, läks jalakäija ühest inertsiaalsüsteemist (maapind) üle teise inertsiaalsüsteemi (lint). (Õiglane, 45.)

$T_{kui\ e}$: *Kui* jalakäija oli astunud maapinnalt esimesele lindile...

T_{kui} : *Kui* jalakäija astus maapinnalt esimesele lindile...

(12) Sõna on küll ainult õhu võnkumine, kuid korra keelelt lipsanud, alustab ta omaenda elu... (Tooming, 166.)

$T_{kui\ e}$: ...kuid *kui* ta on korra keelelt lipsanud, alustab ta omaenda elu.

T_{kui} : ...kuid *kui* ta korra keelelt lipsab, alustab ta omaenda elu.

Käesolevas rühmas vastavad *nud*-konstruktsiooniga lähtelausele samatähenduslikult olevikus ja täisminevikus resp. liht- ja enneminevikus kõrvallausestega transformid. Esitatud kolmele variantsele väljendusvõimalusele lisandub veel samatähenduslik *des*-konstruktsiooniga lause:

T_{des} (9): *Kuuldes* ladujailt, et..., läks Sirge trükikotta.

T_{des} (10): «*Matkalt*» tagasi jõudes hakkas Galja kaasa aitama uutele põgenemistele.

T_{des} (11): *Astudes* maapinnalt esimesele lindile, läks jalakäija ühest inertsiaalsüsteemist (maapind) üle teise inertsiaalsüsteemi (lint).

T_{des} (12): Sõna on küll ainult õhu võnkumine, kuid korra keelelt lipsates alustab ta omaenda elu.

kui-rühma transformid on lähtelausestega tähenduselt samased.

3.3.1.2. *et*-transformid. Selleski rühmas leidub ainult $T_{et\ e}$ võimaldavate lausete kõrval ka paralleelselt T_{et} ja $T_{et\ e}$ andvaid lauseid.

$T_{et\ e}$

(13) *Kasvanud* ise väikekoodanlikus miljões, väljendas ta oma noorusteostes kõige ilmekamalt selle miljöö sotsiaalset mannetust... (L 1965, 255.)
[→*Et* ta ise oli kasvanud väikekoodanlikus miljões...]

(14) *Kaotanud* lootuse leida eest vaba istekohta, olid viimased saabujad võtnud kaasa portatiivsed istmed... (Kask, 14.)
[→*Et* viimased saabujad olid kaotanud lootuse leida eest vaba istekohta, olid nad võtnud kaasa portatiivsed istmed.]

(15) *Neli* aastat Nõukogude armees sõdinud, võis ta nüüd palju jutustada rindeelust ja Isamaasõja kangelastest. (EKG II 1948, 92.)
[→*Et* ta oli neli aastat Nõukogude armees sõdinud...]

- (16) *Haigestunud lastehalvatusse*, ei suutnud ta liikuda... (Hololey, 25.)
 [→ *Et ta oli haigestunud lastehalvatusse...*]

$$T_{et\ e} \sim T_{et}$$

Analoogiliselt rühmaga $T_{kui\ e} \sim T_{kui}$ lisandub siingi kahele ajavormilt erinevale liitlausettransformile T_{des} .

- (17) *Elanud päevast päeva, aastast aastasse ühetoonilist elu*, olid talle küllakutsed kolleegide poolt alati teretulnud vahelduseks. (Semper, 110.)

$T_{et\ e}$: *Et ta oli elanud päevast päeva, aastast aastasse ühetoonilist elu...*

T_{er} : *Et ta elas päevast päeva, aastast aastasse ühetoonilist elu...*

T_{des} : *Elades päevast päeva, aastast aastasse ühetoonilist elu...*

Transformid on tähenduselt lähtelausetega samased.

3.3.1.3. kuigi~ehkki-t r a n s f o r m i d. Erinevalt seni analüüsitud lähtelausetest kuulub siin konjunktsioon tavaliselt juba *nud*-konstruktsiooni koosseisu. Verbi ajavormidelt erinevaid transforme need lähtelaused ei võimalda.

- (18) *Ehkki oma majapidamise kapitalistliku arengu rööbastele upitanud*, majandab Kadaka vanapaar talu ikka esiisade viisil. (Siimisker, 52.)
 [→ *Ehkki nad on oma majapidamise kapitalistliku arengu rööbastele upitanud...*]
- (19) *Andreski, ehkki elust näiliselt kõrvale tõmbunud*, on jäänud oma põhiolemuselt selleks, kes ta oli... (Siimisker, 182.)
 [→ *Andreski, ehkki ta on elust näiliselt kõrvale tõmbunud...*]
- (20) *Ehkki alles hiljuti kolmekümneks saanud*, on Jaruzelskil juba rohkem kui kümneaastane ajakirjanikustaaž. (Ütt, 16.)
 [→ *Ehkki Jaruzelski on alles hiljuti kolmekümneks saanud*, on tal juba rohkem kui kümneaastane ajakirjanikustaaž.]
- (21) *Elus küll rohkesti pisaraid näinud ja nende vastu peaaegu tuimaks muutunud*, oli ta seekord liigutatud. (Semper, 151.)
 [→ *Kuigi ta oli elus küll rohkesti pisaraid näinud ja nende vastu peaaegu tuimaks muutunud...*]

Transformid on tähenduselt lähtelausetega samased.

3.3.1.4. kusjuures-transformide rühma kuuluvad sõltumatu *nud*-konstruktsiooniga laused, milles konstruktsioon paikneb põhilause järel. Nende liitlausettransform on senisest erinev: semantiliselt korrektse liitlause saamiseks tuleb transformis korrata põhilause subjekti pronominaliseeritud kujul omastavas või alalütlevas käandes, näit.

- (22) *Mina aga nutsin, pea rinnale vajunud.* (Möldre, 58.)
 [→ *Mina aga nutsin, kusjuures pea oli mul rinnale vajunud.*]

- (23) ...ta jääb ukse lähedale seisma, *silmad kiindunud mehesse*, kes on lõpetanud peoks riietumise. (Tooming, 159.)
 [→ ta jääb ukse lähedale seisma, *kusjuures ta silmad on kiindunud mehesse...*]

Analoogiline liitlausetransform on iseloomulik ka absoluutse nominatiivi konstruktsiooniga lausetele, mis viitab käesoleva rühma sõltumatute *nud*-konstruktsioonide ja absoluutse nominatiivi tähenduse analoogiale. Nende funktsionaalset ühtsust tõendab ka distributsiooniline kriteerium: sageli esinevad sellised konstruktsioonid lauses koordineeritult, näit.

- (24) ...põrgib rühmaülem Vinnal kähiseva häälega, *müts kuklas, linaseemnekarva juuksetutt laubale kleepunud, silmad öisest pummelusest vesised ja kissis*. (Semper, 5.)
 [→ ... *kusjuures tal müts on kuklas...*]
 [→ ... *kusjuures tal linaseemnekarva juuksetutt on laubale kleepunud...*]
 [→ ... *kusjuures ta silmad on öisest pummelusest vesised ja kissis.*]

kusjuures-transformid on lähtelausetega tähenduselt samased.

3.3.1.5. ja-transfoormid. Samuti nagu *des*-konstruktsiooni puhul, ei saa selle rühma transformide tähendust ka siin lähtelausete omaga täielikult samastada. Eri juhtudel võib tähenduse läheduse aste olla erinev. Rühm jaguneb alarühmadeks T_{jae} ning $T_{ja} \sim T_{ja}$.

$$T_{jae}$$

- (25) Ülemisel koil, *sirutanud end raamatuga lambile lähemale*, istus madrus. (Smuul, K200.)
 [→ Ülemisel koil istus madrus ja oli *sirutanud* end raamatuga lambile lähemale.]
 (26) ...küsis isa, *hämmastunud tütre enesevalitsematusest*. (Semper, 130.)
 [→ ...küsis isa ja oli *hämmastunud* tütre enesevalitsematusest.]

$$T_{jae} \sim T_{ja}$$

- (27) *Liibunud tihedalt vastu maad*, roomasid mehed oma raske kandamiga märkamatult edasi... (Rt, 84—85.)

T_{jae} : Mehed *olid liibunud* tihedalt vastu maad ja roomasid...

T_{ja} : Mehed *liibusid* tihedalt vastu maad ja roomasid...

T_{des} : *Liibudes* tihedalt vastu maad, roomasid mehed...

- (28) Teine jutukaaslane, Ojaste Viidik, *rinnuli vankriredelile nõjatunud*,... näris heinakört. (Vallak, 199.)

T_{jae} : Teine jutukaaslane, Ojaste Viidik, *oli rinnuli vankriredelile nõjatunud*... ja näris heinakört.

T_{ja} : Teine jutukaaslane, Ojaste Viidik, *nõjata* rinnuli vankriredelile... ja näris heinakört.

T_{des} : Teine jutukaaslane, Ojaste Viidik, *nõjatudes* rinnuli vankriredelile, näris heinakört.

3.3.2. Kahe liitlausettransformiga juhud

nud-konstruktsiooniga kahetransformilised lähtelaused jagunevad paralleelseid *ja*-, *kui*-rühma transforme ning *ja*-, *et*-rühma transforme võimaldavateks lauseteks, kusjuures verbide ajalise vahekorra võimalused paralleelsetes transformides võivad olla erinevad. Nimelt kombineeruvad *ja*-, *kui*-rühmas $T_{ja} \sim T_{kui e}$, kuna *ja*-, *et*-rühmas on paralleelsetel transformidel verbide ajaline vahekord sama — $T_{ja e} \sim T_{et e}$.

3.3.2.1. $T_{ja} \sim T_{kui e}$. Selle rühma *nud*-lähtelausete tõlgitsemise võimalus T_{ja} tähenduses näitab ühtlasi vastava *des*-konstruktsiooniga lause transformatsioonivahekorda selle rühma lähtelausetega.

(29) *Pannud vasaku käe oma kodumaa riigilipule ja tõstnud parema töotuseks*, andis 48-aastane talispordiveteran pühaliku olümpiavande... (Kask, 19.)

T_{ja} : 48-aastane talispordiveteran *pani* vasaku käe oma kodumaa riigilipule, *tõstis* parema töotuseks *ja* andis pühaliku olümpiavande.

T_{des} : *Pannes* vasaku käe oma kodumaa riigilipule *ja* *tõstes* parema töotuseks, andis 48-aastane talispordiveteran pühaliku olümpiavande.

$T_{kui e}$: *Kui* 48-aastane talispordiveteran *oli pannud* vasaku käe oma kodumaa riigilipule *ja* *tõstnud* parema töotuseks, andis ta pühaliku olümpiavande.

(30) *Neiu... , haaranud eidel kahelt poolt kaenla alt kinni*, peaaegu tõstis ta bussi. (L 1965, 200.)

T_{ja} : *Neiu haaras* eidel kahelt poolt kaenla alt kinni *ja* peaaegu tõstis ta bussi.

T_{des} : *Neiu, haarates* eidel kahelt poolt kaenla alt kinni, peaaegu tõstis ta bussi.

$T_{kui e}$: *Neiu, kui ta oli haaranud* eidel kahelt poolt kaenla alt kinni, peaaegu tõstis ta bussi.

(31) *Pööranud vanameheliku, kühmus selja vastu tuult*, otsis ta kaua taskutes... (Smuul, K84.)

T_{ja} : *Ta pööras* vanameheliku, kühmus selja vastu tuult *ja* otsis kaua taskutes.

T_{des} : *Pöörates* vanameheliku, kühmus selja vastu tuult, otsis ta kaua taskutes.

$T_{kui e}$: *Kui ta oli pööranud* vanameheliku, kühmus selja vastu tuult, otsis ta kaua taskutes.

3.3.2.2. $T_{ja e} \sim T_{et e}$

(32) *Harjunud käsku täitma*, reageeris poiss korraldusele silmapilkselt. (EKG 1964, 112.)

$T_{ja e}$: *Poiss oli harjunud* käsku täitma *ja* reageeris korraldusele silmapilkselt.

$T_{et e}$: *Et poiss oli harjunud* käsku täitma, reageeris ta korraldusele silmapilkselt.

(33) Lõpuringil polnud Grišinist enam Antsoni aja ründajat, *kaotanud sõidurütmi*, langes tempo iga meetriga. (Hololey, 77.)

$T_{Ja\ e}$: Grišin oli *kaotanud* sõidurütmi ja tempo langes iga meetriga.

$T_{et\ e}$: ...et Grišin oli *kaotanud* sõidurütmi, langes tempo iga meetriga.

3.3.3. Nominalisatsioon

Osa *nud*-konstruktsiooniga lauseid saab samatähenduslikult ümber kujundada nominaliseeritud konstruktsiooniga lauseiks, milles on deverbaalnoomen partitiivis + kaassõna *pärast* ($T_{N\ pp}$). Selline transformatsioon on võimalik osal *kui*-rühmaga seotud lähtelausetel, s. t. rühmades $T_{kui\ e}$, $T_{kui\ e} \sim T_{kui}$ ning $T_{Ja} \sim T_{kui\ e}$. Osa nendesse rühmadesse kuuluvaist *nud*-konstruktsiooni esinemisjuhtudest ei allu nominalisatsioonile, kusjuures põhjused on samad, millest oli juba eespool juttu (vt. 3.1.3. ja 3.2.4.). Nii annab eba-grammatilise nominalisatsiooni näit. lause (7):

$T_{N\ pp}^*$ (7): *Pärast* lühidalt oma hommikusest kõnelusest Enega *jutustamist* jäi ta abiotsivalt partorgile otsa vaatama.

Korrektse nominalisatsiooni annavad järgmised näitelaused:

$T_{N\ pp}$ (2): *Pärast* *suplemist* ja keha *kinnitamist* vaatame metsa.

$T_{N\ pp}$ (5): *Pärast* oma akrediteerimisega seoses olnud asjade *joonde ajamist* ja ajakirjanike passide *kättesaamist* pugesime siinsamas väikesesse väledasse «Volkswagen»-tüüpi bussi.

$T_{N\ pp}$ (6): *Pärast* kooli *lõpetamist* sõitis Olga Peterburi.

Rühmas $T_{kui\ e} \sim T_{kui}$ peaks vastama ajaliselt vahekorralt erinevatele liitlausetransformidele ka kahesugune nominaliseerimisvõimalus: $T_{kui\ e} \rightarrow T_{N\ pp}$ ja $T_{kui} \rightarrow T_{N\ ad}$, näiteks lausete (10) ja (11) puhul (vt. lk. 126):

$T_{N\ pp}$ (10): *Pärast* «matkalt» tagasi *jõudmist* hakkas Galja kaasa aitama uutele põgenemistele.

$T_{N\ ad}$ (10): «Matkalt» tagasi *jõudmisel* hakkas Galja kaasa aitama uutele põgenemistele.

$T_{N\ pp}$ (11): *Pärast* maapinnalt esimesele lindile *astumist* läks jalakäija ühest inertsiaalsüsteemist (maapind) üle teise inertsiaalsüsteemi (lint).

$T_{N\ ad}$ (11): Maapinnalt esimesele lindile *astumisel* läks jalakäija ühest inertsiaalsüsteemist (maapind) üle teise inertsiaalsüsteemi (lint).

Näidetest selgub, et kuigi vastavate *nud*- ja *des*-konstruktsiooniga lausete, samuti nende T_{kui} ja $T_{kui\ e}$ vahel ajaline kontrast puudub, on see $T_{N\ ad}$ ja $T_{N\ pp}$ vahel siiski olemas, mistõttu üks neist, käesolevates näidetes $T_{N\ pp}$ (10) ja $T_{N\ ad}$ (11), on lähtelausele

tähenduselt lähemal kui teine. Järelikult nendel puhkudel, kus nominaliseerimine on võimalik, aitab see täpsustada $T_{kui} \sim T_{kui e}$ -rühma *nud*-konstruktsioonide ajalist vahekorda oma põhilausega.

Rühmas $T_{ja} \sim T_{kui e}$ on nominaliseerimisvõimalus seotud lähtelause tähenduse tõlgitsemisega $T_{kui e}$:

(33) *Pannud toru ära*, vaatas sekretär mõttes lauale. (Smuul, K113.)

$T_{kui e}$: *Kui sekretär oli toru ära pannud*, vaatas ta mõttes lauale.

$T_{N pp}$: *Pärast toru ärapanemist* vaatas sekretär mõttes lauale.

Vrd. T_{ja} : *Sekretär pani toru ära ja vaatas mõttes lauale.*

3.3.4. Kokkuvõte

nud-konstruktsiooniga lähtelauseid jagunesid liitlausetransformatsioonil 7 rühmaks.

1. $T_{kui e}, T_{kui e} \sim T_{kui}$.
2. $T_{et e}, T_{et e} \sim T_{et}$.
3. $T_{ku'gi e}$.
4. $T_{kusj e}$.
5. $T_{ja e}, T_{ja e} \sim T_{ja}$.
6. $T_{ja} \sim T_{kui e}$.
7. $T_{ja e} \sim T_{et e}$.

Transformi tähendus oli lähtelause tähendusega samane rühmades 1—4, kus *nud*-konstruktsioonil kui seostumisviisil iseseisev tähendus puudub. Transformi tähendus ei kattunud lähtelause tähendusega 5. rühmas, kus on tegemist *nud*-konstruktsiooni iseseisva tähendusega. 6. ja 7. rühm sisaldavad kompleks tähendusega *nud*-konstruktsioone.

Nominalisatsioonivõimalusena esinesid *nud*-konstruktsiooni puhul $T_{N pp}$ ja $T_{N ad}$ mõnedel *kui*-rühma ning *ja*~*kui*-rühma lähtelausestel. Nominalisatsiooni võimalikkus nende rühmade piires sõltub *nud*-konstruktsiooni struktuurist. Kuigi rühmas $T_{kui e} \sim T_{kui}$ oleks ootuspärane ka $T_{N pp}$ ja $T_{N ad}$ paralleelne võimalikkus, sai igal sellisel juhul lähtelause vasteks pidada ainult emba-kumba nominalisatsiooni: $T_{N pp}$ ja $T_{N ad}$ ajaline diferents säilib ka neis lausestes, kus see *des*- ja *nud*-konstruktsiooni ning nende kõrvallausetransformide puhul puudub.

3.4. *nuna*-konstruktsioon

nuna-konstruktsiooni kasutatakse harva, mistõttu sedeldatud materjal selle konstruktsiooni kohta jäi napiks. Seepärast ei tarvitse saadud transformirühmade loend ammendada veel kõiki või-

malusi. Liitlausetransformatsioonil annavad *nuna*-lähtelauseid enamasti *ja*-rühma, üksikjuhtudel ka *kui*-, *et*-, *kuigi*- ning *ja~kui*-transforme, mis ühtivad *nud*-konstruktsiooni vastavate transformidega. *nuna*-lauseid on oma *nud*-transformidega tähenduselt sarnased. Et tegemist on *nud*-konstruktsiooni stiililise variandiga, selgub ka järgnevate näitelausete kõrvutamisel nende *nud*-transformidega ja mõlemale konstruktsioonile ühiste liitlausetransformidega.

(1) Muide polevat ta ainus nukuvalitsuse tegelane, kes *mängust tüdinuna* kodutee jalge alla võttis. (Utt, 120).

T_{nud}: ... kes, *mängust tüdinud*, kodutee jalge alla võttis.

T_{ja e}: ... kes mängust *oli tüdinud ja* kodutee jalge alla võttis.

T_{ja}: ... kes mängust *tüdis ja* kodutee jalge alla võttis.

T_{des}: ... kes *mängust tüdides* kodutee jalge alla võttis.

(2) ... *sellest kinnitust saanuna* paneb Indrek noorusliku ägedusega kirja oma vastse tõe jumalast ... (Siimisker, 167.)

T_{nud}: ... *sellest kinnitust saanud*, paneb Indrek noorusliku ägedusega kirja oma vastse tõe jumalast.

T_{ja e}: Indrek *on sellest kinnitust saanud ja* paneb noorusliku ägedusega kirja oma vastse tõe jumalast.

T_{ja}: Indrek *saab sellest kinnitust ja* paneb noorusliku ägedusega kirja oma vastse tõe jumalast.

T_{des}: ... *sellest kinnitust saades* paneb Indrek noorusliku ägedusega kirja oma vastse tõe jumalast.

(3) Aga Peetril, ... kes *just äsja seltsimeeste juurest nõupidamiselt saabununa* istus köögis söögilaua taga, ei tulnud mõttessegi teda keelata ... (Hint, III 379.)

T_{nud}: ... kes, *saabunud just äsja seltsimeeste juurest nõupidamiselt*, istus köögis söögilaua taga ...

T_{ja e}: ... kes *just äsja seltsimeeste juurest nõupidamiselt oli saabunud ja* istus köögis söögilaua taga ...

(4) *Hoogu sattununa* ei hoolinud ta enam millestki.

T_{nud}: *Hoogu sattunud*, ei hoolinud ta enam millestki.

T_{kui e}: *Kui ta hoogu oli sattunud*, ei hoolinud ta enam millestki.

T_{kui}: *Kui ta hoogu sattus*, ei hoolinud ta enam millestki.

T_{des}: *Hoogu sattudes* ei hoolinud ta enam millestki.

(5) ... *näljast nõrgaks jäänuna* oli tal raske sirgelt kõrgeaususe ees seista. (Hint, III 170.)

T_{nud}: ... *näljast nõrgaks jäänud*, oli tal raske sirgelt kõrgeaususe ees seista. (Hint, III 170.)

T_{et e}: ... *et ta oli näljast nõrgaks jäänud*, oli tal raske sirgelt kõrgeaususe ees seista.

(6) Siin veetis ta, *näiliselt küll seltskonnast kõrvale tõmbununa*, siiski sisukaid ja vaheldusrikkaid päevi.

T_{nud} : Siin veetis ta, näiliselt küll seltskonnast kõrvale tõmbunud, siiski sisukaid ja vaheldusrikkaid päevi.

$T_{kuigi e}$: Siin veetis ta, kuigi ta oli näiliselt küll seltskonnast kõrvale tõmbunud, siiski sisukaid ja vaheldusrikkaid päevi.

- (7) «Poiss ja liblik» sisaldab ka realistlikke, juba varem trükis ilmunud jutustusi, mis nüüd A. H. Tammsaare viimistleva sule alt läbikäinuna on saanud stiililt terviklikumaks... (Siimisker, 115.)

T_{nud} : ... mis nüüd, läbi käinud A. H. Tammsaare viimistleva sule alt, on saanud stiililt terviklikumaks.

T_{ja} : ... mis nüüd on A. H. Tammsaare viimistleva sule alt läbi käinud ja saanud stiililt terviklikumaks.

T_{kui} : ... mis nüüd, kui nad on A. H. Tammsaare viimistleva sule alt läbi käinud, on saanud stiililt terviklikumaks.

T_{des} : ... mis nüüd A. H. Tammsaare viimistleva sule alt läbi käies on saanud stiililt terviklikumaks.

- (8) Ta ... käis meelsasti marjul ja laukarabas murakal, kus teinekord ülemeelikusse tujju sattununa võis alustada vallutat «lahingutki» oma teekaaslaste vastu... (Siimisker, 97.)

T_{nud} : ... kus teinekord, sattunud ülemeelikusse tujju, võis alustada vallutat «lahingutki» oma teekaaslaste vastu.

T_{ja} : ... kus teinekord ülemeelikusse tujju sattus ja võis alustada vallutat «lahingutki» oma teekaaslaste vastu.

$T_{kui e}$: ... kus teinekord, kui ta ülemeelikusse tujju oli sattunud, võis alustada vallutat «lahingutki» oma teekaaslaste vastu.

T_{kui} : ... kus teinekord, kui ta ülemeelikusse tujju sattus, võis alustada vallutat «lahingutki» oma teekaaslaste vastu.

T_{des} : ... kus teinekord ülemeelikusse tujju sattudes võis alustada vallutat «lahingutki» oma teekaaslaste vastu.

Esitatud lausetest on esimesed kolm *ja*-transformiga, kusjuures (1) ja (2) kuuluvad rühma $T_{ja e} \sim T_{ja}$ ning lause (3) rühma $T_{ja e}$. Lausel (4) on *kui*-transform, lausel (5) *et*-transform, (6) *kuigi*-transform. Kahe erineva liitlausestransformiga ($T_{ja} \sim T_{kui} \sim T_{kui e}$) on laused (7) ja (8). Analoogiliselt *nud*-konstruktsiooniga on ka *nuna*-konstruktsiooni *kui*-, *ja*~*kui*-transformilisi lähtelauseid võimalik nominaliseerida, kusjuures arvesse tuleb nii $T_{N pp}$ kui ka $T_{N ad}$. Lause (7), mille *nuna*-konstruktsioonist on põhilause liitajalise predikaadi tõttu võimalik ainult samas ajavormis verbi-dega T_{kui} , annab nominaliseerimisel:

$T_{N pp}$ (7): «Poiss ja liblik» sisaldab ka realistlikke, juba varem trükis ilmunud jutustusi, mis nüüd pärast A. H. Tammsaare viimistleva sule alt läbikäimist on saanud stiililt terviklikumaks.

$T_{N ad}$ (7): ... mis nüüd A. H. Tammsaare viimistleva sule alt läbikäimisel on saanud stiililt terviklikumaks.

Lähtelausele on tähenduselt ilmsesti lähemal $T_{N pp}$. Seevastu lausele (8), millest on paralleelselt võimalikud T_{kui} ja $T_{kui e}$, tuleb pidada tähenduselt lähemaks $T_{N ad}$:

$T_{N\text{ ad}}$ (8): Ta... käis meelsasti marjul ja laukarabas murakal, kus teinekord üleemeelikusse tujuu *sattumisel* võis alustada vallatut «lahingutki» oma teekaaslaste vastu.

Vrd. $T_{N\text{ pp}}$ (8): ... kus teinekord *pärast* üleemeelikusse tujuu *sattumist* võis alustada vallatut «lahingutki» oma teekaaslaste vastu.

Nagu *nud*-konstruktsiooni puhul nii võimaldab $T_{N\text{ pp}}$ ja $T_{N\text{ ad}}$ kontrast siingi diferentseerida konstruktsiooni ja põhilause ajalist vahekorda neis lähtelausestes, kus see liitlausestransformatsioonil ei selgu.

nuna-konstruktsiooniga lausete analüüs näitas, et vahekord $K_{nuna} \rightarrow K_{nud}$ on üldkehtiv. Selle vahekorra sümmeetrilisuse või asümmeetrilisuse kindlakstegemiseks tuli kontrollida vastupidise transformatsiooni, s. o. $K_{nud} \rightarrow K_{nuna}$ võimalikkust *nud*-lausete põhjal. Selgus, et K_{nud} ja K_{nuna} transformatsioonivahekord ei ole sümmeetriline, sest sõltumatul *nud*-konstruktsioonil *nuna*-variant puudub, näit.

Päike tõusnud, hajusid udupilved.

Vrd. T_{nuna} *: *Päike tõusnuna*, hajusid udupilved.

Küsitav on *nuna*-ümberkujunduste grammatilisus või samatähenduslikkus ka paljude sõltuva *nud*-konstruktsiooniga lausete puhul, eriti kui on tegemist objekti sisaldava *nud*-konstruktsiooniga, näit.

Saanud passid kätte, pugesime bussi.

Vrd. T_{nuna} *: *Passid kätte saanuna* pugesime bussi.

Pööranud selja vastu tuult, otsis ta taskutes.

Vrd. T_{nuna} *: *Selja vastu tuult pööranuna* otsis ta taskutes.

Kooli lõpetanud, sõitis ta pealinna.

Vrd. T_{nuna} *: *Kooli lõpetanuna* sõitis ta pealinna.

3.4.1. Kokkuvõte

Liitlausestransformatsioonil jagunesid *nuna*-lauseid järgmistesse rühmadesse.

1. $T_{ja\ e}$, $T_{ja\ e} \sim T_{ja}$.
2. $T_{kui} \sim T_{kui\ e}$.
3. $T_{et\ e}$.
4. $T_{kui\ gi\ e}$.
5. $T_{ja} \sim T_{kui\ e} \sim T_{kui}$.

nuna-konstruktsioon on kõigil juhtudel transformeeritav *nud*-konstruktsiooniks. See transformatsioonivahekord on aga asüm-

meetriiline, sest vastupidise suunaga transformatsioon allub tugevaile grammatilis-leksikaalseile piiramistele, mis nõuavad veel üksikasjalisemat uurimist.

3.5. *tud*-konstruktsioon

tud-(~*tuna*-)konstruktsiooni transformi ajaline vahekord põhilausega on samasugune nagu *nud*-(~*nuna*-)konstruktsiooni puhulgi, mistõttu *T* indeksis esineb sama eelaegsuse sümbol. Nagu juba III peatükis (vt. lk. 56 jj.) selgus, tuleb *tud*-(~*tuna*-)konstruktsiooni puhul eristada kahte analüüsitasandit: passiivis ja aktiivis transformi. Tähenduste analüüsiks eriseoseliste liitlausestransformide põhjal piisab enamasti passiivitasandist. Transformi sümbolis on sel juhul eristavateks tunnusteks eelaegsus ja passiiv, näiteks *kui*-rühma tähistab T_{kui}^p e. Mõnedel juhtudel on siiski vaja appi võtta ka aktiivitasand, ja nimelt siis, kui *tud*-(~*tuna*-)konstruktsiooni ajaline vahekord põhilausega on kaheksuguselt tõlgitsetav, s. t. kui eelaegse ja samaaegse verbivormiga transformilause vahel ei teki tähenduslikku kontrasti. Näiteks lause

(1) *Erutatud ootamatust süüdistusest hakkas ta kogeldes rääkima.*

puhul on tähenduse seisukohalt olulised transformid

$T_1(1)$: *Et ta oli erutatud ootamatust süüdistusest ...*

$T_2(1)$: *Et teda erutas ootamatu süüdistus ...*

Tähenduse eristamisel ebaoluline on aga aktiivitasandi liitajaline transform

$T_3(1)$: *Et teda oli erutanud ootamatu süüdistus ...*

Et meid peale tähenduste eristamise huvitavad ühtlasi sama tähenduse erinevad väljendamisvõimalused, anname järgnevas siiski kõigil võimalikel juhtudel ka aktiivi liitajalise transformi, kuid selle võimalikkus või mittevõimalikkus jääb alarühmade klassifikatsioonis arvestamata.

Vastavalt kokkuleppele on $T_1(1)$ sümboliks T_{et}^p e. Aktiivis ja verbivormilt põhilausega samaaegset transformi $T_2(1)$ tuleks tähistada T_{et} , mis langeb kokku *des*-konstruktsiooni vastava transformirühma tähistusega. Kuid käesoleval juhul ei ole tegemist kahe konstruktsiooni transformatsioonivahekorraga ega nende ühise transformiga, s. t. $T_{et} \rightarrow T_{des}$, vrd.

T_{des}^* (1): *Ootamatu süüdistuse erutades teda, hakkas ta kogeldes rääkima.*

des-transformina saaksime ebagrammatilise lause. Transformatsioonivõimaluse välistab siin mitte tähenduslik erinevus, vaid hoopis konstruktsiooni grammatiline struktuur, täpsemalt: sõltumatu *des*-konstruktsiooni allumine väga tugevatele grammatilistele piiramistele (vt. III ptk., lk. 60). Seetõttu on otstarbekas sellised *tud*-(~*tuna*-)konstruktsiooni aktiivis transformid lahuse hoida *des*-konstruktsiooni transformist, milleks lisame $T_2(\mathbf{1})$ tüüpi transformide sümbolisse a (=aktiiv). Antud juhul kasutame siis tähistust $T_{et}^a \cdot T_3(\mathbf{1})$ tüüpi transforme tähistame vastavalt $T_{et e}^a$. *tud*-konstruktsiooniga lähtelauseid andsid liitlausetransformatsioonil *kui*-, *et*-, *kuigi*-, *kusjuures*- ning *ja*-rühma transforme.

3.5.1. Ühe liitlausetransformiga juhud

3.5.1.1. *kui*-transformid

$$T_{kui e}^p$$

- (2) *Ostud tehtud ja pudelid pakitud*, palus veinimeister meid esimesse võlvialusesse jooke maitsma. (Möldre, 222.)
[→ *Kui ostud olid tehtud ja pudelid pakitud* ...]
- (3) *Maja segi löödud*, suunati koer tühjale põõningule. (Rt, 145.)
[→ *Kui maja oli segi löödud* ...]
- (4) *See kõik kõneldud*, märkas sepp kohe, et venna ja vennanaise kaastunne ei olnud kaugeltki nii vilunult loomulik ... (Raud, 60.)
[→ *Kui see kõik oli kõneldud* ...]
- (5) ... siis ta võttis saviämbrisse just selle kellu ja, *töö tehtud*, sinna see jäigi. (Raud, 19.)
[→ ... ja *kui töö oli tehtud*, sinna see jäigi.]
- (6) *Nõnda öeldud*, käiski sedamaid pauk ... (Krusten, 504.)
[→ *Kui nõnda oli öeldud* ...]
- (7) *Lehed ja kirjad sepale kätte antud*, ta ei tarvitsenud enam ringi teha. (Raud, 54.)

$T_{kui e}^p$: *Kui lehed ja kirjad olid sepale kätte antud* ...

$T_{kui e}^a$: *Kui ta lehed ja kirjad oli sepale kätte andnud* ...

$$T_{kui e}^p \sim T_{kui}^a$$

- (8) Samad heeringad, *kokkade poolt ette valmistatud ja kaunistatud*, maitsevad hoopis ametlikumalt ja tuimemalt. (Smuul, J99—100.)

$T_{kui e}^p$: Samad heeringad, *kui nad on kokkade poolt ette valmistatud ja kaunistatud*, maitsevad hoopis ametlikumalt ja tuimemalt.

$T_{kui e}^a$: Samad heeringad, *kui kokad neid ette valmistavad ja kaunistavad* ...

$T_{kui e}^p$: Samad heeringad, *kui kokad neid on ette valmistanud ja kaunistanud* ...

$T_{kui\ da}$

Sellesse rühma tuleb arvata lihtlausetransformatsioonil automatiseerunud konstruktsioonide hulka paigutatud konstruktsioonid struktuuriga D öeldud, näit.

- (9) *Ja omavahel öeldud*, ma pole põrmugi kindel... (Tooming, 216.)
[→ *Kui omavahel öelda*, ma pole põrmugi kindel.]

Transform langeb kokku *des*-konstruktsiooni $T_{kui\ da}$ -rühma transformidega (vt. lk. 99), mistõttu vastav *tud*-konstruktsiooniga lähtelause on transformeeritav ka samatähenduslikuks *des*-konstruktsiooniga lauseks:

T_{des} (9): *Ja omavahel öeldes*, ma pole põrmugi kindel...

$T_{kui\ da}$ -rühma võiks arvata ka sellised laused, mille *tud*-konstruktsioonil on struktuur {välja, maha} arvatud N_{nom} , sest transformi tähendus on lähtelause tähendusega identne või küllalt lähedane:

- (10) Seega, kantaadis vajalik kammerorkester ja «Lohengrini» saatev orel maha arvatud, kogu õhtu omade jõududega. (SV, 18. det. 1964, 7.)
[→ Seega, kui kantaadis vajalik kammerorkester ja «Lohengrini» saatev orel maha arvata...]
(11) Arvustajad jagasid kiitust, välja arvatud üks, kes ütles, et olin rohkem daam kui provintsihani. (Möldre, 343.)
[→ Arvustajad jagasid kiitust, kui välja arvata üks, kes ütles...]

Kuid sel juhul tekib raskusi analoogilist konstruktsiooni {kaasa, juurde} arvatud N_{nom} sisaldavate lähtelausetega, millel liitlausetransformi ei ole:

- (12) Vana testamendi kõige süngemas raamatus... omistab Hiib Jehoo-vale igasuguseid mittejumalikke ja inimvaenulikke töid, kaasa arvatud silmapiiri väljamõtlemine. (Smuul, J25.)

Seetõttu tundub olevat õigem {juurde, kaasa, maha, välja} arvatud N_{nom} tervikuna pidada automatiseerunuks, verbi kvaliteedi kaotanuks ja liitlausetransformatsioonile mittealluvaks. Selle poolt räägivad ka suhteliselt suur esinemissagedus ja funktsionaalne lähedus grammatilise tähendusega sõnadele, mida näitab selliste konstruktsioonide puhul võimalik abisõnaline transformatsioon:

T (11): Arvustajad jagasid kiitust peale ühe, kes ütles...

T (12): ... Vana testamendi kõige süngemas raamatus... omistab Hiib Jehoo-vale igasuguseid ... töid, sealhulgas silmapiiri väljamõtlemine.

kui-rühma transformidel on lähtelausega samane tähendus.

3.5.1.2. *et*-transformid. Kõigil selle rühma transformidel on $T_{et\ e}^p$ kõrval võimalik ka $T_{et\ e}^a$ ja $T_{et\ e}^a$.

(13) Ja Roul Ronk, arvatavasti *ergutatud* lõkkest ja sellest, et Petšorin oli huvitav kuju, hakkas pikkamisi rääkima. (Smuul, K140.)

$T^p_{et e}$: Ja et Roul Ronk oli arvatavasti *ergutatud* lõkkest ja sellest, et Petšorin oli huvitav kuju, hakkas ta pikkamisi rääkima.

T^a_{et} : Ja et Roul Ronka arvatavasti *ergutas* lõke ja see, et Petšorin oli huvitav kuju, hakkas ta pikkamisi rääkima.

$T^a_{et e}$: Ja et Roul Ronka arvatavasti oli *ergutanud* lõke ja see, et Petšorin oli huvitav kuju, hakkas ta pikkamisi rääkima.

(14) Pahandatud oma aja kobavast, viitlöövast ja üksikjuhtudel isegi ülekohtusest kriitikast, astus ta kodanikuna enda kui kirjaniku kaitsiks välja... (Siimisker, 144.)

$T^p_{et e}$: Et ta oli *pahandatud* oma aja kobavast, viitlöövast ja üksikjuhtudel isegi ülekohtusest kriitikast....

T^a_{et} : Et teda *pahandas* oma aja kobav, viitlööv ja üksikjuhtudel isegi ülekohtune kriitika...

$T^a_{et e}$: Et teda oli *pahandanud* oma aja kobav, viitlööv ja üksikjuhtudel isegi ülekohtune kriitika...

et-rühma transformide tähendus vastab lähtelause tähendusele.

3.5.1.3. *kuigi*-transformid ($T^p_{kuigi e}$).

(15) Olgugi siia marsiroodu ridadesse kohale *needitud*, pulbitses tas elutahes vahest võimsamini kui kunagi varem. (Hint, III 22.)

[→*Kuigi* ta oli siia marsiroodu ridadesse kohale *needitud*...]

$T^p_{kuigi e}$ on lähtelausega samatähenduslik.

3.5.1.4. *kusjuures*-transformid ($T^p_{kusj e}$). Sellesse rühma ei kuulu mitte ainult absoluutset nominatiivi meenutava konstruktsiooniga laused (vrd. *nud*-konstruktsiooni vastav rühm lk. 127). *kusjuures*-transformi võimaldavas järelasendis esineb käesoleva rühma *tud*-konstruktsioon vahel muudelgi puhkudel, näit.

(16) Sõidan, *varustatud* *arstide sõimuga*. (SV, 18. det. 1964, 3.)

[→Sõidan, *kusjuures olen varustatud* *arstide sõimuga*.]

Absoluutse nominatiivi taoliste *tud*-konstruktsioonide passiivitasandi transformides tuleb samuti nagu analoogiliste *nud*-konstruktsioonide puhul korrata põhilause pronominaliseeritud subjekti alalütlevas käändes.

(17) Rangete näojoontega arhitekti, kes istub suures viluvõitu toas, *lambanahkne kasukvest* *õlgadele tõmmatud*, pole raske kujutleda võitlejatele käske jagamas. (Ütt, 48.)

$T^p_{kusj e}$: ...kes istub suures viluvõitu toas, *kusjuures* ta *lambanahkne kasukvest* on *õlgadele tõmmatud*...

$T^a_{kusj e}$: ...kes istub suures viluvõitu toas, *kusjuures* ta *lambanahkse kasukvesti* on *õlgadele tõmmanud*...

(18) Raag oli istunud kuusejuurele, *pea kallutatud* *taha puutüvele*. (Rt, 114.)

- $TP_{kusj\ e}$: Raag oli istunud kuusejuurele, *kusjuures tal pea oli kallutatud* taha puutüvele.
- $Ta_{kusj\ e}$: Raag oli istunud kuusejuurele, *kusjuures ta pea oli kallutanud* taha puutüvele.

Transformid vastavad tähenduselt lähtelausetele.

3.5.1.5. ja-transformid. Rühm sisaldab lähtelausele tähenduselt üsna lähedasi, vahel aga ka kaugemaid liitlausetransforme.

$TP_{ja\ e}$

- (19) *Segatud mingisse udusesse pärandusaja*, käis ta oma naisevendadega mitu aastat kohut... (Smuul, K88.)
[→ *Ta oli segatud mingisse udusesse pärandusaja ja käis oma naisevendadega mitu aastat kohut...*]
- (20) *Ümberringi kubisevatest Saksa väeosadest metsadesse surutud*, tegi «Leo» hoolega ettevalmistusi taanduvate hitlerlaste tee äralõikamiseks... (Rt, 169—170.)
[→ «Leo» oli ümberringi kubisevatest Saksa väeosadest metsadesse surutud ja tegi hoolega ettevalmistusi...]

Võrreldes näidetega (19) ja (20) on järgmise lause transform lähtelausest tähenduselt märksa kaugem:

- (21) *Üleni riideisse mässitud*, suigatavad paljud saabunuist käsipõsakil istmekotil, (Vallak, 7.)
[→ *Paljud saabunuist on üleni riideisse mässitud ja suigatavad käsipõsakil istmekotil.*]

Absoluutse nominatiivi taolise *tud*-konstruktsiooniga lausetest kuuluvad *ja*-rühma need, milles konstruktsioon eelneb põhilausele.

- (22) *Lõug vastu rinda surutud*, meenutas ta puhkivat härga. (Möldre, 306.)
[→ *Tal oli lõug vastu rinda surutud ja ta meenutas puhkivat härga.*]
- (23) *Seal, rinnakorv sisse muljutud*, lamab tema eileõhtune kostitaja. (Kuusberg, L8.)
[→ *Seal lamab tema eileõhtune kostitaja ja rinnakorv on tal sisse muljutud.*]

3.5.2. Kahe liitlausetransformiga juhud

Kahetransformiliste *tud*-lausete rühma on liigitatavad mõningad paralleelselt *et*- ning *ja*-transformi võimaldavad juhud, kusjuures olenevalt konstruktsiooni struktuurist võivad $TP_{et\ e} \sim TP_{ja\ e}$ kõrval olla võimalikud ka $T^a_{et} \sim T^a_{ja}$.

- (24) *Kürestil läbi loetud*, ununes raamatu sisu peagi.

$TP_{et\ e}$: *Et raamat oli kiiresti läbi loetud*, ununes selle sisu peagi.

$TP_{ja\ e}$: *Raamat oli kiiresti läbi loetud ja selle sisu ununes peagi.*

(25) ...vana-Anu, samuti hirmutatud nii erilisest olukorrast kui ka pastori-härra vihasesst häälest, tõstis käed nagu kaitseks silma ette (Hint, I 37.)

$T_{ja\ e}^p$: Vana-Anu oli samuti hirmutatud nii erilisest olukorrast kui ka pastori-härra vihasesst häälest ja tõstis käed nagu kaitseks silma ette.

$T_{et\ e}^p$: Et vana-Anu oli samuti hirmutatud nii erilisest olukorrast kui ka pastori-härra vihasesst häälest, tõstis ta käed nagu kaitseks silma ette.

T_{ja}^a : Vana-Anu hirmutas samuti nii eriline olukord kui ka pastori-härra vihane hääl ja ta tõstis käed nagu kaitseks silma ette.

T_{et}^a : Et vana-Anu hirmutas samuti nii eriline olukord kui ka pastori-härra vihane hääl, tõstis ta käed nagu kaitseks silma ette.

Sellest lausest on võimalikud ka $T_{ja\ e}^a$ ning $T_{et\ e}^a$.

3.5.3. Nominalisatsioon

Enamik *kui*-rühma kuuluvaid *tud*-konstruktsioone on nominaliseeritavad: samuti nagu *nud*- (~*nuna*-) konstruktsiooniga lähtelausete puhul on võimalik ka nendega kõrvutada $T_{N\ pp}$, näit.

$T_{N\ pp}$ (2): Pärast ostude tegemist ja pudelite pakkimist palus veinimeister meid esimesse võlvialusesse jooke maitsma.

$T_{N\ pp}$ (3): Pärast maja segilõõmist suunati koer tühjale põõningule.

$T_{N\ pp}$ (5): Siis ta võttis saviämbrisse just selle kellu ja pärast töö tegemist sinna see jäigi.

$T_{N\ pp}$ (7): Pärast lehtede ja kirjade sepale kätteandmist ta ei tarvitsenudki enam ringi teha.

$T_{N\ pp}$ (8): Pärast kokkade poolt ettevalmistamist ja kaunistamist maitsevad samad heeringad hoopis ametlikumalt ja tuimemalt.

nud- ja *tud*-konstruktsiooni ühine nominaliseerumisviis seab meid küsimuse ette, missugused on nende konstruktsioonide omavahelise transformatsioonivahekorra võimalused ja kuidas on sellega seotud nominaliseeritavus. T_{nud} on võimalik näiteks *tud*-lausetest (7):

T_{nud} (7): Lehed ja kirjad sepale kätte andnud, ta ei tarvitsenudki enam ringi teha.

Ja vastupidi, T_{tud} on võimalik näiteks *nud*-lausetest (5) ja (6):

T_{tud} (5): ... asjad joonde aetud ja ajakirjanike passid kätte saadud, pugestas siinsamas ... bussi.

T_{tud} (6): Kool lõpetatud, sõitis Olga Peterburi.

Sellist transformatsioonivõimalust pole aga näiteks *tud*-lause (23) puhul:

T_{nud}^* (23): Seal, rinnakorvi sisse muljunud, lamab tema eileõhtune kostitaja.

Samuti mitte *nud*-lause (12) puhul:

T_{tud}^* (12): Sõna on küll ainult õhu võnkumine, kuid korra keelelt lipsatud, alustab ta omaenda elu...

Nominalisatsioonivõimalus on seotud üksnes *kui*-rühmaga, kuid seda ei saa öelda $K_{nud} \longleftrightarrow K_{tud}$ kohta, mis on võimalik ka *ja*-transformiga lausete puhul, nagu näit. lause (22):

T_{nud} (22): Lõua vastu rinda surunud, meenutas ta puhkivat härga.

Transformatsioonivõimalus $K_{nud} \rightarrow K_{tud}$ ei sõltu tähendusest, vaid konstruktsiooni grammatilisest struktuurist. Lähtumisel *nud*-konstruktsioonist on oluliseks tingimuseks konstruktsiooni verbi seostatus täisobjektiga. See tingimus on täidetud *nud*-lausete (5) ja (6) puhul, (12) puhul aga mitte.

Kui transformatsiooni suund on vastupidine ($K_{tud} \rightarrow K_{nud}$), siis üksnes sellest tingimusest (õieti selle pöördvariandist) ei piisa. Kuigi *tud*-konstruktsioon lauses (23) on oma sisestruktuurilt samasugune nagu lauses (7) ning *nud*-lausete (5) ja (6) transformides, puudub tal põhilause subjektiga predikaatsusseos, sest tegemist on impersonaalse passiiviga. Lauses (7) on aga personaalse passiivi konstruktsioon, mis seostub predikaatselt põhilause subjektiga ja annab aktiivitasandil lihtlausetransformina

Ta oli lehed ja kirjad sepale kätte andnud.

Seega on $K_{tud} \rightarrow K_{nud}$ puhul lisatingimuseks *tud*-konstruktsiooni predikaatsusseos põhilause noomeniga. Nominalisatsioon sellist piiramist ei tunne. Seepärast on näiteks *tud*-lauseid (3) ja (5) küll nominaliseeritavad, kuid ei võimalda $K_{tud} \rightarrow K_{nud}$.

Nominalisatsioonivõimalus sõltub kõigepealt tähendusest: nominaliseeritavad on ainult *kui*-rühma konstruktsioonid, kuid mitte kõik. *kui*-rühma piires sõltub *tud*-konstruktsiooni nominaliseeritavus, samuti nagu *des*-, *mata*- ja *nud*-konstruktsiooni puhulgi, juba konstruktsiooni sisestruktuurist ja leksikaalsest koostisest.

$K_{nud} \longleftrightarrow K_{tud}$ võimaldavate lausete enamiku ühtelangemine nominaliseeritavate lausetega väljendab üksnes fakti, et *tud*-konstruktsiooni mõningaid eri tähendusega rühmi iseloomustavad teatud struktuurierinevused. Nii leidub $K_{nud} \longleftrightarrow K_{tud}$ võimaldavaid *tud*-konstruktsioone (struktuuriga $N_{nom} V_{tud}$, tüüp IIa) üksnes *kui*-ning *ja*-rühmas. Kunagi ei esine sellist struktuuri *et*-rühmas, millele on iseloomulik hoopis $N_{el} V_{tud}$ (tüüp I), mis aktiivitasandil annab predikatsiooni ja seostab endaga objektina põhilause subjekti (vt. laused (13) ja (14) lk. 138 ja lause (25) lk. 140).

3.5.4. Kokkuvõte

tud-konstruktsiooniga lähtelaused jagunesid liitlausetransformatsioonil 6 rühma.

1. $T^p_{kui\ e}$, $T^p_{kui\ e} \sim T^a_{kui}$, $T_{kui\ da}$.
2. $T^p_{et\ e} \sim T^a_{et}$.
3. $T^p_{ku:gi\ e}$.
4. $T^p_{kusj\ e}$.
5. $T^p_{ja\ e}$.
6. $T^p_{ja\ e} \sim T^p_{et\ e} \sim T^a_{ja} \sim T^a_{et}$.

Transformi tähendus on lähtelause tähendusega samane rühmades 1–4, mida käsitame nendesse rühmadesse kuuluvate *tud*-konstruktsioonide iseseisva tähenduse puudumisena. Lähtelause ei ole liitlausega samatähenduslik 5. rühmas, mistõttu selliseid *tud*-konstruktsioone peame seostumisviisidena tähenduselt iseseisvaks. Komplekstähendusega on *tud*-konstruktsioonid 6. rühmas.

tud-konstruktsioonil on *nud*-konstruktsiooniga ühine nominaliseerimisvõimalus $T_{N\ pp}$, mis esineb enamikul *kui*-rühma lausetel. $K_{nud} \leftrightarrow K_{tud}$ -võimalus ei sõltu tähenduslikest erinevustest, vaid on seotud kindla grammatilise struktuuriga, mis saab esineda üksnes *kui*- ning *ja*-rühma konstruktsioonidel. Seetõttu on *kui*-rühma osas kõik T_{nud} -võimalusega *tud*-konstruktsioonid nominaliseeritavad (kuid mitte vastupidi).

3.6. *tuna*-konstruktsioon

tuna-konstruktsiooni esinemissagedus on *tud*-konstruktsiooni omaga peaaegu võrdne. Liitlausetransformatsioonil andsid *tuna*-konstruktsiooniga lähtelaused *et*-, *kuigi*-, *kusjuures*- ning *ja*-rühma transforme, *kui*-rühma transformidest oli esindatud ainult $T_{kui\ da}$. Ühise liitlausetransformi põhjal võib *tuna*-konstruktsiooni pidada transformatsioonivahekorras olevaks *tud*-konstruktsiooniga, näit.

(1) *Rinnast ja kõhust läbistatuna* lebas Aleksander Kruuse kogu pikkuses keset lahinguvälja... (Rt, 201.)

$T^p_{ja\ e}$: Aleksander Kruuse oli rinnast ja kõhust läbistatud ja lebas kogu pikkuses keset lahinguvälja.

T_{tud} : *Rinnast ja kõhust läbistatud*, lebas Aleksander Kruuse kogu pikkuses keset lahinguvälja.

Niisugustel ühise liitlausetransformiga juhtudel on *tuna*- ja *tud*-konstruktsioon stiililised variandid samuti nagu *nuna*- ja *nud*-konstruktsioon. Kuid *tuna*-konstruktsioonil on ka omaette esinemispiirkond, kus *-tuna*→*-tud* ei ole võimalik, küll aga esineb osaline kattumine $T_{kui\ da}$ -rühma *des*-konstruktsiooniga.

3.6.1. Ühe liitlausettransformiga juhud

3.6.1.1. $T_{kui\ da}$

- (2) Staadion oli vana-kreeka pikkusemõõt, mis sõltuvalt maastikust on *kaasaegsetes ühikutes väljendatuna* võrdne 150 kuni 190 meetriga. (Oiglane, 25.)
[→... mis sõltuvalt maastikust on võrdne 150 kuni 190 meetriga, *kui* kaasaegsetes ühikutes *väljendada*.]
- (3) Tähtede pöörlemise nurkkiirus kahaneb tähe asukoha kauguse kasvades, *arvatuna tähesüsteemi tsentrist*. (EL 1965, 245.)
[→... *kui* arvata tähesüsteemi tsentrist.]
- (4) Seega on bioonika neuroküberneetika, *vaadatuna tehnilise küberneetiku pilguga*. (Kaasik, Oja, 18.)
[→... *kui* vaadata tehnilise küberneetiku pilguga.]
- (5) Prantsuse vabariik ei erinenud palju Vene keisririigist, *vähemalt sadama poolt vaadatuna*. (Hint, III 206.)
[→... vähemalt *kui* sadama poolt *vaadata*.]

Et $T_{kui\ da}$ on võimalik ka *des*-konstruktsiooni ja D öeldud -struktuurilise *tud*-konstruktsiooni puhul, osutus vajalikuks kontrollida käesoleva *tuna*-konstruktsiooniga lähtelausete rühma transformatsioonivahekorda vastavate *tud*- ja *des*-lausetega. Selgus, et $T_{kui\ da}$ -rühmas $K_{tuna} \rightarrow K_{tud}$, samuti $K_{tud} \rightarrow K_{tuna}$, näiteks

T_{tud}^* (2): Staadion oli vana-kreeka pikkusemõõt, mis sõltuvalt maastikust on, *kaasaegsetes ühikutes väljendatud*, võrdne 150 kuni 190 meetriga.
samuti

T_{tuna}^* (9 *tud*): Ja *omavahel öelduna* pole ma põrmugi kindel...

Küll on aga käesolevas rühmas võimalik $K_{tuna} \rightarrow K_{des}$.

T_{des} (2): Staadion oli vana-kreeka pikkusemõõt, mis sõltuvalt maastikust on *kaasaegsetes ühikutes väljendades* võrdne 150 kuni 190 meetriga.

T_{des} (3): Tähtede pöörlemise nurkkiirus kahaneb tähe asukoha kauguse kasvades, *arvates tähesüsteemi tsentrist*.

T_{des} (4): Seega on bioonika neuroküberneetika, *vaadates tehnilise küberneetiku pilguga*.

T_{des} (5): Prantsuse vabariik ei erinenud palju Vene keisririigist, *vähemalt sadama poolt vaadates*.

$T_{kui\ da}$ -rühma *des*-lausete transformeeritavus *tuna*-lauseteks on seotud ainult teatavate verbidega. Eespool toodud näidetes esinevad verbidele *väljendama*, *arvama*, *vaatama* võib veel lisada *võtma* ja *võrdlema*, näit.:

T_{tuna} (21 *des*): ... suhteline võit ei ole iseenesest igakord veel võit — *elu seisukohast, inimese aspektist võetuna*.

T_{tuna} (23 des): A. H. Tammsaare sünnikohaga võrrelduna oli see sootuks vaesem ja mahajäänum maanurk.

Nendegi verbide puhul on transformatsioon $K_{des} \rightarrow K_{tuna}$ võimalik ainult objektita konstruktsioonides, vrd. näit.

(6) On teisigi traditsioonilisi ettekujutusi, mis *poola teatrit vaadates* tugevasti kõikuma löövad. (Utt, 85.)

$T_{kui\ da}$: ... mis tugevasti kõikuma löövad, *kui* poola teatrit *vaadata*.

T_{luna}^* : ... mis *poola teatrit vaadatuna* tugevasti kõikuma löövad.

3.6.1.2. et-transformid. Selle rühma *tuna*-lausete puhul võib *et*-transformina esineda kas $T_{et\ e}^p \sim T_{et\ e}^a$, näit.

(7) ... *kasakate poolt korduvalt «läbitöötatuna»* ... oli tal raske sirgelt kõrgeaususe ees seista. (Hint, III 170.)

$T_{et\ e}^p$: *Et ta oli* kasakate poolt korduvalt «läbi töötatud» ...

$T_{et\ e}^a$: *Et* kasakad *olid* ta korduvalt «läbi töötanud» ...

või $T_{et\ e}^p$ ja $T_{et\ e}^a$ paralleelselt:

(8) *Viletsusest vaevatuna* kaevab Liivamäe Mart rahaauku ... (Siimisker, 67.)

$T_{et\ e}^p$: *Et* Liivamäe Mart *on* viletsusest *vaevatud*, kaevab ta rahaauku.

$T_{et\ e}^a$: *Et* Liivamäe Marti *vaevab* viletsus, kaevab ta rahaauku.

või koguni kõik kolm võimalust:

(9) *Kaaslase poolt reedetuna* ei suutnud ta midagi ära teha. (Rt, 163.)

$T_{et\ e}^p$: *Et ta oli* kaaslase poolt *reedetud* ...

$T_{et\ e}^a$: *Et* kaaslane ta *reetis* ...

$T_{et\ e}^c$: *Et* kaaslane *oli* ta *reetnud* ...

Kuid esineb ka lauseid, mille transformiks saab pidada ainult T_{et}^a , näit.

(10) *Süüdistatuna jumalate salgamises*, pidi ta Ateenast lahkuma. (Oiglane, 21.)

[\rightarrow *Et* teda süüdistati jumalate salgamises ...]

Vrd. $T_{et\ e}^*$: *Et ta oli süüdistatud* jumalate salgamises ...

et-rühma transformid on lähtelausetega samatähenduslikud. Kõigil juhtudel on võimalik $K_{tuna} \rightarrow K_{tud}$.

3.6.1.3. kuigi-transformid ($T_{kuigi\ e}^p$).

(11) *Äärmuseni teravdatuna* ja äärmiselt tinglikuna, ent siiski läbinisti realistlikuna on ta sedavõrd täiuslik, et tõrgud kujutlemast veel parema lahenduse võimalikkustki. (Utt, 90.)

[\rightarrow *Kuigi ta on* äärmuseni *teravdatud* ja äärmiselt tinglik, ent siiski läbinisti realistlik, on ta sedavõrd täiuslik ...]

- (12) *Lausutuna ajal, millal vastavad eridistsipliinid olid alles lapsekingades, on teaduse hilisem areng neid sõnu korduvalt kinnitanud.* (KK 1960, 372.)

[→ *Kuigi* need sõnad on lausunud ajal, millal vastavad eridistsipliinid olid alles lapsekingades...]

kuigi-transforme võib pidada lähtelausetega tähenduselt samas- teks. Transformatsioon $K_{tuna} \rightarrow K_{tud}$ on selles rühmas võimalik, kuid sellistes lausetes nagu (11) tuleb sel juhul *tuna*-konstruktsiooniga rinnastavalt seotud essiivid muuta nominatiivideks analoogiliselt liitlausetransformiga.

3.6.1.4. *kusjuures*-transformid. Mõningate põhilause keskel või järel paiknevate *tuna*-konstruktsioonide puhul oli $T^p_{kusj e}$, enamasti ka sellega paralleelselt võimalik T^a_{kusj} lähtelausele tähenduselt lähedasem kui *ja*-transform.

$T^p_{kusj e}$

- (13) ...ikka astuvad nad katsumustest otsekui puhastatuina ja karastatuina, uute lootustega vastu uuele päevale. (Siimisker, 185.)

[→ Iikka astuvad nad uute lootustega vastu uuele päevale, *kusjuures* nad on katsumustest otsekui puhastatud ja karastatud.]

Konstruktsiooni struktuur võimaldab siin ka aktiivis eelaegset transformi:

$T^a_{kusj e}$: ...*kusjuures* katsumused on neid otsekui puhastanud ja karastanud.

$T^p_{kusj e} \sim T^a_{kusj}$ on võimalikud näiteks järgmistest lausetest:

- (14) ...kohale jõudis Austria föderaalpresident A. Schärf saadetuna Innsbrucki linnapeast A. Luggerist. (Kask, 15.)

$T^p_{kusj e}$: Kohale jõudis Austria föderaalpresident A. Schärf, *kusjuures* ta oli saadetud Innsbrucki linnapeast A. Luggerist.

T^a_{kusj} : Kohale jõudis Austria föderaalpresident A. Schärf, *kusjuures* teda saatis Innsbrucki linnapea A. Lugger.

- (15) Nii, saadetuna peaaegu üldisest kaastundest, sõitis kulak väravast välja. (Smuul, K121.)

$T^p_{kusj e}$: Nii sõitis kulak väravast välja, *kusjuures* ta oli saadetud peaaegu üldisest kaastundest.

T^a_{kusj} : Nii sõitis kulak väravast välja, *kusjuures* teda saatis peaaegu üldine kaastunne.

Huvitav on märkida, et *kuigi* lausetes (14) ja (15) on tegemist konstruktsiooni analoogilise struktuuriga ja sama verbiga, ei ole $T^p_{kusj e}$ mõlemal juhul ühtviisi korrektned: lause (14) transformi nimetame tavaliselt «halbaks» lauseks, mis võiks kuuluda kuhugi grammatilise ja ebagrammatilise piirialale. Seega oleks lause (14) puhul mõnesugune õigustus rääkida ainult T^a_{kusj} võimaldavast alaliigist (vrd. lause (10)).

Kõik selle rühma laused võimaldasid $K_{tuna} \rightarrow K_{tud}$.

3.6.1.5. ja-transformid. Selles rühmas on peale ainult $T_{ja\ e}^p$ andvate lausete ka selliseid, millest $T_{ja\ e}^p$ ja T_{ja}^a on paralleelselt võimalikud. Enamik lauseid annab liitlausetransformatsioonil $T_{ja\ e}^p$:

(16) ...Joonale, kes siinsamas vaksali põrandal *teiste vahele kiilutuna* näkitses kaasavõetud toidumoonas..., ei paistnud asi hoopiski lootusetu. (Hint, III 281.)

[→ Joonale, kes teiste vahele *oli kiilutud ja* siinsamas vaksali põrandal näkitses kaasavõetud toidumoonas..., ei paistnud asi hoopiski lootusetu.]

(17) *Haaratuna* üldisest paanikast, otsis osa peidupaika... (Rt, 160.)

[→ Osa *oli haaratud* üldisest paanikast ja otsis peidupaika.]

(18) Enn seisis õpetajaletoa seina ääres püsti nagu ehk kunagi siis,... kui ta *mingilt poisikese-pahanduselt tabatuna* oli kutsutud siia aru andma. (Raud, 134.)

[→ ...kui ta *oli* mingilt poisikese-pahanduselt *tabatud ja* oli kutsutud siia aru andma.]

$T_{ja\ e}^p \sim T_{ja}^a$ võimaldab näiteks lause:

(19) *Jälitatuna vihaselt sädistavast linnukarjast*, keerleb õhus kull.

$T_{ja\ e}^p$: Kull *on jälitatud* vihaselt sädistavast linnukarjast ja ta keerleb õhus.

T_{ja}^a : Kulli *jälitab* vihaselt sädistav linnukari ja ta keerleb õhus.

ja-rühma transformide tähendus ei ole lähtelausete tähendusega samane. Kõigil juhtudel esineb transformatsioonivõimalus $K_{tunc} \rightarrow K_{tud}$.

3.6.2. Kahe liitlausetransformiga juhud

Siia kuuluvad paralleelselt *et*- ja *ja*-transforme võimaldavad *tuna*-laused, kusjuures kumbki liitlausetransform võib omakorda anda ajavormilt erinevaid variante. Ainult $T_{ja\ e}^p \sim T_{et\ e}^p$ oli võimalik näiteks lausest

(20) Need karakterihood, *rakendatuna kultuuri omandamise ja loomise kõrge ülesande teenistusse*, asetasiid ta ande alatise arenemise ja noorenemise lakkamatusse protsessi. (Siimisker, 23.)

$T_{ja\ e}^p$: Need karakterihood *olid rakendatud* kultuuri omandamise ja loomise kõrge ülesande teenistusse ja asetasiid ta ande alatise arenemise ja noorenemise lakkamatusse protsessi.

$T_{et\ e}^p$: *Et* need karakterihood *olid rakendatud* kultuuri omandamise ja loomise kõrge ülesande teenistusse, asetasiid nad ta ande alatise arenemise ja noorenemise lakkamatusse protsessi.

Järgmine lause võimaldab kummagi transformi puhul ka ajavormilt erinevaid variante:

(21) Eks sellest tarkusest tiivustatuna tahtsin ka mina seda praktikas rakendada. (EL 1965, 308.)

$T_{p_{ja\ e}}$: Eks ka mina olnud sellest tarkusest tiivustatud ja tahtsin seda praktikas rakendada.

$T_{p_{et\ e}}$: Et ka mina olin sellest tarkusest tiivustatud, tahtsin seda praktikas rakendada.

$T_{a_{ja}}$: Eks ka mind tiivustas see tarkus ja tahtsin seda praktikas rakendada.

$T_{a_{et}}$: Et ka mind tiivustas see tarkus, tahtsin seda praktikas rakendada.

Kõik siia kuuluvad juhud võimaldavad $K_{tuna} \rightarrow K_{tud}$.

3.6.3. Liitlausetransformatsioonile ei allunud konstruktsiooni N_{el} tingituna sisaldavad lähtelaused, näit.

(22) Tingituna erilaadsest kujunemistest, merekliimast ja lubjarikkast pinnasest on Saaremaa taimestik väga liigirikas... (EL 1965, 94.)

(23) Sellest tingituna asus kooli rehetöös ahju taga ka väike arestikamber... (Siimisker, 25.)

Tegemist on automatiseerunud konstruktsiooniga, mis võimaldab kaassõnalist tõttu-transformatsiooni:

$T(22)$: Erilaadse kujunemistee, merekliima ja lubjarikka pinnase tõttu on Saaremaa taimestik väga liigirikas.

$T(23)$: Selle tõttu asus kooli rehetöös ahju taga ka väike arestikamber.

3.6.4. *tuna*-konstruktsiooniga lausete analüüs näitas, et kõigis rühmades peale T_{kui} da on võimalik $K_{tuna} \rightarrow K_{tud}$. Vastupidise suunaga transformatsiooni võimalikkust tuli kontrollida *tud*-lähtelausete põhjal. $K_{tud} \rightarrow K_{tuna}$ ei ole võimalik $T_{p_{kui\ e}}$ -alarühmas, vrd. näit.

T_{tuna}^* (2 *tud*): Ostud tehtuna ja pudelid pakituna, palus veinimeister meid esimesse võlvialusesse jooke maitsma.

T_{tuna}^* (3 *tud*): Maja segi lõõduna, suunati koer tühjale põõningule.
Jne.

Selle *kui*-alarühma puudumise tõttu puudub *tuna*-konstruktsioonil ka nominaliseerumisvõimalus. Kõigil juhtudel võimaldas *tuna*-transformatsiooni *et*-rühm, osal juhtudel *kusjuures*- ning *ja*-rühm.

Tegelikult ei ole $K_{tud} \rightarrow K_{tuna}$ võimalikkuse või võimatuse taustaks eri tähendusrühmad, vaid *tud*-konstruktsiooni struktuur. Passiivitasandi sõltumatu konstruktsioon ei anna *tuna*-transformi. Sellise struktuuriga aga ongi *tud*-konstruktsioon enamikus $T_{p_{kui\ e}}$ -alarühma lähtelausetes, samuti osas *kusjuures*- ning *ja*-rühma lausetes (vt. näitelauseid (17), (18), (22) ja (23) lk. 138 jj.), *et*-rühmas sellise struktuuriga *tud*-konstruktsiooni ei esine, iseloomulikuks struktuuritüübiks on siin aktiivitasandi sõltumatu konstruktsioon (vt. laused (13) ja (14)), mis alati võimaldab $K_{tud} \rightarrow K_{tuna}$.

3.6.5. Kokkuvõte

tuna-laused jagunesid liitlausetransformatsioonil järgmisteks rühmadeks.

1. $T_{kui\ da}$.
2. $T^{p_{et\ e}}, T^{p_{et\ e}} \sim T^{a_{et}}$.
3. $T_{kuigi\ e}$.
4. $T^{p_{kusj\ e}}, T^{p_{kusj\ e}} \sim T^{a_{kusj}}$.
5. $T^{p_{ja\ e}}, T^{p_{ja\ e}} \sim T^{a_{ja}}$.
6. $T^{p_{ja\ e}}, T^{p_{et\ e}}, T^{p_{ja\ e}} \sim T^{p_{et\ e}} \sim T^{a_{ja}} \sim T^{a_{et}}$.

Välja arvatud $T_{kui\ da}$ -rühm, on *tuna*-konstruktsioon kõigil ülejäädud juhtudel transformeeritav *tud*-konstruktsiooniks ja on temaga samatähenduslik. $T_{kui\ da}$ -rühmas kattub *tuna*-konstruktsiooni tähendus *des*-konstruktsiooni tähendusega.

Vastupidise suunaga transformatsioon $K_{tud} \rightarrow K_{tuna}$ ei ole võimalik passiivitasandi sõltumatu *tud*-konstruktsiooni puhul. See välistab ühtlasi K_{tuna} ja K_{nud} vahelise transformatsioonivahekorra. *tuna*-konstruktsioonil puudub $T^{p_{kui\ e}}$ -alarühm, mistõttu puudub ka nominalisatsioonivõimalus.

tuna-konstruktsioon on, välja arvatud $T_{kui\ da}$ -alarühm, *tud*-konstruktsiooni struktuuraalselt piiratumate esinemisvõimalustega samatähenduslik variant.

4. Variantsete seostumisviiside kompleksid

Analüüsitud konstruktsioonide transformatoorse klassifikatsiooni tulemused moodustavad ootusi ületavalt järjekindla süsteemi: põhilised transformirühmad on kõigi konstruktsioonide puhul samad ja analoogiline on ka jagunemine tähenduse kolme tüübi vahel. Saadud süsteem võimaldab käsitletavate konstruktsiooniseoste tähendustest rääkida kolme erineva tähendusetüübi ja neisse kuuluvate transformirühmade terminites. Meid huvitas küsimus, missugustel juhtudel on *des*-, *mata*-, *nud*-(*~nuna*-) ja *tud*-(*~tuna*-)konstruktsioonil verbifraasi seostumisviisina iseseisev tähendus ja missugustel juhtudel nad kujutavad endast mõne muu seostumisviisiga (näit. kõrvallausega) samas tähenduses esinevaid stiililisi variante. Et meie klassifikatsiooni aluseks on liitlausetransformatsioon, siis kujutab saadud kolmetüübiline jaotus endast liitlausest lähtuvat määratlust. Kuid nagu analüüsi käigus selgus, ei teki variantsete seostumisviiside kompleksid mitte üksnes osalause- ja konstruktsiooniseose samatähenduslikkuse tõttu, vaid ka transformatsioonivahekordade tõttu konstruktsioonide endi vahel. Viimased on võimalikud kõigi kolme tähendusetüübi puhul, kusjuures nad enamasti sõltuvad konstruktsiooni grammatilisest struk-

tuurist (näit. $K_{tud} \rightarrow K_{nud} \rightarrow T_{N\ pp}$, $K_{tud} \rightarrow K_{tuna} \rightarrow K_{olles\ tud}$ jt.), harvem tähendusest (näit. $K_{des} \rightarrow K_{nud}$). Niisiis, kui räägime mingist iseseisva tähendusega konstruktsioonseosest, ei tarvitse veel olla tegemist antud tähendusele vastava ainsa, variantideta seostumisviisiga. Niisama hästi võib antud tähendusele vastata kahest või enamast variandist koosnev konstruktsioonseoste kompleks. Vahe iseseisva tähendusega ja iseseisva tähenduseta konstruktsioonide vahel on üksnes selles, et esimesel juhul puudub neil alati osalausevariant ja võivad puududa ka konstruktsioonvariandid, teisel juhul on neil aga olemas vähemalt osalausevariant. Seega sisaldab üksnes transformirühma ja tähendusetüübi määramine liiga vähe informatsiooni selle variantide kompleksi kohta, kuhu antud konstruktsioon kuulub. Kasutades liitlausestransformatsioonil saadud andmeid, püütakse järgnevas selgitada eri tähendusetüüpide puhul võimalikud variantide kompleksid.

4.1. Ülevaate *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*) konstruktsiooni iseseisva tähenduseta transformirühmadest annab tabel 2. Nagu tabelist selgub, moodustavad kõigi konstruktsioonide puhul iseseisva tähenduseta osa *kui-*, *et-*, *kuigi-* ja osalt *kusjuures-*põimlausestransforme andvad juhud. Samatähenduslike väljendusvõimalusi leidub selles piirkonnas suhteliselt rohkesti.

Igale konstruktsioonseose juhule vastab siin samatähenduslikult vähemalt kõrvallauseseose juhtum. Samatähenduslike väljendusvõimaluste arv võib aga mõnes transformirühmas kasvada küllalt suureks vastavalt sellele, kuidas kombineeruvad transformatsioonivõimalused $K_{nud} \rightarrow K_{tud}$ (resp. aktiivis kõrvallause \rightarrow passiivis kõrvallause), $K_{nud} \rightarrow K_{des}$ (resp. eelaegses ajavormis kõrvallausega põimlause \rightarrow samas ajavormis verbidega põimlause), $K_{nud} \rightarrow K_{nuna}$, $K_{nud} \rightarrow K_{olles\ nud}$, $K_{tud} \rightarrow K_{tuna}$, $K_{tud} \rightarrow K_{olles\ tud}$, $K_{tud} \rightarrow K_{des}$, $K_{tuna} \rightarrow K_{des}$ ja nominalisatsioonivõimalused.

Konstruktsioonidevahelisi tähenduse kattumisi näitavad tavaliselt nende ühised liitlausestransformid (transformatsioonivahekorra transitiivsuse põhjal: kui $a \sim b$ ja $b \sim c$, siis $a \sim c$). Need on kattumised kogu vastava transformirühma ulatuses (näit. $K_{des} \leftrightarrow K_{nud}$ kõigil $T_{kui} \sim T_{kui\ e}$ juhtudel) ja tabelist 2 on nad hõlpsasti leitavad. Kuid peale nende esineb veel selliseid konstruktsioonidevahelisi transformatsioonivahekordi, mille võimalikkus sõltub konstruktsiooni grammatilisest struktuurist, vahel ka asendist põhilause suhtes ja isegi põhilause iseloomust (näit. $K_{tud} \rightarrow K_{nud}$ on võimalik ainult konstruktsiooni struktuuri $N_{nom} V_{tud}$ puhul, kusjuures konstruktsioon peab eelnema põhilausele ja põhilause peab olema isikuline). Konstruktsiooni struktuurist sõltuvad nominaliseerimisvõimalused, $K_{nud} \rightarrow K_{nuna}$, $K_{nud} \rightarrow K_{olles\ nud}$, $K_{tud} \rightarrow K_{tuna}$, $K_{tud} \rightarrow K_{olles\ tud}$ ja $K_{tud} \leftrightarrow K_{nud}$. Selliste osaliselt võimalike kattumiste piirid tabelist 2 ei selgu.

Transfor- mirühm	des-konstruksioon			nud- konstruksioon
	$K_{olles\ nud}$	K_{des}	$K_{olles\ tud}$	
kui		T_{kui}		
	$T_{kui\ e} \sim T^p_{kui\ e}$		$T^p_{kui\ e}$	$T_{kui\ e}$
		$T_{kui} \sim T_{kui\ e}$	$T^p_{kui\ e} \sim T^a_{kui}$	$T_{kui} \sim T_{kui\ e}$
		$T_{kui\ da}$		
		$T_{kui\ kond}$		
		$T_{N\ ad}, T_{N\ pp}$		$T_{N\ ad}, T_{N\ pp}$
et		T_{et}		
	$T_{et\ e}$			$T_{et\ e}$
		$T_{et} \sim T_{et\ e}$	$T^p_{et\ e} \sim T^a_{et\ e}$ $\sim T^a_{et}$	$T_{et} \sim T_{et\ e}$
		$T_{et\ da}$		
		$T_{N\ transl}$		
kuigi		$T_{ku:igi}$		
	$T_{kuigi\ e}$		$T^p_{ku:igi\ e} \sim$ $T^a_{kuigi\ e} \sim T^a_{kuigi}$	$T_{kuigi\ e}$
kusj		T_{kusj}		
	$T^a_{kusj\ e} \sim$ $T^p_{kusj\ e}$		$T^p_{kusj\ e} \sim T^a_{kusj}$	$T_{kusj\ e}$

konstruktsiooni iseseisva tähenduseta rühmad

<i>nuna-</i> konstruktsioon	<i>tud-</i> konstruktsioon	<i>tuna-</i> konstruktsioon	<i>mata-</i> konstruktsioon
			$T_{kui\ neg}$
	$T_{p_{kui\ e}}$		
$T_{kui} \sim T_{kui\ e}$	$T_{p_{kui\ e}} \sim T_{a_{kui}}$	$T_{p_{kui\ e}} \sim T_{a_{kui}}$	
	$T_{kui\ da}$	$T_{kui\ da}$	
			$T_{kui\ kond\ neg}$
$T_{N\ ad}, T_{N\ pp}$	$T_{N\ pp}$		
			$T_{et\ neg}$
$T_{et\ e}$			
$T_{et} \sim T_{et\ e}$	$T_{p_{et\ e}} \sim T_{a_{et\ e}} \sim T_{a_{et}}$	$T_{p_{et\ e}} \sim T_{a_{et\ e}} \sim T_{a_{et}}$	
			$T_{kuigi\ neg}$
$T_{kuigi\ e}$	$T_{p_{kuigi\ e}} \sim T_{a_{kuigi\ e}} \sim T_{a_{kuigi}}$	$T_{p_{kuigi\ e}} \sim T_{a_{kuigi\ e}} \sim T_{a_{kuigi}}$	
			$T_{itma\ et}$
	$T_{p_{kusj\ e}} \sim T_{a_{kusj\ e}} \sim T_{a_{kusj}}$	$T_{p_{kusj\ e}} \sim T_{a_{kusj}}$	

Analüüsitud konstruktsioonide, nende liitlausetransformide ja nominalisatsioonivõimaluste hulgas samatähenduslikest variantidest koosnevate komplekside kindlakstegemise muudab keerukaks peamiselt K_{des} , K_{nud} ja K_{tud} vahekordade komplitseeritus eri transformirühmades. K_{mata} seisab oma eitava tähenduse tõttu neist eraldi, olles variandiks ainult vastavale kõrvallausele, mõnedel juhtudel ka nominalisatsioonile.

Jälgides tabelis 2 esitatud klassifikatsiooni horisontaale pidi ja kasutades transformatoorse analüüsi käigus mitmesuguste grammatiliste piiramiste kohta saadud andmeid, püüame järgnevalt fikseerida käsitletud seostumisviiside kõik võimalikud variantide kompleksid eri transformirühmade kaupa. Eesmärgiks on fikseerida eelkõige maksimaalkompleksid, s. t. anda iga kompleksi puhul võimalike variantide koosseisu ülemine piir.

4.1.1. kui-rühm

Tähenduste kattumised *kui*-rühmas moodustavad küllaltki keeruka vahekordade põimiku. Erineva koosseisuga komplekside kindlakstegemist raskendab siin paljudel puhkudel transformatsioonivahekordade asümmeetrilisus ja transitiivsuse puudumine. Seetõttu on otstarbekas nii käesolevas kui ka järgnevais rühmades vaadelda samatähenduslike seostumisviiside komplekse alarühmade kaupa eraldi, sest võib tekkida vajadus mingi konstruktsiooni jagamiseks antud alarühma piirides erinevate transformatsiooniomadustega osadeks.

T_{kui} -alarühmas moodustavad paralleelsete väljendusvõimaluste kompleksi

$$(1) K_{des} \sim T_{N ad} \sim T_{kui}$$

Ortograafia küsimusi *kaaludes*
Ortograafia küsimuste *kaalumisel*
Kui ortograafia küsimusi *kaalutakse* } olgu aluseks kindlad põhimõtted.

Osas selle rühma juhtudel pole $T_{N ad}$ korrektne. näit.

Ohtul toas *istudes*
Kui ta ohtul toas *istus*
Ohtul toas *istumisel* } mõttes ta selle üle kaua.

mata-konstruktsiooni $T_{kui neg}$ -alarühmas, mis on T_{kui} -alarühma eitav analoog, annavad paralleelse kolmevariandilise kompleksi

$$(2) K_{mata} \sim T_{N ab} \sim T_{kui neg}$$

Olukorda üksikasjaliselt *analüüsimata*
Olukorra üksikasjalise *analüüsita*
Kui olukorda üksikasjaliselt *ei analüüsita* } on raske midagi otsustada.

Samuti nagu kompleksi (1) puhul, tuleb eraldi märkida juhtumeid, kus $T_{N ab}$ ebanormaalsuse tõttu jääb kompleksi vaid kaks korrektset varianti, näit.

Ei saa olla hea bibliograaf $\left\{ \begin{array}{l} \text{võõrkeeli tundmata.} \\ \text{kui võõrkeeli ei tunta.} \\ \text{võõrkeelte tundmiseta.} \end{array} \right.$

$T_{kui e}$ -alarühmas moodustavad samatähenduslike variantide komplekse K_{nud} , K_{tud} , $K_{olles nud}$, $T_{N pp}$, $T_{kui e}$ ja $T^{p}_{kui e}$. K_{nud} lahknub oma transformatsiooniomadustelt selles rühmas kaheks: 1) $K_{nud 1}$ on sõltumatu, N_{nom} V_{nud} -struktuuriga konstruktsioon, mille puhul $K_{nud} \rightarrow K_{tud}$; 2) $K_{nud 2}$ on sõltuv konstruktsioon, mis võimaldab $K_{nud} \rightarrow K_{tud}$, kusjuures objekti sisaldavast konstruktsioonist saadakse alati korrektne transform.

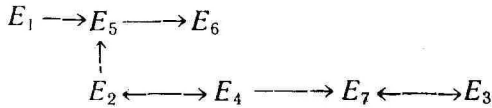
Alljärgnevas transformatsioonivahekordade matrikstabeleis tähistab elementidevahelist sümmeetrilist transformatsioonivahekorda + vastava rea ja veeru ristumiskohal, asümmeetrilist vahekorda märgib ● ja transformatsioonivahekorra puudumist —.

Tabel 3

		$T^{p}_{kui e}$	$T_{kui e}$	$T_{N pp}$	$K_{olles nud}$	K_{tud}	$K_{nud 2}$	$K_{nud 1}$
		7	6	5	4	3	2	1
1	$K_{nud 1}$	—	●	●	—	—	—	+
2	$K_{nud 2}$	●	●	●	+	●	+	
3	K_{tud}	+	●	●	●	+		
4	$K_{olles nud}$	●	●	●	+			
5	$T_{N pp}$	●	●	+				
6	$T_{kui e}$	●	+					
7	$T^{p}_{kui e}$	+						

Tabelis toodud elementide transformatsioonivahekordi kujutame graafi abil, milles sümmeetrilist vahekorda tähistab \leftrightarrow ja

asümmeetrilist \rightarrow . Elementide lühidamaks märkimiseks kasutame sümbolit E indeksiga, mis näitab selle elemendi järjekorranumbrit tabelis, näit. $E_1 = K_{nud\ 1}$, $E_2 = K_{nud\ 2}$ jne.

Liikudes mööda graafi teid vastavalt noolte suunale (\rightarrow võimaldab liikuda ainult ühes suunas), saame kaks eraldiseisvat transformatsioonivahekorras olevate elementide kompleksi: 1) $E_1 \sim E_5 \sim E_6$ ja 2) $E_2 \sim E_5 \sim E_6 \sim E_4 \sim E_7 \sim E_3$. Need ongi $T_{kui\ e}$ -alarühma kaks võimalikku samatähenduslike seosevariantide maksimaalkompleksi:

$$(3) K_{nud\ 1} \sim T_{N\ pp} \sim T_{kui\ e}$$

$\left. \begin{array}{l} \text{Päike tõusnud} \\ \text{Pärast päikese tõusu} \\ \text{Kui päike oli tõusnud} \end{array} \right\} \text{hajusid udupilved.}$

$$(4) K_{nud\ 2} \sim T_{N\ pp} \sim T_{kui\ e} \sim K_{olles\ nud} \sim T_{p_{kui\ e}} \sim K_{tud}$$

$\left. \begin{array}{l} \text{Kooli lõpetanud} \\ \text{Pärast kooli lõpetamist} \\ \text{Kui ta kooli oli lõpetanud} \\ \text{Olles kooli lõpetanud} \\ \text{Kui kool oli lõpetatud} \\ \text{Kool lõpetatud} \end{array} \right\} \text{sõitis Peeter uudismaale.}$

$T_{N\ pp}$ ei tarvitse selles kompleksis alati anda korrektset lauset:

$\left. \begin{array}{l} \text{Kõik südamelt ära kõnelnud} \\ \text{Pärast kõige südamelt ärakõnelemist} \\ \text{Kui ta kõig südamelt oli ära kõnelnud} \\ \text{Olles kõik südamelt ära kõnelnud} \\ \text{Kui kõik südamelt oli ära kõneldud} \\ \text{Kõik südamelt ära kõneldud} \end{array} \right\} \text{oli tal palju kergem koju minna.}$

Impersonaalse põhilause puhul on $K_{nud\ 2}$, $T_{kui\ e}$ ja $K_{olles\ nud}$ välistatud:

$\left. \begin{array}{l} \text{Maja läbi otsitud} \\ \text{Pärast maja läbiotsimist} \\ \text{Kui maja oli läbi otsitud} \end{array} \right\} \text{suunati koer tallipealsele.}$

$T_{kui\ e} \sim T_{kui\ e}$ -alarühmas moodustuvad seosevariantide kompleksid ühelt poolt $K_{des} \longleftrightarrow K_{nud}$ vahekorra baasil, teiselt poolt kujuneb omaette kompleks $K_{tud} \longleftrightarrow K_{tuna}$ ümber. K_{tud} jaguneb oma struktuurilt selles rühmas kaheks erinevate transformatsiooniomadustega osaks: 1) $K_{tud\ 1}$, mis võimaldab $\rightarrow K_{nud}$, on passiivitasandil sõltumatu (tüüp IIa, vt. lk. 58) või konstruktsioonisisese predi-

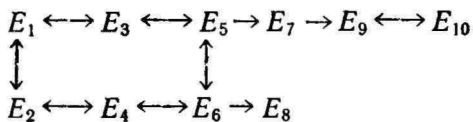
kaatsusseoseta (tüüp III, vt. lk. 59); 2) $K_{tud 2}$, mis võimaldab $\rightarrow K_{tura}$, kuid mille puhul $\rightarrow K_{nud}$ on välistatud, on aktiivitasandil sõltumatu (vt. tüüp I, lk. 58).

$K_{nud} \sim K_{des}$ ümber koonduvate variantide vahekordadest annab ülevaate tabel 4.

Tabel 4

		$T_{kui e}^p$	$K_{tud 1}$	$T_{N ad}$	$T_{N pp}$	K_{nuna}	$K_{olles nud}$	$T_{kui e}$	T_{kui}	K_{nud}	K_{des}
		10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
1	K_{des}	●	●	●	●	+	+	+	+	+	+
2	K_{nud}	●	●	●	●	+	+	+	+	+	
3	T_{kui}	●	●	●	●	+	+	+	+		
4	$T_{kui e}$	●	●	●	●	+	+	+			
5	$K_{olles nud}$	●	●	●	●	+	+				
6	K_{nuna}	●	●	●	●	+					
7	$T_{N pp}$	●	●	-	+						
8	$T_{N ad}$	-	-	+							
9	$K_{tud 1}$	+	+								
10	$T_{kui e}^p$	+									

Võimalikkude maksimaalkomplekside leidmiseks koostame graafi:

Saame kaks erineva koosseisuga maksimaalkompleksi: 1) $E_1 \sim E_2 \sim E_3 \sim E_4 \sim E_5 \sim E_6 \sim E_7 \sim E_9 \sim E_{10}$ ja 2) $E_1 \sim E_2 \sim E_3 \sim E_4 \sim E_5 \sim E_6 \sim E_8$.

(5) $K_{des} \sim K_{nud} \sim T_{kui} \sim T_{kui e} \sim K_{olles nud} \sim K_{nuna} \sim T_{N pp} \sim K_{tud 1} \sim T_{p kui e}$

<i>Jõudes tagasi kodumaale</i> <i>Jõudnud tagasi kodumaale</i> <i>Kui ta tagasi kodumaale jõudis</i> <i>Kui ta tagasi kodumaale oli jõudnud</i> <i>Olles jõudnud tagasi kodumaale</i> <i>Tagasi kodumaale jõudnuna</i> <i>Pärast tagasi kodumaale jõudmist</i> <i>Tagasi kodumaale jõutud</i> <i>Kui tagasi kodumaale oli jõutud</i>	}	otsis ta kõigepealt üles oma vana sõbra.
--	---	---

(6) $K_{des} \sim K_{nud} \sim T_{kui} \sim T_{kui e} \sim K_{olles nud} \sim K_{nuna} \sim T_{N ad}$

<i>Ülemeelikusse tujju sattudes</i> <i>Ülemeelikusse tujju sattunud</i> <i>Kui ta ülemealikusse tujju sattus</i> <i>Kui ta ülemealikusse tujju oli sattunud</i> <i>Olles ülemealikusse tujju sattunud</i> <i>Ülemeelikusse tujju sattununa</i> <i>Ülemeelikusse tujju sattumisel</i>	}	võis ta unustada oma väärikuse.
--	---	---------------------------------

Kuigi K_{tud} ja tema kõrvallausestransform tuleb arvestada maksimaalkompleksi (5) võimalike variantide hulka, on nende tähenduse kattumine ülejäänud variantide tähendusega ja isegi grammatilisus käesoleva alarühma paljude lausete puhul küsitav. Iga kord ei anna nendes kompleksides vastuvõetavaid lausevariante ka *nuna*-transformatsioon ja nominalisatsioonid, vrd. näit.

<i>Meie juurest lahkudes</i> <i>Meie juurest lahkunud</i> <i>Kui ta meie juurest lahkus</i> <i>Kui ta meie juurest oli lahkunud</i> <i>Olles meie juurest lahkunud</i> <i>Meie juurest lahkununa</i> <i>Pärast meie juurest lahkumist</i> <i>Meie juurest lahkutud</i> <i>Kui meie juurest oli lahkutud</i>	}	jäi ta salgast maha.
---	---	----------------------

<i>Kuuldes õnnetusest</i> <i>Kuulnud õnnetusest</i> <i>Kui ta õnnetusest kuulis</i> <i>Kui ta õnnetusest oli kuulnud</i> <i>Olles õnnetusest kuulnud</i> <i>Õnnetusest kuulnuna</i> <i>Õnnetusest kuulmisel</i>	}	ruttas ta koju.
---	---	-----------------

$K_{tud 2}$ ümber moodustub kompleks, millesse kuuluvad K_{tuna} , $K_{olles tud}$ ja nende kõrvallausestransformid. Kõik variantidevahelised transformatsioonivahekorrad selles kompleksis on sümmeetrilised.

(7) $K_{tud} \sim K_{tuna} \sim K_{olles tud} \sim T_{p kui e} \sim T_{a kui e} \sim T_{a kui}$

Kukkade poolt *serveeritud*
 Kukkade poolt *serveerituna*
 Olles kukkade poolt *serveeritud*
 Kui nad on kukkade poolt *serveeritud*
 Kui kukad neid *on serveerinud*
 Kui kukad neid *serveerivad*

} maitsevad samad
heeringad palju
ametlikumalt.

$T_{kui\ da}$ da-alarühmas on samatähenduslikeks variantideks K_{des} , K_{tud} , K_{tuna} ja $T_{kui\ da}$. K_{des} jaguneb selles rühmas kolmeks erinevate transformatsiooniomadustega osaks:

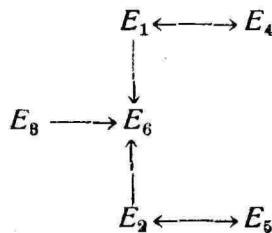
$K_{des\ 1} \rightarrow K_{tud}$, kuid $\rightarrow K_{tuna}$,
 $K_{des\ 2} \rightarrow K_{tuna}$, kuid $\rightarrow K_{tud}$,
 $K_{des\ 3} \rightarrow K_{tud}, K_{tuna}$.

Selle rühma transformatsioonivahekordi näitab tabel 5.

Tabel 5

		$T_{kui\ da}$	K_{tuna}	K_{tud}	$K_{des\ 3}$	$K_{des\ 2}$	$K_{des\ 1}$
		6	5	4	3	2	1
1	$K_{des\ 1}$	●	—	+	—	—	+
2	$K_{des\ 2}$	●	+	—	—	+	
3	$K_{des\ 3}$	●	—	—	+		
4	K_{tud}	●	—	+			
5	K_{tuna}	●	+				
6	$T_{kui\ da}$		+				

Tabeli andmete põhjal saame järgmise graafi.

Võimalikke komplekse on siin kolm: 1) $E_1 \sim E_4 \sim E_6$; 2) $E_2 \sim E_5 \sim E_6$; 3) $E_3 \sim E_6$.

Kompleksid on järgmised.

$$(8) K_{des\ 1} \sim K_{tud} \sim T_{kui\ da}$$

Ausalt öeldes
Ausalt öeldud
Kui ausalt öelda } ma ei saa teda tõsiselt võtta.

$$(9) K_{des\ 2} \sim K_{tuna} \sim T_{kui\ da}$$

Eemalt vaadates
Eemalt vaadatuna
Kui eemalt vaadata } ei paistagi mägi kõrge.

$$(10) K_{des\ 3} \sim T_{kui\ da}$$

Kaardi järgi otsustades
Kui kaardi järgi otsustada } peaks mets varsti lõppema.

$T_{kui\ kond}$ -alarühmas on võimalik kolmevariandiline maksimaal-kompleks.

$$(11) K_{des} \sim T_{N\ ad} \sim T_{kui\ kond}$$

Mere poolt pildistades
Mere poolt pildistamisel
Kui me mere poolt pildistaksime } saaksime linnast iseloomulikuma vaate.

Mõnedel juhtudel $T_{N\ ad}$ ei anna vastuvõetavat varianti, näit.

Niimoodi riietudes
Kui ta niimoodi riietuks
Niimoodi riietumisel } ärataks ta tähelepanu.

K_{mata} vastavas alarühmas moodustab samuti kolmevariandilise kompleksi.

$$(12) K_{mata} \sim T_{N\ ab} \sim T_{kui\ kond\ neg}$$

Uusi meetodeid rakendamata
Uute meetodite rakendamiseta
Kui uusi meetodeid ei rakendataks } poleks see probleem lahendatav.

4.1.2. et-rühm

Võrreldes *kui*-rühmaga on transformatsioonivahekorrad siin vähem komplitseeritud, sest ei esine kattumisi $K_{des} \sim K_{tud}$ ega $K_{nud} \sim K_{tud}$. Variantide kompleksid koonduvad kõigi nelja konst-

Kiitusest ergutatud
Kiitusest ergutatuna
Olles kiitusest ergutatud
Et ta oli kiitusest ergutatud
Et kiitus oli teda ergutanud
Et kiitus teda ergutas

} oli ta valmis kas või oma nahast välja pugema.

Kaaslase poolt reedetud
Kaaslase poolt reedetuna
Olles kaaslase poolt reedetud
Et ta oli kaaslase poolt reedetud
Et kaaslane oli ta reetnud
Et kaaslane ta reetis

} ei saanud ta midagi ära teha.

Teistsuguse struktuuriga juhtudel on $T_{et\ e}^a$ välistatud, näit.

Mitu korda tööluusilt tabatud
Mitu korda tööluusilt tabatuna
Olles mitu korda tööluusilt tabatud
Et ta oli mitu korda tööluusilt tabatud
Et teda mitu korda tööluusilt tabati

} polnud tal soodsat iseloomustust loota.

T_{et} da-alarühmas moodustub kolmeliikmeline kompleks

$$(18) K_{des} \sim T_{et} \text{ da} \sim T_N \text{ transl}$$

Hoides end vormis
Et hoida end vormis
Enda vormis hoidmiseks

} treenis ta iga päev.

Et K_{des} selles tähenduses ei ole küllalt ilmekas, siis tarvitatakse teda võrreldes kompleksi ülejäänud variantidega hoopis harvemini.

4.1.3. *kuigi-rühm*

Samatähenduslike variantide kombinatsioonid koonduvad selles rühmas eraldi K_{des} , K_{mata} , K_{nud} ja K_{tud} ümber, kattumised nende konstruktsioonide endi vahel puuduvad.

Kahevariandilises kompleksis esinevad K_{des} ja K_{mata} .

$$(19) K_{des} \sim T_{kuigi}$$

Töötades siin küll alles esimest aastat
Kuigi ta töötas siin alles esimest aastat

} oli tal ometi juba hea spetsialisti kuulsus.

$$(20) K_{mata} \sim T_{kuigi} \text{ neg}$$

Jõudmata veel järele mõtelda
Kuigi ta ei jõudnud veel järele mõtelda

} oli tal juba otsus valmis.

K_{nud} moodustab neljavariandilise kompleksi.

$$(21) K_{nud} \sim K_{nuna} \sim K_{olles\ nud} \sim T_{kuigi\ e}$$

Alles hiljuti kahekümneseks <i>saanud</i>	} on tal juba viis aastat tööstaaži.
Alles hiljuti kahekümneseks <i>saanuna</i>	
Olles alles hiljuti kahekümneseks <i>saanud</i>	
<i>Kuigi ta on</i> alles hiljuti kahekümneseks <i>saanud</i>	

K_{nunc} pole selles kompleksis alati korrektne, näit.

Sõjas küll raskesti <i>kannatanud</i>	} on linna endisest omapäras- t mõnda siiski säilinud.
Sõjas küll raskesti <i>kannatanuna</i>	
Olles sõjas küll raskesti <i>kannatanud</i>	
<i>Kuigi linn on</i> sõjas küll raskesti <i>kannatanud</i>	

K_{tud} puhul võimalik maksimaalkompleks koosneb kuuest varian-
dist.

$$(22) K_{tud} \sim K_{tuna} \sim K_{olles\ tud} \sim T^p_{kuigi\ e} \sim T^a_{kuigi} \sim T^a_{kuigi\ e}$$

Samuti nagu *et*-rühmas on siingi selle kompleksi $T^a_{kuigi\ e}$ võimalik
ainult K_{tud} tuumstruktuuri $N_{el} V_{tud}$ või $N_{gen\ poolt} V_{tud}$ puhul.

Uutest ootamatustest <i>rabatud</i>	} ei unustanud ta ometi oma kohustusi.
Uutest ootamatustest <i>rabatuna</i>	
Olles uutest ootamatustest <i>rabatud</i>	
<i>Kuigi ta oli</i> uutest ootamatustest <i>rabatud</i>	
<i>Kuigi</i> uued ootamatused teda <i>rabasid</i>	
<i>Kuigi</i> uued ootamatused <i>olid</i> teda <i>rabanud</i>	

Teistsuguse struktuuriga K_{tud} annab viievariandilise kompleksi,
näit.

Hinge põhjani <i>solvatud</i>	} suutis ta siiski säilitada üleoleva ükskõiksuse.
Hinge põhjani <i>solvatuna</i>	
Olles hinge põhjani <i>solvatud</i>	
<i>Kuigi ta oli</i> hinge põhjani <i>solvatud</i>	
<i>Kuigi</i> teda hinge põhjani <i>solvati</i>	

4.1.4. kusjuures-rühm

Paralleelseid kahevariandilisi komplekse pakuvad jällegi K_{des}
ja K_{mata} .

$$(23) K_{des} \sim T_{kusj}$$

Kodanlus surub peale oma ideoloogiat	} <i>rakendades</i> mitmesuguseid survevahendeid. <i>kusjuures</i> ta rakendab mitmesuguseid survevahendeid.

$$(24) K_{mata} \sim T_{ilma\ et}$$

Käske <i>ootamata</i> <i>Ilma et</i> ta <i>oleks</i> käske <i>oodanud</i>	} pani ta kõikjal käed külge.
--	-------------------------------

Et *kusjuures*-rühm nõuab konstruktsiooni järelasendit, saavad siia kuuluda ainult sõltumatud *nud*-konstruktsioonid (sõltuvate *nud*-konstruktsioonide puhul on järelasend ebagrammatiline). Sellega seoses on K_{nud} kompleksist välistatud niisugused sinna tavaliselt kuuluvad variandid, nagu K_{nuna} ja $K_{olles\ nud}$ ning kompleks on ainult kahevariansiline.

$$(25) K_{nud} \sim T_{kusj\ e}$$

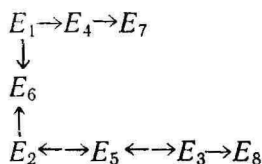
Poiss seisab $\left\{ \begin{array}{l} \text{silmaid kiindunud külalisesse.} \\ \text{ukse kõrval,} \end{array} \right. \left\{ \begin{array}{l} \text{kusjuures ta silmaid on kiindunud külalisesse.} \end{array} \right.$

K_{tud} jaguneb selles rühmas oma transformatsioonimadustelt kaheks. Järgnevas matrikstabelis tähistab $K_{tud\ 1}$ passiivitasandil sõltumatut konstruktsiooni (tüüp IIa), mis võimaldab $\rightarrow K_{olles\ nud}$. Konstruktsiooni järelasendit tõttu käesolevas rühmas ei ole $\rightarrow K_{nud}$ võimalik. K_{tuna} ja $K_{olles\ tud}$ on selle struktuuritüübi puhul välistatud. $K_{tud\ 2}$ tähistab aktiivitasandil sõltumatut (tüüp I) ja konstruktsioonisisese predikaatsusseoseta (tüüp III) konstruktsiooni, mis võimaldab $\rightarrow K_{tuna} \rightarrow K_{olles\ tud}$.

Tabel 6

		T^a_{kusj}	$T^a_{kusj\ e}$	$T^p_{kusj\ e}$	$K_{olles\ tud}$	$K_{olles\ nud}$	K_{tuna}	$K_{tud\ 2}$	$K_{tud\ 1}$
		8	7	6	5	4	3	2	1
1	$K_{tud\ 1}$	—	●	●	—	●	—	—	+
2	$K_{tud\ 2}$	●	—	●	+	—	+	+	
3	K_{tuna}	●	—	●	+	—	+		
4	$K_{olles\ nud}$	—	●	●	—	+			
5	$K_{olles\ tud}$	●	—	●	+				
6	$T^p_{kusj\ e}$	●	●	+					
7	$T^a_{kusj\ e}$	—	+						
8	T^a_{kusj}	+							

Võimalikud maksimaalkompleksid leiame graafi abil:

Need on 1) $E_1 \sim E_6 \sim E_4 \sim E_7$ ja 2) $E_2 \sim E_6 \sim E_5 \sim E_3 \sim E_8$.

Vastavalt K_{tud} lahknemisele moodustub seega kaks erinevat maksimaalkompleksi.

$$(26) K_{tud 1} \sim T^p_{kusj e} \sim K_{olles nud} \sim T^a_{kusj e}$$

Mees astus lähemale $\left\{ \begin{array}{l} \text{parem käsi välja sirutatud.} \\ \text{kusjuures ta parem käsi oli välja sirutatud.} \\ \text{olles parema käe välja sirutanud.} \\ \text{kusjuures ta parema käe oli välja sirutanud.} \end{array} \right.$

Kui on tegemist IIb tüüpi *tud*-konstruktsiooniga, millel aktiivitasandi transformid puuduvad, on kompleks kahevariandiline:

Kokkupõrkekohal seisis «Moskvitš» $\left\{ \begin{array}{l} \text{üks külg mõlki löödud.} \\ \text{kusjuures tal üks külg oli mõlki löödud.} \end{array} \right.$

$$(27) K_{tud 2} \sim T^p_{kusj e} \sim K_{olles tud} \sim K_{tuna} \sim T^a_{kusj}$$

Aeglaselt astus ta tahvli poole $\left\{ \begin{array}{l} \text{saadetud kahjurõõmsaist pilkudest.} \\ \text{kusjuures ta oli saadetud kahjurõõmsaist pilkudest.} \\ \text{olles saadetud kahjurõõmsaist pilkudest.} \\ \text{saadetuna kahjurõõmsaist pilkudest.} \\ \text{kusjuures teda saatsid kahjurõõmsad pilgud.} \end{array} \right.$

Maksimaalkompleks on võimalik ainult I tüüpi *tud*-konstruktsiooni puhul, sest III tüüpi konstruktsioon aktiivitasandi transformi ei anna:

Ekspeditsioon läks teele $\left\{ \begin{array}{l} \text{varustatud moodsate aparaatidega.} \\ \text{kusjuures ta oli varustatud moodsate aparaatidega.} \\ \text{olles varustatud moodsate aparaatidega.} \\ \text{varustatuna moodsate aparaatidega.} \end{array} \right.$

4.2. Analüüsitud konstruktsioonide iseseisva tähendusega transformirühmadest annab koondülevaate tabel 7. Kõigi konstruktsioonide puhul moodustavad iseseisva tähendusega osa need juhud, kus lähtelausele on tähenduselt lähim *ja*- või *kuid*-rindlause või *kusjuures*-lause. Siia kuuluvad ka automatiseerunud konstruktsioonid. Niisugustel konstruktsioonseostel on oma spetsiifiline tähendus, mis ei kattu ühegi osalauseseose tähendusega. Küll aga võib esineda konstruktsioonidevahelist tähenduse katumist: $T_{ja} \sim T_{ja e}$ -alarühmas on samatähenduslikeks variantideks

K_{des} ja K_{nud} , teatavad struktuurid võimaldavad $K_{tud} \sim K_{nud}$, ühtlasi pakuvad K_{nud} ja K_{tud} variandivõimalusi K_{nuna} , $K_{olles nud}$ ja K_{tuna} , $K_{olles tud}$ näol. K_{des} puhul võib tulla samatähendusliku paralleelina arvesse $T_N \text{ kom}$. Seega moodustavad ka iseseisva tähendusega konstruktsioonid seosevariantide komplekse, mille erinevus võrreldes iseseisva tähenduseta konstruktsioonide puhul saadutega seisneb üheliikmeliste komplekside võimalikkuses ja liitlausevariantide mittesisaldamises.

4.2.1. ja-rühm

T_{ja} -alarühmas võib K_{des} moodustada kompleksi koos nominalisatsiooniga:

$$(28) K_{des} \sim T_N \text{ kom}$$

Haledasti *vingudes* }
 Haleda *vingumisega* } jooksis koer maja poole.

Enamasti pole aga nominalisatsioon võimalik, näit.

Jalalt jalale *taarudes* paterdasid haned.
 Tasast sõitu *tehes* lähenes vana Võik.

K_{mata} kompleks on vastavas eitavas rühmas üheliikmeline.²⁰

$$(29) K_{mata} \text{ I}$$

Kuid internaati *jäämata* tuli poiss õhtul tagasi.

$T_{ja e}$ -alarühmas võib K_{nud} sõltuvalt oma sisestruktuurist anda kaks erinevat variantide kompleksi: 1) objekti sisaldava konstruktsiooni ($K_{nud tr}$) variantideks on K_{tud} ja $K_{olles nud}$, 2) objekti mittesisaldava sõltuva konstruktsiooni ($K_{nud intr}$) variantideks on K_{nuna} ja $K_{olles nud}$.

$$(30) K_{nud tr} \sim K_{tud} \sim K_{olles nud}$$

Jalad *välja sirutanud* }
 Jalad *välja sirutatud* } istus onu Peeter tugitoolis.
 Olles jalad *välja sirutanud* }

$$(31) K_{nud intr} \sim K_{nuna} \sim K_{olles nud}$$

Raskesse unne *vajunud* }
 Raskesse unne *vajununa* } lebas väikemees kiikhobuse kõrval.
 Olles raskesse unne *vajunud* }

²⁰ Vahetegemiseks sama konstruktsiooni erinevatesse rühmadesse kuuluvate üheliikmeliste komplekside vahel kasutame rooma numbreid sümboli indeksis.

des, nud. (~ nuna-), tud. (~ tuna-) ja mata-konstruktiooni iseseisva tähendusega rühmad

Transformi- rühm	des-konstruktioon			nud- konstruk- tioon	nuna- konstruk- tioon	tud- konstruk- tioon	tuna- konstruk- tioon	mata- konstruk- tioon
	K _{olles} (nud)	K _{des}	K _{olles} (tud)					
		T _{ja}						T _{ja} (neg)
ja		T _{ja} ~ T _{jae}		T _{ja} ~ T _{jae}	T _{ja} ~ T _{jae}			
		T _{jae} ~ ~ T _{pjae}		T _{jae}	T _{jae}	T _{pjae} ~ ~ T _{a_{jae}} ~ ~ T _{a_{ja}}		
				T _N kom				
kuid								T _{kuid} neg
kusj								T _{ilma et}
nii et								
nagu								

T_{ja}^p e-alarühma K_{tud} struktuuriga $N_{nom} V_{tud}$ võib kujutada endast personaalse (tüüp IIa) kui ka impersonaalse passiivi (tüüp IIB) konstruktsiooni. Ainult esimesel juhul on ta transformatsiooni-vahekorras K_{nud} tr-ga ja kuulub kompleksi (30). Impersonaalsel $N_{nom} V_{tud}$ -konstruktsioonil (tüüp IIB) variandid puuduvad:

(32) K_{tud}

Käsi veriseks *kriimustatud* ja püksipõlv lõhki *kistud*, saabus ta õhtul koju.

Teistsuguse struktuuriga K_{tud} variantideks on K_{tuna} ja $K_{olles\ tud}$.

(33) $K_{tud} \sim K_{tuna} \sim K_{olles\ tud}$.

Paksult riideisse *mässitud*
Paksult riideisse *mässituna*
Olles paksult riideisse *mässitud* } suigatavad paljud siinsamas ooteruumis.

$T_{ja} \sim T_{ja}^e$ -alarühmas moodustavad variantide kompleksi K_{des} , K_{nud} , K_{nuna} ja $K_{olles\ nud}$.

(34) $K_{des} \sim K_{nud} \sim K_{nuna} \sim K_{olles\ nud}$

Toetudes väravale
Toetunud väravale
Väravale toetununa
Olles väravale toetunud } vahtis ta üksisilmi maanteele.

4.2.2. kuid-rühm

Selles rühmas annavad üheliikmelisi komplekse K_{des} ja K_{mata} .

(35) $K_{des\ I}$

Ajapuuduse üle *kurtes* ei võeta siiski midagi ette tööpäeva ratsionaalsemaks planeerimiseks.

(36) $K_{mata\ II}$

Valitseja laseb kõik oma vastased vangistada, *suutmata* ometi rahutustele piiri panna.

4.2.3. Variantideta seosevormiks on K_{des} ka veel *kusjuures-*, *nii et* ja *nagu-*rühmas ning K_{mata} mõnedel *ilma et-*rühma juhtudel.

(37) $K_{des\ II}$

Rahvatantsijad marssisid mööda laiade seelikute *sahisedes*.

(38) $K_{des\ III}$

Nüüd näeme ka niisugust sakslast, kes high *voolates* heina teeb. Mees Pettis teda kogu Naapoli *kuuldes* ja *nähes*.

(39) $K_{des\ IV}$

Sellest ei tule tema *arvates* midagi välja.

(40) $K_{mata III}$

Kära tekitamata lahkusid nad majast.

Iseseisva tähendusega konstruktsioonidena tuleb lõpuks nimetada veel selliseid verbifraasi omadusteta struktuure, nagu N_{el} *alates*, N_{el} {*hoolimata, rääkimata*}, N_{all} *vaatamata*, {*juurde, kaasa, maha, välja*} *arvatud* N_{nom} ja N_{el} *tingituna*, mis liitlausetransformatsioonile ei allu, näit.

Piletid on müügil *alates* *homsest*.

Keelust hoolimata *mind* jääle.

Laps ei tundnud kõiki tähtigi, *lugemisest rääkimata*.

Külmale vaatamata läksime suusatama.

Arvustajad jagasid kiitust, *välja arvatud üks*.

Kiirustamisest tingituna langes kvaliteet.

4.3. Komplekstähendusega *des-*, *mata-*, *nud-* (~*nuna-*) ja *tud-* (~*tuna-*) konstruktsiooni transformirühmadest annab ülevaate tabel 8. Kõigil komplekstähenduse juhtudel on tegemist paralleelse põim- ja rindlausetransformi võimalusega, välja arvatud *des*-konstruktsiooni $T_{kui} \sim T_{nii}$ *et*, mille süsteemivastus on nähtavasti seletatav sellesse rühma kuuluvate N_{gen} {*kuuldes, nähes*}-struktuuriliste konstruktsioonide stereotüüpsusega. Analoogiline automatiseerunud konstruktsioon N_{gen} *arvates*, mis ühe transformatsioonivõimaluse tõttu kuulub eelmisse tähendusetüüpi, moodustab samuti süsteemis üksikuks jääva rühma T_{nagu} . Ka T_{nii} *et*-rühma kuuluvad N_{gen} V_{des} -struktuurilised konstruktsioonid.

Komplekstähendusega konstruktsioonide puhul ilmnev eriseoseliste transformide võrdne võimalikkus pakub huvitavat verbifraasi seostumisviiside üldise süsteemi seisukohalt. On juba varemgi juhitud tähelepanu sellele, et *kusjuures*-seosega laused lähenevad rindlausetele,²¹ täpsemini — *ja*-seoseliste, sest nende seoste tähendus lähedus on täiesti ilmne. Järjekindlalt avaldub *ja*~*kui* ning *ja*~*et* võimalus ühelt poolt ja *kuid*~*kuigi* teiselt poolt näitavad, et kõige selle kõrval, mis nende tähenduses on erinevat, peab vastavil rinnastava ja alistava konjunktsiooniga seostel olema ka mingi ühine elementaartähendus. Konjunktsioonide *ja*, *et*, *kui* puhul on selleks ilmselt «ühendamine», *kuid*, *kuigi* puhul — «vastandamine». Nähtavasti võiks mingi komplekstähendusega konstruktsiooni, näiteks $T_{ja} \sim T_{kui}$ -rühma *des*-konstruktsiooni puhul rääkida *ja*- ning *kui*-seose neutralisatsioonist. Seostumisviiside üldise süsteemi seaduspärasuste selgitamisel võib osutada vajalikuks ka mõiste «arhikonjunkteem» — analoogia vastavate nähtustega fonoloogias²² ja morfoloogias²³ on igatahes ilmne.

²¹ Vt. Каск, Кoff, Кure jt., EKG 1952, lk. 114—115; Кure, Валгма, EKG 1955, lk. 119—120.

²² Vt. Трубецкой. lk. 87.

²³ Vt. Ревзин, Модели языка, lk. 76.

des-, nud-(~nuna-), tud-(~tuna-) ja mata-konstruktsiooni kompleksthendusega rühmad

Konstrukt-sioon Transformi- rühm	des- konstruktsioon	nud- konstruktsioon	nuna- konstruktsioon	tud- konstruktsioon	tuna- konstruktsioon	mata- konstruktsioon
ja~kui	$T_{ja} \sim T_{kui}$					
	$T_{ja} \sim T_{kui} \sim T_{kui} e$	$T_{ja} \sim T_{kui} \sim T_{kui} e$	$T_{ja} \sim T_{kui} \sim T_{kui} e$			
	$T_{N ad'} T_{N pp}$	$T_{N ad'} T_{N pp}$	$T_{N ad'} T_{N pp}$			
ja~et	$T_{ja} \sim T_{et}$	$T_{ja} e \sim T_{ete}$	$T_{ja} e \sim T_{ete}$	$T_{pja} e \sim T_{pete}$ $T_{aja} e \sim T_{aet}$ $\sim T_{pja} e \sim T_{pete}$	$T_{pja} e \sim T_{pete}$ $T_{aja} e \sim T_{aet}$ $\sim T_{pja} e \sim T_{pete}$	$T_{ja} neg \sim T_{et} neg$
ja~kusj ja~ilma et	$T_{ja} \sim T_{kusj}$ $T_{ja}^* \sim T_{kusj}^*$					$T_{ja} neg \sim T_{ilma} et$
kuid~kuiigi	$T_{kuid} \sim T_{kuiigi}$					$T_{kuid} neg \sim T_{kuiigi} neg$
ja~nagu	$T_{ja} \sim T_{nagu}$	kon				
kui~nii et	$T_{kui} \sim T_{nii} et$					

4.3.1. ja~kui-rühm

Selline rühm on olemas ainult *des-* ja *nud-*(~*nuna-*)konstruktsioonil.

$T_{ja} \sim T_{kui}$ -alarühmas võib K_{des} variandiks olla $T_{N ad}$.

(41) $K_{des} \sim T_{N ad}$

Eelõeldule *tuginedes*
Eelõeldule *tuginemisel* } võime teha kokkuvõtte.

$T_{N ad}$ ei ole variandina alati vastuvõetav:

Kabinetis edasi-tagasi *kõndides*
Kabinetis edasi-tagasi *kõndimisel* } mõtles ta äsjasele koosolekule.

$T_{ja} \sim T_{kui} \sim T_{kui e}$ -rühmas kattub K_{des} tähendus K_{nud} ja tema variantide tähendusega, kusjuures esinevad erinevad nominalisatsioonivõimalused: kas $T_{N ad}$ või $T_{N pp}$. Saame kaks erineva koosseisuga kompleksi, milles nominalisatsioonid ja K_{nuna} ei tarvitse olla alati vastuvõetavad.

(42) $K_{des} \sim K_{nud} \sim K_{nuna} \sim K_{olles nud} \sim T_{N ad}$

Purunedes tuhandeks killuks
Purunenud tuhandeks killuks
Tuhandeks killuks *purunenuna*
Olles purunenud tuhandeks killuks
Tuhandeks killuks *purunemisel* } paljastas kuju oma sisemuse.

(43) $K_{des} \sim K_{nud} \sim K_{nuna} \sim K_{olles nud} \sim T_{N pp}$

Rännates käest kätte
Rännanud käest kätte
Olles rännanud käest kätte
Pärast käest kätte *rändamist*
Käest kätte *rännanuna* } oli raamatust jäänud järele niidagi kapsataolist.

4.3.2. ja~et-rühm

Konstruktsioonidevaheliste transformatsioonivahekordadena saavad selles rühmas esineda ainult $K_{nud} \rightarrow K_{nuna} \rightarrow K_{olles nud}$ ja $K_{tud} \rightarrow K_{tuna} \rightarrow K_{olles tud}$. Võimalikud on järgmised kompleksid.

(44) $K_{des} v$

Aavo viskus voodisse, *lootes* unelt rahu ja unustust.

(45) $K_{mata} IV$

Tundmata mõõdukust, pakkus ta tihti üle.

(46) $K_{nud} \sim K_{nuna} \sim K_{olles nud}$

Harjunud käsku täitma
Harjununa käsku täitma
Olles harjunud käsku täitma } reageeris ta korraldusele silmapilkselt.

nuna-variant ei ole siin alati vastuvõetav.

$$(47) K_{tud} \sim K_{tuna} \sim K_{olles\ tud}$$

Uuest teooriast *vaimustatud*
 Uuest teooriast *vaimustatuna*
 Olles uuest teooriast *vaimustatud* } tahtsime seda kohe praktikas proovida.

4.3.3. ja~kusjuures~ilma et-rühm

Vastav komplekstähendus on omane ainult *des-* ja *mata-*konstruktsioonile. *des-*konstruktsiooni puhul on tegemist tähenduse läheduse astmelt erinevate transformirühmadega $T_{ja} \sim T_{kusj}$ ja $T_{ja}^* \sim T_{kusj}^*$, mistõttu eristame ka $K_{des\ VI}$ ja $K_{des\ VII}$.

$$(48) K_{des\ VI}$$

Eideke astus lähemale, ise vargsi aia sügavusse *kiigates*.

$$(49) K_{des\ VII}$$

Kontrabassi mängitakse vastaval kõrgel pingil *istudes*.

$$(50) K_{mata\ V}$$

Pikemalt *aru pidamata* panin oma mõtted kirja.

4.3.4. kuid~kuigi-rühm

Ka seda rühma esindavad ainult *des-* ja *mata-*konstruktsioon üheliikmeliste kompleksidena.

$$(51) K_{des\ VIII}$$

Kuuldes paremini kui kurt Beethooven, kuuleme ometi tuhat korda vähem.

$$(52) K_{mata\ VI}$$

Eitamata maali dekoratiivsust, on selles ometi raske midagi rohkemat näha peale osava tehnilise näpuharjutuse.

4.3.5. Komplekstähendused $T_{jä} \sim T_{nagu\ kond}$ ning $T_{kui} \sim T_{nii\ et}$ on omased ainult *des-*konstruktsioonile.

$$(53) K_{des\ IX}$$

Ta elab unistustes ja nagu midagi *oodates*.

$$(54) K_{des\ X}$$

Selliseid märkusi hakati poetama ka tema enda *kuuldes*.

4.4. Toodud ülevaate kokkuvõttena märgime mõningaid tähelepanuväärivaid tulemusi.

1. Üheliikmelisi komplekse moodustavad: K_{des} kümnes erinevas tähenduses, K_{mata} — kuues ja K_{tud} — ühes. K_{nud} puhul esineb alati mingi variandivõimalus, kõige sagedamini $K_{olles\ nud}$. Paralleelseid väljendusvõimalusi on alati K_{nuna} ja K_{tuna} puhul.

2. Kõige sagedasem konstruktsioonidevaheline tähenduse kattumine on $K_{des} \sim K_{nud}$, mis on võimalik neljas erinevas transformirühmas (*kui*, *et*, *ja*, *kui~ja*).

3. $K_{tud} \sim K_{nud}$ on võimalik kahes — *kui*- ning *ja*-rühmas. Selline transformatsioon välistab $K_{tud} \rightarrow K_{tuna}$ ja $K_{nud} \rightarrow K_{nuna}$ võimaluse.

4. $K_{des} \sim K_{tud}$ võimalus esineb ainult piiratud $T_{kui\ da}$ -rühmas.

5. Konstruktsioonidevahelistest vahekordadest ja nominalisatsioonivõimalustest tulenevalt on kõige variantiderohkemad *kui*-rühma kompleksid.

6. Üheliikmelisi komplekse moodustavad iseseisva ja komplekstähendusega konstruktsioonid võrdsetl.

Nende andmete valguses saab ka mõistetavaks suhteliselt suur esinemissageduse diferents ühelt poolt K_{des} ja teiselt poolt K_{nud} ning K_{tud} vahel. Kahe viimase potentsiaalselt võimalikku esinemissagedust kahandavad arvukad variandivõimalused mitmekordselt

5. *des*-, *mata*-, *nud*- (~*nuna*-) ja *tud*- (~*tuna*-) konstruktsiooni transformatoorse klassifikatsiooni andmed pakuvad mõningat tuge ka nende konstruktsioonide **määruslike tähenduste** eristamisel. Kindlalt saab näiteks vahet teha põhjusemäendusliku (*et~sest*-transform) ja ajamäärusliku (*kui*-transform) konstruktsiooni vahel, millega on välditavad sellised möödalaskmised nagu *des*-konstruktsiooni pidamine põhjusemäenduslikuks lauses *Kuulates vihaseid värse neil võppub ärevalt süda sees* [\rightarrow *Kui nad kuulavad vihaseid värse...*] või otstarbemääruslikuks lauses *Homnikuti ronisid nad karjakaupa majade juurde, lootes sealt midagi söögipoolist leida* [\rightarrow ...*sest nad lootsid sealt midagi söögipoolist leida*].²⁴ Eksimatult aitab mööndusemäendusliku konstruktsiooni ära tunda *kuigi*-transform. Transformatoorsel analüüsil selgunud komplekstähenduste seaduspärane esinemine on seletuseks nendele paljudele juhtudele, mis tavaliselt tekitavad adverbiaalse tähenduse määramisel kõige suuremaid raskusi.²⁵ Viisi-, seisundi- ja tegevusmäenduslike konstruktsioonide eristamisel aga ei saa oluliselt liitlausetransformatsioonile toetuda, sest neile vastavad *ja*-, *kusjuures*-, *nii et*-, *nagu*- ja *ilma et*-transformid mingeid kindlapiirilisi eristamisvõimalusi ei paku. See on käsitletavate konstruktsioonide iseseisva tähenduse piirkond, mis range samatähenduslikkuse nõude puhul liitlausetransformatsioonile ei allukski. Asi seisab lihtsalt selles, et tegevusmäendusliku

²⁴ Vrd. Mihkla, lk. 28.

²⁵ Tähenduse kahesuguse tõlgitsemise võimalusele mõnede $T_{ja} \sim T_{kui\ e}$ -rühma kuuluvate *nud*-konstruktsiooniga lausete puhul viitab I. Tam m oma diplomitöös: «Niisugusel juhul on kohati raske kindlaks teha, kas on lauses ajalist või tegevuslikku momenti rohkem rõhutatud...» (I. Tam m, Mineviku partitsiipide süntaktilised funktsioonid. Tartu, 1962, lk. 123.)

ja seisundimäärusliku tähendusega kõrvallauseid eesti keeles ei ole ja ka viisimäärusliku tähenduse väljendamiseks pakuvad kõrvallaused ainult piiratud võimalusi, sest *kusjuures-* ja *nii et-*konjunktsiooniga algavad kõrvallaused saavad esineda ainult pealause järel. Seepärast ongi just nende määruslike tähenduste väljendamine *des-*, *mata-*, *tud-*, eriti aga *nuna-* ja *tuna-*konstruktsiooni pärisala. Valdavalt ajamääruslikuna kasutatakse ainult *nud-*konstruktsiooni, kuid ei saa eitada ka *nud-*konstruktsiooni vajalikkust eelaegsusega seotud viisi-, tegevus- ja seisundimäärusliku tähenduse väljendamisel.

KOKKUVÖTE

1. Lauselühendit iseloomustavateks tunnusteks võib pidada: 1) peasõna infiniitset vormi (morfoloogiline tunnus); 2) peasõna potentsiaalset predikaatsusseost (struktuuritunnus); 3) asendatavust osalausega (funktsionaalne tunnus); 4) intonatsioonilist ja pausidega eraldumist (seos põhilausega). Ükski neist tunnustest ei ole lauselühendile spetsiifiline. Ei ole ka sellist tunnustest kompleksi, mille alusel lauselühend oleks korrektselt defineeritav. Seepärast on loend lauselühendi ainus võimalik defineerimise viis. Lauselühendite loendisse on otstarbekas võtta tunnustelt võimalikult ühtlane konstruktsioonide rühm. Sellise rühma moodustavad täiendiline *v-*, *tav-*, *nud-*, *tud-*, *mata-*, määruslik *des-*, *mata-*, *nud-*, *tud-*, *nuna-*, *tuna-*, sihitislik *vat-*, *mas-*, *da-* ja absoluutse nimetavaga konstruktsioon.

2. Määruslikku *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*) konstruktsiooni seob loetletud tunnuste ühtsus ja sellest tulenevalt ka probleemide ühtsus ning seostatus, mistõttu teaduslikus süntaksis on otstarbekas neid konstruktsioone käsitleda omaette rühmana.

3. *des-*, *mata-* ja *nud-* konstruktsiooni potentsiaalne predikaatsusseos võib olla konstruktsioonisisene (nn. sõltumatud konstruktsioonid) või konstruktsiooniväline (nn. sõltuvad konstruktsioonid).

Sõltumatus *des-* ja *mata-* konstruktsioonis on subjektosaks N_{gen} , *nud-* konstruktsioonis N_{nom} , *nuna-* konstruktsioon sõltumatuna ei esine. Sõltumatud konstruktsioonid ei saa sisaldada objekti. Käsitlevate konstruktsioonide sisestruktuuris on potentsiaalne predikaatsusseos ja objektiseos teineteist välistavad grammatilised seosed.

4. *tud-*(~*tuna-*) konstruktsiooni predikaatsusseost tuleb vaadelda eraldi kahel analüüsitasandil — passiivi- ja aktiivitasandil, kui neil on struktuur $\{N_{el}, N_{gen} poolt\} V_{tud, tuna}$ (I tüüp) või N_{nom} (V_{tud} (IIa tüüp)). Need on mõlema analüüsitasandi seisukohalt personaalse passiivi konstruktsioonid.

I tüüpi struktuuriga konstruktsioonid on passiivitasandil sõltuvad, sest predikaatsusseos tekib neil põhilause dN -iga. Aktiivi-

tasandil on sellise struktuuriga konstruktsioonid sõltumatud, sest subjektiks transformeerub konstruktsioonis endas sisalduv N_{et} või N_{gen} poolt.

Iia tüüpi struktuuri puhul on vahekorrad vastupidised: passiivitasandil on ta sõltumatu, sest subjektiks transformeerub konstruktsiooni N_{nom} , aktiivitasandil aga sõltuv, sest predikaatsusseos tekib põhilause dN -iga.

Tasanditevaheline transformatsioon seisneb I tüüpi konstruktsioonidel konstruktsioonivälise predikaatsusseose transformeerumises objektiseoseks ja konstruktsioonisisese agentadverbiaalseose transformeerumises predikaatsusseoseks või vastupidi; Iia tüüpi konstruktsioonidel — konstruktsioonisisese predikaatsusseose transformeerumises objektiseoseks ja konstruktsioonivälise agentadverbiaalseose transformeerumises predikaatsusseoseks või vastupidi.

Potentsiaalne predikaatsusseos ja objektiseos välistavad konstruktsiooni piirides teineteist ka *tud-*(~*tuna-*)konstruktsiooni puhul.

Ainult passiivitasandil on analüüsitavad need N_{nom} V_{tud} struktuuriga konstruktsioonid (IIb tüüp), mille konstruktsiooniväline agentadverbiaalseos ei transformeeru aktiivitasandil predikaatsusseoseks. Need on passiivitasandi sõltumatud konstruktsioonid. Struktuuriga D $V_{tud, tuna}$ (III tüüp) on ainult passiivitasandil analüüsitavad sõltuvad konstruktsioonid.

5. Sõltuv *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*)konstruktsioon on põhilause iseloomust olenevalt personaalne või impersonaalne. Konstruktsiooni personaalsus või impersonaalsus ei sõltu üksnes põhilause personaalsusest-impersonaalsusest. Sõltuva *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*)konstruktsiooni subjektiselektiooni iseloomustamiseks osutusid vajalikuks mõisted *domineeriv N* (dN) ja *mittedomineeriv N* (mdN), mis põhinevad üksiklausest ulatuslikuma konteksti arvestamisel. Eristasime seitse erinevat subjektiselektiooni tüüpi.

(I) Kui personaalse põhilause grammatiline subjekt on dN , siis on konstruktsioon personaalne, dN -subjektiga.

(II) Kui personaalse põhilause grammatiline subjekt on mdN ja põhilauses leidub dN , siis on konstruktsioon personaalne, dN -subjektiga.

(III) Kui personaalse põhilause grammatiline subjekt on mdN ja põhilauses dN puudub, kuid leidub naaberosalases, siis on konstruktsioon personaalne, dN -subjektiga.

(IV) Kui personaalse põhilause grammatiline subjekt on mdN ja põhilauses ega ka naaberosalases ei esine dN -i, on konstruktsioon impersonaalne. Selline subjektiselektiooni tüüp esineb ainult *des-* ja *mata-*konstruktsioonil.

(V) Kui impersonaalses põhilauses esineb adessiivis või allatiivis dN (struktuurid (I_1) — (I_5), vt. lk. 80 jj.), on konstruktsioon personaalne, dN -subjektiga.

(VI) Kui impersonaalses põhilause ei esine dN -i või esineb teistsuguses struktuuris, kui on eelmise tüübi puhul märgitud, siis on konstruktsioon impersonaalne.

(VII) Automatiseerunud konstruktsioonidel ei teki predikaatsusest põhilause ühegi liikmega.

Automatiseerunuks nimetasime selliseid *des-*, *mata-*, *tud-* (\sim *tuna-*) konstruktsioone, mida iseloomustab teatav piiratud verbide loend ja iga verbi puhul konstruktsiooni stereotüüpne struktuur. Sellised konstruktsioonid on N_{gen} järgi *otsustades*, N_{el} *alates*, N_{el} *alates* ja N_{kom} *lõpetades*, N_{kom} *võrreldes*, N_{el} {*rääkimata*, *hoolimata*}, N_{all} *vaatamata*, D *öeldud*, N_{el} *tingituna*. Automatiseerunud *nud-* (\sim *nuna-*) konstruktsioone ei esine.

Automatiseerunud konstruktsioonid välja arvatud, kehtib subjektiselektsiooni kõigi erinevate tüüpide puhul üldreegel: kui põhilause või selle naaberosalauses esineb dN , siis on see dN konstruktsiooni subjektiks, ja kui põhilause ega naaberosalauses dN -i ei esine, on konstruktsioon impersonaalne. Seda reeglit võib käsitada *des-*, *mata-*, *nud-* (\sim *nuna-*) ja *tud-* (\sim *tuna-*) konstruktsiooni intuiitiivse subjektiselektsiooni põhiseaduspärasuse mudelina.

Määratlesime dN -i domineeriva referendi tähistajana, s. t. semantilise seose põhjal. Kuid selgus, et dN on iseloomustatav ka üksiklause mõningate struktuuritunnuste abil. Lausetes struktuuriga $N_{ad}^1 V\{ole-\}N_{nom}^2$ on dN alati N_{ad} . Ka muudel juhtudel, kus dN ei ole lause grammatiline subjekt, esineb ta enamasti adessiivis (agentadverbiaalina) või adessiiviks transformeeritavas genitiivis.

6. *des-*, *mata-*, *nud-* (\sim *nuna-*) ja *tud-* (\sim *tuna-*) konstruktsioon on erilised verbifraasi põhilausega seostumise viisid, mida tähenduselt võib kõrvutada ja võrrelda liitlause mitmesuguste osalause-seostega. *des-*, *mata-*, *nud-* (\sim *nuna-*) ja *tud-* (\sim *tuna-*) konstruktsiooni kui seostumisviiside tähendused jagunevad kolme tüüpi. Liitlausest lähtudes on nad iseloomustatavad järgmiselt.

(I) Konstruktsiooni tähendus kattub *kui-*, *et*~*sest-*, *kuigi*~*ehkki-* või *kusjuures-*, *ilma et*-kõrvallause tähendusega. Konstruktsioonseos on sel juhul kõrvallauseseose stiililine variant. Rääkisime selliste konstruktsioonseose juhtumite puhul *iseseisva tähenduse* ta tüübist. Konstruktsiooni või vastava kõrvallause kasutamine tekstis sõltub niisugustel juhtudel stiililistest kaalutlustest, mitte tähendusest.

(II) Konstruktsioonseose tähendus ei kattu täpselt ühegi osalauseseose tähendusega. Tähenduselt lähim liitlausevaste on sellistel juhtudel *ja-* või *kuid*-rindlause, ka *kusjuures-*, *ilma et*-lause. Nimetasime selliseid *des-*, *mata-*, *nud-* (\sim *nuna-*) ja *tud-* (\sim *tuna-*) konstruktsiooni juhtumeid *iseseisva tähendusega* tüüpi kuuluvaks.

(III) Konstruktsiooniga lausel on kaks või kolm tähenduse läheduselt võrdset liitlausevastet, millest üks on rindlause, teine

põimlause. *ja*-transformi paralleelvõimalustena esinevad *kui-*, *et~sest-* ja *kusjuures-*, *ilma et*-lause, *kuid*-transformi paralleeliks on *kuigi*-lause. Tegemist on osalauseete rinnastava ja alistava seose omapärase neutralisatsiooniga, tähenduse diferentseerumatusega. *des-*, *mata-*, *nud-*(~*nuna-*) ja *tud-*(~*tuna-*)konstruktsiooni selle tähendusetüübi puhul kasutasime nimetust kompleksähen-
dus.

7. Mingi konstruktsioonseose samatähenduslikuks variandiks võib peale osalauseseose olla ka mõni teine konstruktsioonseos. Konstruktsioonseoste variantsus sõltub konstruktsiooni grammatilisest struktuurist, ka tähendusest.

$K_{des} \sim K_{nud}$, $K_{des} \sim K_{olles\ nud}$, $K_{des} \sim K_{nuna}$, $K_{des} \sim K_{tud}$ ja $K_{des} \sim K_{tuna}$ variantsus, piirdudes ainult teatavate tähendusrühmadega, sõltub tähendusest.

K_{nud} ja K_{tud} variandivõimaluste enamik on tingitud konstruktsiooni struktuurist. Tavaliselt kuuluvad sõltuv ja sõltumatu konstruktsioon erinevaise variantide kompleksidesse.

$K_{nud} \sim K_{tud}$ on võimalik, kui K_{nud} tuumstruktuuri moodustavad transitiivne verb ja objekt; K_{tud} kuulub sel juhul struktuuritüüpi IIa ($N_{nom} V_{tud}$). Sõltumatul *nud*-konstruktsioonil *tud*-variant puudub. Vastavalt puudub *nud*-variant struktuuri $N_{et} V_{tud}$ (tüüp I) puhul.

$K_{nud} \sim K_{olles\ nud}$ võimaldavad kõik sõltuvad *nud*-konstruktsioonid, sõltumatud aga mitte.

$K_{nud} \sim K_{nuna}$ ei ole võimalik sõltumatu K_{nud} korral. *nuna*-varianti ei võimalda ka mitte kõik sõltuvad *nud*-konstruktsioonid, eriti *kui*-rühmas. Vastavad piiravad tingimused nõuavad veel selgitamist.

$K_{tud} \sim K_{tuna}$ võimalus sõltub nii struktuurist kui ka tähendusest. $T_{kui\ da}$ -rühmas *-tud*~*-tuna* variantsust ei esine. Ülejäänud tähendusrühmades on $K_{tud} \sim K_{tuna}$ võimalik kõigi struktuuride puhul, välja arvatud $N_{nom} V_{tud}$ (tüüp II).

$K_{tud} \sim K_{olles\ tud}$ võimalus sõltub samadest tingimustest, mis kehtivad $K_{tud} \sim K_{tuna}$ puhul.

$K_{tuna} \sim K_{olles\ tud}$ on võimalik kõigil juhtudel, välja arvatud $T_{kui\ da}$ -rühm.

Mitte kunagi ei ole variantsed ühelt poolt K_{nud} , $K_{olles\ nud}$, K_{nuna} ja teiselt poolt K_{tuna} , $K_{olles\ tud}$, samuti mitte K_{des} ja $K_{olles\ tud}$.

8. Nominalisatsioonivõimalused sõltuvad niihästi struktuurist kui ka tähendusest. Nominalisatsioon on võimalik:

des-konstruktsiooni *kui*-rühmas ($T_{N\ ad}$ või $T_{N\ pp}$), *ja*-rühmas ($T_{N\ kom}$) ning nendega seotud kahetransformilistes rühmades, lisaks $T_{et\ da}$ -alarühmas ($T_{N\ transi}$);

mata-konstruktsiooni *kui*-, *ja*- ning *ja~ilma et*-rühmas ($T_{N\ ab}$);

nud-konstruktsiooni *kui*- ning *ja~kui*-rühmas ($T_{N\ pp}$ või $T_{N\ ad}$);

tud-konstruktsiooni *kui*-rühmas ($T_{N\ pp}$).

Nende rühmade piires sõltuvad nominalisatsioonivõimalused struktuuritegureist, mis nõuavad veel uurimist.

9. Käsitletud konstruktsioonid moodustavad koos oma osalausevastetega ja nominalisatsioonidega 54 erikoosseisulist variantsete seostumisviiside maksimaalkompleksi. Iseseisva või komplekstähendusega *des*-konstruktsioon esineb neis kompleksides variantideta kümnes eri tähenduses, *mata*-konstruktsioon kuues ja *tud*-konstruktsioon ühes. *nud*-konstruktsiooni puhul on alati mingi variandivõimalus.

10. Liitlausetransformatsioon võimaldab eristada käsitletud konstruktsioonide esinemist aja- ja tingimusmääruslikus (*kui*-rühm), põhjusemääruslikus (*et~sest*-rühm) ja mööndusmääruslikus (*kuigi*-rühm) tähenduses. Viisi-, seisundi- ja tegevusmäärusliku tähenduse eristamist liitlausetransformatsioon ei võimalda. See on käsitletud konstruktsioonide iseseisva tähenduse piirkond, kus neil, välja arvatud *ilma et*-rühm ja positsiooniliselt piiratud *kusjuures*-rühm, kõrvallausevariandid puuduvad.

KIRJANDUS JA LÜHENDID

I. Perioodika, seeriaväljaannete ja kogumike lühendid

- EK = «Eesti Keel».
EKir = «Eesti Kirjandus».
ESA = Emakeele Seltsi aastaraamat.
KK = «Keel ja Kirjandus».
KS = Keel ja struktuur. Töid struktuurse ja matemaatilise lingvistika alalt. Tartu, 1965 (TRÜ rotaprint).
KKIU = Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused.
StG = Studia Grammatica.
SUST = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia.
ВФ = «Вопросы философии».
ВЯ = «Вопросы языкознания».
ИСТ = Исследования по структурной типологии.
НЛ = Новое в лингвистике.
ПСЛ = Проблемы структурной лингвистики.
СФУ = Советское финно-угроведение.
ТДТМ = Тезисы докладов на конференции по структурной лингвистике, посвященной проблемам трансформационного метода (15—18 ноября 1961 года). Москва, 1961.
ТМСЛ = Трансформационный метод в структурной лингвистике. Москва, 1964.

II. Käsikirjad

- On kasutatud järgnevaid TRÜ eesti keele kateedris säilitatavaid diplomitöid.
Erelt, M. Eesti keele käänete tähenduste transformatoorsest analüüsist. Tartu, 1965.
Raudnael, M. Põimlause tänapäeva eesti keeles. Tartu, 1959.
Tamm, I. Mineviku partitsiipide süntaktilised funktsioonid. Tartu, 1962.
Veetamm, I. *des*-lauselühendi asend tänapäeva eesti keeles. Tartu, 1961.
Oim, H. Eesti keele verbide formaalsest semantilisest analüüsist. Tartu, 1965.

III. Trükitud raamatud ja artiklid

- Aavik, J. Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu, 1936. (=Aavik, Õigekeelsuse õpik.)
Aavik, J. Keeleline käsiraamat. Uuenduste ning ametliku ja uuendusliku keele erinevuste tundmaõppimiseks. Tartu, 1932. (=Aavik, Keeleline käsiraamat.)

- Aavik, J. Keeleuunduse äärmised võimalused. Tartu, 1924.
- Aavik, J. Kirjavahemärkide õpetus ühes lühikese lauseõpetusega, harjutusülesannetega ja nende võtmega. Tartu, 1923. (=Aavik, Kirjavahemärkide õpetus.)
- Aavik, J. Kõige suurem germanismus Eesti keeles. — EKir 1912, nr. 9. (=Aavik, Kõige suurem germanismus.)
- Aavik, J. Lühendatud laused. «Keeleline Kuukiri» 1915, nr. 3/4. (=Aavik, Lühendatud laused.)
- Aavik, J. Mis on keeleuundus. Tartu, 1916.
- Aavik, J. Oigekeelsuse ja keeleuunduse põhimõtted. Tartu, 1924.
- Ahrens, E. Grammatik der Ehstnischen Sprache. Reval, 1853. (=Ahrens.)
- Ahven, E. Eesti kirjakeele arenemine aastail 1900—1917. Tallinn, 1958. (=Ahven.)
- Airila, M. Yksipersoonaisina käytetty verbit. — SUST LVIII. Helsinki, 1928.
- Bierwisch, M. Grammatik des deutschen Verbs. — StG II. Berlin, 1963. (=Bierwisch.)
- Bloomfield, L. Language. Chicago, 1933.
- Eesti keele süntaks I. Prooviartikleid lihtlause süntaksi alalt. Toim. K. Mihkla. Tallinn, 1964 (rotaprintpaljundus). (=Eesti keele süntaks I.)
- Einer, H. Lühikene Eesti keele õpetus rahvakoolidele. Tartu, 1885. (=Einer.)
- Elisto, E. Mõni sõna koma «psühholoogiast». — KK 1959, nr. 8, lk. 495—497. (=Elisto.)
- Erelt, M. Elatiivi funktsioonide transformatoorsest analüüsist. — KS, lk. 46—66.
- Fries, Ch. C. The Structure of English. New York and Burlingame, 1952. (=Fries.)
- Hakulinen, L. Suomen kielen rakenne ja kehitys. Toinen, korjattu painos. Helsinki, 1961.
- Hallap, V. Poleemilist, julget, kapitaalset, sekka ka vähem meeldivat. — KK 1965, nr. 1, lk. 54—59. (=Hallap.)
- Harman, G. H. Generative Grammars without Transformation Rules. A Defense of Phrase Structure. «Language» 1963, vol. 39, No. 4, lk. 597—616.
- Harms, R. T. Estonian Grammar. Bloomington, 1962. (=Harms.)
- Harris, Z. S. Discourse Analysis. «Language», vol. 28, 1952, lk. 1—30.
- Hartung, W. Die zusammengesetzten Sätze des Deutschen. — StG IV. Berlin, 1964. (=Hartung.)
- Hermann, K. A. Eesti keele lauseõpetus. Jurjev, 1896. (=Hermann.)
- Heuer, H. Hädas lauselühenditega. — KK 1960, nr. 6, lk. 372—373. (=Heuer.)
- Hupel, A. W. Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte. Mitau, 1818. (=Hupel.)
- Jõgever, J. Eesti keele grammatika. III aasta. Tartu, 1920. (=Jõgever.)
- Jänes, H., Parlo, O. Eesti keele grammatika ja harjutustik koolidele. IV. Lause- ja kirjavahemärkideõpetus. Keskkooli IV ja kutsekooli II klassile. Tartu, 1936.
- Kask, A., Koff, E., Kure, K. jt. Eesti keele grammatika IX klassile. Tallinn, 1951. (=Kask, Koff, Kure jt., EKG 1951.)
- Kask, A., Vaigla, A., Veski, J. V. Lauseõpetus. Eesti keeleõpetus ja harjutustik keskkoolidele. Tartu, 1936.
- Keelelist päevakaja. — KK 1959, nr. 3, lk. 179.
- Kettunen, L. Lauseliikmed eesti keeles. Tartu, 1924. (=Kettunen, Lause-iikmed.)
- Kettunen, L. Arvustavad märkused keeleuundusnõuete puhul. Tallinn s. a.
- Kindlam, E. Keelekultuur ja keskkooliõpikute keel. — KK 1961, nr. 12, lk. 724—735. (=Kindlam.)

- Kont, K. Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. — KKIU IX. Tallinn, 1963. (=Kont, Käändsõnaline objekt.)
- Kont, K. Teadusliku süntaksi metodoloogias. Objektist passiivi liitkonstruktsioonides. — KK 1959, nr. 10, lk. 609—615. (=Kont.)
- Kure, K. Eesti keele grammatika. Süntaksi II osa ja semasioloogia. Tallinn, 1948. (=Kure, EKG 1948.)
- Kure, K. Eesti keele grammatika. Tuletusõpetus ja lihtlause süntaks. Tallinn, 1950. (=Kure, EKG 1950.)
- Kure, K. Eesti keele laseehituse põhiküsimusi. — Eesti keele süntaksi küsimusi. KKIU VIII. Tallinn, 1963. (=Kure, Laseehituse põhiküsimusi.)
- Kure, K. Tegusõna *olema* funktsioonidest ja tähendustest. — ESA II, 1956. Tallinn, 1956, lk. 124—137.
- Kure, K., Sööt, B. Eesti keele grammatika II. Keskkooli IX klassile. I—III jagu. Tallinn, 1946—1947. (=Kure, Sööt, EKG 1946—1947.)
- Kure, K., Valgma, J. Eesti keele grammatika. IX klassile. Tallinn, 1954. (=Kure, Valgma, EKG 1954.)
- Lees, R. B. The Grammar of English Nominalizations. s. I. 1960. (=Lees.)
- Leetberg, K. Eesti laseõpetus. Rakvere, 1925. (=Leetberg, Laseõpetus.)
- Leetberg, K. Eesti sõnade järjekorrast. — EKir 1933, nr. 1. (=Leetberg, Eesti sõnade järjekorrast.)
- Loorits, O. Eesti keele grammatika. Tartu, 1923. (=Loorits.)
- Mihkla, K. Kuidas kasutada tänapäeva eesti kirjakeeles lauselühendiga lauset? — ESA IX, 1963. Tallinn, 1963, lk. 26—37. (=Mihkla.)
- Morris, Ch. W. Foundation of the Theory of Signs. Chicago, Illinois, 1945.
- Motsch, W. Syntax des deutschen Adjektivs. — StG III. Berlin, 1964.
- Muuk, E., Mihkla, K., Tedre, M. Eesti keskkooli-grammatika ühes harjutustikuga. IV. Laseõpetus. Tartu, 1936.
- Muuk, E., Tedre, M. Lühike eesti keeleõpetus. II. Tuletus- ja laseõpetus. Tartu, 1930.
- Nebocat, J. «Kündja» Eesti keeleõpetus. Tartu ja Riia, 1884.
- Nurm, E. Eesti keele süntaksite ülevaade. — EKir 1924, lk. 285 jj., 326 jj., 373 jj., 430 jj.
- Peegeel, J. Ääremärkusi pöörete kasutamisesest. — KK 1958, nr. 8, lk. 488—492.
- Penttilä, A. Suomen kielioppi. Porvoo Helsinki, 1957.
- Ploompuu, A. Laseõpetus koolidele. II tr. Tallinn, 1923.
- Põld, H. Eesti keeleõpetus II jagu. Laseõpetus. Tallinn, 1922.
- Rajamets, H. Tähelepanekuid mõnede kirjandusteoste õigekeelsuse kohta. — KK 1961, nr. 5, lk. 279—289.
- Rajandi, H. Nihetest lingvistika probleemiasetuses. — KK, 1965, nr. 11, lk. 659—668, nr. 12, lk. 741—750.
- Rajandi, H. Some Verb Government Rules for Estonian. — CФУ 1965, I, 3, lk. 171—182.
- Remmel, N. Eesti keele sõnajärjestuse küsimusi. — KK 1958, nr. 9, lk. 543—555; nr. 10, lk. 610—619. (=Remmel 1958.)
- Remmel, N. Sõnajärjestus eesti lauses. — Eesti keele süntaksi küsimusi. KKIU VIII. Tallinn, 1963, lk. 216—389. (=Remmel 1963.)
- Remmel, N., Riikoja, E., Valgma, J. Eesti keele grammatika IX—XI klassile. Tallinn, 1964. (=Remmel, Riikoja, Valgma, EKG 1964.)
- Remmel, N., Valgma, J., Riikoja, E. Eesti keele grammatika VIII—X klassile. Tallinn, 1957 (=Remmel, Valgma, Riikoja, EKG 1957); Tallinn, 1961 (=Remmel, Valgma, Riikoja, EKG 1961).
- Rätsep, H. Kitsaskohti ülikooli astujate mõtlemises ja keeles. Tähelepanekuid tänavuste eksamikirjandite kohta. — KK 1960, nr. 11, lk. 672—682.
- Saareste, A. Eesti õigekeelsuse pävaküsimustest. Tartu, 1937.
- Серамаа, H. Raskused sõnajärjestuse uurimisel. — KK 1964, nr. 8, lk. 502—506.

- Sepamaa, H. Eesti keele sõnajärjestuse küsimusi. N. Remmeli samanimelise artikli puhul. — KK 1962, nr. 9, lk. 557—562.
- Sepamaa, H. Rohkem vabadust *des*-vormi kasutamisel! — KK 1960, nr. 6, lk. 371.
- Setälä, E. N. Suomen kielen lauseoppi. Helsingi, 1901.
- Sööt, B. Eesti keele grammatika III. Keskkooli X klassile. Tartu, 1945.
- [Thor-Helle, A.] Kurzgefaßte Anweisung zur Ehnsischen Sprache. Halle, 1732. (=Thor-Helle.)
- Toimetuselt. — KK 1960, nr. 6, lk. 373.
- Tõlkehalbustest, pealegi veel noorsooraamatus. — KK 1964, nr. 1, lk. 52.
- Uuspõld, E. Lause struktuur ja vahetute moodustajate meetod. — KS, lk. 3—26.
- Vainula, K. Eesti keele lauseõpetus koolidele. Tallinn, 1930.
- Vainula, K. Eesti keele õigekirjutuse-käsiraamat. 1932.
- Valgma, J. Eesti keeleõpetuse reegleid. Tallinn, 1963.
- Valgma, J. Eesti keele õigekirjutus ja kirjavahemärkide tarvitamine. Tallinn, 1957.
- Valik eestikeelseid grammatilisi oskussõnu. — EK 1925, lk. 20—35.
- Vals, H. Ainult keskmise piiril. Paarikümne brošüüri keele arvustus. — KK 1962, nr. 3, lk. 151—159.
- Vals, H. Mida kiita, mida laita. ETA keele arvustuseks. — KK 1964, nr. 1, lk. 19—24.
- Veski, J. V. Eesti kirjakeele edasiarendamise teedest. «Voog» I. Tallinn, 1913, lk. 99—120.
- Johannes Voldemar Veski keelelisi töid. Tallinn, 1958, lk. 223.
- Wiedemann, F. J. Grammatik der estnischen Sprache. St.-Petersbourg, 1875. (=Wiedemann.)
- Oim, H. Polüsemiliste sõnade tähenduste eristamisest. — Käesolev kogumik, lk. 197—219.
- Oim, H. *tulema, saama ja pidama* tähenduste struktureaalne analüüs. — KS, lk. 27—45.
- Апресян Ю. Д. О понятиях и методах структурной лексикологии. — ПСЛ 1962. Москва, 1962, lk. 141—162. (=Апресян, О понятиях и методах.)
- Апресян Ю. Д. Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики. — ПСЛ 1963. Москва, 1963, lk. 102—150. (=Апресян, Современные методы.)
- Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Москва, 1959.
- Виноградов В. В. Из истории изучения русского синтаксиса. Изд. МГУ, 1958.
- Грамматика русского языка. Том II. Синтаксис. Часть I. Москва, 1960.
- Греч Н. И. Пространная русская грамматика. Том. I—II. СПб., 1827.
- Давыдов И. И. Опыт общесравнительной грамматики русского языка. 1852.
- Исаченко А. В. Трансформационный анализ кратких и полных прилагательных. — ИСТ. Москва, 1963, lk. 61—93.
- Кудрявский Д. Н. Введение в языкознание. Юрьев, 1912.
- Микуш Ф. Обсуждение вопросов структурализма и синтагматическая теория. — ВЯ 1957, № 1, lk. 27—34.
- Николаева Т. М. Трансформационный анализ сочетаний с прилагательным — управляющим словом. — ТМСЛ, lk. 142—168. (=Николаева.)
- Падучева Е. В. О структуре абзаца. — Труды по знаковым системам II. Ученые записки Тартуского государственного университета, вып. 181. Тарту, 1965.
- Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва, 1956.
- Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Том I—II. Москва, 1958.

Проблемы формализации семантики. Научная конференция. Тезисы. Москва, 1964.

Перебейнос В. И. К вопросу об использовании структурных методов в лексикологии. — ПСЛ 1962. Москва, 1962, лк. 163—174.

Ревзин И. И. Модели языка. Москва, 1962. (=Ревзин, Модели языка.)

Ревзин И. И. От структурной лингвистики к семиотике. — ВФ 1964, № 9, лк. 43—53.

Ревзин, И. И. Трансформационный анализ и трансформационный синтез. — ТМСЛ, лк. 57—73.

Топоров В. Н. О границах применения трансформационного метода. — ТДТМ, лк. 3—6.

Топоров В. Н. О трансформационном методе. — ТМСЛ, лк. 74—87. (=Топоров, О трансформационном методе.)

Трубецкой Н. С. Основы фонологии. Москва, 1960. (=Трубецкой.)

Уорс Д. С. Трансформационный анализ конструкций с творительным падежом на русском языке. — НЛ II. Москва, 1962.

Хилл А. О грамматической отмеченности предложений. — ВЯ 1962, № 4, лк. 104—109.

Хомский Н. Логические основы лингвистической теории. — НЛ IV. Москва, 1965, лк. 465—576.

Хомский Н. Несколько методологических замечаний о порождающей грамматике. — ВЯ 1962, № 4, лк. 110—122.

Хомский Н. Синтаксические структуры. — НЛ II. Москва, 1962, лк. 412—527. (=Хомский, Синтаксические структуры.)

Хэррис З. С. Совместная встречаемость и трансформация в языковой структуре. — НЛ II. Москва, 1962, лк. 528—636. (=Хэррис.)

Шаумян С. К. Теоретические основы трансформационной грамматики. — НЛ II. Москва, 1962, лк. 319—411. (=Шаумян, Теоретические основы.)

Шаумян С. К. Трансформационная грамматика и аппликативная порождающая модель. — ТМСЛ, лк. 12—56. (=Шаумян, Трансформационная грамматика.)

Шаумян С. К., Соболева П. А. Аппликативная порождающая модель и исчисление трансформаций в русском языке. Москва, 1963. (=Шаумян, Соболева.)

Шаффа А. Введение в семантику. Москва, 1963. (=Шаффа.)

NÄIDEDE ALLIKAD

«Eesti Kirjandus» (=EKir), 1912.

«Eesti Loodus» (=EL), 1964, 1965.

Hint, A. Tuuline rand I. Tallinn, 1955 (=Hint, I); Tuuline rand III. Tallinn, 1960 (=Hint, III).

Ivalo, R. Vestelgem sümfooniaorkestrist. Tallinn, 1963. (=Ivalo.)

Kaasik, U., Oja, A. Küberneetika põhisuundadest. Tallinn, 1963. (=Kaasik, Oja.)

Kask, H., Hololey, G. IX taliolümpiamängud Innsbruckis. Tallinn, 1964. (=Kask, Hololey.)

Kirjakeel 1964. Tallinn, 1964. (=Kk.)

Krusten, E. Noorte südamed. Tallinn, 1958. (=Krusten.)

Kuusberg, P. Andres Lapeteuse juhtum. Tallinn, 1963. (=Kuusberg, L.)

Kuusberg, P. Enn Kalmu kaks mina. Inimesed sõdurisinelis. Tallinn, 1965. (=Kuusberg, K.)

«Looming» (=L), 1963.

Meri, L. Tulemägede maale. Reispäevik 160. meridiaanilt. Tallinn, 1964. (=Meri.)

Möldre, M. Eesriie avaneb. Tallinn, 1963. (=Möldre.)

Noor-Eesti IV, 1912.

Panso, V. Laevaga Leningradist Odessasse... ehk Miks otse minna, kui ringi saab. Tallinn, 1957. (=Panso.)

Pee gel, J. Saaremaa motiive. Tallinn, 1964. (=Pee gel.)

Promet, L. Lamav tiiger. Tallinn, 1964. (=Promet.)

Rahvatasujad. Mälestusi ja jutustusi partisanivõitlusest. Esimene raamat. Tallinn, 1963. (=Rt.)

Raud, M. Silmast silma. Tallinn, 1959. (=Raud.)

Semper, J. Punased nelgid. Tallinn, 1959. (=Semper.)

Sii misker, H. A. H. Tammsaare. Lühimonograafia. Tallinn, 1962. (=Sii-
misker.)

Sirge, R. Maa ja rahvas. Tallinn, 1956. (=Sirge.)

«Sirp ja Vasar» (=SV), 1964.

Smuul, J. Jaapani meri, detsember. Tallinn, 1963. (=Smuul J.)

Smuul, J. Kirjad Sõgedate külast. Tallinn, 1958. (=Smuul K.)

Suits, G. Eesti Lugemisraamat. 1916. (=Suits.)

«Sädemed», 1911.

«Tartu Riiklik Ülikool» (=TRÜ), 1964.

Tooming, O. Perekond Kirretid. Tallinn, 1958. (=Tooming.)

Utt, O. Poola, tuhandeaastane nooruk. Tallinn, 1964. (=Utt.)

Vallak, P. Valitud novelle. Tallinn, 1958. (=Vallak.)

Õiglane, H. Vestlus relatiivsusteooriast. Tallinn, 1958. (=Õiglane.)

Käsitestest võetud näitelauseid tähistab (K).

**СТРУКТУРА И ЗНАЧЕНИЕ ОБСТОЯТЕЛЬСТВЕННЫХ
КОНСТРУКЦИЙ С ЦЕНТРАЛЬНЫМ СЛОВОМ —
ГЛАГОЛЬНОЙ ФОРМОЙ НА**
-des, -mata, -nud (~-nuna), -tud (~-tuna)

Резюме

В настоящей работе рассматривается группа обстоятельственных конструкций, центральным словом в которых выступают неспрягаемые формы глагола — форма на *-des* (инессив от инфинитива на *-da*), форма на *-mata* (абессив от инфинитива на *-ma*), причастные формы на *-nud* или *-tud*. Традиционная грамматика эстонского языка трактует эти конструкции как обособленные обстоятельства (т. наз. сокращенные предложения). Однако как синтаксическая категория обособление второстепенных членов предложения в эстонской грамматике до сих пор еще не получило удовлетворительного определения и не ограничено от других аналогичных явлений. С тем, чтобы внести ясность в само понятие обособления второстепенных членов предложения эстонского языка, в главе I подвергнуты анализу характерные признаки конструкции со стержнем в неспрягаемой форме глагола. Анализ показал, что, хотя у этих конструкций наличествует общий морфологический признак — их стержнем служит одна из неспрягаемых форм глагола, это далеко не всегда влечет за собой совпадение существенных синтаксических признаков этих конструкций. Важнейшим структурным признаком конструкций с центральным словом в одной из неспрягаемых форм глагола является потенциальная предикативная связь центрального слова с именем или субстантивным местоимением, находящимся в самой этой конструкции или вне ее. Эта особенность структуры лежит в основе существенного функционального признака этих конструкций — трансформационной соотносительности с предложением, входящим в состав сложного. Однако потенциальная предикативная связь с вытекающей отсюда возможностью трансформации не состав-

ляет в эстонском языке всеобщего признака конструкций с центральным словом в одной из неспрягаемых форм глагола, так как этот признак отсутствует у конструкций со стержнем в форме иллатива и элатива от инфинитива на *-ma* (соответственно у конструкций с центральным словом на *-ma* и *-mast*), а также у части конструкций с центральным словом — глагольным инфинитивом на *-da*. Вместе с тем этот признак нельзя признать специфическим признаком некоторых конструкций со стержнем в одной из неспрягаемых форм глагола, так как он присущ и многим конструкциям с отглагольным существительным (например, с названием действия на *-mine*). Из сказанного вытекает, что единственная возможность сформулировать определение обособленного второстепенного члена («сокращенного предложения») в эстонском языке — это дать перечень, в который целесообразно включить те конструкции с центральным словом в одной из неспрягаемых форм глагола, которым присуща потенциальная предикативная связь вместе с предопределяемым ею функциональным признаком.

Обстоятельственные конструкции с центральным словом на *-des*, *-mata*, *-nud* (~ *-nuna*) и *-tud* (~ *-tuna*) объединяются аналогией структуры и функции: всем им характерна потенциальная предикативная связь вне или внутри конструкции, все они поддаются трансформации или в придаточное предложение, или в предложение, входящее в сочинение с соединительным союзом *ja* 'и'. В силу этого указанные конструкции вполне четко составляют единую группу в грамматике любого типа.

В главе II дается критическое обозрение всех предложенных до сих пор разработок по конструкциям на *-des*, *-mata*, *-nud* и *-tud*, носящих главный образом методический и орфологический характер. Орфологические правила, относящиеся к этим конструкциям, вплоть до наших дней еще служат предметом дискуссии.

Глава III посвящена ядерным структурам рассматриваемых конструкций. Методом анализа служит прием трансформации конструкции в простое предложение.

У конструкций с внутренней предикативной связью, или у независимых конструкций на *-des*, *-mata* и *-nud*, в субъект простого предложения трансформируется находящееся в самом составе конструкции имя или субстантивное местоимение, выступающее в конструкции на *-des* и *-mata* в форме генитива, а в конструкции на *-nud* — в форме номинатива, например:

Talve möödudes nägin teda uuesti.

'По прошествии зимы я увидела его вновь.'

[→ *Talv möödus.* 'Зима прошла.']

Ta oli ära läinud kellegi märkamata.

'Он ушел, никем незамеченный.'

[→ *Keegi ei märganud.* 'Никто не заметил.']

Etendus lõppenud, algab tunglemine garderoobis.
'По окончании спектакля начинается давка в гардеробе.'
[→ *Etendus* on lõppenud. 'Спектакль окончен.']

Выявляется, что в независимую конструкцию на *-des*, *-mata* и *-nud* не может входить объект, даже в тех случаях, когда глагол переходный. Все независимые конструкции на *-mata* образуются от переходных глаголов. Их структура стереотипна: $N_{gen}\{\textit{nägemata}$ (от *видеть*), *märkamata* (от *заметить*), *tahtmata* (от *желать*), *teadmata* (от *знать*), *kutsumata* (от *звать*)}. В независимых конструкциях на *-des* могут выступать переходные глаголы *nägeta* 'видеть', *kuulma* 'слышать', *arvama* 'полагать'. В большинстве же независимых конструкций на *-des* и во всех независимых конструкциях на *-nud* глагол бывает непереходным. Конструкция на *-nuna* независимой не бывает.

Конструкция на *-tud* (~*-tuna*) подвергнута анализу отдельно на уровне пассива и на уровне актива. На уровне пассива в независимой конструкции на *-tud* в субъект трансформируется N_{nom} , например:

Masin parandatud, sõitis Andres põllule.
Букв. 'Машина приведена в исправность, Андрес выехал в поле.'
[→ *Masin oli parandatud*. 'Машина была приведена в исправность.']

На уровне актива субъектом в независимой конструкции на *-tud* (~*-tuna*) служит N_{gen} или N_{et} , например:

Edust innustatud (~*innustatuna*), alustas teadlane uut katsed.
'Окрыленный успехом, ученый заложил новый эксперимент.'
[→ *Edu oli teadlast innustanud*. 'Успех окрылил ученого.']

В виде внеконструкционной связи в последнем случае выступает объектная связь. Независимые конструкции на *-tud* (~*-tuna*) обоих уровней не содержат в себе объекта.

Таким образом, в отношении ядерных структур всех конструкций на *-des*, *-mata*, *-nud* (~*-nuna*) и *-tud* (~*-tuna*) действует общее ограничение: внутри конструкции предикативная связь и объектная связь являются взаимоисключающими связями, т. е. в конструкции, содержащей в себе субъект, не может быть объекта, а в конструкции, содержащей в себе объект, не может быть субъекта — в таких случаях предикативная связь может быть только внеконструкционной.

Относительно конструкций с внеконструкционной предикативной связью, или зависимых конструкций, в нормативной грамматике существует правило, которое допускает связывание этих конструкций только с субъектом основной части предложения. Практическое употребление нарушает это правило, ибо в так называемом интуитивном выборе субъекта при конструк-

циях на *-des*, *-mata*, *-nud* (~*-nuna*) и *-tud* (~*-tuna*) проявляются закономерности, опирающиеся на совсем иную основу. Трансформационный анализ оказался подходящим методом для выявления этих закономерностей. Существенным оказалось понятие господствующего имени (*dN*), однако это уже выходит за рамки синтаксиса отдельного предложения и требует учета более широкого контекста. Господствующим именем (*dN*) той или иной цепочки предложений называется любое имя или местоимение, обозначающее неоднократно (по крайней мере дважды) упоминаемый в этой цепочке референт, или объект действительности. Следовательно, в случаях с личным местоимением мы всегда имеем дело с *dN*. У центрального слова зависимой конструкции на *-des*, *-mata*, *-nud* (~*-nuna*) и *-tud* (~*-tuna*) возникает предикативная связь только с *dN*. Чаще всего *dN* является субъектом основной части предложения, например:

Ta istus diivanil raamatut lugedes.

'Он сидел на диване, читая книгу.'

[→ *Ta luges raamatut.* 'Он читал книгу.']

Однако *dN* может служить также атрибутом или косвенным дополнением, например:

Raamatut lugedes oli $\left\{ \begin{smallmatrix} tal \\ ta \end{smallmatrix} \right\}$ nägu mõtlik.

'При чтении книги (букв. читая книгу) лицо $\left\{ \begin{smallmatrix} ego \\ y\ nego \end{smallmatrix} \right\}$ было задумчиво.'

[→ *Ta luges raamatut.* 'Он читал книгу.']

В основной части предложения *dN* может отсутствовать, однако конструкция допускает предикативную связь и с таким *dN*, которое находится не в основной части предложения, а в присоединенной части, например:

Ta oli üksi koju jäänud, kuid raamatut lugedes mõõdus aeg kiiresti.

'Он был дома один, однако за чтением книги (букв. читая книгу) время пролетело быстро.'

[→ *Ta luges raamatut.* 'Он читал книгу.']

Предикативная связь не возникает, и конструкция оказывается неопределенно-личной или безличной в тех случаях, когда в основной части предложения и в присоединенной части нет *dN*, хотя основная часть предложения при этом может быть личной (в таком случае его субъектом является негосподствующее имя), например:

Raamatut arutades tekkis mõningaid küsimusi.

'При обсуждении книги (букв. обсуждая книгу) возник ряд вопросов.'

[→ *Arutati raamatut.* 'Обсуждали книгу.']

Зато к неопределенно-личной или безличной, но содержащей в себе *dN* основной части предложения относится личная конструкция, например:

Seda raamatut lugedes tuleb tal mõelda.

'При чтении этой книги (букв. читая эту книгу) ему приходится думать.'

{→ *Ta loeb seda raamatut.* 'Он читает эту книгу.'

Таким образом, персональный или имперсональный характер конструкции зависит не от персонального или имперсонального характера основной части предложения, а только лишь от наличия *dN*. К имперсональной основной части предложения, не содержащей в себе *dN*, относится, конечно, имперсональная конструкция, например:

Seda raamatut lugedes tuleb mõelda.

'При чтении этой книги (букв. читая эту книгу) приходится думать.'

{→ *Loetakse seda raamatut.* 'Читают эту книгу.'

Правилу *dN* не подчиняются только определенные конструкции на *-des*, *-mata* и *-tud* (~*-tuna*) со стереотипной структурой, лишенные предикативной связи при основной части любого вида, например:

Selle järgi otsustades oli raamat huvitav.

'Судя по этому, книга была интересной.'

{→ *Otsustatakse selle järgi.* 'Судят по этому.'

Nõrkadele kohtadele vaatamata vääriv töö tähelepanu.

'Несмотря на слабые места, работа заслуживает внимания.'

{→ *Ei vaadata nõrkadele kohtadele.* 'Не смотрят на слабые места.'

Конструкции на *-des*, *-mata*, *-nud* (~*-nuna*) и *-tud* (~*-tuna*) выступают в различных значениях. Глава IV посвящена анализу этих значений. Рассматриваемые конструкции трактуются как специфические способы связи глагольной фразы, сопоставимые и сравнимые с различными связями в сложном предложении, а также с некоторыми конструкциями на базе отглагольного существительного. Это направлено на разрешение вопроса о том, в каких случаях значение связи в рассматриваемых конструкциях тождественно со значением того или иного способа связи в сложном предложении, а в каких случаях этой тождественности нет.

При преобразовании в сложное предложение подвергнутые анализу конструкции распадаются на три группы.

1. Конструкции, дающие трансформу с *kui* 'когда', *et* 'чтобы', *kuigi* 'хотя' и *kusjuures* 'причем', тождественны по своему значению со своими трансформами, например:

Kooli lõpetanud, sõitis Peeter uudismaale.

'Окончив школу, Петр уехал на целину.'

[→ *Kui* Peeter kooli oli lõpetanud, sõitis ta uudismaale. 'Когда Петр окончил школу, он уехал на целину.']

Этот тип назван типом без самостоятельного значения.

2. Тип с самостоятельным значением составляют конструкции, не имеющие тождественного по значению соответствия в виде предложения, входящего в состав сложного целого, причем наиболее близким к ним по значению являются предложения с союзами *ja* 'и', *kuid* 'однако', *kusjuures* 'причем', *nii et* 'так что' или *nagu* 'как', например:

Käed välja sirutatud, ruttas onu külalisele vastu.

'Протянув руки, дядя поспешил навстречу гостю.'

[→ *Onu* ruttas külalisele vastu *ja* käed olid välja sirutatud. 'Дядя поспешил навстречу гостю, и руки были протянуты.']

3. Тип с комплексным значением допускает параллельно две различные трансформы в сложное предложение: *ja* 'и' ~ *kui* 'когда', *ja* ~ *et* 'чтобы', *ja* ~ *kusjuures* 'причем', *ja* ~ *ilma et* 'хотя не', *kuid* 'однако' ~ *kuigi* 'хотя', *ja* ~ *nagu* 'как', *kui* 'когда' ~ *nii et* 'так что', например:

Uuest teooriast vaimustatud, tahtsime seda kohe praktikas proovida.

Букв. 'Приведенные в восторг новой теорией, мы сразу же захотели применить ее на практике.'

[→ *Olime* uuest teooriast vaimustatud *ja* tahtsime ... Букв. 'Мы были приведены в восторг новой теорией и сразу же захотели...']

[→ *Et* olime uuest teooriast vaimustatud, tahtsime ... Букв. 'Так как мы были приведены в восторг новой теорией, мы сразу же захотели...']

Классификация трансформаций рассматриваемых конструкций составляет довольно последовательную систему: основные трансформации в сложное предложение у них совпадают, совпадает также распределение полученных групп трансформ между тремя типами значений (см. таблицу 2 на стр. 151, таблицу 7 на стр. 165 и таблицу 8 на стр. 168). В некоторых группах трансформ у некоторых конструкций имеется тождественная трансформа в сложное предложение. На основе транзитивности трансформационных отношений в них находятся и сами эти конструкции. Таким образом, тождественным по значению вариантом той или иной конструкции может служить, наряду с придаточными предложениями, также и какая-нибудь иная конструкция. Например, как тождественные по значению варианты могут выступать конструкция на *-nud* и конструкция на *-des*:

Kuuldes õnnetusest }
Kuulnud õnnetusest } ruttas ta koju.

'Слыша о несчастье } он поспешил домой.'
'Услышав о несчастье }

Вариантность конструкций между собой возможна в каждом типе значений. Таким образом, рассмотренные конструкции вместе со своими соответствиями — частями сложных предложений составляют в большинстве групп трансформ комплексы вариантных способов связи. Данные, полученные при преобразованиях в сложное предложение, позволяют установить число и состав различных комплексов. Выявлено, что рассматриваемые конструкции входят в 54 комплекса с различным составом. Одночленных среди них 17, т. е. это — случаи, когда у конструкции нет вариантов. В виде такой безвариантной связи конструкция на *-des* выступает в десяти значениях, конструкция на *-mata* — в шести значениях и конструкция на *-tud* — в одном значении. У конструкции на *-nud* (~*-nuna*) и *-tuna* всегда имеется та или иная возможность вариантности.

По полученным в настоящей работе методом трансформационного анализа данным о структуре, значении и возможных вариантах конструкций на *-des*, *-mata*, *-nud* (~*-nuna*) и *-tud* (~*-tuna*) легко сформулировать соответствующие правила в порождающей грамматике эстонского языка.

STRUCTURE AND MEANING OF THE ADVERBIAL CONSTRUCTIONS IN

-des, -mata, -nud (~-nuna), -tud (~-tuna)

Summary

The present investigation is concerned with the group of adverbial constructions whose basic word is a non-finite verb form — an infinitive in *-des, -mata* or a participle in *-nud, -tud*. In traditional Estonian grammar these constructions belong to contracted clauses. A contracted clause as a syntactical category has so far not been satisfactorily defined and delimited in Estonian grammar.

To clarify the concept of a contracted clause, the first chapter deals with the analysis of the constructions with non-finite verb forms. It appears from the analysis that the morphological characteristic common to these constructions — the basic word of the construction in a non-finite verb form — does not always bring about coincidence of their essential syntactical features. The predominant structural characteristic of the constructions with a non-finite verb form is the potential predicativity nexus of the basic word with a noun found within the construction itself or outside of it. This structural peculiarity underlies an essential functional feature of these constructions, namely the transformation relation with the clause. The potential predicativity nexus, however, and the resulting transformability are not general characteristics of the constructions with non-finite verb forms in Estonian because the constructions with the *ma-, mast-*infinitive and part of the constructions with the *da-*infinitive lack them. Neither is it possible to regard these characteristics as specific to certain non-finite verb constructions since they are shared by several verbal-noun constructions (e. g. those in *-mine*). The conclusion is drawn that the only possible way of defining contracted clauses is by enumerating them. It is expedient to include in this list those non-finite verb constructions which have a potential predicativity nexus and a functional characteristic based on it.

The adverbial constructions in *-des*, *-mata*, *-nud* (~*-nuna*) and *-tud* (~*-tuna*) are united by an analogy of both structure and function: they all have a potential predicativity nexus either within or outside the construction, all of them are also transformable either into a subordinate clause or into an independent clause of a compound sentence introduced by the conjunction *ja* 'and'. On account of these features, the constructions under study constitute a homogeneous group in any type of grammar.

The second chapter gives a critical survey of the treatment of the *des-*, *mata-*, *nud-* and *tud-*constructions in the relevant literature which is of a chiefly methodological and orthological nature. The rules of orthology concerning these constructions have been an object of debate up to the present.

The third chapter discusses the kernel structures of the constructions under observation. As a method of analysis the author makes use of the transformation of the constructions into simple sentences.

In the constructions with a predicativity nexus inside the construction, which are termed *i n d e p e n d e n t des-, mata-, nud- and tud-(~tuna-)* constructions, the noun that is a component of the construction — in the genitive case in the *des-* and the *mata-* constructions, and in the nominative case in the *nud-* constructions — can be transformed into the subject of a simple sentence. This can be illustrated by the following examples:

Talve möödudes nägin teda uuesti.

'The winter having passed (or when the winter had passed) I saw him again.'

[→ *Talv möödus.* 'Winter passed.']

Ta oli ära läinud kellegi märkamata.

'He had gone away without anybody noticing it.'

[→ *Keegi ei märganud.* 'Nobody noticed it.']

Etendus lõppenud, algab tunglemine garderoobis.

'The performance having ended (or when the performance has ended), the cloakroom is thronged with people.'

[→ *Etendus on lõppenud.* 'The performance has ended.']

It appears from the analysis that no object can occur in the independent *des-* and *mata-* constructions, not even if the verb is transitive. All the independent *mata-* constructions contain a transitive verb. Their structure is a stereotyped one: $N_{gen} \{nagemata, kuulmata, märkamata, tahtmata, teadmata, kutsumata\}$. In the independent *des-* constructions there can occur such transitive verbs as *nägema*, *kuulma*, *arvama*. In the majority of the independent *des-* constructions and in all the independent *nud-* constructions the verb is intransitive. The *nuna-* construction does not occur as an independent construction.

The *tud-* (~*tuna-*) construction has to be analysed separately at active voice and passive voice level. At passive voice level N_{nom}

in the independent *tud*-construction can be transformed into the subject of a simple sentence, e. g.:

Traktor parandatud, sõitis Andres põllule.

'The tractor having been repaired, Andres drove out on the field.'

[→ *Traktor oli parandatud. 'The tractor had been repaired.'*]

At active voice level N_{gen} or N_{el} is the subject component of the independent *tud*-(\sim *tuna*-)construction, e. g.:

Edust innustatud (\sim innustatuna), alustas teadlane uut katset.

'Inspired by success, the scientist began another experiment.'

[→ *Edu oli teadlast innustanud. 'The success had inspired the scientist.'*]

In the last instance an object relation is used as a means of expressing the extraconstructional relation. The independent *tud*-(\sim *tuna*-)constructions of neither the active voice nor the passive voice level contain an object.

Thus a universal restriction applies to the kernel structures of all the *des*-, *mata*-, *nud*-(\sim *nuna*-) and *tud*-(\sim *tuna*-)constructions: within the construction the predicativity nexus and the object relation are mutually exclusive relations, i. e. there can be no object in the construction containing a subject component, and there can be no subject component in the construction containing an object since the predicativity nexus can exist only outside the construction.

Concerning the constructions with a predicativity nexus outside the construction, which are termed dependent constructions, there applies a rule of normative grammar that allows us to link these constructions only with the subject of the principal clause. Actual usage disregards the rule since the so-called intuitive selection of the subject in the *des*-, *mata*-, *nud*-(\sim *nuna*-) and *tud*-(\sim *tuna*-) constructions is governed by regularities based on entirely different principles. Transformational analysis turns out to be an appropriate method to establish the peculiarities of these constructions. The concept of the dominant noun (*dN*) proved to be essential; but it does not, however, belong to the syntax of the individual sentence but requires a much wider context to be taken into account. The *dN* of a sentence sequence is termed any *N* denoting a referent repeatedly (at last twice) mentioned in the sentence sequence. Hence a personal pronoun is always a *dN*. The basic word of the dependent *des*-, *mata*-, *nud*-(\sim *nuna*-) and *tud*-(\sim *tuna*-)constructions develops a predicativity nexus only with a *dN*. In most cases the *dN* is the subject of the principal clause, e. g.:

Ta istus diivanil raamatut lugedes.

'He sat on the sofa reading a book.'

[→ *Ta luges raamatut. 'He was reading a book.'*]

But the *dN* may also be an attribute or an adverbial, e. g.:

Raamatut lugedes oli {ta } nāgu mõtlik.
'When reading a book, his face was thoughtful.'
[→ *Ta* luges raamatut. 'He was reading a book.']

The *dN* may be absent in the principal clause, but the predicativity nexus of the construction is also possible with a *dN* which stands outside the principal clause, in the adjacent clause, e. g.:

Ta oli üksi koju jäänud, kuid raamatut lugedes möödus aeg kiiresti.
'He had stayed home alone, but the time passed quickly while reading a book.'
[→ *Ta* luges raamatut. 'He was reading a book.']

No predicativity nexus arises and the construction is impersonal if there is no *dN* in either the principal or the adjacent clause in spite of the fact that the principal clause may be personal (in this case its subject is a nondominant *N*), e. g.:

Raamatut lugedes tekkis mõningaid küsimusi.
'While reading the book there arose several questions.'
[→ *Loeti* raamatut. 'A book was being read.']

On the other hand, an impersonal principal clause with a *dN* involves a personal construction, e. g.:

Seda raamatut lugedes tuleb tal mõelda.
'While (or when) reading this book, he has to think.'
[→ *Ta* loeb seda raamatut. 'He is reading this book.']

Thus the personal or the impersonal character of the construction does not depend on the personal or impersonal character of the principal clause, but only on the presence of a *dN*. Of course, an impersonal principal clause with no *dN* involves an impersonal construction, e. g.:

Seda raamatut lugedes tuleb mõelda.
'While reading this book, one has to think.'
[→ *Loetakse* seda raamatut. 'This book is being read.']

The *dN* rule does not apply only to certain *des-*, *mata-* and *tud-* (*~tuna-*) constructions with a stereotyped structure which have no predicativity nexus in any kind of principal clause, e. g.:

Selle järgi otsustades oli raamat huvitav.
'Judging by this, the book was interesting.'

The *des-*, *mata-*, *nud-* (*~nuna-*) and *tud-* (*~tuna-*) constructions are used in several meanings. The fourth chapter analyses the mea-

nings of the above-mentioned constructions. The constructions under observation are regarded as specific ways of the combinability of the verb phrase which can be juxtaposed and compared not only with various ways combining two simple sentences into a compound or a complex one but also with a few verbal-noun constructions. The aim of the fourth chapter is to solve the problem of the cases in which the meanings of the sentences containing the studied constructions are identical with the meanings of the various kinds of compound and complex sentences and in what cases they are not.

When carrying out the transformation of a compound or a complex sentence, the constructions to be analysed fall into three types.

1. Constructions giving transforms introduced by the conjunctions *kui* 'when', *et* 'since, as', *kuigi* 'although' and *kusjuures* 'while' are in their meaning identical with their transforms, e. g.:

Kooli lõpetanud, sõitis Peeter maale.

'Having finished the school, Peter went to the country.'

[→ *Kui* Peeter ~~off~~ kooli lõpetanud, sõitis ta maale. 'When Peter had finished the school, he went to the country.']

This type of constructions is called a type without an independent meaning.

2. Constructions lacking synonymous equivalents in the form of a clause of a compound or a complex sentence constitute a type with an independent meaning. Nearest to them in meaning are the clauses of compound sentences introduced by the conjunctions *ja* 'and', *kuid* 'but, however' and the clauses of complex sentences introduced by the conjunctions *kusjuures* 'while', *nii et* 'so that' or *nagu* 'as', e. g.:

Käed välja sirutatud, ruttas onu külalistele vastu.

'His hands stretched out, the uncle hurried to meet the guests.'

[→ Onu ruttas külalistele vastu *ja* ta käed olid välja sirutatud.

'The uncle hurried to meet the guests *and* his hands were stretched out.']

3. In the case of a type with a complex meaning, two different transforms of a compound or a complex sentence are simultaneously possible: *ja~kui*, *ja~et*, *ja~kusjuures*, *ja~ilma et*, *kuid~kuigi*, *ja~nagu*, *kui~nii et*, e. g.:

Uuest teooriast vaimustatud, tahtsime seda kohe praktikas proovida.

'Enthusiastic about the new theory, we immediately wanted to try it out in practice.'

[→ Olime uuest teooriast vaimustatud *ja* tahtsime... 'We were enthusiastic about the new theory *and* wanted...']

[→ *Et* olime uuest teooriast vaimustatud, tahtsime... 'Since were enthusiastic about the new theory, we wanted...']

The transformational classification of the constructions under observation constitutes a fairly consistent system: these constructions have identical principal transformations and an identical division of transform groups into three semantic types (see Table 2 on p. 151, Table 7 on p. 165 and Table 8 on p. 168). In a few transform groups various constructions have an identical transform in the shape of a compound or a complex sentence. On the basis of the transitivity of the transformation relation, the constructions themselves also stand in a transformation relation. Hence, a sentence containing a certain construction may have for a synonymous variant a complex sentence as well as a sentence with a different construction. Thus, for instance, the *des*- and the *nud*-construction can act as synonymous variants:

Kuulnud õnnetusest } ruttas ta koju.
Kuuldes õnnetusest }
 'Having learned about the accident, he hurried home.'

The mutual variability of constructions may occur in any semantic type. Thus in the majority of transform groups sentences with the above-mentioned constructions along with their equivalents in the form of complex sentences constitute complexes of variable means of expression. The data obtained by means of the transformation make it possible to ascertain the number and composition of these complexes. It appears from the analysis that the constructions under study belong to 54 complexes of a different composition. Of these, 17 complexes consist of only one member, i. e. they are cases when a given construction has no synonymous variants. The *des*-construction occurs without any variants in ten meanings, the *mata*-construction in six meanings and the *tud*-construction in one meaning. The *nud*-construction always has some possible variants.

In the course of the present investigation the method of transformational analysis has yielded data on the structure, meaning and possible variants of the *des*-, *mata*-, *nud*- (~*nuna*-) and *tud*- (~*tuna*-) constructions. The data obtained can readily be formulated as corresponding rules in a generative grammar of the Estonian language.

H. OIM

POLÜSEEMILISTE SÕNADE
TÄHENDUSTE ERISTAMISEST

SISSEJUHATUS

Loomulikele keeltele ei ole omane üksuste järjekindel ühetähenduslikkus. Kuid sellest hoolimata on võimalik enamasti täiesti rahuldavalt ühetähenduslik kommunikatsioon. See fakt sunnib lingvistikat otsima ja analüüsima tegureid, mis kõneprotsessis neutraliseerivad nimetatud mitmetähenduslikkuse. J. D. Apresjani poolt esitatud teooria ongi mõeldud vastavate probleemide seletamiseks leksikaalsete üksuste puhul.¹

Põhiline selles teoorias on väide, et sõna tähenduse piisavaiks näitajaiks lauses on selle sõnaga süntaktiliselt seotud sõnade teatud formaalsed grammatilised tunnused. Sellest lähtudes on J. D. Apresjan välja töötanud meetodika polüseemilise sõna tähenduste eristamiseks, üksikute tähenduste ühendamiseks ekvivalentsi-klassidesse ja konkreetsete tähenduste jagamiseks elementaarse-teks semantilisteks komponentideks.

Käesolevas töös tegeldakse ainult esimesega nimetatud probleemidest.

Konkreetseks materjaliks olid 4 eesti keele verbi: *jääma*, *hakama*, *minema*, *muutuma*. Nende analüüsimisel püüdsime võimalikult täpselt järgida J. D. Apresjani poolt esitatud põhimõtteid. Peamiseks eesmärgiks selle juures oli selgitada, kuivõrd need põhimõtted sellisel kujul praktiliselt kehtivad.² Vastavalt on ka

¹ Ю. Д. Апресян, О понятиях и методах структурной лексикологии. — Проблемы структурной лингвистики. Москва, 1962, lk. 141—162. Vt. ka Ю. Д. Апресян, Дистрибутивный анализ значений и структурные семантические поля. — Лексикологический сборник, № 5, 1962; Ю. Д. Апресян, Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики. — Проблемы структурной лингвистики. Москва, 1963, lk. 102—149.

² Mitmed autorid on sõnade leksikaalsete tähenduste eristamisel lähtunud enam-vähem samadest põhimõtetest. Konkreetne meetodika on enamasti siiski ühes või teises suhtes erinev sellest, mille on esitanud J. D. Apresjan. Vt. näit. В. И. Перебийнос, К вопросу об использовании структурных методов в лексикологии. — Проблемы структурной лингвистики. Москва, 1962, lk. 163—174; С. И. Иоффе, Конфигурационная грамматика подклассов и лексическое значение. — Проблемы формализации семантики языка. Тезисы докладов. Москва, 1964, lk. 58—60; В. И. Перебийнос, Экспериментальное выделение семантических классов существительных с помощью электронной

järgnevas meetodi arutelus peatähelepanu pööratud raskustele, mis selle meetodi kasutamisel tekivad.

Antud meetod esindab nn. klassikalist struktuuraset lingvistikat, kus eesmärgiks on välja töötada formaalsed analüüsiprotseduurid, mis konkreetsetele tekstidele rakendatuna automaatselt viiksid soovitud tulemustele; antud juhul peab selliseks tulemuseks olema vastava sõna leksikaalsete tähenduste klassifikatsioon. Viimasel ajal leiavad teatavasti aga üha enam pooldajaid N. Chomsky jt. poolt kaitstavad seisukohad, mille järgi loomulike keelte jaoks vaevalt on võimalik konstrueerida selliseid analüüsiprotseduure, mis seejuures teaduslikult seisukohalt võiksid huvi pakkuda, s. t. mis oleksid küllaldasel määral lihtsad ning adekvaatsed.³ Seetõttu on kahtlemata huvitav püüda meetodi puudusi hinnata ka sellelt seisukohalt, kui võrd lihtsate vahenditega need on ületatavad.

Töö on jagatud kahte ossa. Esimene osa sisaldab meetodi teoreetilise käsitluse. Selles kirjeldatakse lühidalt analüüsipõhimõtteid, kusjuures, nagu öeldud, pikemalt peatutakse põhimõtetel, mille järgimine tekitab raskusi või mille puhul selgus, et need viiksid ilmselt vääradele tulemustele. Samas esitatakse ka muudatused, mis käesolevas töös eelnevat arvestades neis põhimõtetes on tehtud, ja lõpuks järeldused ning hinnangud meetodile. Teises osas esitatakse ülalnimetatud nelja verbi tähenduste analüüs.

вычислительной машины. — Sealsamas, lk. 126—130; В. К. Горгонова, Грамматические средства разграничения лексических значений. — Sealsamas, lk. 169—172; А. Р. Арутюнов, Опыт построения дистрибутивных классов слов. — Sealsamas, lk. 173—176.

³ Vt. näit. Н. Хомский, Синтаксические структуры. — Новое в лингвистике, II. Москва, 1962.

I. Meetodist

Analüüsi üldine käik on järgmine. Lausetest eraldatakse välja orienteeritud fraasid (uuritava sõnaga tuumpositsioonis), mis klassifitseeritakse distributsioonivormelitesse. Viimased allutatakse seejärel transformatorsele analüüsile, mille tulemusena need jagunevad reaks alltüüpideks.⁴ Saadud alltüübid loetaksegi uuritava sõna leksikaalseid tähendusi esindavaiks. Alljärgnevas vaatleme lähemalt sellise analüüsi aluseks olevaid põhimõtteid.⁵

1. Kõigepealt tehakse mõned kõige üldisemat laadi kokkulepped. Nende abil eraldatakse välja see informatsioon materjali kohta, mis loetakse antuks. J. D. Apresjan esitab järgmised kaks kokkulepet.

(1) Eeldame, et oskame eristada märgitud fraase mittemärgitudist. Seda tuleb eeldada seetõttu, et seni pole märgituse (отмеченность) mõiste defineerimiseks õnnestunud leida mingeid rahuldavaid formaalseid kriteeriume.

(2) Eeldame, et oskame kindlaks teha märgitud fraaside struktuuri, s. t. 1) teame vastava keele sõnaklasse ja oskame iga sõna määrata kindlasse sõnaklassi; 2) oskame kindlaks teha sõnade süntaktilisi vahakordi. Seda eeldada on loomulik, kui hakatakse semantikat modelleerima grammatika kaudu.

Järgnevalt vaatleme, mida konkreetselt mõistab J. D. Apresjan märgituse all. Ta nendib, et lingvistikas leidub kaks põhilist märgituse sisulist tõlgitsust. Ühed lingvistid (nende hulgas näit. N. Chomsky) kasutavad märgituse mõistet formaalselt õigesti moodustatud fraaside iseloomustamiseks (nn. grammatiline märgitus ehk grammatiline õigsus). Teiselt poolt Z. Harris on kasutanud märgituse kontseptsiooni, kus peale grammatilise õigsuse nõutakse veel, et fraas realiseeriks antud keele jaoks ka leksikaalselt normaalse sõnade ühenduse (oleks leksikaalselt normaalne lause). J. D. Apresjan leiab, et antud analüüsi puhul tuleb kasutada märgituse mõistet, mis oleks kitsam kui N. Chomsky oma, kuid siiski

⁴ Terminite tähendused selgitatakse allpool.

⁵ Meetodi üksikasju, mida siin ei puudutata, vt. J. D. Apresjani viidatud töödest; vt. ka H. Öim, *tulema, saama ja pidama* tähenduste struktuuriline analüüs. — Keel ja struktuur. Tartu, 1962, lk. 27—45.

laiem kui Z. Harrise oma, s. t. nõutakse küll fraasi grammatilist õigsust, kuid mitte seda, et fraas oleks ka semantilisel täiesti normaalne.

On aga ilmne, et selline määratlus muudab märgituse niigi paratamatult ebamäärase mõiste veelgi ebamäärasemaks. Praktiliselt on sellise märgituse mõistega väga raske opereerida. Ja tundub, et ka J. D. Apresjan ise läheb praktilise analüüsi juures kohati märkamatuks üle täielikule leksikaalsele märgitusele. Näiteks samal ajal kui ta oma märgituse mõiste selgitamisel toob märgitud fraaside näiteks sellised fraasid nagu *зелёные идеи, изба идёт, любить во все лопатки*,⁶ ei pea ta hiljem võimalikuks lugeda märgituse näiteks fraasi *болеть тифом за успех дела*.⁷ Igatahes on üpris raske tabada seda piiri, mis sellisel juhul peaks eraldama märgitud ja mittemärgitud fraase. Praktilise analüüsi puhul on sellise piiri määratavus aga otsustava tähtsusega. Seda arvestades on otsustatud käesolevas töös lugeda märgituseks ainult fraasid, mis on täiesti korrektsed nii grammatiliselt kui ka leksikaalselt. (Seejuures jätame aga lahtiseks küsimuse, missugust märgituse mõistet oleks antud juhul teoreetiliselt kõige õigem kasutada.)

Märgitud fraasi struktuuri tuvastamiseks eeldame, et meil on antud sõnaklassid *N*, *V*, *A*, *D*, mis vastavad Ch. Friesi mudelile⁸ ja loendina abielemendid (abimäärsõnad, kaassõnad jms.). Ühtlasi eeldab J. D. Apresjan (ning samuti eeldame seda meie), et on olemas meetodika, mis võimaldab ära tunda ja analüüsist välis- tada fraseoloogilised üksused.

Toodud kokkulepetega J. D. Apresjan piirdub. Ent tundub, et on tarvis ette anda veel üht tüüpi informatsioon uuritavate fraaside kohta. J. D. Apresjan eeldab, et fraasidega teostatavate operatsioonide puhul (sõnade lisamisel või ärajätmisel ning fraaside transformeerimisel) piisab sellest, kui jälgida, kas operatsiooni tulemusena saadud fraas on märgitud või mitte. Kuid ei ole raske näha, et sel juhul saaksime uuritavate sõnade tähendustest sageli vägagi moonutatud pildi. Võtame näiteks fraasi *töö läheb raskeks*. Kui jätame vormi *raskeks* ära, saame fraasi *töö läheb*, mis on kahtlemata samuti märgitud fraas (täheenduses 'töö edeneb'). Seega peaksime *minema* tähenduse neis fraasides lugema samaks. Ilmselt ei saa aga sellist tulemust lugeda rahuldavaks. Vormi *raskeks* ärajätmisel muutub täielikult fraasi tähendus (ning on ka ilmne, et *minema* omandab uue tähenduse). Seega peame eeldama, et fraasidega teostatavate operatsioonide puhul võime ära tunda ka fraasi tähenduse muutumise või mittemuutumise. On selge, et selline kokkulepe kahandab tunduvalt meetodi formaalsust ja vasta-

⁶ Ю. Д. Апресян, О понятиях и методах структурной лексикологии, lk. 144.

⁷ Sealsamas, lk. 152.

⁸ Ch. Fries, The Structure of English. New York and Burlingame, 1952.

valt ka tema praktilist (ja teoreetilist) väärtust. Kuid teisest küljest oleks tulemustel, mis on saadud ilma sellise eelduseta, vaevalt mingit mõtet. Ja selgub, et J. D. Apresjan ka ise kasutab tegelikult sellist kokkulepet. Nii leiab ta, et fraasile *лошади поднимали пыль* ei saa juurde lisada mingit vormi *на N_a* (*N_a* — nimisõna akusatiivis), nii nagu seda saab näiteks fraasile *рыбаки несли сети (+на берег)*.⁹ Ent näiteks *лошади поднимали пыль на стол* peaks samuti olema märgitud fraas (eriti kui arvestada J. D. Apresjani poolt kasutatavat märgituse mõistet), ainult et fraasi tähenduses on toimunud tunduv nihe. Seda J. D. Apresjan ilmselt ongi silmas pidanud.

Transformatsioonide võimalikkuse või võimatuse üle otsustamisel tuleb aga nagunii arvestada ja hinnata tähenduse nihet. Selline nõue kuulub üldiselt juba transformatsiooni mõistesse endasse. J. D. Apresjan väidab, et tal pole seda nõuet vaja arvestada, tuues põhjenduseks, et ta annab transformatsioonid loendina.¹⁰ On aga selge, et see ei muuda midagi, sest ka loendina antud transformatsioonide puhul tuleb otsustada, millal nad on rakendatavad ja millal ei ole. Selgub jällegi, et J. D. Apresjan praktilises analüüsis tegelikult arvestab nimetatud nõuet. Näiteks rühmitab ta transformatsiooni $N^1_n(P)VN^2_a \rightarrow N^1_nVN^2_i$ võimalikkuse põhjal erinevatesse klassidesse sellised fraasid nagu *дети перешли поле* ja *дети ловили рыбу*, sest esimene neist võimaldavat ülaltoodud transformatsiooni, teine mitte.¹¹ Seda ei saanud ta aga otsustada selle põhjal, et esimese fraasi transform oleks märgitud fraas ja teise oma mittemärgitud. Nii *дети или полем* kui ka *дети ловили рыбой* peaksid olema märgitud fraasid. Vahe on aga selles, et teise fraasi transformeerimisel toimub fraasi tähenduse oluline muutumine.

Selliseid fakte arvestades tehakse käesolevas töös veel kolmas kokkulepe:

(3) Me oskame ära tunda fraasi tähenduse olulise nihkumise, mis võib tekkida fraasiga teostatava operatsiooni tagajärjel.

2. Analüüs algab orienteeritud fraaside eraldamisega. Orienteeritud fraasiks (OF) nimetab J. D. Apresjan fraasi, mis saadakse lausest, kui jäetakse alles ainult sõnad, mis uuritava sõnaga on vahetus süntaktilises seoses, kusjuures samalaadseist süntaktilistest seostest säilitatakse ainult üks. Selline formulatsioon vabab ilmselt siiski täpsustamist. Mitte kõiki sõnu, mis uuritava sõnaga pole nimetatud seoses, ei saa ära jätta. Arvestada tuleb eksotsentriliste ja endotsentriliste konstruktsioonide erinevust,

⁹ Ю. Д. Апресян. О понятиях и методах структурной лексикологии, lk. 158.

¹⁰ Sealsamas, lk. 148.

¹¹ Sealsamas, lk. 157.

nimelt asjaolu, et eksotsentrilised konstruktsioonid pole asendatavad ühe oma liikmega. Seetõttu, kui mõni uuritava sõnaga (tuumsõnaga) vahetus süntaktilises seoses olev sõna kuulub eksotsentrilisse konstruktsiooni, tuleb säilitada kogu konstruktsioon, sest vastasel korral saaksime mittemärgitud fraasi. Näiteks: *ta hakkas (oma) plaani teostama* (mitte: *ta hakkas teostama*); *jutustus saab põhinema (ainult) faktidel* (mitte: *jutustus saab põhinema*) jne.

3. Saadud OF-ides asendatakse konkreetset sõnad, välja arvatud tuumsõna, klasside sümbolitega, millesse nad kuuluvad. Nii-moodi kodeeritud OF-i nimetatakse distributsioonivormeliks (DV). Sümbolite juurde märgitakse relevantne grammatiline informatsioon vastava sõna kohta. Käesolevas töös märgime klasside N ja A liikmetel käände, V liikmetel nn. käändeliste vormide tunnused.¹² Nii saame OF-ist *koer jääb vanaks* distributsioonivormeli N_n jääb A_{ks} , OF-ist *ta jääb kaevama* vormeli N_n jääb V_{ma} jne.

Tuumsõna tähenduse erinevatesse DV-desse kuuluvais OF-ides loeme erinevaks. (Kuuluvus ühe DV alla ei tõenda aga veel tähenduse samasust. Selleks peavad OF-id olema identsed ka transformatoorselt.) Nii näiteks võime erinevaks lugeda *jääma* tähendused kahes eeltoodud OF-is. Tuumsõna tähendust ei loe me erinevaks aga sellistes OF-ides (resp. DV-des), millest üks on muudetav teiseks mingi vormi lisamise või ärajätmise teel. Sellised on näiteks OF-id *puud muutuvad kollasteks* ja *puud muutuvad rohelisteks kollasteks*. Vastava vormi (antud juhul *rohelistest*) kohta öeldakse, et see täidab fakultatiivset positsiooni.

Kuid OF-id (ja ka vastavad DV-d), mis peaksid intuiitiivselt otsustades esindama tuumsõna sama tähendust, võivad erineda üksteisest veel paljus muuski peale fakultatiivsete positsioonide täidetuse. Näiteks: (1) *mehed lähevad metsa* ja *mehi läheb metsa*; (2) *mehed lähevad metsa* ja *mehed tahavad minna metsa*; (3) *tu läheb koju*; *koju minnes nikastab ta jala*; *koju läinud, nikastab tu jala*; (4) *mehed lähevad metsa*; *mehed lähevad põllule*; *mehed lähevad auto juurde*; *mehed lähevad jõe äärde* jne. Oleks absurdne lugeda *minema* tähendus erinevaks kõigis toodud OF-ides, mis esindavad erinevaid DV-sid. Seetõttu on vaja anda täiendavad protseduurid selliste OF-ide identifitseerimiseks. Lähemal vaatle-

¹² Käänded märgime järgmiselt (vastavalt käänete järjekorrale): $N_n, N_{om}, N_{os}, N_{sse}, N_s, N_{st}, N_{le}, N_v, N_{lv}, N_{ks}, N_{nv}, N_{na}, N_{ga}, N_{ta}$ (ja niisamuti A puhul). Verbil: V_{ma} — *ma*-infinitiiv, V_{da} — *da*-infinitiiv, V_{mata} — *mata*-vorm. D puhul kasutame järgmist täiendavat sümbolikat: $D \rightarrow$ — määrsõnad, mis märgivad suundumiskohta (*sinna, siia, üles* jne.), $D \leftarrow$ — määrsõnad, mis märgivad liikumise lähtekohta (*siit, sealt, ülalt* jne.). Kui ühes OF-is esineb mitu ühe klassi liiget, siis kodeerimisel varustame sümbolid vastavate indeksitega (näit. N^1, N^2 jne.).

misel selgub, et siin on tegemist kahe teatud määral erineva probleemiga. Esiteks, näited (1)–(3) osutavad sellele, et on vaja ette näha mingi üldine standardne skeem OF-ide jaoks, selleks et saada ühtne alus nende (ja vastavate DV-de) võrdlemiseks eelduste järgi relevantsete tunnuste seisukohalt. Teiseks on vaja leida mingid üldised võimalused (reeglid, operatsioonid) mitmesuguste simultaansete konstruktsioonide identifitseerimiseks üldnimetatud standardse skeemi piires. (Käesolevas töös fikseeritava skeemi puhul on sellisteks näites (4) toodud OF-id.)

Esimene ülesanne on lahendatav suhteliselt lihtsasti. Tegelikult tähendab see keeles esinevate mitmekesisete struktuuride tagasitransformeerimist tuumlausete suunas, mistõttu saab selleks suurel määral kasutada generatiivse grammatika transformatsioone ümberpööratud kujul. Käesolevas töös standardiseerime OF-id järgmiselt.

(1) Osaaluse transformeerime täisaluseks (*mehi läheb metsa* → *mehed lähevad metsa*).

(2) OF-id, kus uuritav verb pole öeldiseks, transformeerime vastavale kujule (*mehed tahavad minna metsa* → *mehed tahavad ja lähevad metsa*; *koju läinud, nikastab ta jala* → *ta läheb koju ja nikastab jala*).

(3) Umbisikulise OF-i viime isikulisele kujule (*minnakse metsa* → N_n *läheb metsa*).

(4) Küsiva OF-i viime jutustavale kujule (*miks ta metsa läheb* → *ta läheb metsa*).

Nagu öeldud, ei õnnestu sellise standardiseerimisega likvideerida kõiki erinevusi OF-ide vahel, milles tuumsõna on samas tähenduses. Jäävad nn. simultaansed konstruktsioonid. Nii võib *minemu* ruumilise liikumise tähenduses esineda sellistes konstruktsioonides nagu N_n *läheb* D , N_n^1 *läheb* N_{sse}^2 , N_n^1 *läheb* N_{le}^2 , N_n^1 *läheb* N_{om}^2

\rightarrow *juurde*, N_n^1 *läheb* N_{om}^2 *äärde*, N_n^1 *läheb* N_{om}^2 *poole*, N_n^1 *läheb* N_{om}^2 *ette*, N_n^1 *läheb* N_{om}^2 *taha*, N_n^1 *läheb* N_{om}^2 *alla*, N_n^1 *läheb* N_{om}^2 *peale* jne. Selliseid konstruktsioone ei ole võimalik ühte viia ei ülalkirjeldatud distributiivsete operatsioonidega (sõnade juurdelisamise või ärajätmisega) ega ka transformatsioonidega. Distributiivsete operatsioonide kasutamist segab asjaolu, et sellised simultaansed vormid (D , N_{sse}^2 , N_{le}^2 jne.) on kõik tuumsõnaga seotud samalaadse

süntaktilise seosega. Kui me tahaksime ülaltoodud konstruktsioonide identsust näidata sel teel, et igale üksikule neist on lisatavad kõik teistes konstruktsioonides esinevad vastavad vormid (näiteks *mehed lähevad metsa* + *jõe äärde* + *auto juurde* jne.), siis peaksime loobuma nõudest arvestada OF-ides samalaadseist seostest ainult üht. Kui me aga sellest nõudest loobume, ei ole enam tagatud OF-ide lõplikkus ega seega ka nende faktiline võrreldavus. See, et enamik ülaltoodud konstruktsioonidest pole ka transformatoorselt identifitseeritavad (s. t. üksteiseks transformeeritavad) on

‘samuti ilmne. (Üksteiseks transformeeritavad oleksid küll näiteks OF-id *mehed lähevad põllule* ja *mehed lähevad põllu peale*, aga *mitte mehed lähevad põllule* ja *mehed lähevad metsa*.)

Fakt, et kõnealuseid simultaanseid vorme seob tuumsõnaga samalaadne seos, aitab aga teisest küljest just raskusest üle saada. Tuumsõna tähenduse samasuse määramiseks tuleb lisada näiteks järgmine kriteerium: tuumsõna tähenduse loeme samaks ka selliseis erinevais OF-ides (DV-des), milles erinevuse linginud vormid on tuumsõnaga seotud samalaadse süntaktilise seosega. Faktiliselt kujutab see endast substituutsiooni kasutuselevõtmist, kusjuures substituueeritavuse kriteeriumiks on süntaktilise seose samalaadsus. Niisiis võime ka öelda, et identifitseerime sellised konstruktsioonid, milles erinevuse tinginud vormid on substituueeritavad üksteise asemele, või lihtsamalt: on kõik substituueeritavad ühe kindla vormiga. (Ülaltoodud konstruktsioonides verbiga *minema* tuumpositsioonis võib selliseks vormiks võtta näiteks klassi *D*). Viimast teed kasutamegi käesolevas töös. →

4. Nagu öeldud, loeme tuumsõna tähenduse kahes OF-is samaks sel juhul, kui nad lisaks sama DV alla kuulumisele osutavad samaväärseks ka transformatoorsetelt omadustelt.

Käesolevas töös ei peetud õigeks anda kasutatavaid transformatsioonide loendina enne analüüsi juurde asumist, nagu seda teeb J. D. Apresjan. Transformatsioonide andmine loendina on eelistatavam selles mõttes, et muudab analüüsi deduktiivsemaks ja formaalsemaks. Kuid on selge, et teisest küljest muudab see analüüsi samal ajal palju ebaobjektiivsemaks, sest tulemus (missugused tähendused tuumsõnal eristatakse) sõltub täielikult sellest, missugused transformatsioonid loendisse võetakse. Ja teiseks: pärast seda, kui oleme eeldanud, et ümbruse formaalsed grammatilised erinevused signaalseerivad tuuma erinevaist tähendustest, on ka loogiliselt ainus järjekindel tee hinnata tuumsõna tähendusi ümbruse kõigi erinevuste põhjal, mis transformatsioonides avalduvad, mitte aga ainult mingi osa põhjal neist. Transformatsioonide andmine loendina oleks õigustatud sel juhul, kui oleks ette teada, missugused transformatsioonid on üldse sellisel analüüsil olulised ja missugused ebaolulised. Vahel on räägitud võimalusest, et teatud hulga keerulisema polüseemiaga sõnade analüüsist võib saada üldise skeemi, mida seejärel võib deduktiivselt rakendada teiste sõnade puhul.¹³ Kuid seni, kui sellist üldist skeemi pole antud, ei ole ka mingit objektiivset kriteeriumi otsustamiseks, missuguseid transformatioone arvestada ja missuguseid mitte.

Transformatoorse analüüsi teostamiseks tuleb võimalikult täp-

¹³ Näit. А. С. Герд. Формально-синтаксический анализ полисемии. — Проблемы формализации семантики языка. Тезисы докладов. Москва, 1964, lk. 41.

selt määratleda transformatsiooni mõiste. Teeme seda järgmiselt. Transformatsiooniks loeme OF-i ümberkujundust, mis rahuldab järgmisi tingimusi:

- (1) OF-i leksikaalsete morfeemide koosseis ei muutu;
- (2) säilivad vahetud süntaktilised seosed sõnade vahel OF-is.
- (3) ei toimu OF-i tähenduse olulist nihet.

Seega ei pea me transformatsioonideks näiteks järgmisi ümberkujundusi: *liigsöömine jääb enesetapmiseks* → *liigsöömine on enesetapmine* (vrd. tingimus (1)); *peost jäi vaid mälestus* → *jäi vaid mälestus peost* (vrd. tingimus (2)); *ma lähen kodus vihaseks* → *ma lähen koju vihaselt* (vrd. tingimus (3)).

5. Lõpuks teeme teostatud praktilise analüüsi põhjal mõned üldised märkused meetodi kohta.

Käesolev meetod lähtub iseenesest täiesti ilmsest faktist, et sõna tähenduslikud erinevused, mis kommunikatsiooniprotsessis on edasiantavad, peavad avalduma ümbruse (konteksti) mingites vormierinevustes. Seejuures aga eeldatakse siin ühelt poolt, et piisab ainult grammatiliste iseärasuste (konkreetselt: DV-des ja transformatsioonides avalduvate iseärasuste) arvestamisest, ning teiselt poolt, et ümbruse nimetatud grammatiliste tunnuste erinevusele vastab alati üheselt erinevus tuumsõna tähenduses.

Konkreetsete sõnade analüüsi põhjal võib öelda, et suurel määral selline vastavus tõesti kehtib. Kuid siiski pole raske leida näiteid, mille puhul ülalkirjeldatud analüüsipõhimõtete ebarahuldavus on ilmne. Ühelt poolt tuleb lahku viia OF-e, milles tuumsõna on samas tähenduses, teiselt poolt aga jäävad mitmed tähendused eristamata. Esimese fakti tingivad põhiliselt transformatsioonid, mis on seotud ümbruseks olevate sõnade selliste iseärasustega, mis mingil määral ei mõjuta tuumsõna tähendust. Näiteks võimaldavad ümbruses leiduvad liitsõnad harilikult mitmesuguseid transformatsioone, mida samas positsioonis esinev liitsõna ei võimalda, ehkki see vastandus ei pruugi olla seotud tuumsõna erinevate tähendustega (*liigsöömine jääb enesetapmiseks* → *liigne söömine jääb enesetapmiseks* → *liigselt süüa jääb enesetapmiseks* vms.; kui sellises OF-is subjektiks oleks näiteks *sõda*, poleks toodud transformatsioonid võimalikud). Samuti on suur hulk mitterelevantseid transformatoorseid iseärasusi seotud sõnade erinevate tuletuslike omadustega (näiteks OF-i *ta hakkab õpetajaks* võib transformeerida kujule *ta hakkab õpetama*, OF-i *ta hakkab inseneriks* aga vastavalt transformeerida ei saa). Leidub ka teist laadi näiteid: OF-e *läheb sulale* või *läheb külmale* saab transformeerida vastavalt *läheb sulaks* ja *läheb külmaks*, OF-e *läheb vihmale* või *läheb põuale* aga ei saa, sest vastavaid transforme lihtsalt ei kasutata, ilma ei siin saaks anda mingit grammatilist motiveeringut.

Nagu öeldud, esineb ka vastupidiseid juhtumeid, kus ei õnnestu distributiivsete ega transformatoorsete operatsioonide abil näidata

tuumsõna erinevaid tähendusi.¹⁴ Näiteks OF-i *ta jääb kõhnaks* võib mõista kahes tähenduses: (1) 'ta muutub kõhnaks', (2) 'ta on ja ei lakka olemast kõhn'. OF-i *ta jääb kõigutamatuks* mõistetakse aga vaid tähenduses (2). (Mõlemad OF-id kuuluvad DV-sse N_n jääb A_{ks} .) Kuid formaalselt ei õnnestu meil neid OF-e eristada (ja ühtlasi ka mitte *jääma* vastavaid tähendusi). Tuumsõna erinevad tähendused on siin seotud ilmselt sõnade *kõhn* ja *kõigutamatu* kuulumisega mingitesse erinevatesse semantilistesse kategooriatesse (muuhulgas näiteks *paks* kuuluks selles suhtes ühte kategooriasse sõnaga *kõigutamatu*, *kõikuv* aga ilmselt ühte kategooriasse sõnaga *kõhn*). Sellise semantilise erinevusega ei kaasne aga paralleelset grammatilist erinevust, mida saaks kasutada vastavate OF-ide distributiivseks või transformatoorseks eristamiseks.

Sellised faktid näitavad, et vahekord semantika ja grammatika vahel on keerulisem, kui eeldab käesolev meetod. Eelkõige on nad ilmselt teineteisest tunduvalt sõltumatud: iga grammatiline fakt ei ole veel iseenesest semantiliselt relevantne ning kõiki semantikas olulisi fakte ei saa seletada grammatika kaudu.

II. Analüüs

1. Distributiivse analüüsi tulemused¹⁵

1.1. minema

(1) N_n läheb¹⁶.

Lähevad aastad. (Sm 82.) *Aeg läheb nii ruttu.* (G 59.) *Äri ei lähe.* (P 154.)

(2) N_n läheb $D V_{ma}$.

Naine läheb vee äärde... (B 30.) *Ta imestas väga, et ma kavat-sen Piritale minna.* (K 68.) *Hiljem Kirjakut lüpsma minnes näeb ta naabri aknas valgust.* (G 309.)

¹⁴ Sellist mittevastavust tunnistab ka J. D. Apresjan, vt. Ю. Д. Апре-сян, *Современные методы изучения значений и некоторые проблемы струк-турной лингвистики*. lk. 109.

¹⁵ Näitelauseid on võetud järgmistest teostest. V. Beekman, *Kauge maa — Brasiilia*. Tallinn, 1963 (B). V. Gross, *Müüa pooleletolev individuaal-elumaja*. Tallinn, 1962 (G). P. Kuusberg, *Andres Lapeteuse juhtum*. Tal- linn, 1963 (K). L. Promet, *Meesteta küla*. Tallinn, 1962 (P). J. Smuul, *Jaapani meri, detsember*. Tallinn, 1963 (Sm). Järgnevas transformatoorses analüüsis kasutame ainult OF-e, mis on saadud siin toodavaist näitelauseist.

¹⁶ DV-des ei too me ära kõiki fakultatiivseid vorme, mis esinevad vastavas OF-is, vaid ainult need, millest piisab antud DV eristamiseks teistest.

(3) N_n läheb D .

Kõlbmatu kruusapraht läks nüüd tänava poole hunnikusse. (G 165.) Kust see kraav tuleb, kuhu läheb? (G 341.) Siit läks selle tänavapoolse majade piirjoon. (G 9.) Aga jutt võis minna Martinili Liivini. (G 113.) Terve lehekülg läks ümberkirjutamisele. (G 136.)

(4) N^1_n läheb N^2_{ks} D .

Pärast demobiliseerimist läks ta ... keskkooli kehalise kasvatusõpetajaks. (K 54.) Kuidas noor õnnetu Künka Aliine ... linna teenijatüdruks läks ... (P 280.)

(5) N^1_n läheb N^2_{ks} .

Arvan, et mul ei lähe pulmade ettevalmistamiseks rohkem kui üks kuu. (K 155.) ... nii et vaheaeg ei lähe niisama lullilöömiseks. (G 114.)

(6) N^1_n läheb N^2_{le} .

Pärast uut aastat, kui Mellok pensionile oli läinud ... (G 196.) Millal nad «sinale» läksid? (G 240.) Neil läheb toidule sedasama mis meil. (G 217.)

(7) N_n läheb D .

Kõik läheb hästi. (G 271.) Töö läheb meil enam-vähem plaani-päraselt. (K 116.) Kuidas elu läheb? (P 210.)

(8) N_n läheb A_{ks} .

Jutt läheb tõsiseks. (Sm 30.) Ivan Ivanovitši silmad läksid suureks. (Sm 86.) Maantee läks laiemaks ja libedamaks. (P 178.) Vedu ei läinudki kuigi kalliks. (G 340.) Linnas korterit pidada oleks läinud kallimaks. (G 81.)

(9) läheb N_{ks} .

Vastu võttis pikk elegantne vanemleitnant, kes ... teatas ..., et varsti läheb sõiduks. (G 68.) Ja kui sina peaksid vahepeal vimpka sisse viskama, siis kurat võtku, läheb verevalamiseks. (G 289.)

(10) N_n läheb üle.

«Läheb üle,» arvas Tilde. «Väike külmetus.» (P 278.) Kõik läheb üle. (K 135.)

(11) N^1_n läheb üle N^2_{le} .

Ema aga oli rangelt üle läinud Ahto nimele. (G 222.) Ta läks ootamatult üle «sina» peale. (G 271.) Ja seepärast läks jutu juhtimine üle temale. (Sm 120.)

(12) N^1_n läheb üle N^2_{ks} .

... mis sirgjooneliselt läks üle voldiliseks kuklaks. (Sm 16.)

(13) N_n läheb lahti.

Väga paljudel on silmad viimaste aastatega lahti läinud. (B 72.)

(14) läheb lahti N_{ks} .

Läheb trambiks lahti. (Sm 31.) Varsti läheb lahti Jangtsekiangi forsseerimiseks. (G 102.)

(15) N_n läheb läbi.

Kolhoosikord on hea ja võib-olla mõnel rahvademokraatiamaal läheb see hästi läbi. (G 284.) Kas 12 tuhat tööraha läheb läbi? (G 339.)

(16) N^1_n läheb läbi N^2_{st} .

Väravast võib nüüd läbi minna ilma loata... (Sm 117.) Kas jalaväelased olid kõik juba läbi läinud? (G 20.)

(17) N_n läheb mööda.

... et soov täituks või häda mööda läheks. (B 31.) Ehk läheb kõha iseenesest mööda. (P 167.) Kõik läheb mööda. (K 39.)

(18) N^1_n läheb mööda N^2_{st} .

Aga ma ei saa ka vaikides mööda minna ühest asjast sinu kirjas. (G 181.) Isikukultus ei läinud meist kellestki pilkamata mööda. (K 230.)

(19) N^1_n läheb mööda N^2_{st} D .

Kui kõnniteel läheb mööda inimene, kõmisedevad sammud tühjast kivi-karbist vastu. (B 67.) Rein... laskis veel ühe bussi mööda minna. (G 177.)

(20) N^1_n läheb järele N^2_{le} .

Urve läks Reinule järele. (G 223.) Kuid siin, merel, läheb ka pea mootorile järele ja sureb uppumissurma. (Sm 69.)

(21) N_n läheb ära.

Edith läks ära. (Sm 90.) Iseasi on katsuda varemelt ära minna mõne tunni pärast, pimenemisel. (K 10.)

(22) N_n läheb maha.

Kusa'gil väikeste majade rajoonis läksid nad maha. (G 247.)

(23) N^1_n läheb vastu N^2_{le} D.

Liili läks esimesena talle vastu. (P 140.)

(24) N^1_n läheb vastu N^2_{le} .

...ta läheb vastu keeruka küsimuse kindlale lahendusele. (G 201.)

(25) N^1_n läheb ette.

Niiviisi läheme Maria lülist ette! (P 313.)

(26) N_n läheb ringi.

Ka nende juurest lähevad inimesed ringi. (B 13.)

1.2. j ä ä m a.

(1) N_n jääb D.

Siia ma enam ei jää. (P 130.) Lootuse puu jäi nüüd selja taha. (P 132.) Kaasaega peegeldav osa jäi paberile — piltidesse ja diagrammidesse. (B 84.) Sellest jääb endale imal maitse suhu. (G 316.) Ta jäi ukse kõrvale seisma ja nuuksus. (P 257.)

(2) N^1_n jääb N^2_{ks} .

Tool tooliks jääb. (Sm 102.) Sa olid paras lobalõug ja oled selleks ka jäänud. (K 126.) Kui ma praegu lahutaksin, jääksin kõikide silmis süüdlaseks. (K 137.)

(3) N_n jääb A_{ks} .

Uksehoidja jääb kõigutamatuks. (B 40.) Ja isegi rividrilli tehes jäi ta alati ühteviisi viisakaks. (P 152.) Te olete kõhnaks jäänud. (K 103.) Naine jäi üksijäri väiksemaks, kaugemaks. (P 293.)

(4) N^1_n jääb N^2_{te} .

Auto jääb mulle. (K 219.) Jäägu Tallinn tallinlastele. (G 30.)

(5) N^1_n jääb N^2_{st} .

Kuid ometi ei jää sellest etendusest kodukootuse haledat muljet. (B 39.)

(6) N^1_n jääb N^2_{om} juurde.

Aga ma jään oma nõudmise juurde. (P 132.) Juta jäi samale ainele ega märganud, et teine on ebaharilikult osavõtmatu... (G 49.)

(7) N_n jääb D .

Kuid siingi jäävad nad omaette... (B 97.) Olime jäänud neljakesi... (B 45.) ...kõik jääb vanaviisi. (K 189.)

(8) N^1_n jääb (ilma) N^2_{ia} .

Ta jääks käte ja jalgadeta. (K 120.) Ta jäi ilma vastuseta. (G 220.)

(9) N_n jääb V_{mata} .

Ta ei jäänud iial tulemata... (P 54.) Ja jäägu vagunid prop-sidega maha laadimata. (G 268.)

(10) N jääb V_{da} .

Nüüd jäi veel kindlaks teha M . Puusta salapärase olemus. (G 129.) Mis mul siis enam küsida jääb, kui sa juba sõidad. (G 179.)

(11) N^1_n jääb N^2_{ni} .

Stardini jäi paar minutit.

(12) N_n jääb.

Ei, tõed on ja jäävad... (K 150.) Me läheme laiali, aga sõprus jääb. (K 23.)

(13) N^1_n jääb kinni N^2_{sse} .

... jäime ühte koolmesse kinni (K 30.) Ja appikarje jääb kurku kinni. (P 267.)

(14) N_n jääb üle.

... kas tal vahel aega sõdimiseks ka üle jääb? (G 102.) Jääb üle ainult kannatus. (G 316.)

(15) N_n jääb ära.

Hommikune ringkäik palatitesse jäi ära. (P 207.) Tol korral ei suutnud ta välja mõelda ühtki põhjust, miks Rein ära jäi. (G 107.)

(16) N_n jääb maha D .

... siia jääb maha Rio, ärev ja keerukas linn ... (B 124.) Jäi rongist maha? (G 60.)

(17) N^1_n jääb maha N^2_{st} .

Ka mina jäin graafikust maha. (K 125.) Ei tohi elust maha jääda. (G 127.)

(18) N_n jääb järele.

Hommikuks oli järele jäänud kaksteist võitlusvõimelist meest. (K 11.) Sinust jäävad järele ainult saaparauad ja rubiinid käekel- last. (Sm 27.)

(19) N^1_n jääb vahele (N^2_{te}).

... hoi a hoolega, et sõrmed vahele ei jääks. (G 161.)

(20) N^1_n jääb vahele (N^2_{ga}).

Ei, sina naljalt vahele ei jää. (K 126.) ... kes loendusel Reinu eest hüüdis ja vahele jäi? (G 239.)

(21) N_n jääb peale.

Põdruse kui komissari tahe jäi peale. (K 98.)

(22) N_n jääb ette.

Ta kummardus ühtelugu ja jäi teistele ette. (P 78.)

1.3. h a k k a m a.

(1) N_n hakkab V_{ma} .

Ka seltsimees Jürven hakkab teid hindama. (K 61.) Sõjaväelase elukutse hakkas talle meeldima. (K 43.) Rein Leisiku nimele hakkas just sel ajal saabuma kirju. (G 10.) Ütlesin juba eile, et ma ei hakka sind välja ajama. (K 214.)

(2) hakkab A_n .

Andres Lapeteusel hakkas igav. (K 206.) Kristiinal hakkas tema arvamust oodates üha piinlikum. (P 84.) Nüüd elangi nii, et kellelgi kade ei hakkaks. (P 44.)

(3) N^1_n hakkab N^2_{ks} .

Kommunistiks oled hakanud? (P 210.) Ja Kristiina Laev hakkas õpetajaks. (P 186.)

(4) N^1_n hakkab N^2_{te} .

Ja kui hästi lilla pluus talle hakkab. (G 37.)

(5) N^1_n hakkab peale N^2_{st} .

Toimekas noormees, hakkas keldrist peale. (G 337.)

(6) N_n hakkab vastu N^2_{te} .

Igal sellisel juhul hakkab inimene talle vastu. (Sm 24.) Toit hakkas vastu. (P 129.)

(7) N^1_n hakkab kinni N^2_{st} .

... ja vaatas mõttes ehitaja tugevat soonilist kätt, mis pudeli ümber kinni hakkas. (G 240.) Ta hakkas kahe käega rullist kinni. (G 180.)

1.4. m u u t u m a.

(1) N_n muutub.

*Ajad on muutunud. (B 126.) Sa oled muutunud. (P 223.) Nad ei muutunud mingiteks headeks sõpradeks... (K 12.) Kui ta ennast purju jõi, muutus ta tignedaks. (K 194.) Ta silmad muutu-
vad põhjani nukraks... (B 66.)*

2. Transformatoorne analüüs

2.1. N^1_n läheb N^2_{le} .

(1) N^1_n läheb $N^2_{le} \rightarrow N^1_n$ läheb N^2_{om} peale $\rightarrow N^1_n$ läheb N^2_{om} eest: seesama (raha) läheb toidule \rightarrow seesama (raha) läheb toidu peale \rightarrow seesama (raha) läheb toidu eest.

(2) N^1_n läheb $N^2_{le} \rightarrow N^1_n$ läheb N^2_{om} peale: Mellok oli läinud pensionile \rightarrow Mellok oli läinud pensioni peale.

(3) N^1_n läheb $N^2_{le} \rightarrow N^1_n$ läheb üle N^2_{le} : nad läksid «sinale» \rightarrow \rightarrow nad läksid üle «sinale».

2.2. N^1_n jääb kinni N^2_{sse} .

(1) N^1_n jääb kinni $N^2_{sse} \rightarrow N^1_n$ jääb kinni N^2_{om} sisse: jäime koolmesse kinni \rightarrow jäime koolme sisse kinni.

(2) N^1_n jääb kinni $N^2_{sse} \rightarrow N^1_n$ jääb kinni N^2_{om} sisse: appikarje jääb kurku kinni.

2.3. N^1_n hakkab vastu N^2_{le} .

(1) N^1_n hakkab vastu $N^2_{le} \rightarrow N^2_{le}$ vastuhakkaja N^1_n : inimene hakkab talle vastu \rightarrow talle vastuhakkaja inimene.

(2) N^1_n hakkab vastu $N^2_{le} \rightarrow N^2_{le}$ vastuhakkaja N^1_n : toit hakkas vastu.

3. Kokkuvõte

Esitame lõpuks kokkuvõtlikult tähendused, mis me analüüsitud verbidel eristasime.

3.1. m i n e m a.

(1) N_n läheb: aastad lähevad; äri läheb.

(2) N_n läheb $D V_{ma}$: naine läheb vee äärde.

(3) N_n läheb \vec{D} : kruusapraht läks tänava poole
 \rightarrow hunnikusse; jutt läks Martinili
Liivini.

(4) N^1_n läheb $N^2_{ks} D$: tu läks keskkooli õpetajaks.

(5) N^1_n läheb N^2_{ks} : vaheaeg läheb lullilöömiseks.

(6) N^1_n läheb $N^2_{le} \rightarrow N^1_n$ läheb N^2_{om} peale \rightarrow
 $\rightarrow N^1_n$ läheb N^2_{om} eest: seesama (raha) läheb toidule.

(7)
 $\rightarrow N^1_n$ läheb N^2_{om} peale: Mellok oli läinud pensionile.

- (8) N_n^1 läheb $N_{le}^2 \rightarrow$
 $\rightarrow N_n^1$ läheb üle N_{le}^2 : nad läksid «sinale».
- (9) N_n läheb D : kõik läheb hästi.
- (10) N_n läheb A_{ks} : jutt läheb tõsiseks; vedu läks kalliks.
- (11) läheb N_{ks} : läheb sõiduks.
- (12) N_n läheb üle: kõik läheb üle.
- (13) N_n^1 läheb üle N_{le}^2 : juhtimine läks üle temale.
- (14) N_n^1 läheb üle N_{ks}^2 : mis (kael) läheb üle kuklaks.
- (15) N_n läheb lahti: silmad on lahti läinud.
- (16) läheb lahti N_{ks} : läheb trambiks lahti.
- (17) N_n läheb läbi: kolhoosikord läheb läbi.
- (18) N_n^1 läheb läbi N_{st}^2 : ta läheb väravast läbi.
- (19) N_n läheb mööda: häda läheb mööda.
- (20) N_n^1 läheb mööda N_{st}^2 : ma lähen vaikides mööda (ühest) asjast (sinu kirjas).
- (21) N_n^1 läheb mööda N_{st}^2 D : buss läks mööda.
- (22) N_n läheb järele N_{le}^2 : \rightarrow Urve läks Reinule järele.
- (23) N_n läheb ära: Edith läks ära.
- (24) N_n läheb maha: kusagil läksid nad maha.
- (25) N_n^1 läheb vastu N_{le}^2 D : Liili läks talle vastu.
- (26) N_n^1 läheb vastu N_{le}^2 : \rightarrow ta läheb vastu (küsimuse) lahendusele.
- (27) N_n läheb ette: niiviisi läheme (Maria) lülist ette.
- (28) N_n läheb ringi: nende juurest lähevad inimesed ringi.

3.2. j ä ä m a.

- (1) N_n jääb D : ma jään siia.
- (2) N_n^1 jääb $\rightarrow N_{ks}^2$: tool tooliks jääb; ma jääksin kõikide silmis süüdlaseks.
- (3) N_n jääb A_{ks} : uksehoidja jääb kõigutamatuks; te olete kõhnaks jäänud.
- (4) N_n^1 jääb N_{le}^2 : auto jääb mulle.
- (5) N_n^1 jääb N_{st}^2 : etendusest jääb ometi (kodu-kootuse) mulje.

- (6) N^1_n jääb N^2_{om} juurde: ma jään (oma) nõudmise juurde.
- (7) N_n jääb D : olime jäänud neljakesi.
- (8) N^1_n jääb (ilma) N^2_{ta} : ta jääks käte ja jalgadeta.
- (9) N_n jääb V_{mata} : ta jäi tulemata.
- (10) N_n jääb V_{da} : nüüd jäi veel kindlaks teha (M. Puuste) olemus.
- (11) N^1_n jääb N^2_{ni} : stardini jäi paar minutit.
- (12) N_n jääb: sõprus jääb.
- (13) N^1_n jääb kinni N^2_{sse} : appikarje jääb kurku kinni.
- (14) $\rightarrow N^1_n$ jääb kinni N^2_{om} sisse: jäime koolmesse kinni.
- (15) N_n jääb üle: jääb üle (ainult) kannatus.
- (16) N_n jääb ära: ringkäik jäi ära.
- (17) N_n jääb maha D : siia jääb maha Rio.
- (18) N_n jääb maha \vec{N}^2_{st} : ma jäin graafikust maha.
- (19) N_n jääb järele: hommikuks oli järele jäänud kaksteist meest.
- (20) N^1_n jääb vahele (N^2_{le}): sõrmed jäävad vahele.
- (21) N^1_n jääb vahele (N^2_{ga}): kes (Toompuu) jäi vahele.
- (22) N_n jääb peale: (Põdruse) tahe jäi peale.
- (23) N_n jääb ette: ta jäi ühtelugu teistele ette.

3.3 h a k k a m a.

- (1) N_n hakkab V_{ma} : Jürven hakkab teid hindama.
- (2) hakkab A_n : Lapeteusel hakkas igav.
- (3) N^1_n hakkab N^2_{ks} : Laev hakkas õpetajaks.
- (4) N^1_n hakkab N^2_{le} : pluus hakkab talle hästi.
- (5) N^1_n hakkab peale N^2_{st} : noormees hakkab keldrist peale.
- (6) N^1_n hakkab vastu N^2_{le} : toit hakkab vastu.
- (7) $\rightarrow N^2_{le}$ vastuhakkaja N^1_n : inimene hakkab talle vastu.
- (8) N^1_n hakkab kinni N^2_{st} : ta hakkas (kahe) käega rullist kinni.

3.4. m u u t u m a.

- (1) N_n muutub: ajad muutuvad.

О РАЗГРАНИЧЕНИИ ЗНАЧЕНИЙ ПОЛИСЕМАНТИЧЕСКИХ СЛОВ

Резюме

Целью нашей работы была классификация лексических значений четырех эстонских глаголов: *tinema*, *jääma*, *hakkama*, *muutuma*. Теоретической основой анализа послужили принципы, предложенные Ю. Д. Апресяном. Но в них мы были вынуждены сделать некоторые изменения. Эти изменения коснулись главным образом двух моментов. Во-первых, к допущениям, сделанным Ю. Д. Апресяном, прибавили еще третье допущение: мы можем распознать, меняется ли существенно смысл фразы при дистрибутивных и трансформационных операциях или нет. В работе показано, что без этого допущения невозможно получить адекватную классификацию значений. Выяснилось, что и Ю. Д. Апресян сам фактически пользовался этим допущением. Во-вторых, мы нашли, что необходимо задать специальные процедуры для стандартизации ориентированных фраз и для идентификации т. н. симультанных конструкций.

В ходе анализа выяснилось, что в ряде случаев полученная таким методом классификация заметно расходится с интуитивной. С одной стороны, в некоторых случаях приходится дифференцировать фразы, в которых исследуемое слово явно имеет одно и то же значение; с другой стороны, многие разные значения остаются неразграниченными. Это свидетельствует о том, что критерии, используемые нами, — дистрибутивные и трансформационные признаки исследуемых фраз — не всегда являются однозначными показателями тождества или различия значений соответствующего ядра. Таким образом, надо искать каких-либо новых признаков в окружениях, которые в таких случаях могут быть использованы для адекватного распознавания значений слов.

ON DISCRIMINATION OF THE MEANINGS OF POLYSEMANTIC WORDS

Summary

The aim of the paper was to produce a classification of the lexical meanings of the Estonian verbs *minema*, *jääma*, *hakkama*, *muutama*. The analysis was carried out according to the method elaborated by J. D. Apresyan. In the course of our work it proved to be necessary to introduce some modifications in this method. First, to the assumptions employed by J. D. Apresyan it was necessary to add a third, namely that we are able to recognize whether the meaning of a phrase undergoes a change in distributive and transformational operations or not. It is pointed out in the paper that without this assumption it is impossible to obtain an adequate classification of lexical meanings. A closer study of Apresyan's work reveals that he himself also makes use of this assumption. Secondly, special procedures proved to be indispensable for the standardization of orientated phrases and for the identification of so-called simultaneous constructions.

An analysis of our factual material showed that in many cases the classification obtained by this method essentially differs from an intuitive classification. On the one hand, we have sometimes to differentiate phrases in which the meaning of the word studied is obviously identical; on the other hand, a number of various meanings remain undifferentiated. This shows that the criteria used — the distributive and transformational characteristics of the phrases under study — do not always unequivocally indicate the identity or the difference of a corresponding kernel. It follows that one must look in the environment of the words studied for some other characteristics which in these particular cases would enable one adequately to differentiate the meanings of these words.

SISUKORD

E. Uuspõld. Määrusliku <i>des-</i>, <i>mata-</i>, <i>nud-</i>(~<i>nuna-</i>) ja <i>tud-</i>(~<i>tuna-</i>) konstruktsiooni struktuur ja tähendus	
Saateks	3
Sissejuhatus	5
I. Lauselühendi mõistest	13
II. Kronoloogiline ülevaade määrusliku <i>des-</i> , <i>mata-</i> , <i>nud-</i> ja <i>tud-</i> konstruktsiooni käsitlustest	30
III. <i>des-</i> , <i>mata-</i> , <i>nud-</i> (~ <i>nuna-</i>) ja <i>tud-</i> (~ <i>tuna-</i>) konstruktsiooni tuumstruktuur	52
0.1. Lihlausetransformatsioon	52
0.2. Sõltumatud ja sõltuvad konstruktsioonid	55
0.2.1. <i>tud-</i> (~ <i>tuna-</i>) konstruktsioon	56
1. Sõltumatud konstruktsioonid	60
1.1. <i>des-</i> konstruktsioon	60
1.2. <i>mata-</i> konstruktsioon	61
1.3. <i>nud-</i> konstruktsioon	61
1.4. Kokkuvõte	62
2. Sõltuvad konstruktsioonid	62
2.1. Analüüsimetod	63
2.2. Tulemuste arutus	65
2.2.1. Semantiliselt õigeid transforme andvad laused	65
2.2.2. Semantiliselt ebaõigeid transforme andvad laused	66
2.2.3. Impersonaalse põhilausega laused	77
2.3. Kokkuvõte	82
IV. <i>des-</i> , <i>mata-</i> , <i>nud-</i> (~ <i>nuna-</i>), <i>tud-</i> (~ <i>tuna-</i>) konstruktsiooni tähendus	86
0. Üldmetoodilised lähtekohad	86
1. Analüüsi eesmärk	89
2. Analüüsi meetod	90
3. Analüüsi tulemused	95
3.1. <i>des-</i> konstruktsioon	96
3.1.1. Ühe liitlausetransformiga juhud	96
3.1.2. Mitme liitlausetransformiga juhud	107

3.1.3.	Nominalisatsioonid	112
3.1.4.	Kokkuvõte	115
3.2.	<i>mata</i> -konstruktsioon	117
3.2.1.	Ühe liitlausetransformiga juhud	117
3.2.2.	Mitme liitlausetransformiga juhud	120
3.2.3.	[Liitlausetransformita juhud]	121
3.2.4.	Nominalisatsioon	122
3.2.5.	Kokkuvõte	123
3.3.	<i>nud</i> -konstruktsioon	124
3.3.1.	Ühe liitlausetransformiga juhud	125
3.3.2.	Kahe liitlausetransformiga juhud	129
3.3.3.	Nominalisatsioon	130
3.3.4.	Kokkuvõte	131
3.4.	<i>nuna</i> -konstruktsioon	131
3.4.1.	Kokkuvõte	134
3.5.	<i>tud</i> -konstruktsioon	135
3.5.1.	Ühe liitlausetransformiga juhud	136
3.5.2.	Kahe liitlausetransformiga juhud	139
3.5.3.	Nominalisatsioon	140
3.5.4.	Kokkuvõte	142
3.6.	<i>tuna</i> -konstruktsioon	142
3.6.1.	Ühe liitlausetransformiga juhud	143
3.6.2.	Kahe liitlausetransformiga juhud	146
3.6.5.	Kokkuvõte	148
4.	Variantsete seostumisviiside kompleksid	148
4.1.	Iseseisva tähenduseta transformirühmad	149
4.1.1.	<i>kui</i> -rühm	152
4.1.2.	<i>et</i> -rühm	158
4.1.3.	<i>kuigi</i> -rühm	160
4.1.4.	<i>kusjuures</i> -rühm	161
4.2.	Iseseisva tähendusega transformirühmad	163
4.2.1.	<i>ja</i> -rühm	164
4.2.2.	<i>kuid</i> -rühm	166
4.3.	Komplekstähendusega transformirühmad	167
4.3.1.	<i>ja~kui</i> -rühm	169
4.3.2.	<i>ja~et</i> -rühm	169
4.3.3.	<i>ja~kusjuures~ilma et</i> -rühm	170
4.3.4.	<i>kuid~kuigi</i> -rühm	170
4.4.	[Kokkuvõte]	170
5.	[Määruslike tähenduste eristamine]	171
	Kokkuvõte	173
	Kirjandus ja lühendid	178
	Näidete allikad	182
	Структура и значение обстоятельственных конструкций с центральным словом — глагольной формой на <i>-des, -mata, -nud (~-nuna), -tud (~-tuna)</i> . Резюме	184

Structure and Meaning of the Adverbial Constructions in <i>-des, -mata, -nud (~-nuna), -tud (~-tuna)</i> . <i>Summary</i>	191
H. Õ i m. Polüseemiliste sõnade tähenduste eristamisest	197
Sissejuhatus	199
I. Meetodist	201
II. Analüüs	208
1. Distributiivse analüüsi tulemused	208
2. Transformatoorne analüüs	215
Kokkuvõte	215
О разграничении значений полисемантических слов. <i>Резюме</i>	218
On Discrimination of the Meanings of Polysemantic Words. <i>Summary</i>	219

ПРОБЛЕМЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ ЯЗЫКА I

На эстонском, русском и английском языках
Тартуский государственный университет
ЭССР, г. Тарту, ул. Юликооли, 18.

Toimetaja A. Veski
Korrektor M. Raisma

Ladumisele antud 16. V 1966. Trükkimisele antud
30. IX 1966. Paber 60×90, 1/8. Trükipoognaid 14.
Arvestuspoognaid 17,8. Tiraaz 500. MB-06387. Tellimise nr. 4360. Hans Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. I

Hind 1 rbl. 23 kop.